

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2003 • 9 €

Kansallisbiografia

Modernin valtion oppi

Suomi, ystävät ja viholliset

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

101. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Jyrki Vesikansa (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Marjatta Rahikainen,

Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kallioma

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juba Sihvola, Argumentti vai auktoriteetti? 225

Modernin valtion oppi

Juba Manninen, Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–31 228

Vaikeita valintoja

Vesa Vares, Rajankäyntiä sivistyksen nimissä. Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä 248

Sinikka Wunsch, Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa 263

Martti Favorin, Arkailu poliittisena linjana. Suomen diplomaattinen lähestyminen Saksaan toisen maailmansodan jälkeen 277

Kolumni

Päivi Setälä, Kansakunnan kasvat 288

Kansallisbiografia

Matti Klinge, Muistamisen arvoiset 290

Ajankohtainen keskiaika

Tuomas Heikkilä, Keskiajan tutkimuksen nousu ja uho 301

Mikko Piippo, Uusia keskiajan lähdejulkaisuja – ja lähdejulkaisun uusia tuulia 305

Susanna Niiranen, Antiikin ja keskiajan tutkijat koolla Tampereella 310

Hyväksi tutkijaksi ja opettajaksi

Päivi Mäkelä & Heli Valtonen, Historiantutkimusta opettelemassa 312

Jan Löfström & Jobanna Hakkari, Kohti antropologistista historiandidaktiikkaa 318

Syväluenta

Seija Jalagin, Pyhät, pahat ja pelastetut – uskonto sukupuolen rakentajana 327

Katriina Lehto, Terrorismin uhka Yhdysvaltojen valtapolitiikan välineenä 333

Keskustelua

Jussi Pakkasvirta & Heikki Patomäki, Uussuometumista 338

Juhani Mylly, Historiankirjoituksen vuohet ja lampaat 344

Arvosteluja

Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi ja Christian Krötzl (toim.), Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa (*Jouko Vabtolta*) 345

Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.), Keskiajan rajoilla (*Jussi Hanska*) 347

Margaret MacMillan, Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War (*Mari Vares*) 350

Richard J. Evans, Telling lies about Hitler: The Holocaust, History and the David Irving Trial; D. D. Guttenplan, The Holocaust on Trial: History, Justice and the David Irving Libel Case (*Markku Jokisipilä*) 353

Tuula Okkonen, Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947 (*Auvo Kostainen*) 355

Tämän numeron kirjoittajat
Notes on the contents 358

Kansi: Kaksi venäläistä sotilasta suomalaiskorsun katolla talvella 1940. Lehtikuva.

Argumentti vai auktoriteetti?

■ Viime toukokuun 22. päivänä suunnistin kirpeän aurinkoisessa kevätssä pitkin Honkanummen hautausmaan käytäviä kuu-
den miehen ryhmässä, jonka jäsenet olivat kaikki suomalaisen historiantutkimuksen nuorehkoja vaikuttajia: mukana olivat Tapani Hietaniemi, Tuomas M.S. Lehtonen, Risto Marjomaa, Kari Saastamoinen ja Holger Weiss. Popliinitakkien ja nahkapuseroiden liepeet liehuen pohdimme, oliko joukkomme ulkoasu enemmän velkaa Sergio Leonen italowesterneille vai kenties Quentin Tarantinon elokuvalle *Reservoir Dogs*. Kevyestä keskustelusta huolimatta tunnelma oli harras ja tavoite vakava. Olimme menossa suorittamaan juomauhrin ja muistelemaan menneitä yhteisen opettajamme 60-vuotispäivän kunniaksi. Määränpäämme oli Matti Viikarin hauta.

Muistelemisen lähtökohtana olivat Viikarin oppilailleen elämää varten antamat kolme opetusta, jotka olin kymmenen vuotta sitten kirjannut – tai pikemminkin laajan empiirisen aineiston pohjalta itse tiivistänyt – professorimme kunniaksi julkaistun juhla-
kirjan artikkelissa ”Matti Viikarin historia”. Kyseisen teoksen *Historian alku* oli rehellisesti sanottuna juhla-
kalu itse tilannut meiltä pojilta jo 50-vuotisjuhlaansa, koska, ku-

ten hän avoimesti tunnusti, elämäntavat es-
täisivät häntä olemasta itse läsnä todistamas-
sa seuraavan vuosikymmenen täyttymistä.
Ennustus toteutui jo joulukuussa 1994.

Oppineisuus elämäntapana – vaativa valinta

Viikari opetti ensinnäkin, että oppineen ih-
misen elämässä täytyy argumentin olla aina
tärkeämpää kuin auktoriteetti. Toiseksi op-
pimisen intohimo on tärkeämpää kuin mie-
listelevä pyrkisyys, ja kolmanneksi kriitti-
nen kansalaisuus on tärkeämpää kuin aka-
teemiset meriitit. Viikarilla ei todellakaan
aina riittänyt kärsivällisyyttä kahdeksasta
neljään työskenteleville virkamiestutkijoil-
le sen enempää kuin niille, joille ulkoiset
muotoseikat olivat olennaisempia kuin sa-
nomisen pakko. Oppineisuuden etsimisen
ja harjoittamisen tuli olla eksistentiaaliseen
valintaan perustuva elämäntapa – seuraus-
ten valossa joku voisi ajatella, että kysymys
oli vähän liiankin vaativasta valinnasta.

Matti Viikari toimi yliopistonopettajana
sen luonteisella tavalla, että jälkiarvioiden
on syytäkin olla monessa suhteessa kriitti-
siä. Hänen seminaariensa tunnelma oli
usein sen verran maskuliininen, ettei nii-
den voi sanoa suuresti edistäneen suku-

puolten tasa-arvon toteutumista yliopisto-maailmassa. Iloisessa 60-lukulaisessa boheemisuuudessaan Viikari oli kyllä oppilailleen esimerkki – varoitus siitä, mitä seuraa kolmen punaviinipullon kuulumisesta päivittäiseen ruokavalioon ja sen täydentämisestä tiuhalla viskin ja oluen siemällä Helsingin keskustan ja Käpylän kapakoissa. Edellä mainitusta syystä kenties myös oppilaiden ohjaaminen itsekuriin ja töiden täsmälliseen loppuun saattamiseen jäi hieman puutteelliseksi. Onneksi monet täydensivät oppinsa muualta.

Mutta jos Viikari oli elämäntavoiltaan varoittava esimerkki, hän oli esimerkki myös positiivisessa mielessä: muistutus siitä, että historiantutkimus tarvitsee tinkimättömyyttä ja mitään pelkäämättömyyttä asennetta, rohkeutta ajatella ja tutkia eettisesti ja yhteiskunnallisesti tärkeitä kysymyksiä. Hän ei sen sijaan ollut esimerkki siitä, mitä Henrik Meinander kutsui lehtemme juhlaseminaarissa sukupolvittain toistuvaksi illuusioksi. Viikari ei ajatellut, että edellisten sukupolvien historiantutkimukset olivat ideologian ja koulukuntaisuuden väärinämitteä mutta me itse olemme niistä vapaita.

Historiantutkimuksen koulukuntaisuus

Viikari ajatteli päinvastoin muodostavansa oppilaidensa kanssa koulukunnan. Tämä tarkoitti ensinnäkin opettajan ja oppilaiden kiinteää yhteistyötä yhteisten tutkimusaiheiden parissa. Tällaisen koulukuntaisuuden toteutumisen osalta opettajamme oli kenties itsepetoksellisesti liian optimistinen. Koulukuntaisuutta oli ryhmässämme kuitenkin

myös siinä mielessä, että tutkimuksella ajateltiin olevan enemmän tai vähemmän yhteiset teoreettiset ja jopa arvostuksiin liittyvät lähtökohdat.

Viikarin aatehistorian seminaarissa jaettiin yhdessä ainakin se näkemys, että menneisyyden tutkimisen keskeinen motiivi oli pyrkimys asettaa kyseenalaisiksi nykyisiä ajattelutapoja. Katsoimme eurooppalaisen ajattelun historiasta käyvän ilmi, että monista nykyään itsestään selvänä pidetyistä asioista oli voitu ennen ajatella aivan toisin – kaiken lisäksi järkevästi ja hyvin perustein. Pidimme historiantutkimuksen tärkeänä tehtävänä sen osoittamista, että moni luonnollisena ja välttämättömänä pidetty asia on tosiasiallisesti historiallisesti syntynyt ja kulttuurisesti satunnainen. Itsestäänselvyyksiä murentamalla ajattelimme lisäävämmekä itsekriittisyyttämme ja vapauttavamme mielikuvitustamme ajattelemaan toisin.

Nykyajan ajattelutapojen postmoderni purkaminen ei kuitenkaan ollut ainoa tavoitteemme, vaikka 80-luku olikin illuusioiden haihtumisen ja utopioista vapautumisen aikaa. En usko vääristeleväni historiaa, jos sanon, että Viikarin ryhmässä elivät myös valistusajattelun ihanteet: halu etsiä totuutta, hyvyttä ja kauneutta, toteuttaa vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa sekä ennen kaikkea rakentaa oikeudenmukaista yhteiskuntaa, jossa kaikkia ihmisiä kunnioitettaisiin itsessään arvokkaina päämäärinä eikä ketään alistettaisi pelkästään toisten päämäärien toteuttamisen välineeksi. Sen täsmällisen, mitä tämä konkreettisesti ja poliittisesti merkitsi, ymmärsimme toki ongelmalliseksi emmekä olleet asiasta yksimiel-

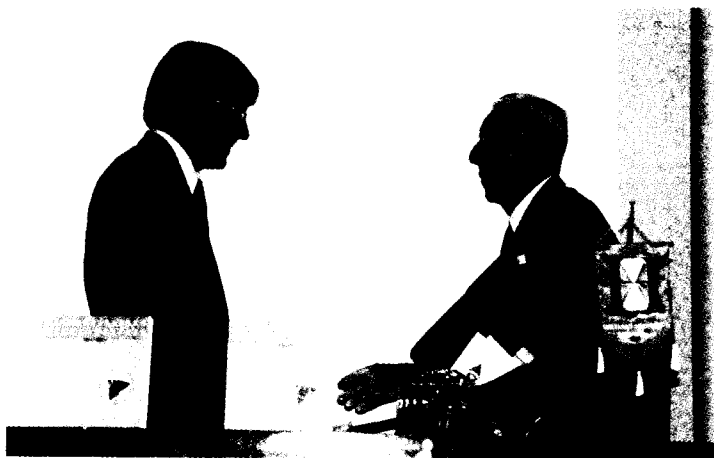
HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA TÄYTTI SATA VUOTTA "Suomessa haetaan usein konsensusta"

■ Historiallisen Aikakauskirja juhli satavuotista ilmestymistään 7.5. 2003, jolloin oli myös kulunut 150 vuotta prof. **J.R. Danielson-Kalmarin** syntymästä. Juhlaillallisilla todellisen valtioneuvoksen rintakuva koristikin Helsingin Suomalaisen Klubin salia ja historian tutkimuksen uranuurtajan kunniaksi otettiin Marskin ryyppy.

Satavuotispäivän aluksi päätoimittaja **Juha Sihvola** luovutti Helsingin yliopiston Pienessä juhlasalissa painolämpimän, 224-sivuisen juhlanumeron entisille päätoimittajille **Eino Jutikkalalle**, **Päiviö Tommilalle** ja **Ohto Manniselle**. Aikakauskirjan hallituksen myöntämät kannustusstipendit jaettiin fil. maist. **Marja Jalavalle** ja dos. **Kimmo Rentolalle**.

Juhlaseminaarissa keskusteltiin dos. **Pirkko Leino-Kaukiais**en johdolla teemasta *Konflikti ja konsensus historiantutkimuksessa*. Debatin alusti prof. Sihvola teeseillä, jotka on julkaistu pääpiirteissään lehden juhlanumeron *Suuntaviivoissa*. Ohessa poimintoja paneelikeskustelusta, jota runsaslukuinen yleisö vauhditti kysymyksillään ja vastaväitteillään.

– Prof. **Henrik Meinander**: Toistuvan illuusion mukaan aiemmat sukupolvet kuuluivat koulu-kuntiin, mutta "me" olemme niistä vapaat. Niinpä 1960-luvulla tutkijat väittivät vapautuneensa suhtautumisessaan Venäjään russofobiasta. Kuitenkin heidän tulkintansa vastasi ajan poliittis-sosiaaliseen tilaukseen. Olemme yhä Suomi-ideologian lumoissa, "suuri kertomus" on jäljellä.

– Dos. **Pirjo Markkola**: Uudet näkökulmat, kuten naishistoria eivät ole kansallisen historian kehikossa. Avoimet konfliktit ovat konsensus-kulttuurissamme kuitenkin harvinaisia. Niinpä vasta 1990-luvulla on tutkittu niin ristiriitaista asiaa kuin naisiin kohdistunutta väkivaltaa. "Työt puhuvat omistaan ja pojat politiikkaa"-ilmiö voi johtua halusta turvata toimintaruuhansa.

– Prof. **Petri Karonen**: Uuden ajan alkupuolen osalta on etenkin Ruotsissa kiistaa talonpoikien asemasta: olivatko he alistettuja vai vuorovaikutuksessa ylempiin säätyihin? Väittelyssä on näkymättömiä kivimuureja. Jos ne ovat tarpeeksi korkeita, ei toisesta koulukunnasta näy mitään. Toimivassa yhteiskunnassa konsensus ja konflikti yhdistyvät. Konfliktit voivat viedä eteenpäin, mutta jankutus johtaa täyteen hiljaisuuteen.

– Dos. **Katariina Mustakallio**:

Päätoimittaja Juha Sihvola luovutti juhlanumeron ensimmäisen kappaleen edeltäjälleen, akateemikko Eino Jutikkalalle.

Kansallinen mytologia elää nuorten keskuudessa esim. ylioppilaskirjoitusten vastausten perusteella. Pinnan alla on jopa rasismia. Asiaa olisi tutkittava, jotta paineet purettaisiin. Koulukuntia tarvitaan.

– Prof. **Pauli Kettunen**: Suomessa vallitsee konsensus-hakuisuus. Säätelemättömässä konfliktissa ei puolestaan tunnusteta toisen oikeuksia ja kiistoista voi tulla henkilökohtaisia. Usein tutkijat myös "täyttävät aukkoja", mikä voi lopettaa keskustelun. 1918 molemmat osapuolet katsoivat ajavansa koko kansan asiaa. ■

Juhlapaneeli, vas. Pauli Kettunen, Katariina Mustakallio, Petri Karonen, Pirkko Leino-Kaukiaiainen, Pirjo Markkola, Henrik Meinander ja Juha Sihvola.

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSLEHTI 2/2003

Toimittaja Jyrki Vesikansa: Puh. 09-777 2475, sähköposti jyrki.vesikansa@historia.fi
Os. Väinölänkatu 13 F 47, 00610 Helsinki. Vammalan Kirjapaino Oy.

HAikin juhla huomattiin

■ Tieteellisen lehden satavuotispäivä on Suomessa yhä harvinaisen tapahtuma, joten Historiallisen Aikakauskirjan pääseminen tälle paalulle huomattiin laajasti myös yleisessä mediassa.

Merkkipäivän tapahtumista tärkein oli 224-sivuisen juhlanumeron ilmestyminen, minkä tekivät taloudellisesti mahdolliseksi monet ilmoitukset. Historian Ystävain Liiton on syytä kiittää HAikin tukijoita.

Juhlaseminaarissa pohdittiin, valitseeko historiatietyessä konflikti vai konsensus. Panelistien mukaan kai lähinnä jälkimmäinen, mutta riidan puhjettua koulukuntien muurit voivat olla niin korkeat, ettei niiden yli näy eikä kuulu mitään.

Juhlaillallisilla HAikin hallituksen puheenjohtaja Jyrki Vesikansa korosti, että menestyäkseen jokaisen lehden on oltava ainutlaatuisen. HAikille tämä tarkoittaa tieteellisyyden vaalimista. Historiatieteen tulisi kuitenkin ylipäänsä pysyä laajoille

HAikin juhlapaneelin jälkeen käytiin Helsingin yliopiston Pienen juhlasalin aulassa vilkasta jälkikeskustelua.

piireille avautuvana. Lähtökohdat tarjoavat HAikin levikin nostamiselle hyvät pohjan. Vahva, pitkälle omavarainen talous luo myös edellytykset tieteen tulosten laajalle, monipuoliselle esittelylle.

Juhlapuhuja, kirjailija Kaari Utrio pohti tiedon popularisointia. Keskeisenä ongelmana hän näki jo sen, että on vaikeaa kirjoittaa selkeä, sujuva lause. Tieteelliseen täydellisyteen pyrkiminen johtaa usein siihen, että populaariksi tarkoitettu tutkijan teksti on purettava virke virkkeeltä "raskaassa editoinnissa".

HAikin toimituksella vieraineen oli rattoisaa lehden juhuillallisilla. Vas. Pirjo Markkola, Jaakko Pöyhönen, Veikko Kallio, Marja Jalava, Maria Lähteenmäki ja Kimmo Rentola.

Syysretkelle Hämeenlinnaan

Historian Ystävain Liiton syysretki suuntautuu lauantaina 20. syyskuuta 2003 Hämeenlinnaan.

Opastettuina tutustumiskohteina ovat:

- Hämeen vanha linna.
- Uusittu kaupunginmuseo.
- Vankilamuseo eli alkuperäisessä asussa säilytetty entinen lääninvankila.
- Tykistömuuseo Linnan kasarmilla, jossa kiitetty multimediaesitys Talinlhantalalan suurtaistelusta 1944.

■ **Lounas** syödään Linnan ravintolassa. Paluumatkalla tutustutaan **Vana-janlinnaan**, jossa toimi aikanaan Sirola-opisto. Täällä nautitaan **kahvit**.

■ **Retken hinta**, johon sisältyvät bussimatka, em. ateriat, opastus, pääsyliput ja muut kustannukset, on 50 euroa henkilöltä.

■ **Retkelle lähdetään** Helsingistä Senaattoritilta Yliopiston edestä 20.9. klo 8.30. Toinen palataan noin klo 18.30. Hämeenlinnaan voi tietenkin tulla myös omin päin ja yhtyä täällä joukkoon.

■ **Ilmoittautumiset** liiton sihteeriille Julia Burmanille sähköpostilla shs@histseura.fi tai puh. (09) 228 69351 viimeistään perjantaina 12.9.

Kannattaa lähteä mukaan!

■ **Muita kiintoisia tilaisuuksia:**

• **Prof. Katariina Mustakallio: Johdatus elämäntieteen historiaan.** SHS:n syksyn esitelmäsarjan avaus ma 29.9. klo 18.00 Tieteiden talossa, Kirkkokatu 6, Helsinki. Sarja jatkuu joka kauden viimeisenä maanantaina.

• **Historian valta – vallaton historia.** Kaksipäiväinen tapahtuma vallankäytön eri muodoista historiassa Helsingissä la-su 25-26.10.2003. Osallistumismaksu 40 euroa. Lisätietoja ja ilmoittautumiset www.histseura.fi tai shs@histseura.fi tai puh. (09) 228 69351 (Burman).

• **Suuri talvisotakeskustelu to 27.11. klo 18-20** Porthania I, Helsingin yliopisto. Mukana Ohto Manninen, Martti Häikiö, Kimmo Rentola ja Heikki Ylikangas, puhetta johtaa Seppo Hentilä. Järj. Risto Ryti-seura.

Päiviö Tommilalle Yrjö-Koskisen mitali

■ Historian Ystävien Liitto luovutti Historiallisen Aikakauskirjan satavuotisillisilla kultaisen Yrjö-Koskisen mitalin professori Päiviö Tommilalle tunnustuksena etenkin lukuisten merkittävien suurteosten ideoinnista ja vaativien hankkeiden toteuttamisesta. Niistä uusin on äsken valmistunut neliosainen *Suomen tieteen historia*.

Luovutuspuheessaan suurlähettiläs Heikki Talvitie mainitsi, että kultainen Yrjö-Koskisen mitali on luovutettu vain kerran aikaisemmin – silloin Eino Jutikkalalle. Akateemikko osallistui reippaasti juhlapäivän viettoon. Vastanottaessaan HAikin juhlanumeron ensimmäisen kappaleen hän muisteli, miten lehden päätoimittajuus oli ennen siirtynyt viestikapulana tutkijalta toiselle. Tiedeyhteisön laajentuminen on kuitenkin muuttanut tätäkin kuviota.

Aikakauskirjaa onnittelivat illallisten vapaassa sanassa Tieteellisten seurojen valtuuskunnan puheenjohtaja, prof. Ilkka Niiniluoto, Suomen historiallisen seuran esimies, prof. Pauli Kettunen sekä Historian Ystävien Liiton puheenjohtaja, suurlähettiläs Heikki Talvitie, joka luovutti HAikin hallitukselle puheenjohtajan nuijan. Tunnelmaa kohottivat niin Viipurilaisen Osakunnan kvartetin esitykset kuin yhdessä laulettu *Gaudeamus*. ■

Professori Päiviö Tommila kiitti saamastaan kultaisesta Yrjö-Koskisen mitalista.

Kuvat HAikin juhlasta Jouko Nurmiainen.

Pöydissä keskusteltiin vilkkaasti, etualalla Heikki Talvitie, Päiviö Tommila ja Pauli Kettunen.

HAikin historian tutkimista valmistellaan

”TIETEELLISYYS LEHDEN VALTTI”

– Suutarin lapsilla ei ollut ennen kenkiä eikä Historiallisella Aikakauskirjalla ole perusteellisesti tutkittua, julkaistua historiaa, huomautti HAikin hallituksen puheenjohtaja, fil. lis. **Jyrki Vesikansa** puheessaan lehden sata-vuotisillallisilla. HAikin hallitus on nyt päättänyt valmistella aukon täyttämistä.

Vesikansa korosti, että jokaisen lehden on valittava viisaasti sargansa. Historiallinen Aikakauskirja voi olla ainutlaatuinen vain tieteellisenä lehtenä. Tämä ei estä HAikin levittämistä yhä laajemmille tilaajapiireille. Historian kannattaa ylipäänsä pysyä avoimena tieteenä.

Seuraavassa pääkohtia puheesta:

Historiallinen Aikakauskirja ei syntynyt hallitsijan, valtiopäivien eikä Keisarillisen Suomen Senaatin tiedepolitiikan suoranaisena hedelmänä, vaikka tietenkin valtiiovallan suopeus Aleksanterin-yliopistoa kohtaan oli luonut edellytykset historioitsijoiden ammattikunnan syntyemiselle Suomessa. Aikakauskirjaa ei perustanut myöskään yliopiston konsistori eivätkä muut vakiintuneet tieteelliset yhteisöt, vaan joukko nuoria tutkijoita, jotka olivat järjestyneet Historialliseen Yhdistykseen.

Tiedepolitiikkaa on kuluneen sadan vuoden aikana ja etenkin viime vuosikymmeninä organisoitu moninaisin toimielimin sekä

määrämuodoin ja tieteen voimavarat ovat moninkertaistuneet. Pelkät määrärahat, organisaatiot ja ohjausjärjestelmät eivät kuitenkaan synnytä luovia tuloksia, vaan tarvitaan sellaisia kaukokatseisia ja rohkeita yksilöitä kuin Gunnar Suolahti, Kaarlo Blomstedt, Uno Ludvig Lehtonen ja muut Historiallisen Aikakauskirjan perustajat olivat.

Lehden toiminnan puitteet ovat muuttuneet sadassa vuodessa valtavasti. Yhden yliopiston puolen tusinan professorin sijaan alan tiedeyhteisöön kuuluu satoja päätoimisia tohtoreita tai väitöskirjaa tekviä. Historia-aineista lukuisissa maistereita on tuhansia monilla elämänelämäillä. Historian harrastajia on vielä moninkertaisesti. Eri ryhmien historiallisen tiedon, keskustelun ja elämysten tarpeiden tyydyttäminen edellyttää hyvin monenlaisia välineitä ja lähestymistapoja. Tieteellisenä julkaisuna Historiallinen Aikakauskirja voi hoitaa tässä vain kapeaa sektoria. Siihen keskittyminen on myös sen voima.

Menestyväkseen lehden on Jyrki Vesikansan mukaan oltava ainutlaatuinen ja korvaamaton.

Menestyäkseen medialiigassa jokaisen lehden on valittava viisaasti sarjansa sekä pyrittävä siinä johtavaksi tai mieluiten ainutlaatuiseksi ja korvaamattomaksi. Piitäjänlehden ei kannata kilpailla Helsingin Sanomain tai television kanssa Irakin kriisin selostamisessa eikä Helsingin Sanomain julkaista uutista Pihtiputaan marttojen vuosikokouksesta. Aivan samoin Historiallisen Aikakauskirjan on oltava johtava suomalainen tieteellinen historiajulkaisu ja vain sitä. Paino jokaisella kolmella attribuutilla.

Historiatiede on kuitenkin parhaimmillaan ajankohtaista, yleisesti kiinnostavaa ja usein myös monia viihdyttävää ja kiihdyttävääkin. Tämän on myös Historiallinen Aikakauskirja usein osoittanut. Yleisemminkin historiatieteen kannattaa pysyä tässä erikoistuvassa maailmassa alana, jonka monet osat voivat avautua muillekin kuin spesialisteille. Sektoritiedon ohella ja ehkä ohitse ihmiset tarvitsevat kipeästi maailmankuvaansa jäsentävää tietoa, jota historia voi parhaimmillaan tarjota.

Jokaisen historiategistin ei tietenkään tarvitse avautua jokaiselle kohtuullisen yleissivistyneelle lukijalle. Myös historian alalla tarvitaan esimerkiksi teoreettista ja metodista analyysiä sekä sellaista detaljitutkimusta, jonka ymmärtäminen vaatii syvällisiä opintoja ja ainakin vaivannäköä. Riittävän osan historiatieteen teksteistä tulisi kuitenkin avautua melko laajoille piireille. Tämä varmistaa myös Historiallisen Aikakauskirjan taloudellisen perustan.

Tieteen hallinnossa on kuulemma ihasteltu sitä, miten valtaosa Historiallisen Aikakauskirjan tuotoista perustuu omarahoitukseen eli ilmoituksiin ja ennen muuta tilauksiin. Tietenkin toivomme, että valtiovalta voisi tukea nykyistä enemmän tiedettä yleensä ja aikakauskirjaa erityisesti, mutta lienee epärealistista toivoa tuen merkittävää kasvua. Uskoakseni lehden jatkuvalla menestyksellä on myös hyvät mahdollisuudet, jos se pysyy monipuolisena, kiinnostavana ja tieteellisesti tasokkaana – ja miksei pysyisi. ■

”Osattara kirjoittaa suomen kielen lause”

– Täytyy osata kirjoittaa suomen kielen lause – ja se on vaikeaa, pelkisti kirjailija Kaari Utrio Historiallisen Aikakauskirjan satavuotisillallisilla perusedellytyksen tieteen popularisoinnille. Sitä tarvitaan historian alalla, sillä ”historiattomana aikana on hyvä saada ihmiset kiinnostumaan menneisyydestä”. Se auttaa oman minän rakentamisessa.

Suomalaiset ovatkin Utrion mukaan ”tavattoman innostuneita historiasta. Koululaiset kirjoittavat ihan kiusaksi asti”.

Utrio tunnetaan historiallisten romaaniin ja tietosteosten tekijänä sekä

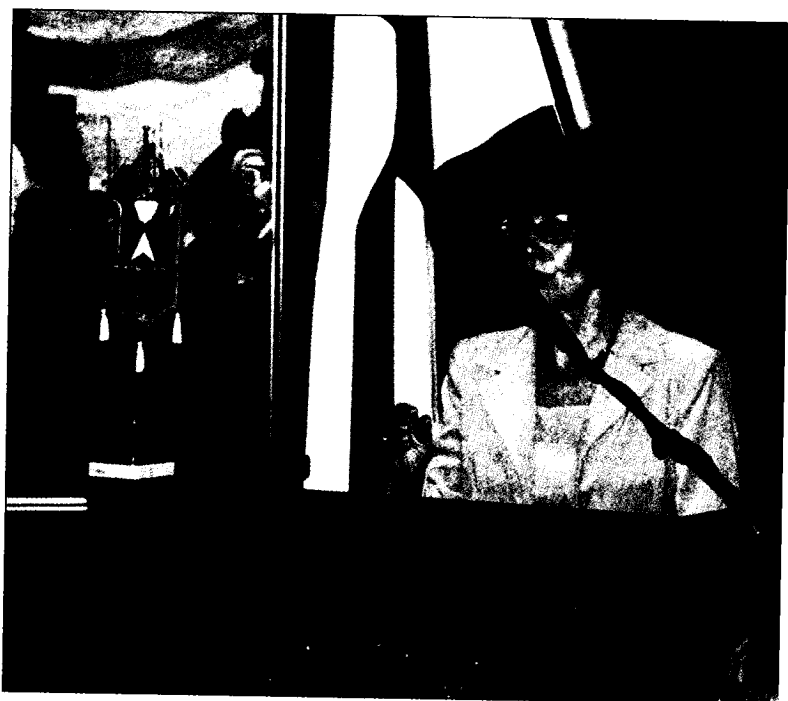
ajan rientojen osanottajana. Historiallisen Aikakauskirjan hän tilasi heti opintoja alkaessaan 1960-luvulla. Ensimmäisen numeron kolahtaessa postiluukusta nuori ylioppilas koki ”selvän ammattimaisen olon”. HAik on seurannut häntä ”halki neljän vuosikymmenen, erilaisten avioliittojen, asuinpaikkojen ja elämän käänteiden. Onneksi lehti on muuttunut tänä aikana huomattavasti lukijaystäväisemmäksi”.

Seuraavassa pääkohtia Utrion juhlapuheesta tieteen popularisoinnista Helsingin Suomalaisella Klubilla 7.5.2003:

Popularisointi on asiantuntijoiden käsitysten esittämistä suurelle yleisölle helposti omaksuttavassa muodossa. Se voi olla tulkintaa, tiivistämistä tai synteisin eli oman näkemyksen esittämistä asiasta kaiken lukemansa perusteella. Viimeksi mainittu vaatii jo alan koulutusta ja eri vaihtoehdoista valitsemista.

Popularisoinnin ensimmäinen edellytys on aiheen kiinnostavuus. Tämä edellyttää usein kuvitusta, mikä tekee kirjan kalliiksi. Ehkä eniten popularisoidaan biologiaa – ainakin, jos jokainen terveysartikkeli luetaan tähän ryhmään.

Kirjailija Kaari Utrio kehotti ottamaan huomioon, kenelle kirjoittaa.

Ihmisiä kiinnostavat yleensä perin inhimilliset asiat. Teos Ludvig XIV:n Englannin-politiikasta ei ehkä nostata hurraahuutoja pienen piirin ulkopuolella, mutta teos Aurinkokuninkaan sosiaalisesta elämästä kiinnostaa laajemmin – ja vielä enemmän, jos se kiinnitetään tämän päivän maailmaan ja sen tapoihin.

Mitä koulutettummille ihmisille teksti kohdistetaan, sitä kapeampi ja erikoistuneempi voi aihe olla. Suuri yleisö on kiinnostunut perheenäidin elämästä kautta Euroopan historian, muttei niinkään Sonkajärven aviottomista äideistä vuosina 1850-51. Kirjoittajan on myös itse oltava innostunut aiheestaan.

Vastaanottaja on popularisaatios-

sa yhtä tärkeä tekijä kuin kirjoittaja. On turhaa popularisoida ilman vastaanottajaa, kun tieteellä katsotaan olevan itseisarvoa. Yleisöjä on toki erilaisia: toisia asiantuntijoita, hyvin koulutettuja ihmisiä sekä ns. suuri yleisö, jota on vaikein tavoittaa ja vaikeinta pitää asiasta kiinnostuneena. Kohderyhmäänsä voi hahmottaa esim. pohtimalla, kirjoittaako HAIkin, Suomen Kuvalehden vai Seuran lukijoille.

Popularisoijana voi olla tutkija itse, alan koulutettu ammattikirjoittaja (kuten Utrio) tai alan koulutusta saamaton, esimerkiksi Herman Lindqvistin kaltainen toimittaja.

Suomessa tutkija itse kirjoittaa usein yleistajaiseksi tarkoitettua tek-

stin kustannustoimittajan editoidessa sen lukukelpoiseksi. Tutkija itse popularisoijana olisikin ihanteellinen ratkaisu ja tästä on loistavia esimerkkejä. Esteenä on kuitenkin usein jo ajan puute.

Ongelmana on myös kirjoittamisen. Kun Tieteen lauseen on oltava mahdollisimman täsmällinen, se on yleensä liian monimutkainen normaaliin kirjaan painettavaksi. Kovin usein joudutaan ns. raskaaseen editointiin, jossa jokainen virke puretaan ja kirjoitetaan uudestaan. Paitsi selkeää, tekstin olisi oltava kiinnostavaa sekä jopa värikästä ja hauskaa. Noottiapparaattia suuren yleisön tietoteos ei siedä, mutta sitä voi jossakin määrin korvata aiheittaisella kirjallisuusluettelolla. ■

”Uskontotutkimuksesta tuli seksikirja”

– Tarkoitukseni oli kuvata uskonnollisten yhteisöjen työtä naisten hyväksi. Julkisuudessa tutkimuksesta tuli kuitenkin suuri seksikirja, esitteli dosentti **Pirjo Markkola** (toki hymyillen) Historian Ystävien Liiton tilaisuudessa 24.4. teostaan *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860-1920 (SKS)*. Se sai kunniamaininnan Vuoden 2002 historiategosta valittaessa.

Seksikirjan maine syntyi siitä, että taistelu prostituutiota vastaan ja sen ongelmien lieventäminen olivat keskeisiä naisiin kohdistuvassa ja usein heidän johtamassaan kristillis-sosiaalisessa työssä 1800-luvun lopulta alkaen. ”Langenneita naisia” autettiin ja prostituution kieltämistä vaadittiin. Kysymys on tietenkin tällä hetkellä ajankohtainen.

Sensatioita on Markkolan teoksesta turha etsiä; se on asiallinen, perusteellinen ja sujuva tutkimus ns. moraalireformista, jota ajoivat mm. Pelastusarmeija ja Valkonauha-järjestö. Yhteiskunnan siveellisyyskäsitteitä haluttiin tällöin muuttaa sekä vaikeuksiin joutuneita auttaa ja pelastaa. Sisälähetyksellä pyrittiin kristillisyyteen, ”jonka voi nähdä”. Tämän arveltiin myös vahvistavan uskonnon jo hieman heikentynyttä asemaa.

Vastustajien mielestä moraalireformin ajajat tarttuivat asioihin, joista siveellisen, etenkin säätyläisnaisen ei tullut tietää mitään, saati ottaa niihin kantaa. Näin jyräsi mm. arkkipiispa **Gustaf Johansson**. Moraalireformin johtajat olivat taas kirjan kannessa olleet **Hedvig von Haartman**, **Matti Wrede** ja **Alma Forsblom**, mutta miehiäkin oli mukana.

Pelastusarmeijassa puhuttiin ”slummityöstä”. ”Langenneita naisia” otettiin eri yhteisöjen turvakoteihin, joissa heitä yritettiin kasvattaa työllä, tiukalla kurilla ja Jumalan sanalla siveelliseen elämään. Luotettavia tietoja työn onnistumisesta ei Markkolan mukaan ole, mutta osa turvakotien asukkaista ”palasi kadulle”. Tuolsiakin silti syntyi.

Jääkiekon MM-ottelua Suomi-Ruotsi seurattiin HAIkin juhlassa sivusilmin, vas. Ilkka Niiniluoto, Päivi Setälä, Henrik Lilius ja Henrik Meinander.

Vuorineuvos Simo Vuorilehto ja prof. Henrik Meinander keskustelivat vilkaasti historian tulkinnoista.

Helsingin Suomalainen Klubi täyttyi HAikin juhlaillallisilla.

Prostituution kieltämisessä reformistit onnistuivat. "Salavuoteus" oli tosin rikos 1920-luvulle saakka, mutta prostituoitujen ohjesääntöinen terveystarkastus oli tulkittu usein toiminnan laillistamiseksi. Senaatti kumosi järjestelmän ensimmäisten eduskuntavaalien aikoihin valvonnan jatkuessa muissa muodoissa. Tämänkin ratkaisun tuloksia on vaikea arvioida. Prostituutio jatkui, mutta oli 1980-luvulle saakka vähäistä.

Vaatus "absoluuttisesta" sukupuolimoraalista alkoi näyttää Markkolan mukaan vanhanaikaiselta viimeistään 1920-luvulla – samoin kai näkemys, että naiset ovat luonnostaan siveellisempiä, miehet tässä suhteessa haavoittuvia. "Langennut nainen" nähtiin tällöin vaaralliseksi kaikille miehille. Oman aikansa mittapuulla reformistit pääsivät kuitenkin merkittäviin tuloksiin. Vakavissa ongelmissa tarvittiin "tiukkapipouisuutta".

Perinteisessä uusien kirjojen illassa Kansallisarkistossa esiintyi myös kahdeksanosaisen *Historian ABC*-hakuteoksen (Tammi) tehnyt **Risto Kari**. Teossarja esittelee kaikkien, myös useimpien huonosti tuntemien valtioiden ja kansojen vaiheet monipuolisen lähteistön avulla. Kunniamaininnan sai edelleen **Kalevi Wiikin** kohuttu *Eurooppalaisten juuret* (Atena) sekä maisteri **Heikki Eskelisen** kääntäjäntyö. (JVe) ■

LAHDESSA NOSTETTIIN ESIIN TUNTEMATON ARKITEHTI

Irak-politiikalla yhteys 1500-luvun oppikiistoihin

■ Mitä yhteistä on keskustelulla työtömyysturvasta ja Lutherilla? Entä Macchiavellillä, Etelä-Amerikan valloituksella ja George W. Bushin Irakin politiikalla? Paljonkin, ilmeni historian kesäseminaarissa Lahdessa. Periaatekysymyksiä on pohdittu jo vuosisatoja sitten.

Tietenkin seminaarin luennoitsijat varoivat anakronismeja. Heidän esityksensä teemasta *Renessanssi, uuden*

ajan murros ja globalisaatio antoivat kuitenkin hyödyllisiä virikkeitä ja uusia näkökulmia oman aikamme ongelmien pohtimiselle.

Historian Ystävien Liitto on järjestänyt jo kauan historian kesäseminareja Lahden kansanopiston kanssa. Eräät kävijöistä ovat olleet mukana jo parikymmentä kertaa. Monille historian harrastajille tapahtuma lienee kuitenkin jäänyt oudoksi – eihän siitä ole teh-

Lahden kansanopisto Salpausselän harjulla on perinteisesti tarjonnut viehättävät tilat historian kesäseminaarille.

ty isoja otsikoita. Osallistumista ei kannata silti ujustella – mukana on monenlaista väkeä ja puitteet ovat kotoiset.

Kolmen päivän seminaari pidettiin rehtori **Ville Marjomäen** isännöimässä, jugend-tyylisessä opistolinnassa Salpausselän harjulla. Kohtuulliseen hintaan tarjolla oli niin kotiruokaa kuin siisti, hyvin varustettu huone. Kurssitoverien kanssa oli mukava jutella tauoilla, ruokasalissa ja iltahetkinä. Lähellä olivat Lahden keskustan palvelut ja sen takana Vesijärven viehättävä sata-ma kahviloineen ja Sibelius-taloineen. Puitteet lyhyelle alkukesän kulttuurilomalle olivat siis erinomaiset.

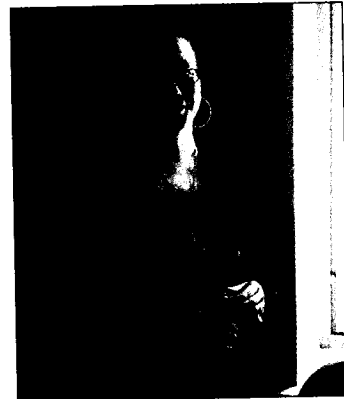
Seminaarin tieteellisen linjan veti dos. **Tuomas M.S. Lehtonen**, joka oli saanut Lahteen nuoria, eteväi tutkijoita esittelemään uusimpia näkemyksiä. Luentojen teoreettiset johdannot olisivat voineet joskus olla ehkä lyhyempiä, mutta onhan hyvä jumbata aivonystyröitään. Fil. tri **Ari Helo** havainnollisti näppärästi filosofioita lainaamalla **Mantere-Sarvan** klassikkoo. Useimmat kuulijat olivat lukeneet nämä kohdat tosin jo historian kokeita varten, mutta epäilemättä pääjohtaja ja kouluneuvoskaksikko osasi kirjoittaa selkeästi.

Kiintoisa löytö oli fil. tri **Riitta Niskan** kuvaus **Albert Mellinistä**, lähes tuntemattomasta suomalaisesta arkkitehdistä, **Theodor Höijerin** ystävästä ja aikalaisesta. Mellin suunnitteli 1885 Lahden puukirkon, jonka purkamisesta kohistiin 1970-luvulla, mutta myös mm. "kenraalin talon" Helsingin Pohjoisrannassa sekä muutaman muun kivitalon Kruununhaassa. Ennen muuta hän vaikutti Pietarissa, jonka keskustan rakennuksista moni on hänen osittain tai kokonaan suunnittelemansa.

Uuden ajan murros vaikutti laajasti

Seuraavassa muistiinpanoja eräistä esityksistä. (En ehtinyt mukaan ensimmäiseen päivään, mutta seminaariin voi osallistua myös "päivä kerrallaan").

– Dos. **Kaarlo Arffman**: Tuhosiko uskonpuhdistus keskiaikaisen auttamisjärjestelmän vai loi pohjan tulevalle hyvinvointivaltiolle? Tasapainoisista näkemyksistä etsitään. Keskiajalla ihannoitiin köyhyyttä ja hyviä töitä. Sen sijaan Luther omaksui renessanssin ajatuksen köyhyydestä onnettomuutena. Kaupunkien oli siis autettava köyhiä, mutta vain niitä, jotka avun ansaitsivat. Kertäminen oli kiellettävä. Pelastukseen ei tarvittu hyviä töitä, mutta uskovaisten teki niitä ilman muuta. Reformaatian alkuvaiheessa perustettiin avustuskassoja, jotka menestyivät aluksi hyvin. Talonpoikaikapinan tuoman pettymyksen jälkeen vastuu köyhistä liukui kuitenkin maalliselle vallalle.

Johanna Vakkari kertoi seminaarissa renessanssin maalaustaiteesta.

– Dos. **Jussi Pakkasvirta**: Keskiajalla maailman keskus oli Aasiassa, Eurooppa oli periferiaa. Löytöretket muuttivat asetelman. Amerikan valloitus johdi lähinnä tautien takia historian suuriin väestökatastrofiin intiaanien määrän alentuessa 60-90 miljoonasta 10-15 miljoonaan. Työvoimaa alettiin nyt tuoda Afrikasta, kun taas uudet tuotteet vietiin Eurooppaan. 1550-luvulla väiteltiin siitä, ovatko intiaanit "Jumalan lapsia" vai alempi oliolaji. Edellinen kanta voitti muodollisesti, mutta samalla korostettiin oikeutta käydä kauppaa, julistaa kristinuskoo ja kukistaa tyrannit. Näin syntyivät imperialismin ja rasmin lähtökohdat sekä "toiseuden terminologia".

– Fil. tri **Ari Helo**: Yhdysvalloissa katsotaan, ettei maalla ole nationalistista menneisyyttä, vaan sinne syntyi ensimmäinen moderni yhteiskunta. Tabu perustuslaista on jumiuttanut maan historiankirjoitusta. Maailmanhistoriakin saatetaan nähdä amerikkalaisten arvojen edistymisenä. Kuitenkin Yhdysvaltain perustajilla oli siteet eurooppalaiseen ajatteluun – niin aristoteliseen republikanismiin kuin **John Locken** näkemykseen yhteiskuntasopimuksesta.

– Fil. maist. **Jouko Nurmiainen**: Holanti ja Englanti nousivat uuden ajan alussa keskusalueiksi, kun taas Pohjois-Italia taantui. Ruotsista tuli maail-

Lahden kansanopiston luentosali tarjosi hyvät puitteet historiatietojen päivittämiselle ja aivojumballekin.

man suurin kuparin ja raudan viejä, mitä täydensivät terva- ja puutavara-kauppa. Tärkeimmän tuontituotteen suolan hankinta siirtyi Lüneburgin kaivosista Atlantin rannoille. Merkantilismin hengessä edistettiin rautateollisuutta, mihin heijastui huoli metsien riittävydestä syisien tuottamiseksi. 1700-luvulla liu'utettiin liberalismiin. Viipuri oli 1600-luvulla Suomen johtava tervakaupunki, mutta Tukholman tervakomppania hallitsi markkinointia. Jo ennen Suurta Pohjan sotaa Viipurin tervakauppa alkoi loppua, mutta tilalle nousi sahatavaran vienti.

– Fil. maist. **Anu Lahtinen**: Ruotsin aateli alkoi korostaa 1500-luvulla mieslinjaisuutta, kun keskiajalla oli otettu huomioon myös äidinpuoleiset esivanhemmat. Sukukäsitys muuttui horisontaalisesta lineaariseksi, mikä ilmeni mm. sukukirjojen laatimisena ja isältä periytyvän sukunimen käyttönä. Uskonpuhdistuksessa aateli sai lunastaa kirkolle lahjoitettuja maitaan, mutta mahdollisuus sijoittaa tyttäriä luostariin poistui ja syntyi naimattomien aatellisnaisten ongelma. Muodissa ja elintavolissa aateli seurasi eteläisiä esikuvia ja hankki oppisivistystä. Luonnehdintaa "renessanssiylimys" on tosin käytetty löysästi. Ylhäisaateli oli pieni ryhmä, Suomessa parikymmentä perhettä.

– Dos. **Kari Saastamoinen**: Näkemys kansan suvereniteetista alkoi nousta esiin 1200-luvulla. 1500-luvulla Johannes Althusius katsoi, että valta perustui annettuun suostumukseen. Kysymys ei silti ollut demokratiasta, vaan kansan tahdon kertoivat mahtimiehet. Haastajaksi nousi Thomas Hobbes, joka perusteli hallitsijan valtaa 1600-luvun Englannin kiistoissa. Vaihtoehtona hän näki sekasorron. Valtioiden välisissä suhteissa vallitsen sijaan Hobbesin mukaan "kaikkien sota kaikkia vastaan".

Seminaarissa esiintyivät edelleen fil. lis. **Johanna Vakkari**, fil. maist. **Pauliina Pekkarinen**, sekä dosentit **Anu Korhonen** ja **Heikki Mikkeli**. (JVe) ■

lisiä. Viikari itse korosti, että asian selvittämiseksi oli paikallaan perehtyä sekä Karl Marxin ajattelun että liberalismien perinteen parhaisiin aineksiin – siis ajattelutapoihin, joista kumpikaan ei ollut siihen aikaan eikä ole kai vielääkään erityisen suosittu tai muodikas suomalaisten intellektuellien piirissä ja joita myös yleisesti mutta usein heikkokoin perusteiden pidetään keskenään yhteen sopimattomina.

Viikarin koulukuntaisuus ei ollut poliittisesti kahlitsevaa: muistan hyvin, miten eräät meistä olivat opettajansa kanssa jyrkästi eri mieltä esimerkiksi Euroopan Unionia ja Kekkonen perintöä koskevissa kiistoissa. Koulukuntaisuutemme ei myöskään ollut ristiriidassa tutkimuksen objektiivisuuden, arvovapauden ja puolueettomuuden kanssa. Päinvastoin pyrimme objektiivisuuteen asettamalla teoreettiset lähtökohdat ja lähdeaineiston sekä niiden perusteella tehdyt päätelmät tiedeyhteisössä julkisesti arvioitaviksi. Pyrimme arvovapauteen tuomalla julki arvostuksemme mutta olemalla väittämättä niitä tieteellisen tutkimuksen tuloksiksi. Pyrimme puolueettomuuteen ottamalla huomioon tasapuolisesti kaiken sellaisen aineiston, jolla voi olla merkitystä tulkintojemme hyväksymisen ja hylkäämisen kannalta. Emme toisin sanoen hyväksyneet vaikeuksista epämieluisista totuuksista. Yksi seuraus tästä oli se, että Viikarin piirissä oli mahdollista oppia arvioimaan kriittisesti niin sanottua reaaliosialismia ja sitä hallitsevaa ideologiaa jo aikana, jolloin aihe oli suomalaisessa valtamediassa enemmän tai vähemmän tabu.

Viikari ja nykyaika

Matti Viikarin sanoman 2000-luvulle voisi tiivistää myös seuraavasti. Pyrkimys eettisesti, yhteiskunnallisesti ja poliittisesti merkittävän tiedon tuottamiseen on ainoa tapa pitää historian tutkimus elinvoimaisena. Alan kukoistuksen suurin vaara on näivettyminen lähdepositivismiksi, tekniseksi näpertelyksi, jossa muutoseikkojen noudattaminen nousee sanottavan tärkeyden edelle. Sellaista tutkimusta tekevät pelokkaat ja itsekkeät tutkijat, joille turvallinen asema on tärkeämpää kuin tieteen ja ihmiskunnan paras. Hyvät tutkijat sen sijaan ymmärtävät historian tutkimuksen olennaisen merkityksen ajattelumme perusteita kriittisesti arvioivan kansalaisjulkisuuden rakentamisessa.

Historiantutkimuksen moraalisen-poliittisen motivaation korostaminen on myös vastaus siihen tieteellisyyden ja popularisoinnin väliseen jännitteeseen, jota *Historiallisen Aikakauskirjan* 100-vuotisjuhlien yhteydessä on pidetty ehkä tarpeettomankin näkyvästi esillä. Jos lehteämme kehitetään siinä hengessä, jonka opin Viikarin seminaarissa, ei ole mitään syytä lähteä tavoittelemaan lisää lukijoita tieteellisyydestä tinkimällä, kaihtamalla elämänmuotomme kohtalonkysymyksiä tai valheellisesti väittämällä niitä helpommiksi kuin ne tosiasiansa ovat. Tärkeistä asioista ihmiset ovat sen sijaan valmiita lukemaan myös vaativaa aiheistoa, mutta kun se on kunnollisesti tutkittu, senkin voi esittää sekä selkeästi ja ymmärrettävästi että täsmällisesti ja asioiden monimutkaisuudelle oikeutta tehden.

Juba Sihvola

JUHA MANNINEN

Valoa valtion yössä

**Modernin valtion oppi Suomessa
1830–1831**

Suomea Venäjän yhteyden alussa luotsanneen arkkipiispa Tengströmin veljenpojan, professori ja virkamieskasvattaja J. J. Tengströmin valtiollinen ajattelu on jäänyt varsin arvoitukselliseksi. Se on tunnettu hegeliläiseksi, mutta painetut ilmaisut sen tarkemmasta laadusta ovat olleet niukat. Heti 1830-luvun alusta alkaen sen merkitys Turusta Helsinkiin siirrettyssä yliopistossa opintojaan suorittaneelle ja kansalliselle suuntautumiselle uudenlaisen pohjan luoneelle sukupolvelle on kuitenkin ollut olennaisen tärkeä. Aatehistorioitsija Juha Manninen perustelee tätä väitettään aikaisemmin vaille huomiota jääneiden luentojen avulla.

■ Meidät on totutettu näkemään 1800-luku kansakunnan rakentamisen aikana. Näkemys ei ole väärä, mutta se on yksipuolinen, sillä jo keisarillista Aleksanterin nimeä kantavan yliopiston toiminnan alkaessa Helsingissä opetuksessa suunnattiin huomio valtioon. Ja J. V. Snellman julkaisi Tukholmassa 1842 kirjan *Läran om staten*, ei kirjaa *Läran om nationen*, vaikka kirjoittikin myös kansakunnasta. Ajatus suomalaisesta kansakunnasta oli vanha, jo 1700-luvulla sisältäpäin useammallakin tavalla tiedostet-

tu, mutta pohdinta valtiosta kansakunnan yhteydessä erotukseksi Ruotsin ja Venäjän moniaineisista koostevaltioista oli uutta.¹

Erinäiset historioitsijat ovat itsepintaisesti uskotelleet, että Turun romantiikka jatkui jonkinlaisena ”Helsingin romantiikkana” tai ”kansallisromantiikkana”, ellei peräti ”fenofiliana”, kunnes Snellman muutti kaiken. Kokoavat aatteet 1830-luvulla käynnistyneessä kansallisessa aktiivisuudessa olivat kuitenkin toiset ja niihin kuului alun alkaen uudenlainen valtion käsittäminen, voisi myös sanoa: valtion rakentaminen. Kun kaikki painotuotteet olivat vuoden 1829 asetuksen mukaisesti ennakkosensuurin alaisia, keisarina Nikolai I ja Suomen kenraalikuvernöörinä Arseni Zakrevski, on turha odottaa, että asia olisi ilmaistu suorasanaisesti missään julkaisussa. Maan ainoa filosofian professori, vasta Helsingissä virkaansa asetettu Johan Jakob Tengström (1787–1858) luennoi kuitenkin syksyllä 1830 ja seuraavana keväänä valtiotieteestä. Sittemmin aihe tuli kuulumaan hänen opetuksensa vakio-ohjelmaan, vaikka hän ei julkaissut aiheesta mitään.

Kyseisenä lukuvuonna Tengströmin opetusta seurasivat monet, joukossa sellaiset nuorukaiset kuin Snellman, Fredrik Cygnaeus, Frans Ludvig Schauman ja erityisesti mainittava, luentojen alkaessa vasta yhdeksäntoistavuotias Johan Philip Palmén, joka teki kaikesta kuulemastaan huolelliset muistiinpanot. Jostakin syystä kukaan ei ole kirjoittanut aiheesta mitään, vaikka tuloksena syntynyt 112-sivuinen *Anteckningar i statsvetenskap under J. J. Tengströms föreläsningar* on maannut julkisesti saatavilla Palménin kokoelmassa Helsingin yliopiston

kirjastossa satakunta vuotta.² Tengström oli maineikkaan Lauantiseururan seniorijäsen. Aivan varmasti hänen käsityksensä ovat vaikuttaneet tässä toveripiirissä, johon kuuluivat suunnilleen kaikki vuosisadan tulevat kynän sankarit, joukossa kymmenkunta tulevaa yliopiston professoria ja tietysti Tengströmille läheinen J. L. Runeberg, ja josta ei ole säilynyt juuri mitään dokumentteja, arvailuja sitäkin enemmän.³

Mielestäni tämän piirin valtiolliset asenteet on kaikkein täsmällisimmin muotoillut niiden dramaattista taustaa vasten Matti Klinge esitelmässään Runebergista ja yliopistosta.⁴ Voisi sanoa näin: Runeberg oli poliittisesti lojaali, mutta hän ei ollut serviili. Sellaista asennetta Tengström oli opettanut ja opetti koko piirilleen. Se sai Suomen historiassa valtavan merkityksen. Miten sellainen asenne sitten ylipäänsä oli mahdollinen? Väitän, että Tengströmin luennot tarjoavat olennaisen osan vastausta tähän kysymykseen.

Esipuheessaan Tübingenissä vuonna 1841 julkaisemaansa teokseen *Idee der Persönlichkeit* Snellman muisti kiittää opettajaansa, osittain kyllä mutkia suoristaen ja varmaan uraansa edistääkseenkin. Kerrotaan, että maininta virkisti kummasti Tengströmiä.⁵ Snellman ilmoitti, että Ruotsissa edelleen kukoistavan romanttisen suuntauksen asemesta Suomessa oli päässyt valalle hegeliläinen filosofia:

”Tästä edistysaskeleesta maa saa kiittää ennen kaikkea nykyistä filosofian professoria Johan Jakob Tengströmiä. Hänen ponnistustensa ansiosta on päästy jo niin pitkälle, että kaikki tulevat virkamiehet opiskelevat yksinomaan Hegelin oikeusfilosofiaa valmistautuessaan tavanomaiseen luonnonoikeuden, moraalin ja valtio-oikeuden tutkintoon ja kaikki filosofian tohtorit [=maisterit] perehtyvät yksityiskohdaisesti vähintään yhteen hänen järjestelmänsä osaan.”⁶

Snellman vielä kertoi sen tosiseikan, että Tengström luennoi vuosittain Hegelin oikeusfilosofian, logiikan ja psykologian pohjalta. Palménin muistiinpanot tekevät mah-

dolliseksi selvittää, millaista tuo opetus oli lukuvuonna 1830–31. Millaisiksi Tengström koulutti tulevia virkamiehiä ja mitä hän edellytti heiltä valtiota, eettistä suuntautumista ja oikeudellista ajattelua koskevissa asioissa? Millaisena ajankohtana ja missä oloissa hän teki tämän? Mitä tuosta kaikesta seurasi, jos mitään?

Virkamiesvaltio ja sen portinvartija

Ajankohtaa varjostaa myöhempi puhe ”autonomian ajasta”, mikä ilmaus ei tee oikeutta Suomen silloisen valtio-olemuksen kaapapohjaisuudelle ja epävarmuudelle osana itsevaltaisesti hallittua keisarikuntaa.

Suomella oli kyllä oma talous ja keskuhallinto, kotimainen hallitus eli senaatti, mutta ei minkäänlaista valtiopäiväelämää, koska säätyjä ei kutsuttu koolle sen jälkeen kun Porvoossa oli vannottu uskollisuutta keisarille.⁷ Aihetta perusteellisimmin tutkinut Osmo Jussila on huomauttanut Suomen valtiollisuuden ensin mainittuun puoleen liittyen:

1. Kiitän professoreita Osmo Jussilaa, Pertti Karkamaa ja Matti Klingea sekä Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian tutkijaseminaarilaisiani esityksen aikaisempaa versiota koskeneista arvokkaista kommentteista. Olen käsitellyt lähdekriittisiä ja käsikirjoitusten ajoittamiseen liittyviä ongelmia ja muitakin yksityiskohtia laajemmin laitokseltani saatavassa pienpainatteessa Miten oppi modernista valtiosta syntyi Suomessa (Sophopolis 2003).

2. Signum Gö.IV.3-9. Asiaan on voinut vaikuttaa sekin, että teksti on dateeraamaton. Olen ajoittanut sen edellisessä viitteessä mainitussa julkaisussani.

3. *I. Havu* (1945) Lauantaseura ja sen miehet (Otava 1945) on kooste kaikesta mahdollisesta seuraan liittyvästä, mutta se jää kovin ulkokohtaiseksi, kun tietoja käydyistä keskusteluista ei ole säilynyt. Tengströmin luennot ja myös hänen julkaisunsa antavat kuvan siitä, mihin hän saattoi suunnata nuorempien osallistujien mielenkiintoa.

4. *Matti Klinge* (1991) Runeberg och Universitetet, Historiska och litteraturhistoriska studier 66, SSLF 568, 7–21, tiivistää asian saman tekijän laajoja esityksiä keskittyneemmin.

5. F. Cygnaeus – J. V. Snellman 18.4.1842. *J. V. Snellman* (2001) Kootut teokset 3, Opetusministeriö, s. 438. Cygnaeus tosin katsoi, että ”autuaasti edesmennyt veijari Avellan” olisi melkein pä saattanut kiistää Tengströmin esikoinoikeuden. Saanen palata aiheeseen myöhemmin.

6. *Snellman*, Kootut teokset 3, 60.

7. Ajanmukaisena yleiskatsauksena ks. *Jaakko Numminen* ym. (toim.) (1996) Suomen keskushallinnon historia 1809–1996, Hallintohistoriakomitea.

”Vaikka Suomessa on sittemmin toden teolla etsitty vuosien 1808–1809 lähteistä Suomea tarkoittavaa ’valtio’ nimitystä, ei sitä ole löytynyt muualta kuin tuosta hallituskonseljin ohjesäännön johdannosta. Selitys on kuitenkin tälle asiantilalle hyvin yksinkertainen: ’stat’ löytyi juuri sieltä, missä sen pitikin olla, hallitsijan ’staatin’ puolelta, ei säätyjen puolelta Porvoosta...”⁸

Suomi oli tässä suppeassa merkityksessä talousvaltio, koska sillä oli Venäjältä erillinen ”staatti” ja sitä hoitava elin, jonka taas oli tehnyt tarpeelliseksi se, että maalle oli vahvistettu Ruotsin ajan vanhat lait ja privilegit. Tähän myös rajoittui Jussilan mukaan Suomen johtomiesten käsitys Suomen valtiosta. Se nähtiin välineeksi, jolla ylläpidettiin laillisuutta, oikeuksia ja turvallisuutta tilanteessa, jossa Suomi oli liitetty ”despootisen hallitsijan hallitsemaan valtakuntaan”.⁹

Yliopiston tehtävistä kansleri Gustaf Mauritz Armfelt oli todennut keskellä tämän erikoisen yksikön luonutta murrosvaihetta maan henkiselle johtajalle, piispa Jakob Tengströmille: ”Ensi aluksi Suomi ei muuta tarvitse kuin taitavia ja rehellisiä virkamiehiä.”¹⁰

Virat muodostivatkin Suomen valtiollisuuden ytimen ja sen pysyvyyden takeen, jota täsmällinen virkamiestapojen noudattaminen ylläpiti. Matti Peltonen on kiinnittänyt huomiota siihen suureen rakenteelliseen murrokseen, jota ruotsalaisen sotalaituksen lakkauttaminen Suomesta merkitsi. Upseerinviroista aikaisemmin elantonsa saaneen eliitin jäädessä äkkiä työttömäksi sillä tai eläke-etuuksien vuoksi oikeammin sen jälkeläisillä oli edessään elämänmuutos: ”Korskeiden upseerien sijasta aatelismiehistä piti tulla kultivoituneita siviilivirkamiehiä, hevosmiehen muuttua kynämieheksi...”¹¹ Aatelistolle oli tarjolla koulutusmahdollisuuksia Pietarissa, mutta etenkin vähäisemmästä taustasta ponnistavat saivat tyytyä Helsinkiin, joka tosin melkein oli pääkaupunki. Peltonen toteaa senaatin aseman jatkuvan korostumisen ja valtion virkamiesten määrällisen vahvistumisen: kun vuosisadan alussa Suomessa oli noin 500 siviilihallinnon virkaa, niin 1860-luvun lo-

pulle tultaessa määrä oli jo kolminkertaisesti.¹²

Jo pitkään on katsottu, ettei Suomessa ollut olemassa varsinaista valtioteoriaa ennen hegeliläisyyttä. Näin on tehty Sven Lindmanista Osmo Jussilaan.¹³ Vähemmän on pystytty sanomaan siitä, mitä tuollainen uusi teoria tarkemmin oli ja miten se muodostui. Merkillinen Snellmanin teokseen *Läran om staten* liittyvä yksityiskohta on se, että mitään siihen liittyneitä valmistelupapereita tai ylipäänsä Hegelin oikeusfilosofian opetteluprosessista kertovia muistinpajoja ei ole säilynyt, vaikka muutoin tällaisia muistoja on tallessa runsaasti. Mahdollinen selitys tälle on se, että aihe oli tuttu jo Tengströmin luennoilta. Joka tapauksessa Tengströmin luennot antavat täsmällisen vastauksen kysymykseen uudenlaisen valtioteorian synnystä Suomessa, teorian, jolle valtio ei ollut pelkästään jokin laitos kansakunnan tarpeisiin, vaan itsessään sekä kansalaisten että varsinkin virkamiesten toiminnan mitä korkein päämäärä.

Hegelillä valtio historiallisesti luotuna tietoisena henkisenä muodosteena kohosi verrattomasti pelkän ”kansan” tai ”kansakunnan” yläpuolelle. Maailmanhistoriaan oli hänen mukaansa asiaa vain niillä kansoilla, jotka muodostivat valtion.

Filosofi Tengström oli arkkipiispa Tengströmin veljenpoika ja Suomen historian

8. Osmo Jussila (1987) Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty, WSOY, 50–51.

9. Jussila (1987) 60.

10. G. M. Armfelt – J. Tengström 22.3.1812. Lain. *Jubani Mylly* (2002) Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa, Kirja-Aurora, 69.

11. Matti Peltonen (1990) 'Aatelisto ja eliitin muodonmuutos', teoksessa Pertti Haapala (toim.) Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta, Vastapaino, 91.

12. Peltonen (1990) 99.

13. Jussila (1987) 81 sekä saman tekijän väitöskirja Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863, Historiallisia tutkimuksia LXXVII, SHS, 171; Sven Lindman (1948) Johan Jacob Nordström. Hans samhällsynn och politiska personlighet I, Acta Acad. Aboensis, humaniora 16, 84–85, 93. Kumpainkin mainittu kirjoittaja katsoi kuitenkin hegeliläisen valtioteorian kertomuksen alkaneen Suomessa vasta Snellmanin julkaistua valtio-oppinsa ja Nordströmin nojaututtua siihen 1840-luvun puolella luennoissaan.

tutkijana tämän läheinen työtoveri, täysin selvillä setänsä pyrkimyksistä.¹⁴ Näyttääkin siltä, että arkkikiispa keisarin avustajien luottomiehenä vaikutti siihen, että Pietarista tuli hänen lähikumppanilleen nimitys filosofian professoriksi, johon virkaan yliopisto oli asettanut hänet vasta kolmannelle ehdokassijalle ja jota varten kukaan ei ollut äänestänyt häntä ensimmäiseksi.¹⁵ Turun *Aura*-kalenterissa Tengström oli julkaissut 1817–18 merkittävän kirjoituksen Suomen kirjallisuuden ja kulttuurin kehittymistä ehkäisevistä tekijöistä, luonnehtinut valtiota ”organismiksi” sekä kaavaillut hyödyn palvonnasta poikkeavan sivistyksen luonnetta ja sivistyneistön tehtäviä.¹⁶

Tengström oli alkujaan tavoitellut Kreikan kirjallisuuden virkaa ja avartanut olojen rauhoituttua katsomuksiaan Pariisiin, Pompeijiin ja saksalaisiin maihin Ruotsin kautta suuntautuneella kolmelle vuodelle ulottuneella Euroopan matkallaan. Hän kiinnitti eräässä kotimaankirjeessään huomiota siihen, että Hegel oli siirtymässä Heidelbergista Berliiniin.¹⁷ Ruotsin romantikkojen keskuudessa filosofi F. W. J. Schelling oli suurinta huutoa ja Tengströmin matkakumppani, serkku, piispanpoika Johan Magnus af Tengström onnistuikin tapaamaan Münchenissä sekä Schellingin että tämän aatetoverin, Pyhän Allianssin ideologin Franz Xaver von Baaderin.¹⁸ Berliinissä oleskellessaan J. J. Tengström tuskin saattoi välttyä kuulemasta tapaamiltaan oppineilta huhuja kaupunkiin pian odotetusta Hegelistä, jonka järjestelmän ensyklopedinen kokonaisuus oli juuri ilmestynyt ja johon kiinnitettiin toiveita uudistettaessa monenkirjavista aineksista koostuvaa ja yhteisen hengen avulla hallittavaksi suunniteltua Preussia.

Sitten 1820-luvulla Tengström oli toiminut Turun Akatemian kirjaston palveluksessa hoitaen samalla oppihistorian dosentuuria ja jonkin aikaa sijaisena alan professuuriakin. Tähän vaiheeseen liittyi läheinen yhteistyö arkkikiispan kanssa, porthanilaista perintöä edustavalta sedältä saatu ohjaus, joka oli omiaan johdattamaan eroon Turun haaveilijoista, joiden tähti oli laskussa sekä uusinta uutta edustavien Hegelin oppien

rantautuessa kaupunkiin että viranomaisten vastustustoimien vuoksi. Tuolloin hän laati historiallisiin lähdetutkimuksiin perustuvat kirjansa kumpaisenkin suuren piispa Geze-liuksen elämästä ja ajasta ja samoin akatemian arkistoa ja kirjastoa hyödyntäen teoksen kaksisataa vuotta täyttävästä Suomen yliopistosta.¹⁹ Julkaisujensa puolesta hän olisi sopinut parhaiten uudeksi oppihistorian professoriksi, mutta hänestä tehtiin filosofi. Sellaisena hän oli Brahen ajasta nykypäivään ulottuvien historiallisten tutkimustensa vuoksi poikkeuksellisen hyvin perillä kotimaansa sivistys-, tiede- ja kouluolojen kehityksestä. Samoin hän oli muodostanut käsityksen niihin liittyvistä tarpeista.

Tämä mies siis tuli Helsingissä kertomaan aikaisemmista käsityksistä poiketen sekä niitä arvostellen tiedonjanoisille nuorukaisille valtion olemuksesta sellaisena kuin se on ”aatteensa mukaisesti”, Hegelin sanontaa toistaen ”sinänsä ja itselleen”. Täytyihän tulevia virkamiehiä valistaa tällaisessa kysymyksessä. Tengström piti huolen siitä,

14. *Olof Mustelin* (1957) Studier i finländsk historieforskning 1809–1865, Svenska Litteratursällskapet i Finland 361, monin paikoin.

15. Vrt. *Veli-Matti Autio* (1981) Yliopiston virkanimitykset. Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1809–1852, Historiallisia tutkimuksia 115, SHS, 166–167.

16. *Juha Manninen*, ”...se voitti itselleen vain sivistyksen voitot” – Suomen hegeliläisyyden perusteita, teoksessa Juha Manninen ja Ilkka Patoluoto (toim.) ’Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa’, Pohjoinen 1986, 111–126. Nyt julkaistava kirjoitus täydentää olennaisesti varhaisempaa esitystä, jota tehtäessä Tengströmin valtiotieteen luentojen olemassaolo sen enempää kuin sisältökään ei ollut tiedossa.

17. J. J. Tengström – C. G. Westzyntius 2.6.1818. Åbo Akademis bibliotek, af Schultenska samlingen.

18. Svenska Litteratursällskapet i Finlandin arkistossa on säilynyt *J. M. af Tengströmin* massiivinen matkapäiväkirja, Jannes resejournal. Sitä ei ole tutkittu. Baader-Schellingin osalta ks. kuitenkin viitteessä 1 mainittu esitys.

19. Erityisen tärkeä on myöhemmälle tutkimukselle ollut *J. J. Tengström*, Gezelii den yngres Minne (G. O. Wasenius 1833), sillä se perustui osittain Turun palossa tuhoutuneisiin lähteisiin. Myöskään hänen teostaan Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver finska universitetets forna procancellorer samt öfver faculteternas medlemmar och adjunkter, från universitetets stiftelse inmot dess andra sekularär (G. O. Wasenius 1836) eivät laajat myöhemmät esitykset ole tehneet varhaisen oppihistoriamme harrastajalle mitenkään tarpeettomaksi.

että mitään vähäisen valtion virkamiehille sopimatonta subjektiivisen uhmamielistä haavemaailmaa ei päässyt syntymään. Hän painotti: ”Jokainen yksilö myötävaikuttaa Valtion kehitykseen siinä määrin kuin hän pyrkii käsittämään, mitä Valtio on, ja sillä tavoin edistää sen kehittymistä.”²⁰

Luotettava lähde

Tengströmin aloittaessa luentonsa Helsingissä syyskuussa 1830 G. W. F. Hegelin vuoden mittainen kausi Berliinin yliopiston rehtorina oli päättymässä. Eräs suomalainen, lääketieteilijä Immanuel Ilmoni oli vierailut edellisenä vuonna Hegelin luona ja ker-tonut Turussa pidetyn luentoja hänen järjestelmänsä mukaan, mistä filosofi oli ollut hämmästynyt.²¹ Pian Hegelin teoksen *Grundlinien der Philosophie des Rechts* ilmestymisen jälkeen vuonna 1821 turkulainen kirjakauppa olikin tiedottanut uudesta saksalaisesta kirjallisuudesta kiinnostuneessa kirjallisuuslehdessä *Mnemosynessä* teosta olevan sen myynnissä. Teos ei joutunut Suomessa tiettävästi missään vaiheessa sensuurin kouriin, olihan se vaikea teoreettinen esitys.²² Sitä paitsi sen julkaisumaa

20. J. Ph. Palmén, Anteckningar i statsvetenskap under J. J. Tengströms föreläsningar, 4, Helsingin yliopiston kirjasto, J. Ph. Palménin kokoelma. Seuraavassa viittaukset näihin muistiinpanoihin esitetään sulkeissa itse tekstissä.

21. G. Heinrichus, Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker (SSLF CIX 1912), 97.

22. ”...käytännössä sensuuri kohdistui lähinnä vain avoimesti vallankumoukselliseen, anarkistiseen, anti-monarkistiseen ja Venäjän vastaiseen kirjallisuuteen, mutta ei esim. hegeliläiseen valtioteoriaan eikä edustuksellista valtiomuotoa käsitteleviin teoksiin.” *Jussila* (Suomen perustuslait) 166. – Hallussani olevaan Suomen ensimmäiselle naismaisterille Emma Irene Aströmille kuuluneeseen laitokseen Hegelin vuonna 1832 ilmestymisensä aloittaneesta kootujen teosten sarjasta sisältyy painettu luettelo teosta koskeneista ennakkotilauksista. Koko sarjan tilausten määräksi ilmoitettiin 700 ja sen lisäksi yksittäisiä osia oli tilattu 64. Enimmäkset menivät Berliiniin. Siellä oli koko sarjasta tehty 263 tilausta ja erillisosista 11. Suurin yksittäinen tilaaja oli opetusministeriö (40 sarjaa). Muut tilaukset jakautuivat varsin tasaisesti pienehköinä erinä lukuisiin saksaa puhuviin kaupunkeihin, joiden ulkopuolelta sarjan tilauksia oli tehty vain Pariisista (26, joista 5 kuninkaalle), Helsingistä (15), Kööpenhaminasta (10), Tartosta (9), Haagista (7), Pietarista (6), Riiasta (3) ja Strasbourgista, Rotterdamista ja Utrechtista kustakin yksi. Esimerkiksi Englanti, Ruotsi ja Italia eivät olleet joulussa lainkaan. Suurimman määrän heti Berliiniin

Preussi nähtiin Pyhän Allianssin etuvartioksi eikä herättänyt epäilyjä. Tiedossa ei voinut olla, että Hegelin poliittinen asema ei ollut millään tavoin kiistaton. Hegelistä oli Suomessa luennoitu jo ennen Tengströmiä, mutta ei hänen valtioteoriastaan.

Hegel oli virkamiehen poika Württembergistä eikä hänen katsomustensa muotoutumisen yhteydessä pidä korostaa liikaa hänen elämänsä viimeistä Preussiin sijoituvaa vaihetta.²³ Kirjaa tehdessään Hegel oli joutunut pitämään silmällä sensuurin vaatimuksia. Hegelin odotukset olivat kohdistuneet ennen muuta uudistuskauden Preussiin, joka viimeistään kuninkaalle suoraan vastuullisena uudistuksia ajaneen ruhtinas Karl August Hardenbergin kuoltua 1822 korvautui monien Napoleonin aikaa edeltäneiden piirteiden restauraatiolla, vaikka opetusasioista vielä vastasikin eräs Hegelin ja hänen oppilaidensa suosija, vapaa-

opetusministeriön ja sikäläisen Nicolaische Buchhandlungin (20) jälkeen tilasi G. O. Waseniuksen kirjakauppa Helsingissä, nuo mainitut 15 sarjaa.

23. Erityisen ansiokkaana esityksenä Hegelistä ajasaan on mainittava *Terry Pinkard*, Hegel (2000) A Biography, Cambridge University Press, ja johdatuksena ajankohtaiseen tutkimukseen *F. C. Beiser* (toim.) (1993) The Cambridge Companion to Hegel, Cambridge University Press. Markus Wahlberg on esittänyt Hegelin oikeusfilosofian suomennoksensa yhteydessä kattavan luettelon varhaisemmasta kirjallisuudesta, josta tässä nostettakoon kuitenkin esiin *Shlomo Avineri* (1972) Hegel's Theory of the Modern State, Cambridge University Press, *Z. A. Pelczynski* (toim.) (1971) Hegel's Political Philosophy. Problems and Perspectives, Cambridge University Press; *Manfred Riedel*, Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie, I–II (Suhrkamp 1975); *Manfred Riedel* (1982) Zwischen Tradition und Revolution. Studien zu Hegels Rechtsphilosophie, Klett ja *Domenico Losurdo* (1989) Hegel und das deutsche Erbe. Philosophie und nationale Frage zwischen Revolution und Reaktion, Pahl-Rugenstein. Uusimpia tulintoja edustavat *Bernard Bourgeois* Etudes hégéliennes, Presses universitaires de France; *Ardis B. Collins* (1995) Hegel on the Modern World, State University of New York; *Fred R. Dallmayr* (1993) G. W. F. Hegel. Modernity and Politics, Sage; *H. S. Harris* (1997) Hegel's Ladder, I: Pilgrimage of Reason, II: The Odyssey of Spirit, Hackett; *Domenico Losurdo* (1992) Hegel et les libéraux, Presses universitaires de France; *Frederick Neuhouser* (2000) Foundations of Hegel's Social Theory. Actualizing Freedom, Harvard University Press; *John O'Neill* (toim.) (1996) Hegel's Dialectic of Desire and Recognition, State University of New York Press; *Alan Patten* (1999) Hegel's Idea of Freedom, Oxford University Press; *Jean-Claude Pinson* (1989) Hegel, le droit et le libéralisme, Presses uni-

herra Karl Altenstein.²⁴ Restaurationiin sitoutuneen maa-aatelin, junkkereiden Preussi jäi urbaanille Hegelille pysyvästi vieraksi.

Hegel ei siis ollut restauraation miehiä. Oikeusfilosofiassaan hän oli arvostellut ankarasti tämän joukon ytimeen kuuluvan ultrakonservatiivin Karl Ludwig von Hallerin teosta *Restauration der Staatswissenschaften*, josta koko restauraation aika sai nimensä. Jo Heidelbergissä hän oli arvostellut Württembergin säätyjä siitä, että ne eivät olleet oppineet mitään maailmanhistorian rikkaimpiin kuuluvista 25:stä viimeisestä vuodesta, joille ”meidän maailmamme ja meidän aattemme” kuuluvat.²⁵ Vallankumouksen alkua Hegel piti järkipärisen perustuslain taisteluna olemassaolevan lain ja etuoikeuden massaa vastaan. Abstraktit periaatteet osoittautuivat kuitenkin kaiken tuhoaviksi. Teos oikeusfilosofiasta oli yritys sovittaa keskenään yhteen ranskalaisten vallankumouksesta alkaneet prosessit ja valtioiden pysyvyydelle välttämättömiksi katsottavat traditiot.

Hegel luennoi 1830–31 historian filosofiasta. Eurooppa näytti tuolloin joutuneen uudelleen kumousten ja kapinoiden käymistilaan: Ranskassa kuningas ajettiin maanpakoon, Belgia itsenäistyi, Puolassa pantiin maan hallitsijana viralta Venäjän keisari, saksalaisissakin kaupungeissa liikehditettiin. Se oli vakaata uudistusten aikaa odottaneelle Hegelille hämmäntävä kokemus. Ranskalaisten heinäkuun 1830 kevyesti toteutettu vallankumous toisti hänen mielestään aikaisemman vallankumouksen erehdyksen. Miten pelkät yksilöiden koosteet voisivat kohota konkreettisesti käsitetyyn ”yleisen” kannalle ja välttää hajaantumisen kamppailleviksi ryhmäkunniksi? Poikkeuksellisesti Hegel palasi silti luennoissaan kertaamaan tunteuksiaan Ranskan vuoden 1789 vallankumouksesta: ”Se oli siten ihana aurinonnousu. Kaikki ajattelevat olennot ovat juhlineet tätä aikakautta.”²⁶

Hegel uskoi historian vaikeuksien kautta käyväksi hengen järjelliseksi työksi ja jatkuvaksi edistykseksi vapauden tietoisuudessa, sen toteutumiseksi kehittyvissä valtiolisissa instituutioissa. Kun hänen nuoret

oppilaansa ajattelivat samoilla käsittein heinäkuun vallankumouksesta, heille oli pettymys havaita, että Hegelillä oli suuria epäilyjä ajan tapahtumista. Seurattuaan vielä englantilaisista lehdistä sikäläistä parlamentti uudistusta koskevaa keskustelua Hegel vihdoin julkaisi keväällä 1831 pamfletissaan ”Über die englische Reformbill” ajankohtaiset mietteensä valtiollisten uudistusten oikeimpana ja tarpeellisimpana pitämästään suunnasta.²⁷

Hegel ei hyväksynyt huomion suuntautumisen kohteiksi tulleita atomistisesti yksilöistä tai vaihtoehtoisesti omaisuuden pohjalta määräytyviä kansanedustuksen tapoja, vaan katsoi, että edustetuiksi tulisi tulla ”kansakunnan erilaisten suurten intressien”, kuten Englannissa kaikesta korruptiosta huolimatta oli ollut varsinkin sen kokeneimpien poliitikkojen ansiosta samoin kuin ”tavallaan myös Euroopan kaikkien monarkioiden vanhoissa valtakunnan- ja maasäädödyissä, ja miten sellainen edelleen esimerkiksi Ruotsin perustuslaissa muodostaa perustan edustukselle valtiopäivillä”.²⁸ Säädyt edustivat Hegelin mielestä parhaiten valtion kulloisenkin tilan erilaisia suuria intressejä, ”kuten mainitussa Ruotsin esimerkissä

versitaires de France; *Robert Pipping* (1997) *Idealism as Modernism. Hegelian Variations*, Cambridge University Press; *Charles Taylor* (1997) *Was ist Liberalismus? Hegel*, Suhrkamp; *Merold Westphal* (1992) *Hegel, Freedom, and Modernity*, State University of New York; *R. R. Williams* (1997) *Hegel's Ethics of Recognition*, University of California Press. Viitataan seuraavassa vain Hegelin omiin teksteihin, vaikka viime vuosikymmeninä uudistunut Hegel-tutkimus onkin lukutapani taustana.

24. Informatiivisin teos Hegelin oppien omaksumisesta hänen aikaistaensa keskuudessa on *John Edward Toews* (1980) *Hegelianism. The Path Toward Dialectical Humanism, 1805–1841*, Cambridge University Press 1980.

25. *G. W. F. Hegel Werke in zwanzig Bänden*, 4: Nürnberg und Heidelberger Schriften 1808–1817”, toim. Eva Moldenhauer ja Karl Markus Michel (Suhrkamp 1970), 507. Viimeinen sana on alkutekstissä kirjaimellisesti *Vorstellungen*, siis ”mielikuvamme”, mutta esimerkiksi englanniksi se kääntyy *ideas*. Käännöksellä ei ole tavoiteltu Hegelin painokasta *Idee*-käsitettä.

26. *Hegel*, Werke 12, 529.

27. Lähemmin ks. *Christoph Jamme* ja *Elisabeth Weiser-Lohmann* (toim.) (1995) *Politik und Geschichte. Zu den Intentionen von G. W. F. Hegels Reformbill-Schrift*, Bouvier.

28. *Hegel*, Werke 11, 106.

*Johan Jakob Tengström. J. E. Lindblin maalaama
muotokuva (1830). Yksityiskokoelma. Kuva: Museo-
virasto.*

aateliston, papiston, porvariston ja talonpoikaiston säädyt” tekivät.²⁹

Ruotsin valtiopäivät edustivat siten Hegelin silmissä vapauden ja tradition järkevää yhdistämistä vastakohtana ranskalaisten ja englantilaisten tavoitteille. Preussilla ei ollut Ruotsin kaltaista lailla säädettyä kansanedustusta, joten Hegel joutui kiittelemään vähäisempiä paikallisedustuksen muotoja ”vapauden toteutumisenä”, jottei olisi joutunut suoraan konfliktiin hallitsijanhuoneen kanssa. Näkemyksillään Hegel täydensi oikeusfilosofiansa aikaisempia kantoja, mutta samalla pysyi sen paaluttamalla peruslinjalla.

Kritiikilleen Englannin parlamenttiuudistuksesta Hegel sai virallista tukea, osan siitä julkaisi *Allgemeine preussische Staatszeitung*, mutta kun hän osallistui kruununprinssin lounaalle, häntä odotti yllätys. Luennoiminen oikeusfilosofiasta oli hänelle jo taakse jäänyttä. Vuodesta 1825 alkaen hän oli antanut sen tehtävän oikeustieteilijäoppilaalleen Eduard Gansille, joka kehitteli hänen ajatuksiaan avoimesti liberalistiseen suuntaan.³⁰ Hegel sai kuulla kruununperilliseltä, että hänen suojattinsa luennot olivat vallankumouksellisen antimonarkistisia ja tasavaltalaisia. Hegelin tulisi sen vuoksi alkaa jälleen pitää niitä itse.

Nuhtelu osui arkaan paikkaan. Tosiasiasa Hegelin oikeusfilosofian luonnosteleva perustuslaillinen monarkia oli muuta kuin itsevaltaisesti hallitun Preussin todellisuus. Kun Hegel kirjoitti oikeusfilosofiaansa, hän näyttää ottaneen todesta sen lupauksen, että Preussille aikanaan annettaisiin perustuslaki ja että se sinetöisi uudistukset. Oikeusfilosofian tarkoituksena oli näyttää koko asialle vankempi pohja kuin pelkkä lupaus, jollaisiin Hegel oli oppinut asennoitumaan epäluuloisesti. Sellainen esitys ei tarkoittanut mitään oppositiota, vaan päinvastoin substanssin antamista asialle. Utopioita Hegel tunnetusti vastusti oikeusfilosofian esipuheessa. Kirjan kohtaloksi vain tuli joutua sellaisten seuraan, sillä annettu lupaus jäi katteettomaksi, kuten monet muutkin mullistusten jälkeistä Eurooppaa rauhoitelleet eleet.

Korkeimmalta taholta toivottuja uusia

luentoja ei pidetty. Venäjältä saapui kole-
ra, ja sen yllettyä Berliiniin Hegel kuoli jou-
lukuussa 1831.

Hegeliä helsinkiläisittäin

Tengström ei voinut tietää kuvatuista Berliinin tapahtumista. Ne muodostavat kuitenkin kiinnostavan vertailukohdan. Ainoastaan Helsingissä Hegel oli tuossa vaiheessa tullut samanlaiseksi ajatusten magneetiksi kuin kotikaupungissaan. Tulo tuhkaan hautautuneista turkulaishaaveista pohjoisen maan uuteen vallan ytimeen oli kirjaimellinen: koska yliopiston rakennus ei ollut Tengströmin luentoajankohdaksi vielä valmis, saatiin opetukseen käyttää senaatin tiloja. Ruotsin valtiopäiviin Venäjän keisarin alamainen ei sentään uskaltanut viitata valtioaiheesta luennoidessaan, vaikka ne olivat hänelle tietysti tutummat kuin Hegelille, mutta hän kyllä esitteli kaiken sen, minkä Hegel oli katsonut tasan vuosikymmentä aikaisemmin oikeusfilosofiassaan valtiollisen olemassaolon kannalta välttämättömäksi.

Valtiotieteen lisäksi luentojen muistiinmerkitsijä Palmén kuunteli Tengströmin johdatusta filosofiaan, jonka pohjana oli Hegelin ensyklopedian vuonna 1827 ilmestynyt toinen painos, sen laaja esitys ja arviointi erilaisista suhteista todellisuuteen – vanha metafysiikka, empirismi, Kant, uskonfilosofia – ja Hegelin oman idealismin punominen näkyviin tältä pohjalta. Siitä kertyi muistiinpanoja 134 sivua, *Anteckningar vid Prof. Tengströms Föreläsningar öfver Inledningen till Philosophien samt högare Logiken, efter Hegel*, mutta niihin en tässä mene.³¹ Palmén uurasti eri vaiheissa kumpaistenkin seuraamiensa Tengströmin luentojen meidän aikaamme säilyneiden puhtaaksikirjoitettujen versioiden parissa.³² Hän selvisi Tengströ-

29. Hegel, *Werke* 11, 107.

30. Ks. *Eduard Gans* (1971) *Philosophische Schriften*, toim. Horst Schröder, Akademie-Verlag; *Hanns Günther Reissner* (1965) *Eduard Gans. Ein Leben im Vormärz*, J.C.B. Mohr – Paul Siebeck; *Michael H. Hoffbeimer* (1995) *Eduard Gans and the Hegelian Philosophy of Law*, Kluwer.

31. Niistä lähemmin ks. viitteessä 1 mainittu esitys.

32. Asia selviää hänen kokoelmassaan Kansallisarkistossa säilyneistä päiväkirjamuistiinpanoista, joissa hän

min suullisesta tentistä helpommin kuin oli odottanut. Kesällä Helsinkiin levisi kolera. Yliopisto oli syyslukukauden 1831 suljettuna. Akateemisen toiminnan sittemmin palautuessa normaaliksi Palmén paneutui varsinaisiin oikeusopintoihin.

Tavanomainen tarkastelutapa ennen Hegeliä oli ollut se, että valtioihin edettiin niiden historiallisista perustajista lähtemällä. Tengström oli omaksunut Hegelin pyrkimyksen rajoittamattomaan yleisyyteen ja sen mukaisesti hän halusi esittää jotakin kaikkia valtioita koskevaa:

”Kysyttäessä, mikä on Valtion Oikeusperusta, se käsitys Oikeudesta, jonka kautta Valtio toteutuu ja joka muodostaa sen, mikä ylläpitää Valtiota, kysymys ei kohdistu siihen, miten Valtio on syntynyt historiallisesti. Sellainen johtuu monista satunnaisista oloista, kuten esimerkiksi Amerikan Yhdysvaltojen, Rooman tai Kreikan valtion esimerkit osoittavat. Mutta tässä on kysymys siitä, miten ne kaikki ovat syntyneet, ei siis pelkästään niiden ensimmäisestä synnystä, vaan niiden jatkuvasta pysyvyydestä eli toisin sanoen siitä, mikä pitää ne koossa.”
(s. 4–5)

Uusi valtioyhteys Venäjän kanssa ja oman valtio-olemuksen heiveröisyys olisivat tietysti soveltuneet erinomaisesti motivoimaan tällaista kysymystä kaikkien valtioiden pysyvyyden ehdoista, mutta mihinkään sellaiseen arkaluonteiseen asiaan Tengström ei tietenkään julkisissa luennoissaan viitannut. Keisarillisella käskyllä äkkilähdön Turusta saaneen ja keskellä suurisuuntaisia rakennustöitä olevan yliopiston opiskelijoiden saattoi olettaa tuntevan sellaiset asiat ilman eri mainintaa siinä kuin esimerkkinä mainittujen valtioiden synnyinkin.

Aika, paikka ja puhujan henkilöhistoria sulkevat nähdäkseni pois sen arvauksen, että Tengström olisi ollut asiasta kiinnostunut vain sattumalta ja puhtaan teoreettiselta kannalta. Luentoisiin sisältyy siinä määrin omaa harkintaa osoittavia Hegelistä poikkeavia painotuksia, myös vaikenemisiä, ettei Tengströmiä voi pitää pelkkänä kaihuna. Hän näyttää sisäistäneen asiansa.

Tämä koski myös kysymyksiä, joissa hän oli lähteensä kanssa yhtä mieltä.

Tengström ei käsitellyt Hegelin tekstejä samalla tavoin kuin tämän päivän historioitsija. Hegelhan oli huomiota herättänyt aikalaisajattelijana. Hänen kirjoillaan oli ajankohtainen teoreettista perustaa luova ja epäilemättä myös poliittinen mielenkiintonsa. Pääpainon Tengström pani asiaan, ei lähteeseensä. Hegelin teksti ja Tengströmin oma puhe sulautuivat luennoissa erottamattomasti toisiinsa. Kuulija ei saanut vihjeitä siitä, kumpi oikein milloinkin oli äänessä. Hänelle vain kerrottiin anonyymisti, miten asiat olivat ja miten ne kehittyivät. Tänäpä tuollainen luennoimistapa vaikuttaisi skandaalimaiselta. Sitä se ei ollut ajassaan eikä varsinkaan ymmärrettynä hegeliläisen esitystavan maneeriksi. Jos Tengströmin luentoja vertaa hänen ikätoverinsa Eduard Gansin oikeusfilosofiisiin luentoisiin, voi todeta, että tyyli oli samantapainen. Kumpikin sai ajatuksensa Hegeliltä, mutta piti ajatuksia tärkeämpinä kuin niiden esittäjää ja kuljetti niitä omiin suuntiinsa.

Luentojen kuulijoista ei kenelläkään voi olettaa olleen edellytyksiä erottaa toisistaan näin tarjoiltuja Hegelin ja Tengströmin ajatuksia. Heille Tengström puhui Hegelin auktoriteetilla. Tengströmin omaa mainetta sellainen ei kasvattanut, mutta hänen sanojensa painoarvoa kylläkin.

Gansin opiskelijat villinnyttä sähköttä Tengströmillä ei ollut. Sen luultavasti korvasi hänen vakavuutensa tärkeissä kysymyksissä. Outoon hegeliläiseen poljentoon tottumaton Palmén surkutteli Tengströmin puutteellista luennoimistaitoa päiväkirjaansa tekemissään merkinnöissä, mutta esitti siten kiittäviäkin mainintoja nimenomaan valtiotieteen luennoista.

Modernin valtion perusmääritykset

Päästessään aiheensa yksityiskohtaisempaan käsittelyyn Tengström teki selväksi, ettei hän sittenkään halunnut puhua valtioista kaikkina aikoina ja kaikissa muodoissaan, vaan selvittää, mikä on ominaista moderneille valtioille. Sen Hegel oli pyrkinyt tekemään oikeusfilosofiassaan, jonka peruskuvioon Tengström opasti. Valtio oli vält-

tämätön ihmisten yhteiselämälle järjellisinä olentoina. Kaikkien tuli alistaa tahtonsa valtion laeissa ilmenevälle yleiselle tahdolle.

Tämä tahtojen yhteenlankeaminen ei kuitenkaan ollut mikään sopimus, jollaisen kohteena oli mielivaltaisesti valittava ulkoinen esine ja perustana vapaiden sopimuksen tekijöiden keskinäinen tunnustuksenanto. Eettinen elämä – siveellisyys – ei Hegelin mukaan perustunut sopimukseen, vaan se oli päämäärä itsessään. Sen vuoksi avioliittoa ei voinut katsoa pelkäksi sopimukseksi. Ja Hegelin oikeusfilosofian sanoin:

”Yhtä vähän valtion luonne perustuu sopimussuhteeseen, pidetäänpä valtiota sitten kaikkien keskinäisenä sopimuksena tai kaikkien sopimuksena ruhtinaan ja hallituksen kanssa. – Tämän ja yleensäkin yksityisomistusta koskevien suhteiden sekoittaminen valtiosuhteeseen on aiheuttanut suurimmat sekasotkut valtio-oikeudessa ja valtion todellisuudessa.”³³

Sekä avioliitto että valtio olivat eettistä elämää, päämääriä itsessään, eivät pelkkiä sopimusajattelun piiriin kuuluvia välineitä, kuten turvallisuus ja yleinen hyvä. Eettinen elämä oli Tengströmin mukaan voimassa oleva yleinen tahto, joka on muuntunut tavaksi, ikään kuin toiseksi luonnoksi. Se muodosti yksilössä ja yhteisössä ”vallitsevan hengen”, jota kukaan ei voinut kiertää.

Jos oppi valtion perustumisesta sopimukseen oli väärässä, niin yhtä väärässä ja vieläpä samasta syystä oli se Karl Ludwig von Hallerin väite, että valtio syntyi hallitsijan armosta. Laki ei ylipäänsä voinut perustua sellaiseen mielivaltaiseen tekoon. Se ei pätenyt fyysisen ylivallan vuoksi. Lainsäädäntö ei Tengströmin mukaan ”sitä paitsi ole mitään Hallitsijalle kuuluvaa, sillä olemassa oleva laki syntyy annetuista oloista eikä subjektiivisesta oivalluksesta...” (s. 29). Jäi myöhemmin täsmennettäväksi, mitä tämä käytännössä tarkoitti.

Valtio syntyi perheiden yhteenliittymänä ja niiden eettisen elämän ilmentymänä, mutta vain perheistä riippumattoman kansalaisyhteiskunnan kiertotien kautta. Se oli perheen ohella toinen valtiota muodostava

aines, joka antoi jäsenilleen ”vapauden tyydyttää tarpeitaan, vapauden elinkeinoissa” (s. 14). Näin Tengström selitti Hegeliltä oppimaansa Adam Smithin ajattelutapaa: ”...toimiessaan tarpeidensa tyydytykseksi kansalaiset sivistyvät, kehittävät toiminnassaan itseään muodolliseen yleisyyteen; nimittäin niin, että he toimivat varsinaisesti omaksi hyödykseen, mutta sillä tavoin, että tämä toiminta käy yksiin myös muiden hyödyn kanssa, ja tämä sivistys tai ymmärryksen käyttö kehittyi teollisuuden mukana.” (s. 14)

Valtio sai toisin sanoen perusdynamikkansa porvarillisen yhteiskunnan elinkeinovapaudesta ja siihen liittyvästä teollisuuden kehityksestä, mutta samalla se edellytti perheessä kasvatuksen kautta synnytetyn eettisen elämän, jossa yksilö käsitti yksityisen etunsa jossakin määrin yhteenkuuluvaksi yleisen edun kanssa. Yleinen eettinen tahto puolestaan ilmeni ”valtion laeissa ja valtiojärjestyksessä, ja niin pian kuin kansakunta on tullut tietoiseksi itsestään, se etenee heti sellaisten asettamiseen” (s. 35). Tässä erityisessä merkityksessä valtio piti käsittää ”kokonaisuuden läpäiseväksi siveeliseksi hengeksi”.

Korkeimman määrityksensä mukaisesti valtion tuli olla tietoinen itsestään omana päämääränään, Tengströmin sanoin: ”Eettistä elämää tahtovan täytyy tahtoa valtiota, ja tahtoa todella valtiota ja sen pysyvyyttä on tahtoa sitä riippumattomana yksilön omasta subjektiivisesta siveellisyydestä...” Tähän luennoitsija kuitenkin katsoi tarpeelliseksi lisätä varoituksen, että ei pidä ”kuvitella valtiota olevaksi olemassa niiden yksilöiden ulkopuolella, joista se koostuu” (s. 36).

Näistä aineksista Tengström pääsi hegeliläiseen perusluonnehdintaansa moderneista valtioista:

kommentoi toistuvasti lukuvuonna 1830–31 seuraamiaan Tengströmin luentoja ja työskentelyään niiden parissa.

33. *G. W. F. Hegel*, Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet. Johdannon laatineet Juha Manninen ja Markus Wahlberg, suomentanut ja selityksin varustanut Markus Wahlberg (Pohjoinen 1994), § 75. Teokseen on tapana viitata pykälittäin, kun halutaan kaikkien editioiden olevan käytävissä. Jatkossa viitteet on sijoitettu itse tekstiin.

”Modernien valtioiden periaate, jota Kristinuskon edistää, on se, että annetaan subjektiivisuuden kehittyä itsessään ja palata tämän vapaan kehityksensä kautta olennaiseen ykseyteen yleisen kanssa, ja saadessaan kehittää itseään se päätyy käsittämään yleisen. Modernien valtioiden vahvuus on siinä, että jokainen yksittäinen saa kehittää itseään vapaasti, kun sen sijaan vanhat valtiot olivat subjektiivisuuden vapaata kehitystä ehkäiseviä *kasteja*, koska ne eivät käsittäneet sitä yleisen edun kanssa yhdistettäväksi. Modernit valtiot ovat siis korkeammalla asteella kuin vanhat; subjektiivisen Oikeuden kehitys käsitetään Valtion Oikeudeksi, – subjektiivisuus on tullut tietoiseksi itsestään ja Valtio tunnustaa sen.” (s. 38–39)

Valtiojärjestys ja yleinen sivistys

Eettinen tahto menetti Tengströmillä – Hegeliä seuraten – kantilaisen universaalisen merkityksensä ja sitoutui valtioon. Se ei ylipäänsä ollut mahdollinen tahtomatta valtiota. Samalla Tengström tähdensi, että valtion täytyy olla yksi, kuten yksilön. Valtion täytyi yhdistää erilliset oikeudet tuossa ykseydessään. Sen vuoksi sillä oli oltava valtiojärjestyksen määrittelevä perustuslaki. Valtion pysyvyys perustui kahteen seikkaan: subjektiiviselta puoleltaan vallitsevaan kansalaisuuteen, objektiiviselta valtiojärjestykseen.

Ensin mainitun Tengström nimesi patriotismiksi. Se oli tulosta valtion instituutioista, tavaksi muuttunutta tahtoa, mielenlaatu, johon kuului luottamus siihen ja tietoisuus siitä, että yksilön etu säilyy valtion edussa. Hegel asennoitui varauksellisesti kansallismielisyyteen. Hän oli valtion teoreetikko, ei kansallisuuden. Tengström sen sijaan esitti valtion aatteen toteutumisen ylipäänsä samoin kuin valtion toiminnan riippuvaksi isänmaallisuuden kehittymisestä.

Hegelin uskonnollista mielenlaatua koskevasta laajoista perusteluista kirkon ja valtion erossa pitämiseksi Tengström vaiken.

Valtiojärjestykseen kuuluivat ensinnäkin ”yleisen” määrittävä lainsäädäntövalta, toiseksi tätä yleistä valtion eri piireihin sovel-

tava valtion korkeimmista virkamiehistä koostuva hallitusvalta ja kolmanneksi kaiken yhteen yksilöön tiivistävä ruhtinaanvalta, jotka yhdessä muodostivat järkevän valtiojärjestyksen modernissa perustuslailisessa monarkiassa.

Tengström mainitsi, että uudempina aikoina sanalla ”konstituutio” on ymmärretty erityisesti sellaisten yhteiskuntaluokkien osallistumista valtion asioihin, jotka ”asaroivat eniten omien erityisten asioidensa parissa”. Vaatimus oli hänen mielestään kaksiteräinen ja sen järjestyminen riippui siitä, miten pitkälle ”valtio itse on kehittynyt, siis yleisestä sivistyksestä” (s. 45).

Kommentti ei ollut yllättävä perustuslakikeskustelun vyöryessä eri puolilla Eurooppaa. Siihen sisältyvää varauksellisuutta kiinnostavampi on Tengströmin tapa liittää valtion kehitys yleisen sivistyksen kehittymiseen. Sille oli löydettävissä esikuva siitä Hegelin väitteestä, että ”tietyn kansan valtiojärjestys riippuu ylipäänsä sen itsetajunnan tavasta ja muodostuksesta” (§ 274). Tengströmin esityksessä näkemyksestä kasvoi perustava ajatustapa.

Valtiojärjestys oli Tengströmillä kansan kehitystason, sen yleisen sivistyksen ilmaus. Tällä tavoin todellinen ja järjellinen liittyivät toisiinsa, mikä ei kuitenkaan tarkoittanut kaiken yksittäisen todellisen hyväksymistä, vaan vain sitä, että järjellisen tuli olla ”omalla voimallaan etenevä, ei väkivaltaisesti esiin tunkeutuva” (s. 49). Niinpä perustuslakia ei voitu ”antaa” mielivaltaisesti kyseisen kansan historiallisesti kehittyneestä sivistystasosta välittämättä. Tämä kertasi sitä Hegelin ajatusta, että perustuslaki ei ole mitään pelkästään tehtyä, vaan vuosisatojen työtä, ”järjellisen aate ja tietoisuus sellaisena kuin se on kehittynyt kansassa” (§ 274).

Yleisen sivistyksen etenemisestä puhuesaan Tengström ilmaisi myös tiettyä itsestyytä: ”Englantiin viitataan tavallisesti kehittyneen valtiojärjestyksen mallina; mutta kansalaisuuden ja rikollisuuden sekä sivistyslaitosten (erityisesti alempien luokkien sellaisten) kannalta se on pitkälti jäljessä sivistyneestä pohjoisesta Euroopasta.” (s. 65) Tengström ei toistanut Hegelin kri-

tiikkiä kansansuvereniteetin oppia vastaan, kansan luonnehtimista ”*hämäräksi* mielikuvaksi”, ”muodottomaksi massaksi” (§ 279) erotettuna jäsenyteen valtiosta.

Viimeaikaisesta valtiojärjestykselle asetetusta tasa-arvon vaatimuksesta Tengström totesi Hegelin ihmisyyssajatusta mukaillen, että toistensa tunnustaminen persooniksi oli ihmiskunnan pitkän kehityksen tulos:

”Kreikan kovin sivistyneissä valtioissa samoin kuin Roomassa ei sellaista tunnustamista ollut siltä osin kuin *orjat* olivat suljettuja kaiken ulkopuolelle. – Puhuttaessa ihmisten välisestä tasa-arvosta valtiojärjestyksen päämääränä ja tuloksena sanotaan tämän tasa-arvon olevan *luonnollista*, ja kuitenkin tämä tasa-arvo ei ole peräisin luonnosta, vaan tulos hengen syvimmästä periaatteesta, tietoisuuden yleisyydestä ja muotoutumisesta, ja siten se on ajattelun hedelmä ja oikeuden kehitystä.” (s. 48)

Hallitsija, hallinto ja lainsäädäntövalta

”Todessa valtiossa kaikki vallat ovat yhdistyneinä hallitsijan persoonassa, ja hän on niiden korkein totuus.” (s. 48)

Näillä sanoin Tengström johdatti kuuliotaan hallitsijan vallan käsittelyyn. Se oli ymmärrettävä kokonaisuuden kannalta.

Jokaisen oikeuden tuli moderneissa valtioissa lähteä kokonaisuuden vallasta siten, että ”erityiset vallat yhä enemmän eriyvät, mutta samalla pidetään koossa” (s. 51). Näin ei ollut menneisyydessä, kuten keskiajan valtioissa, jotka olivat korporaatoiden kasautumia ja joissa säädetyt etuoikeuksineen eivät vielä olleet yleiselle alistaisia, vaan siitä riippumattomia. Patriarkaalinen valtiomuoto ei tämän periaatteen mukaisesti ollut kehittynyt valtio eikä sitä ollut myöskään demokratia, kaikkien osallistuminen asioihin vastoin vallanjaon periaatetta.

Eriytymisen ja koossa pysymisen lisäksi tähän kuului se, että eri valtaelinten tuli olla valtion omia, eivät asioita hoitaviin yksilöihin liittyviä eivätkä yksityiseksi omaisuudeksi muodostuvia. Yksilöillä tuli olla paikansa niissä yleisten ja objektiivisten omi-

naisuuksiensa ansiosta. Tämän vuoksi valtiolliset asemat eivät myöskään voineet kuulua millekään erityiselle säädylle.

Nämä kaksi puolta muodostivat modernin valtion ”sisäisen suvereenisuuden”, jonka saattoi sekoittaa despoottisuuteen, mutta Tengström vakuutti, että se oli suorasti sen vastakohta. Hegel oli kirjoittanut, että ”despoottisuus merkitsee laittomuuden tilaa yleensä, oloja, joissa erityinen tahto sellaisenaan, olipa se sitten hallitsijan tai kansan (alhaisen) tahtoa on lakina tai pikemminkin lain asemesta voimassa” (§ 278). Suvereenisuus sen sijaan tarkoitti juuri laillisten, konstitutionaalisten muotojen noudattamista.

Monarkin asema ei perustunut mihinkään jumalalliseen valtuutukseen, vaan samanlaisiin ehtoihin kuin valtion pysyvyys yleensäkin. Subjektiiviselta kannalta siihen kuului molemminpuolinen luottamus ja siitä syntyvä erityinen kansan mielenlaatu, rakkaus *yhteen* yksilöön niiden monien joukossa, joista valta koostuu. Sellainen mielenlaatu takasi Tengströmin mukaan valtion pysyvyyden Hegelin pohtiman perinnöllisyyden merkitystä paremmin. Tengström mainitsi kyllä perinnöllisyyden, mutta jätti käsittelemättä monarkin syntymä- ja perimysoikeutta koskevat oikeusfilosofian pykälät, samoin monarkkiseen valtiojärjestykseen liittyvän kruununperimyksen.

Ruhtinaan vallan objektiivinen puoli koostui toisaalta viimeisestä ratkaisuvallasta, jolla lait vahvistetaan ja pannaan toimeen, toisaalta ruhtinaan oikeudesta valita neuvonantajansa ja hänelle kuuluvasta armahdusvallasta. Tämä valta oli ”absoluuttista itsemääräytymistä” sikäli, että monarkki oli vapautettu kaikesta vastuusta, kun taas hänen neuvonantajansa olivat vastuullisia.

Subjektiivisen ja objektiivisen puolen piti tässäkin yhtyä. Siitä Tengström esitti: ”Ruhtinaan vallan *kolmas* puoli koskee sinänsä ja itselleen *yleistä*, joka subjektiiviselta kannalta koostuu *monarkin omatunnosta*, objektiiviselta kannalta *valtiojärjestyksen kokonaisuudesta* ja *laeista*. Ruhtinaan valta totuudessaan sijaitsee monarkin omatunnossa, joka edellyttää ja haluaa lakeja ja valtiojärjestyksiä.” Tengström lisäsi: ”Ruhtinas ei

voi tahtoa muuta kuin valtiojärjestyksen kehittymistä, joka muodostaa hänen oman valtansa määrityksen.” (s. 57)

Vallan jako muodosti valtion säilymisen ja samalla monarkin vallan objektiivisen takeen siinä määrin kuin se ulkoisesti voidaan turvata. Konstituutio turvasi monarkin aseman, joten monarkin oli tahdottava sitä eikä mielivaltaa. Hegeliin nojautuen ja häntä suoraviivaisemmin Tengström esitti modernin valtion vakauden perusehdoksi vallanjaon:

”Keskiajan Feodaalimonarkioissa samoin kuin sekä vanhemmissa että uudemmissa Aasian despottisissa valtioissa (Euroopassa Turkissa) esiintyy loputon sarja vallankumouksia ja kauheita mullistuksia, koska niissä on se puute, että valtion toimintojen jako on mekaaninen eli osia ei erota toisistaan niiden määrittäminen ja muoto, vaan suurempi ja pienempi määrä valtaa. Suursulttaani on korkein, ja Pashoilla on kuitenkin provinssissa täysin samaa valtaa kuin hänellä, vaikka vähemmän. Valtiovaltojen jako uudemman ajan kehittyneissä valtioissa muodostaa juuri takeen valtion pysyvyydelle objektiivisessa mielessä.” (s. 57)

Valtion vallan orgaaninen jako suojeli ruhtinasta juuri tuollaisilta mullistuksilta, mikä vuoksi valtiojärjestyksen kehitys perustuslaillisena monarkiana muodostui myös monarkin tahdoksi. Tengström piti periaatteesta tiukasti kiinni, sillä hän huomautti myös, että ruotsalainen luonnonoikeusteoreetikko Daniel Boëthius lisäsi ruhtinaan valtaan erityisen lakiasäättävän vallan, mutta sellainen ei ollut hyväksyttävissä, koska ”laki ei voi yleisessä merkityksessään syntyä yksilöllisestä päätöksestä...” (s. 58).

Lakien toteuttaminen ja ylläpitäminen, erityisen alistaminen yleiselle, kuului hallintovallalle, tuomiovallalle ja poliisille. Hegel oli tässä yhteydessä käsitellyt myös korporaatioita, mutta Tengström huomautti vastoin häntä, että ”vain sivistyksen matalammalla asteella” (s. 59) voidaan korporaatioille panna painoa.

Viranomaisten tekemiset olivat luonteeltaan objektiivisia, asiasta itsestään määräy-

tyviä, joten Tengström katsoi Hegelin tavoin, että hallintoa toteuttavilta yksilöiltä tuli vaatia tehtäviin tarvittavia kykyjä. Syntyperä ei saanut määrätä näiden tehtävien jakoa. Tien virkamieskuntaan, hallinnosta vastaavaan ”yleiseen säätyyn”, tuli hänen mukaansa olla avoin ”jokaiselle yksittäiselle kansalaiselle” (s. 59).

Virkamiesten tuli noudattaa velvollisuutensa. Se edellytti heiltä tietynlaista siveellistä mielenlaatua. Sen sijaan heille ei kuulunut yleisön suosion tavoittelu ryhtymällä ”oikeudenmukaisuuden tulkeiksi”, jollaista esiintyi vain alkukantaisissa yhteiskuntaoloissa. Virkamiehet tarvitsivat eettistä ja älyllistä sivistystä, käsitystä velvollisuudesta ja vapauksista, ja heidän tuli toimia vapaina intohimoista, perheen ja suvun siteistä ja puolueellisuudesta.

Virkamiesten vastuullisuudesta puhuesaan Tengström poikkesi Hegelistä lisäten maininnan kehittyneistä valtiomuodoista, ”joissa säädyt tarkistavat virkamiesten palveluksen puutteita” (s. 61). Kun Hegel päätti aiheita käsittelevän pykälänsä 295 viittauksella ylemmän tahon väliintuloon ja Fredrik Suuren erääseen tällaiseen toimeen, siis vastuullisuuteen monarkille, Tengström toi esiin myös päinvastaisen säädyistä lähtevän kontrollin mahdollisuuden.

Edelleen Hegeliä täydentäen Tengström esitti hallinnossa toimivien yksilöiden muodostavan pääosan keskisäädystä sekä edustavan kansan massaa oikeamielisesti: ”He ovat lähtöisin kansasta ja heissä kansan oikeudenmukainen tietoisuus näkee itsensä.” (s. 62)

Aloittaessaan varsinaisen lainsäädäntövallan käsittelyn Tengström totesi heti, että lait syntyvät kansasta. Ajatus vastasi Hegelin näkemystä oikeusnormeista tavoista, niiden jalostamisesta ja järjeistämistä syntyvinä, mutta Tengströmin lisä oli luonnehtia tavat nimenomaan ”kansalle” kuuluviksi. Jotta perinnäismääritykset muuttuisivat olemassaoleviksi, positiivisiksi laeiksi, ne piti ensin tarkistaa lainsäädäntövallan piirissä, mikä edellytti oikeudellisen asiantuntemuksen käyttöä. Siihen kansa ei voinut osallistua, mutta sen suostumus tarvittiin. ”Voidakseen olla sellaisena laeille suostumuksensa

antavana valtana”, Tengström selitti, ”kansan on tultava muodostetuksi valtiosäännön (*statsförfattning*) kautta ja itse perustuslakien (*grundlagarne*) on tultava eläväksi sen tavassa ajatella ja tahtoa.” (s. 63)

Taas Hegeliä pitemmälle menen Tengström väitti, että kansa (*folket*) tiesi lähimmin ja parhaimmin itseään koskevat asiat. Sitä tosin ei ollut mahdollista erottaa valtion kokonaisuudesta, joten ”myös koko valtiojärjestys kuuluu epäsuorasti saman tarkistuksen alaiseksi” (s. 63). Senkin tuli siis pohjimmiltaan perustua kansan suostumukseen. Tätä voi verrata Hegelin oikeusfilosofiassa ilmaisemaan käsitykseen, jonka mukaan kansa (*Volk*) tarkoittaa valtiossa ”sitä osaa, joka ei tiedä mitä tahtoo” (§ 301). Hegel oli vakuuttanut, että järjellinen tahto oli sellaisen ”syvällisen tiedon ja näkemyksen tulos, joka juuri ei ole kansan asia”. Napoleonin vastaisen vapaussodan saksalaisesta nationalismista ja sen perillisistä tarpeeseen saanut Hegel suorastaan pelkäsi ”elementaarista, järjetöntä, villiä” (§ 303) kansaa, mutta sellaiseen viittaavan pykälän Tengström yksinkertaisesti sivuutti.

Edelleen kansan varsinaisen lainsäädäntövallan tuli määrätä verotuksesta. Valtion tarpeet olivat verotuksen pohjana, mutta sen piti olla oikeudenmukaista siten, että se koski kaikkia. Veroista vapautettua etuoikeutettua luokkaa Tengström sen enempää kuin Hegelkään eivät tunnustaneet.

Lainsäädäntövallalla oli olemassaolonsa säädyissä. Tengströmin mielestä oli selvää, että kaikissa valtioissa, joissa vallitsee oikeustila, kansa on ”varsinaisesti lakia säätävä, ja erityisesti lakia säätävänä se esiintyy etenkin niissä valtioissa, joissa se on edustettuna säätyjen kautta...” (s. 64). Säädyt kuuluivat valtion kehitykseen ja olivat välttämättömiä. Ne toteuttivat myös yksityispersoonien subjektiivista vapautta ja tarvetta merkitykselliseen elämään. Kun yksittäinen tahto sai sillä tavoin tilaisuuden osoittautua yleiseksi, niin ”valtion pysyvyyden pääehdon muodostava siveellinen henki elävöityy” (s. 66).

Tengström erotti Hegeliä seuraten kolme pääsäätyä: maanomistajat, kansalaisyhteiskunnan elinkeinonharjoittajat sekä virka-

miehet. Historian ironioihin kuuluu, että juuri Tengströmin referoimissa Hegelin kolmisäätyteoriaa Hegel itse kohotti Ruotsin nelisäätyjärjestelmän esikuvaksi Euroopalle. Mitään erityistä mieltymystä Hegelillä ei kuitenkaan ollut Tengströmiltä nyt pois jäänyttä papistoa kohtaan, vaan Ruotsin malli toimi hänellä esimerkkinä kansanedustuksen tarpeesta rakentua historiallisesti kasvaneelle organiselle pohjalle.

Tuo pohja ei ollut sen enempää Hegelillä kuin Tengströmillä kuitenkaan romantiikan historiallisen oikeuskoulun mukainen traditioon samastuva, vaan edelleen järjeiltä. Esimerkiksi maanomistajista puhuessaan kumpainkaan ei tehnyt eroa aateliston ja talonpoikien välille ja ylipäänsä he karttoivat aateliston nimikettä. Heidän rakennelmassaan maanomistajat muodostivat luonnollisen siveellisuuden säädyn, jonka perustana oli perhe-elämä. Se oli paikoillaan pysyvä ja huolehti luonnollisen tahtonsa mukaisesti omaisuudestaan, joka oli muista säädyistä, valtion varallisuudesta ja muutosta aiheuttavasta voiton tavoittelusta riippumaton. Niinpä kaikkiin valtioihin kuului sellainen sääty. Eniten valtion vastainen ja samalla siltä vahvistusta edellyttävä oli kansalaisyhteiskunnan liikkuva puoli, elinkeinon sääty. Erityistä huolta Tengström kantoi siitä, ettei virkamiehiä tulisi sulkea yhteisten säätykokousten ulkopuolelle. Oikeuden toteuttaminen kuului juuri tälle yleiselle säädyille ja sillä oli olennaisia tietoja valtion eduista tuotavaksi säätykokouksiin ja tehtäviksi siten julkisiksi.

Kansanedustajat (*deputerade*) eivät olleet mitään edusmiehiä siinä mielessä, että heidän tulisi noudattaa jotain sopimusta. Ohjeet olivat mahdottomia siksikin, että kansanedustajat osallistuisivat kokouksiin, joissa esille tulisi ennustamattomia kysymyksiä. Kun Hegel oli kaavaillut edustajille korporatiivista kiltojen ja ammattikuntien pohjaa, Tengström painotti tätä enemmän edustajien nimittämistä heidän hankkimansa yleisen luottamuksen ilmauksena. Luottamus taas syntyi muita paremmasta kyvystä, valtion ja kansalaisyhteiskunnan laitosten tuntemuksesta sekä valtiollisesta mielenlaadusta. Edustuksen perustaminen omaisuuteen

muinaisen Rooman tai ajankohdan Ranskan tapaan oli vaatimuksena, jollei merkityksetön, niin kuitenkin pinnallinen, koska ”suurikaan omaisuus ei riitä kvalifioimaan säädyn arvokasta jäsentä” (s. 72).

Hegelín tavoin Tengström esitti valtiopäivien rakenteen kaksikamariseksi. Tässä kohden Tengströmin esitys oli hyvin epäselvä, mutta ainakin hän näyttää kaavailleen maanomistajia ylähuoneeseen ja porvarillista säätyä toiseen kamariin.

Sekä Hegelillä että Tengströmillä säätyjen neuvonpidot olivat julkisia. Perustavaa tässä oli heidän näkemyksensä mukaan se, että tällä tavoin säätykokoukset vaikuttivat väestöä sivistävästi – Tengströmin sanoin – ”niillä korkeammilla näkemyksillä, joita valtion virkamiehillä on valtion eduista” (s. 75) ja samalla virkamiehet saivat arvostusta ja kunniaa jaloimmalla tavalla. Vaikuttaa lähes siltä kuin tällaisen puheen tarkoituksena olisi ollut houkutella sitä kuuntelevia tulevia virkamiehiä valtiopäiväelämän kannattajiksi.

Aikalaisilta ei silti ollut odotettavissa tunnustusta suurelle ja järkevälle, ei todellisuudessa eikä tieteessä, koska aikakausi ei vielä ollut oppinut tuntemaan sellaisessa piilevässä voimaansa. Sitä paitsi mikään todella suuri ei ollut mahdollista kohottautumatta julkisesti tunnustetun yläpuolelle. Muutoin Tengström katsoi Hegelin tavoin, että mitä järkevempi oli valtiojärjestys ja mitä lujempi hallitus, sitä suurempi julkisuuden – tiedonvälityksen, lehdistön ja puheen – vapaus olisi mahdollinen. Jos valtioon kuuluvat olivat sivistyneitä, niin ylilyönnit kostautuisivat tällä lakien avulla vaikeasti säädeltävällä alueella saadessaan halveksintaa.

Valtion itsenäisyys ja sen puolustus

Käsiteltyään näin valtion sisäiseen suvereenisuuteen kuuluvat asiat Tengström siirtyi jatkuvasti Hegeliä seuraten valtion ulkoiseen suvereenisuuteen. Siihen kuului:

”...välttämätön pyrkimys määrittää itsensä ulkoisesti eli *subteessa toisiin valtioihin*, mistä syntyy itsenäisyys (*sjelfständighet*), joka mahdollistaa valtiolle oman olemassa-

olonsa katselemisen. Tämä itsenäisyys on valtion ensimmäinen vapaus ja korkein kunnia. On ristiriita puhua kansasta, joka haluaa menettää itsenäisyytensä; sillä kansa, joka on itsenäinen eli toisten tunnustama, ei voi järjellisesti haluta olla *vailla* tunnustusta, aivan yhtä vähän kuin toisten vapaaksi tunnustama yksilö voi haluta olla *vailla* tunnustusta, mikäli tietää mitä tahtoo.”

(s. 82)

Hegelillä itsenäisyys oli ”kansan perustavin vapaus ja korkein kunnia” (§ 322). Muista pykälästään poiketen Hegel ei tässä arastellut puhua kansasta. Hegel myös viittasi valtion mahdollisuuteen muodostaa toisen kanssa kokonaisuus, mutta päätyi arvioimaan, että sellaisesta puhuvat ”tietävät vähän siitä kokonaisuuden ja itsetunnon luonteesta, joka kansalla on riippumattomuudessaan”.

Tästä Tengström ei maininnut mitään. Sen sijaan hän palasi asiaan hieman myöhemmin koko lailla arvoituksellisin sanoin puhuessaan valtiosta toisten valtioiden tunnustamana olevana. Siihen sisältyi ”itsenäisyyttä vain siinä määrin kuin valtio on valtiojärjestykseltään ja tilaltaan kehittynyt; samoin kuin tunnustaminen, siinä määrin kuin siihen sisältyy kahden valtion ykseyden, riippuu toisen valtion tarkoituspäristä” (s. 89–90). Pelkkä ulkoinen tunnustaminen ei siis riittänyt. Tarvittiin myös tunnustetun valtion sisäinen kehittyneisyys samalla tavoin kuin yksilöltä täysivaltaisuuteen nousemiseksi. Kahden valtion ”ykseyden” tapauksessa asia jäi vielä riippumaan toisen tarkoituspäristä, joita koskevat mahdollisuudet Tengström jätti avoimiksi.

Kaikki lattea kansallistunne oli järkeä painottavalle Hegelille vierasta. Sen sijaan hän puhui oikeusfilosofiassaan kyllä itsenäisyyden puolustamisesta sodassa ja siihen tarvittavasta etiikasta. Kansalaisyhteiskunnan tarkoituksena oli elämän ja omaisuuden suojaaminen, mutta jos itse valtio oli vaarassa, eettisen elämän vaatimukset asettuivat toisin. Silloin tulee ”asettaa vaaralle alttiiksi omaisuutensa ja elämänsä samoin kuin mielipiteensä ja kaikki se, mikä kuuluu luonnostaan elämänpäiriin” (§ 324).

Tengström oli täysin omaksunut tämän uhrivalmiuden etiikan ja kertasi sitä Hegelin sanoin: ”Tällä tavoin yksilön etu asetetaan häviäväksi ainekseksi, yksittäisen yksilöllisyyden toteutus asetetaan valtion tunnustamiseen yksilön korkeimmaksi veloitukseksi, missä yksilöllä on todellisuutensa vapaana järjellisenä olentona. ... Tämä valtion tunnustaminen velvoittavaksi on yksittäisen yksilöllisyyden uhraamista tämän korkeimman yksilöllisyyden pysyvyydel-le...” (s. 83)

Preussissa oli toteutettu yleinen asevelvollisuus ja uhrautuminen valtion puolesta oli-kin Hegelin sanoin ”*yleinen velvollisuus*” (§ 325). Näin myös Tengströmin näkökulmasta: ”...kun valtio sellaisenaan, siis sen itsenäisyys on vaarassa, kutsuu velvollisuus kaikkia sen kansalaisia puolustukseen” (s. 85).

Sodan paragrafissaan Hegel oli ilmaissut kuitenkin myös mielenkiintoisen viittauksen valtion sisäisten laitosten kehittämisen suurimerkityksisyyteen. Sisäiseen suvereenisuu-teen haluttomat tai sitä pelänneet kansat olivat joutuneet muiden ikeen alle. Niiden kamppailu riippumattomuutensa puolesta oli menestynyt sitä huonommin, mitä vähemmän ne olivat kyenneet saamaan aikaan ”valtiovallan sisäisesti perustavia laitoksia”. Sen sijaan naapureitaan paljon pienemmät valtiot, joiden ”itsenäisyyden tae ei ole omassa asemahdissa ... ovat kyenneet säilymään sisäisen valtiojärjestyksen ansios-ta...” (§ 324).

Hegelin jatkaessa urhoollisuudesta Tengström siirtyikin käsittelemään uudestaan virkamieskuntaa. Ei ollut kysymys pelkästään sodan tilanteesta. Hallinnon muotojen tunnontarkka noudattaminen itsestään, omasta edustaan ja subjektiivisesta mielipitees-tään välittämättä oli samaa itsemääräytyvää eettisyyttä kuin itsenäisyyden puolustami-nen:

”Sellaiseen pidättäytymiseen kuuluu myös rohkeus, sitkeys, joka varmasti on yhtä kunnioitettavaa kuin se, jota vaaditaan valtion puolustamiseksi vihollisia vastaan. Ulkonaisesti mekaaniselta vaikuttava virkamiehen työ on siten itse asiassa ilmaus

korkeimmasta sisäisestä itsenäisyydestä...” (s. 87)

Valtioiden ulkoinen tunnustuksenanto toi-silleen oli pelkästään muodollinen puoli, sillä ”valtion legitimiisyys on olennaisesti *sisäinen asia*” (s. 90).

Valtioiden sopimukset, traktaatit, muo-dostivat kansainoikeuden perustan. Sopi-muksiin sisältyi kuitenkin oikeuden lisäksi aina vääryyden, väärin tekemisen mahdol-lisuus, minkä vuoksi valtiot olivat keske-nään luonnontilassa ”niin kauan kuin ky-symykseen ei voi tulla mikään organisaa-tio tai laitos, joka lopettaisi mahdollisuuden sopimusten rikkomiseen” (s. 91). Hegelillä sellaista ei ollut näköpiirissä eikä Teng-strömkään lopulta osannut sanoa muuta kuin että täytyy olla olemassa myös ”kor-keampi velvoittavuus, joka suhteessa val-tioon muodostaa korkeamman hengen, sel-laisen, jossa kaitselmus ilmenee koko maa-ilmanhistorian kuluksa” (s. 94).

Taiteessa, uskonnossa ja filosofiassa ke-hittyi ”ihmiskunnan tietoisuus itsestään” (s. 100). Kaikesta huolimatta maailmanhis-toria oli Tengströmin muotoilun mukaan ”korkein vahvistus sille, että Oikea pysyy eli kaiken yksittäisen Oikeuden kestävyy-destä” (s. 99).

Yksi kansakunta, yksi valtio

Tengströmin valtiotieteen luennot 1830–31 osuivat yksiin eurooppalaisen kuohuntavai-heen kanssa. Suomen kannalta tietysti eri-tyisen merkityksellinen oli toisen Venäjän alaisen maan, Puolan, painekattilan täyttyminen ja sen räjähtäminen kapinaksi. Sensuuri toimi tietysti Suomessa täydellä teholla ja tiedot tihkuivat hitaasti, mutta tihkuivat kuitenkin. Siitä kyllä tultiin pitämään huoli, että tiedot kapinan päättäväisestä nujer-tamisesta levisivät Suomeen.

Palmén merkitsi päiväkirjaansa yhdeksäs maaliskuuta 1831 kuulleen *”hubun puo-lalaisesta maljasta”*, alleviivattuna. Kolmas-kymmenes huhtikuuta hän teki merkinnän yöllisistä venäläiseen pääsiäisen viettoon liittyneistä levottomuuksista, ”tappelu toisel-la puolen ylioppilaat ja katurahvas, toisella venäläiset”. Venäläisen kirkon ikkuna oli

rikottu, yliopiston rehtori ja muuta virkavaltaa tullut paikalle tilannetta rauhoittamaan. Seurasi merkintä tapahtunutta koskevan tiedon ja siihen liittyvän pelon lieviämisestä kaupungissa.³⁴ Vähän myöhemmin Palmén havaitsi, että filosofian opiskelijat kiirehtivät tenttejään peloissaan. Vasta hiljattain Helsinkiin siirretyn tilapäisissä tiloissa toimivan yliopiston lakkauttaminen ei näyttänyt mitenkään mahdolliselta. Sitä ajatellen kysymyksessä oli Suomen todellinen vaaran vuosi. Kuitenkin seitsemäs toukokuuta Palmén mainitsi saaneensa tiedon, että ”yliopistomme jatkuu”. Yhdeksäntenätoista päivänä hän suoritti vihdoin tenttinsä Tengströmille.

Ymmärsikö Tengström ensinkään, miten aroista asioista hän puhui? Ei hän ollut millään tavoin kokematon untuvikko. Eikä hänen luennoistaan saa sellaista kuvaa, että hän vain olisi toistanut unenkaltaisessa tilassa hegeliläistä mantraa. Varmaan hänelle oli kantautunut tietoja eurooppalaisesta kuohunnasta siinä kuin hänen kollegalleen Hegelille Berliinissä ja ehkä hänen luentonsa olivat hänen Suomessa tarpeelliseksi katsomansa interventio tilanteeseen, rinnasteiset Hegelin samanaikaiselle kirjoitukselle Englannin parlamenttiuudistuksesta, jolla varmasti oli myös kotimainen osoite.

Helsingin ja Pietarin välillä kuohusi loppukeväästä 1831 ylioppilaiden vuoksi ja heidän kuriinpanemisekseen ”puolalaisen maljan” ja pääsiäisaaton vuoksi. Viimeistään tässä vaiheessa Tengströmin on täytyntä ymmärtää, miten heikoille jälle hän oli uskaltanut. On mahdollista, että hänen tässä kuvatut luentonsa valtiotieteestä esitelyssä muodossaan ja laajalle kuulijakunnalle tarkoitettuina jäivät ainutkertaisiksi. Vuodesta 1834 alkaen opettajantyönsä loppuun saakka, vuoteen 1847, hän kyllä taas jatkoi johdattamista Hegelin oikeusfilosofiaan, mutta yksityisillä luennoilla pitemmälle ehjimmille. Se ei ollut ristiriidassa hänen omaksumansa kansanvillitsemistä vieroksuvaan virkamieskasvattajan aatteensa kanssa.

Ei ole aihetta epäillä, että hän olisi hylännyt katsomuksensa. Painettuun sanaan ne eivät olisi sopineet. Sen sijaan suojaisessa keskustelussa, kuten Lauantaiseuran

toveripiirissä, Tengström ei varmaankaan ole pysynyt vaitonaisena. Esimerkiksi Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* voi nähdä hänen uhrivalmiuden etiikkansa havainnolliseksi kuvitukseksi.³⁵ Voi pitää harkittuna sitä, että Tengström ei maininnut luennoillaan Suomea eikä Venäjää. Niitä ei maininnut myöskään Snellmanin teos valtio-opista eikä sitä paitsi Hegelin oikeusfilosofia tuntenut Preussia, vaikka kaikissa tapauksissa on perusteltua epäillä kirjoittajilla olleen jotain sanottavana omastakin yhteiskunnastaan.

Yliopistohistoriassaan vuonna 1836 Tengström muotoili asian esittämällä, että suomalaiset olivat patriarkalisissakin oloissa alisteisena kansakuntana säilyttäneet kansallisuutensa sekä tulleet omilla toimillaan osallisiksi Euroopan arvostetuimpien kansakuntien sivistyksestä. Siksi suomalaiset osasivat arvostaa onnea kuulua ”suureen valtioon ja sen kautta valtioiden järjestelmään, jossa korkea politiikka ei pelkästään salli, vaan kehottaa tätä pysymään osoitetulle luonteelleen uskollisena sekä juuri siten vastaamaan rajoittuneella paikallaan arvokkaimmin määritystään Kokonaisuudessa ja sitä varten”.³⁶

Vapaampaa puhetta ja myös jo toisenlaisena aikana, yhteiskuntien jälle liikkuesa, ilmensi hänen kirjeensä Snellmanille 18.1.1848:

”Kansalliset liikkeet kansakuntien piirissä kuuluvat myös minun käsitykseni mukaan Valtioykseyden toteuttamiseen. Yksi kansakunta, Yksi Valtio.” Mutta hän jatkoi: ”...kansallinen Suomalainen kulttuuri ei saavuta nykyistä eettis-uskonnollista askelmaansa korkeampaa ennen kuin se kohottautuu teollisuuteen. Ulkoinen ehto on väestön kasvu, maan viljeleminen, teolliset kosketukset ja kommunikaatiot, sivilisaatio, ymmärryksen viljely, käytännöllinen sivistys. Niiden saavuttamiseksi tarvitaan suojelusvaltaa.”³⁷

Tavoitteen saavuttamiseksi tarvittavasta aikavälisestä ja käytännöllisistä ehdoista saatettiin keskustella, mutta Tengströmin talvena 1830–31 selkein sanoin muotoilema ja ver-

kostoilleen välittämä ajatus valtiollisen itsenäisyyden välttämättömyydestä oli yhteinen lähtökohta. Järkevä ei hänen sanojensa mukaan kuitenkaan tunkeutunut esiin väkivalloin, vaan olemassaolevaa järjeistämällä. Kansakunnan rakentaminen oli hänen oppinsa mukaisesti aina myös valtion rakentamista.

Tengström loi useita opiskelijasukupolia hegeliläisyyteen johdattaessaan uudenlaista sivistyneistöä ja virkamieskuntaa, jolle modernin valtion sisäisen kehittyneisyyden, yleisen sivistystason, kansalaismielen, säätyvaltiopäivien, perustuslaillisen hallitsemistavan, riippumattoman ja kyvykkään virkamieskunnan sekä etäisempänä asiana valtiollisen itsenäisyyden yhteenkuuluvuus oli opinnoissa sisäistetty perspektiivi. Toiminta yhden puolen hyväksi oli samalla toimintaa toistenkin ja kokonaisuuden hyväksi. Uusi oppi valtiosta asetti nämä päämääräksi, ei pelkäsi välineeksi, ja näin se sai ohjelmallisen merkityksen. Jokaista yksittäistä ainesta vahvistamalla luotiin suu- rellekin fyysiselle ylivallalle vastuksen tarjoavaa henkistä voimaa, modernin valtion aatteen mukaista ”sisäistä suvereenisuutta” ja sen instituutioita elinkeinonvapaudesta perustuslailliseen monarkiaan.

Utopian toteutuminen

Professori Tengströmin poika Robert saatoi kirjeessään keväältä 1845 kertoa, miten oikeustieteilijä Johan Jakob Nordström piti ”täydelle salille mitä mielenkiintoisimpia luentoja Suomen valtio-oikeudesta ... *ikään kuin hän puhuisi vapaista miehistä koostuvalle kansankokoukselle*”.³⁸ Suomelle nyt löydettyyn omaan valtio-oikeuteen tarvittiin siihenkin yhtenäisyyden luojaksi hegeliläistä valtioaatetta, kuten Lindman ja Jussila ovat esittäneet, ei tosin enää suoraan isä-Tengströmiltä. Robert Tengströmiä hämmästytti luennoissa vain käsittelytapa, ei aihe, joka oli hänelle itsestäänselvyys.

Edellä jatkuvasti lainattu valtiotieteen luentojen muistiinmerkitsijä Johan Philip Palmén puolestaan julkaisi oikeustieteen professorina vuonna 1859 teoksen *Juridisk handbok för medborgerlig bildning*. Siinä hän selvensi konstitutionaalista monarkiaa:

”Perustan monarkin ja kansan molemmipuolisille oikeuksille tässä muodostaa heidän keskinäinen sopimuksensa, johon kuuluu erityinen asiakirja, jota nimitetään *perustuslaiksi*; ja sen vuoksi valtioita, joissa on sellainen edustuksellinen valtiojärjestys, nimitetään *perustuslailliseksi*.”

Hegeliläiseltä kannalta monarkian tuli olla perustuslain rajoittama, mutta rakentua vankempaan pohjaan kuin pelkkään yksityisoikeuden tai käytännössä kuvitteellisen kansainoikeuden mukaiseen sopimukseen. Preussin restauraatioideologi von Haller oli esittänyt valtion perustuvan hallitsijan armoon, Ruotsissa romanttinen lääketieteilijä Israel Hwasser oli tulkinnut 1830- ja 1840-luvun vaihteen väittelyssä Suomen synnyn perustuvaksi Porvoon maapäivillä tehtyyn sopimukseen Venäjän keisarin ja Suomen säätyjen välillä, toinen romantikko, nyt jo varsin vakava historioitsija A. I. Arwidsson

34. Tapauksista on kirjoitettu paljon, ks. *Matti Klinge* (1969) *Ylioppilaskunnan historia*. Ensimmäinen osa 1828–1852, 15–21. Tieto Tengströmin samanaikaisista luennoista on vain jäänyt puuttumaan. *E. G. Palménilla* on varmasti ollut muistiinpanot luennoista kässissään, kun hän on kirjoittanut isästään jättiläisteoksen *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén* (1917), mutta hän on tyytynyt johonkin yrmeään huomautukseen Tengströmistä.

35. ”Kuolema isänmaan ja rakastetun puolesta on vapauden korkein aste, sillä siinä yhdistyy kaikki neljä momenttia, rakkaus, vapaus, valtio ja kuolema.” *Pertti Karkama* (1982) *Vapauden muunnelmat*. J. L. Runebergin maailmankatsomus hänen epiikkansa pohjalta, SKS, 156. Runebergilla oli useitakin lähteitä, mutta silti tämä Karkaman tiivistys tavoittaa saman asian, jonka Tengström ilmaisi selkeästi luennoissaan. Ajatus on eräänä huipennuksena Snellmanin teoksessa persoonallisuuden aatteesta. Sotauhmaa ei puolustukselliseen ajatukseen sisällynyt, sillä Suomenhan katsottiin voitaneen itselleen vain sivistyksen voitot ja voivan rakentaa tulevaisuutensaakin vain sellaisten varaan. *Gunnar Tideström* on teoksessaan Runeberg som estetik. *Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap* (SSLSF CCLXXXV 1941) tavoitellut Tengströmin merkitystä kirjailijalle, mutta jäänyt puolitiehen, koska hän on tuntenut vain Tengströmin professuuriväitöskirjan.

36. *Tengström*, *Chronologiska Förteckningar*, 323.

37. *Snellman*, *Samlade arbeten VI: 1847–1849* (Statsrådets kansli 1996), 703. Tengströmin ja Snellmanin mielipiteenvaihdosta ja sen taustasta lähemmin, ks. *Manninen*, ”...se voitti itselleen vain sivistyksen voitot”, 151–155.

38. Lain. *Lindman*, Johan Jacob Nordström, 115.

taas tuonut esiin myös mahdollisuuden nähdä syntyneen tila keisarin lahjaksi.³⁹

Hegelin, Tengströmin ja heidän välittömien seuraajien kannalta yhtä hyvin ”armo” tai ”lahja” kuin ”sopimuskin” olivat riittämättömiä valtion perustukseksi. Hallitsija saattoi pettää ja vetää takaisin ne. Valtion pysyvyyden takaamiseksi tarvittiin omatoimisuuteen perustuvaa ”sisäisen suvereenisuuden” kehitystä. Tähän oli mahdollista liittää selkeä toiminnallinen strategia, jollainen Arwidssonilta puuttui ja joka Hwasserilla oli lääketieteen varaan rakentavana täysin epärealistinen.

Porvoossa vannottu uskollisuudenvala uudelle venäläiselle hallitsijalle oli ollut ajankohtana omaksuttujen luonnon- ja kansainoikeuteen kirjattujen ja Turun Akateмиassakin muun muassa Henrik Gabriel Porthanin opettamien oppien mukainen: kun entinen hallitsija ei aseellisesti pystynyt pitämään herruudessaan jotain aluetta, väestön tuli omaksuttujen muotojen mukaisesti osoittaa kunnioitustaan ja uskollisuuttaan uudelle.⁴⁰ Ajatus omaa valtiollisuutta luovasta ”sopimuksesta” ei sellaiseen yhteyteen kuulunut.

Aleksanteri II:n uudistusmielisenä aikana siihen saakka vain ajatuksissa sijansa saanut Suomen valtiopäivälämän aloittaminen nähtiin vihdoinkin reaalisesti mahdollisuudeksi. Niissä oloissa Porvoon ”sopimus” muuttui perustuslaillista kehitystä oikeuttavaksi syntykertomukseksi, joka oli kansanomaisesti havainnollistettavissa historiallisessa kirjallisuudessa ja kuvallisin esityksin. Sitä paitsi ajatukselle ”sopimuksesta” oli löydettävissä tukea yleisestä yhteiskuntafilosofisesta kirjallisuudesta. Juuri sellaiseenhan Palmén viittasi lainatussa kohdassa. Mutta sopimuksen uskottiin tapahtuneen myös Suomen todellisessa historiassa. Palveltuana tärkeäksi nähtyä tehtävää henkisenä aseena yhtenäisvaltiollisesti modernisoituvan Venäjän vastustamisessa ”Porvoon valtiopäivien” ajatuksesta oli vaikea luopua, kunnes Osmo Jussila alistui myytiksi muunnetun tapahtuman oikeutetusti kriittiseen tarkasteleluunsa.

Tengström ja Snellman olivat lähteneet liikkeelle toiselta pohjalta. Heidän kannus-

timensa olivat muussa kuin yrityksessä etsiä Venäjänmaan itsevaltaiselta keisarilta jotakin kerrallista vihjettä, lupausta tai sopimusta. Yliopistohistoriassaan Tengström tosin viittasi epämääräisesti suomalaisille esitettyyn ”kehotukseen” pysyä omalle luonteelleen uskollisina, mutta vaikka hän näki retorisen kuvion juuri tuossa yhteydessä ja painetussa sanassa tarpeelliseksi, luennoissaan hän ei puhunut asiasta. Myös kirjassa koko pääpaino oli eurooppalaisen vaikutusyhteyden esiin tuomisesta huolimatta suomalaisen kansakunnan omatoimisella ja sisältä lähteneellä kehityksellä. Sama korostus säilyi Snellmanilla. Kypsällä iälläänkin hän oli hegeliläisittäin sitä mieltä, että Suomi on itse hankkinut itselleen tuolloin jo lähes täysimittaisiksi katsottavat valtiollisuuden muotonsa.

Historiallisesti perityt perustuslaithan kylä löysi, kun niitä etsi, Kustaa III:n ajalta – ja unohti joitakin niihin sisältyviä määräyksiä, kuten hallitsijalta edellytetyn luterilaisen uskon. Palmén saattoi vuonna 1861 julkaista Suomen Suuriruhtinaskunnan perustuslait, josta tuli ennen näkemätön, kauppiaiden käsistä viety menestysteos. Pohja sellaiseen teokseen kohdistuville odotuksille oli luotu. Muutoinhan kirjan sensaatio-mainen menestys ei olisi ollut mahdollinenkaan. Uutta konstituutiota Suomi ei tullut saamaan koko Venäjän vallan aikana. Aatteesta tuli kuitenkin Palménin esityksen jälkeen muutamassa vuodessa todellisuutta, hegeliläinen Euroopan vallankumousvuoden 1830–31 utopia valtiopäivistä toteutui Suomessa tarkasti ja vieläpä Hegelin silmissä väikkyneen vanhan Ruotsin esikuvan mukaisesti.

Ja sivistyneistö integroitui Suomessa valtion, sen keskeiseksi kantajaksi, toisin kuin Preussissa ja Venäjällä, jossa radikalisoitu-

39. Viimeksi mainituista ks. etenkin *Jussila*, Maakunnasta valtioksi, keskeisesti ja useissa kohdin.

40. Tämä sisältyi jo *Samuel Pufendorfin* aivan perusteoksena edellytettyyn Ex officioon, luku 16 sodasta ja rauhasta, § 14. Pufendorfin aikalaisaksannoksen sanoin: "...daß sich der Überwinder dieselben huldigen lasse und er hinwiederum alle fernere Feindseligkeit gegen sie abstelle." *Samuel Pufendorf*, *Gesammelte Werke* 2, toim. Gerald Hartung (Akademie Verlag 1997), 226.

neet hegeliläiset intellektuellit saattoivat vain muodostaa valtion vastaisen erilliskulttuurin, kohtalokkain seurauksin.⁴¹

Monilla oli joissakin suhteissa samantapaisia perusajatuksia maan tulevaisuudesta, mutta niiden käytännön seuraamukset olivat erilaisia. On ilmeistä, että mikään ryhmä ei Suomessa harkitusti päättänyt ”valita” valtion sisäisen suvereenisuuden lujittamisen strategiaa. Pöytäkirjaa ei toimesta

ole löydettävissä. Asia meni yksinkertaisemmin: kuuluihan professorin päättää, mitä tenteissään edellyttää, esimerkiksi Palménin kaltaisilta ylioppilasnuorukaisilta.

41. *Wolfgang Ejsbach* (1988) *Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe*, Wilhelm Fink; *Guy Planty-Bonjour* (1974) *Hegel et la pensée philosophique en Russie 1830–1919*, Martinus Nijhoff.

VESA VARES

Rajankäyntiä sivistyksen nimissä

Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä

Vesa Vares selvittää artikkelissaan suomalaisten suhtautumista Väli-Euroopan maihin 1920–30-luvuilla. Kun kyseessä olivat maat, joilla ei ollut ratkaisevaa merkitystä Suomen turvallisuudelle, niistä muodostui lähinnä toiseuden, vierauden ja eksoottisuuden esimerkkejä ja sitä kautta oman olemuksen peilejä. Suhtautuminen oli useimmiten stereotyyppinen ja jopa holhoava – pohjoismais-luterilais-kansallinen pohja oli tuolloinkin ”asiallisuuden” mittari.

■ ”Väli-Euroopaksi”¹ on perinteisesti nimetty niitä valtioita, jotka joko syntyivät tai muuttuivat merkittävästi ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kolmen suuren dynastian romahduksen tuloksena. Habsburgien Itävalta-Unkarin, Hohenzollernien Saksan ja Romanovien Venäjän jäämistöjä olivat Itävalta, Unkari, Puola, Tšhekkoslovakia, Romania, Bulgaria ja Jugoslavia. Monet näistä olivat tavalla tai toisella Suomen kohdalotovereita, mutta ne jäivät Suomen kannalta kuolleeseen kulmaan: niistä ei voinut rakentaa turvallisuuspoliittista vaihtoehtoa.

Mitä 1920–30-lukujen Väli-Eurooppa sitten oli ja edusti? Tunnetun hokeman mukaan maailmansotien välisen ajan Väli-Euroopan uusista valtioista demokratia säilyi vain Suomessa ja Tšhekkoslovakiassa. Muut päätyivät eriasteisiin autoritäärisiin, enimmäkseen oikeistolaisiin hallintoihin: Unkarissa vallitsi Horthy ja Puolassa Pilsudski, Itävallassa tuli 1930-luvulla voimaan vanhoillinen *Ständestaat*, Romaniassa, Bulgariassa ja Jugoslaviassa muodostuivat kuninkaan diktatuurit. Samaan piiriin kuuluneessa Kreikassa vallitsi ensin Venizelosin autoritaarinen hallinto, sitten Metaxasin diktatuuri.

Välieurooppalainen autoritarismi poikkesi suuresti Länsi- ja Pohjois-Euroopan parlamentaarista konservatismista. Viimeksi mainittu oli sopeutunut, joskin maailman menoa ja ”epäpätevyyden” voittokulkua meritokraattisesti surkutellen, parlamentaarisuuteen pelisääntöihin ja jo tehtyihin demokraattisiin uudistuksiin. Konservatiivien yhteiskunnallinen valta oli poliittista suurempi, koska se perustui valta-asemaan virkamiehistössä, armeijassa, kirkossa, taloudessa ja muissa yhteiskunnan tukipylväissä, mutta nämäkin instituutiot olivat depolitisoitumassa. Fasisteja ja kansallissosialisteja ei hyväksytty; nämä olivat väkivaltaisia, totalitaarisia, epäpäätyisiä – ja käyttäytyivät kuin bolshevikit.

Sen sijaan autoritaarisissa järjestelmissä ei oltu yhtä valmiita alistumaan kehityksen suuntaan. Tämä koski etenkin menettelytapoja. Kun perinteeseen kuului poliittisten repressiokoneistojen hallinta, niiden käyttöön ei ollut suurta henkistä estettä, kun vaaleissa mitattu kannatus loppui kesken. ”Oikeassa olevat”, ainoat yhteiskuntaa joh-

tamaan kykenevät henkilöt olivat moraalisesti oikeutettuja, elleivät jopa velvoitettuja nousemaan valtaan repression keinoin, kun epäpätevät luokkapoliitikot, jumalattomat ja isänmaattomat sosialistit tai sivistymättömät talonpojat uhkasivat perinteisiä arvoja ja asioiden asiallista hoitamista. Oli oikein ja luvallista peruuttaa se anarkia, joka oli seurannut ensimmäistä maailmansotaa, ja koettaa palata vanhoihin hyviin aikoihin. Itävallan austrofasistisen kanslerin Engelbrekt Dollfussin maininta radiopuheessaan toukokuussa 1934 on havainnollinen: nyt ei ryhdytty korvaamaan edeltäneen 15, vaan 150 vuoden virheitä.²

Toisaalta, vaikka henkisesti ei tunnustettu demokratiaa, tiedostettiin, että 1900-luvun yhteiskunnassa tarvittiin massakannatusta tai sen illuusio. Fasadin tarjosivat fasismin sovellukset, esimerkiksi austrofasismi, tai fasististyyppiset ammattiliitot ja nuorisjärjestöt. Fasisteihin ja natseihin sinänsä suhtauduttiin kielteisesti – olivathan nämä epä-säätyisiä, Hitler ja Mussolini korpraaleja, viimeksi mainittu aiemmin kiivas sosialisti. Liikkeissä nähtiin epäilyttävä rahvas, jonka edustajia olisi suvaittu omassa klubissa ennen vuotta 1914 yhtä vähän kuin sosialisteja. Tosin raja jäi häilyväksi – usein on puhuttu ”harmaasta vyöhykkeestä”.

Suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa oli henkisesti osittain samoja piirteitä, mutta erilaisin yhteiskunnallisin reunaehdoin. Suomalaisen käsityksiä niin sanotun Väli-Euroopan maista onkin hahmotettava tapana asemoida itsensä Eurooppaan.

Toki asian kanssa edes joutuivat tekemisiin varsin harvat. Lähes kaikilla poliittista elämää seuranneilla oli mielipide – olkoon se kuinka stereotyyppinen tahansa – siitä, mitä saksalaisuus, venäläisyys tai ruotsalaisuus olivat. Monilla oli myös käsityksiä käytännöllisistä briteistä, amerikkalaisesta mammonismista ja ylimielisistä ranskalaisista.³ Niitä, joilla oli mielipide, asiaa tunteva tai asiaa tuntematon, vaikkapa Bulgariasta tai Jugoslaviasta, oli paljon vähemmän: diplomaatteja, akateemisten piirien edustajia, toimittajia, kirjailijoita, liike-elämän edustajia. Suurin osa heistä oli mentaliteetiltaan konservatiivisia tai liberaalisia nationalisteja,

jotka olivat sisäistäneet yhteiskunnallisen meritokratian. Heille oli tutuinta saksalainen diskurssi Väli-Euroopasta, ja näkökulmaa vielä pönkitti vuoden 1918 saksalaisen avun kokemus.

Suomalaisen näkemyksiä ulkomaista on tutkittu – luonnollista kyllä – lähinnä suhteessa venäläisyyteen. Ryssäviha-tutkimuksen klassikoina voidaan pitää Matti Klingenin ja Outi Karemaan tutkimuksia. Väli-Eurooppa-kuvassa ei kuitenkaan ollut kysymys vihasta; lähemmäksi tulevat viime aikoina suositut *toiseuden* ja *identiteetin* rakentamisen käsitteet, joiden avulla on usein selitetty xenofobiaan ja stereotyyppisiin liittyviä ilmiöitä.

Suomalaiset pitivät itseään valmiina valtiona, mutta kyseessä oli todellisuudessa nimenomaan valtion ja kansakunnan rakentaminen. Stuart Hall korostaa, että kansallinen kulttuuri on nimenomaan diskurssi – tapa rakentaa merkityksiä, jotka suuntaavat ja järjestävät toimintaamme ja käsityksiämme itsestämme. Hän viittaa myös Benedict Andersoniin, joka puhuu kansakunnasta ”kuvitteellisena yhteisönä”, sekä Hugh Honourin tuloksiin löytöretkien ajan eurooppalaisista diskursiivisista strategioista. Näihin kuuluivat idealisointi, halua ja halveksuntaa koskevien fantasioiden heijastaminen kohteisiin, kyvyttömyys tunnistaa ja kunnioittaa eroa sekä taipumus katsoa kaik-

1. Termi ”Väli-Eurooppa” on edelleen vakiintumaton. Perinteisesti sillä on tarkoitettu itäistä Keski-Eurooppaa – saksalaisen Mitteleuropan, venäläisen itäslaavilaisuuden ja Turkin väliin jäävää kansallisuusmosaiikkia. Toisaalta nimitystä on vierastettukin, koska sitä on pidetty alentavana – kaatoluokkana alueen suurvaltioiden välissä. Tilalle ehdotettu ”itäinen Keski-Eurooppa” on kuitenkin sekin ongelmallinen, koska tuskin sillekään pystytään löytämään yhteistä mentaliteettia, kulttuuria ja traditiota vaikkapa Gdanskille ja Kosovolle yhtään sen paremmin kuin ”Väli-Euroopalla”. Viimeksi mainittu ilmaisee edes yhden yhteisen piirteen, suurten välissä olemisen ongelman.

2. Hans-Jürgen Krüger (1970) *Faschismus oder Ständestaat. Österreich 1934–1938*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Kiel, 121.

3. Kuvaavaa oli, kuinka aktivistien *Uusi Päivä* kirjoitti ensimmäisen maailmansodan aseleposopimuksesta, kuinka siinä kuvastui Ranskan taholta ”pieni, femiini-kostonhalu”. (*Uusi Päivä* 13.11.1918. Aselevon voimaanastuessa.) Ranskaan assosioitiin helposti tietynlainen ylikypsyys ja dekadenssin piirre.

kea eurooppalaisten kategorioiden kautta.⁴ Alueellista ja kansallista identiteettiä tutkineet Peter Haslinger ja Klaus Holz käyttävät termiä *die Konstruktion von Alterität*, joka on tärkeä identiteetin ja ”me-ryhmän” luomiselle.⁵

Myös Karemaa soveltaa *Toiseus*-käsitettä:

”Me” emme ole barbaareja, koska olemme ”sivistyneitä”.

Viholliseksi koettu *Toinen* on täytynyt leimata, leima on täytynyt oikeuttaa ja *Toinen* mytologisoida. Karemaa viittaa etenkin Simon Dalbyn, Robert Milesin sekä Simo Knuutilan ja Anssi Paasin tutkimuksiin ja katsoo itse tutkivansa ryssävihan kautta suomalaisten oman minäkuvan rakentamista.⁶

Toiseudella on näin ollen selitetty etenkin sitä, miten viholliskuvia luodaan ja miten oma ryhmä mobilisoidaan puolustamaan omaa luonnettaan projisoimalla pahuus vastapuoleen. Ihannetilaan ja tasapainoon voidaan päästä eliminoimalla paha ja poistamalla uhkaava vaara. Identiteetti luodaan sen kautta, miten ollaan positiivisesti erikoisia verrattuina muihin. Oman tradition aspekti korostuu identiteetissä kuitenkin enemmän kuin demonisoivassa ja aggressiivisessa viholliskuvassa.

Väli-Euroopan osalta suomalainen rajanveto ei ollut koko omaa identiteettiä koskeva asia. Kuten Klinge on todennut, normaalioloissa ihmisillä ei yleensä esiinny aihetta ja intressiä ”toisten kansojen enempään seuraamiseen”.⁷ Unkarin, Kreikan tai Romanian kaltaiset maat eivät olleet Suomelle uhka eivätkä lupaus. *Toiseudesta* oli kyse, mutta siinäkin lievennetyistä mallista – lähinnä *Vieraudesta* tai *Eksotiikasta*, joilla oli enemmän merkitystä egon pönkittämiselle kuin identiteetin luomiselle. Toisaalta Väli-Euroopan maissa oli tuttujakin piirteitä enemmän kuin Suomessa olisi välttämättä haluttu myöntää. Jopa samaistumiselle olisi voinut olla potentiaalia. Olihan suuri osa näistä valtioista samassa asemassa kuin Suomi, sillä ne kokivat pieninä kansakuntina suurvallan uhkaa. Yhteiskunnallisestikin niiden talonpoikaiset yhteiskunnat muistuttivat Suomea enemmän kuin Ruotsi.

Seuraavassa tarkastellaan suomalaisia näkemyksiä 1900-luvun alkupuolen Väli-Euroopasta identiteetin pönkityksen näkökulman kautta.⁸

Poliittinen viiteryhmä?

Tietyt yhtäläisyydet tekivät mahdolliseksi löytää vierauden ohella myös samaistumis-kohteita tai yhteisiä intressejä. Tarkasteltaessa 1920–30-lukujen suomalaisia *poliittisia* Itä-Eurooppa-sympatioita käy kuitenkin nopeasti ilmi, että ilmiö ei ollut juurikaan oikeistolainen ja että sen paras kaikupohja ei ollut sivistyneistössä. Pienenä poikkeuksena yleissäännöstä mainittakoon kevät 1918, jolloin aktivistilehti *Uusi Päivä* selitti, että Suomen tulisi liittyä Saksan puolelle keskusvaltoihin sen pohjoiseksi jäseneksi, samalla tavalla kuin Bulgaria oli eteläisin.⁹ Syksyllä Bulgarian erillisrauha löi maahan kuitenkin petturuuden stigman. Yleisesti alue kiinnosti Maalaisliittoa ja Edistyspuoluetta, niitäkin konkreettisesti vain 1920-luvun alussa. Ne olivat myös reunavaltiolinjan arkkitehtejä.

Ehkä näkyvin ja ideologisin samaistuminen itäiseen Eurooppaan näkyy Maalaisliiton henkisen johtajan Santeri Alkion visiossa, jonka hän esitteli joulukuussa 1919 *Ilkassa*. Alkion hahmotelmat olivat vielä ”itäisempiä” kuin tavanomainen Väli-Eurooppa.

Alkio näki yhtäläisyyksiä ja yhteisiä tavoitteita valtioryhmässä, johon kuuluisivat Suomi, Viena, Aunus, Viro, Latvia, Liettua, Valko-Venäjä, Puola ja Ukraina. Nämä muodostivat yhtenäisen, omavaraisen maalueen, joka edusti entisen Venäjän valistuneimpia ja rikkaimpia osia. Alkio maalaili ryhmälle myös henkistä johtajuutta:

”Näemme näissä valloissa uuden Euroopan *keskuksen*. Näissä on nousevaa kansallista voimaa, kuluttamattomia kulttuuriaineksia, uskoa tulevaisuuteen ja mahdollisuuksia perustaa kansanvaltaisia valtioita niiden kokemusten ohjaamina, mitkä vankeus aikaisemmin ja sittemmin eurooppalainen imperialistinen suurvalta-aate vararikkoinen ovat näille kansoille opettaneet ... Euroopan täytyy uudestaan syntyä jos se tahtoo elää.”

Alkio lisäsi ajatukseen reaalioliittista uskotavuutta spekuloiden, että Siperiakin itsenäistyisi, jolloin Venäjään jäisi vain 40 miljoonaa asukasta, nämäkin ”niin lähellä luonnontilaa”, että lukutaitoisia oli vain 3 %. Sen sijaan uudessa valtioryhmässä olisi 80 miljoonaa asukasta.¹⁰

Alkio oli idealistinen visionääri, mutta ei täysin yksin. Pitkäaikainen ulkoministeri, edistyspuoluelainen Rudolf Holsti tuskin visioi lännen olevan degeneraation tilassa, mutta hänenkin tavoitteenaan oli 1920-luvun alussa luoda ns. diagonaaliliitto Suomesta, Puolasta, Baltiasta, Romaniasta ja mahdollisesti Tshekkoslovakiasta.¹¹ Vielä vuonna 1934 hän katsoi Puolan, Tshekkoslovakiassa, Romanian ja Jugoslavian olevan ”nousevia suurvaltoja, jotka tuntevat nuoruuden voimansa, jotka uskaltavat jotakin ja jotka tietävät, mihin päämäärään ne pyrkivät”.¹² Kielikuvissa korostuivat nuoruus, vitaalisuus ja dynaamisuus.

Myös Romanian asemassa saattoi nähdä tietyn paralleelin Suomelle. Bukarestin-lähettiläs Väinö Tanner¹³ raportoi lokakuussa 1920 Romanian pääministerin Averescun tarjonnan reunavaltioiden yhteiskonferenssia. Avaus oli hänestä merkittävä: kun Suomi eristettiin Skandinaviasta Ahvenanmaan asian takia ja kun slaavilainen uhka säilyi, olisi syytä kääntyä, riskeistä huolimatta, reunavaltioidenkin puoleen. Toki oli oltava varuillaan, sillä suuri osa niistä oli muodostumisvaiheessaan, ilman traditioita ja koeteltua jatkuvuutta. Audiensseista Romanian kuninkaan luona Tannerilla oli vain hyvää kerrottavaa: kuningas kutsui bolshevismia muun muassa itäiseksi vaaraksi, inhimillisen kulttuurin kuristajaksi ja uskonnontapaiseksi humalatilaksi. Kuninkaankin mielestä tarvittiin yhteistyötä, joskin ”jättäkäämme pykälät myöhempään ajankohtaan”.¹⁴

Yhteistyötarjouksia tuli vieläkin kauempaa. Tanner raportoi jopa Persian Bukarestin-lähettilään tarjouksesta lisätä yhteistyötä. Lähettiläs perusteli tätä sillä, että Suomi ja Persia olivat molemmat bolshevikkien hyökkäysten kohteeksi joutuneita maita, ja ne olivat Venäjän rajamaista ainoat, jotka eivät olleet imperialistisia ja ekspansivisia. Tosin Tanner, ulkoministeriöstä puhumat-

takaan, jäi skeptiseksi Romaniinkin suhteen – maa oli korruptoitunut eikä kyennyt suuriin poliittisiin tehtäviin.¹⁵

Väli-Euroopan mahdollisuuksiin uskovissa piireissä retoriikka ei liittynytään pääasiassa reaalioliittikkaan, vaan nuoruuden voimaan ja uuden ja esiin murtautuvan tuoreuteen miltei biologisessa tai persoonallisessa mielessä. Käytännössä pyrkimys kuitenkin typistyi nopeasti yhteistyön toiveisiin Viron kanssa – ja jossain määrin Puolan, mutta senkin kanssa koetut yhtäläisyydet vähenivät maantieteeseen ja itäiseen viholliseen. Maan kuva ei ollut suomalaisen sivistyneistön piirissä hohdokas: ”keskikokoisena suurvaltana” esiintyvällä ja Ranskan linjaa seuraavalla maalla oli suomalaisen sivistyneistön silmissä saksalaisia sortavan, nousukasmaisen ja imperialistisesti käyttäytyvän valtion leima.

4. Stuart Hall (2002) *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman, Tampere. Vastapaino, 47, 122.

5. Peter Haslinger – Klaus Holz (2000) 'Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität', teoksessa *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, julk. Peter Haslinger, Schesslitz: Ergon Verlag, 17.

6. Outi Karemaa (1998) *Vibollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Bibliotheca Historica 30, Helsinki: SHS, Hakapaino, 10, 32, 33.

7. Matti Klinge (1972) *Vihan veljistä valtiotalismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*, Porvoo: WSOY, 59.

8. Väli-Euroopan asioita harrastaneen piirin suppeuden vuoksi lähdepohjana ovat ulkoministeriön raportit, matkakirjat sekä eräistä arkistoista ja lehdistöstä löytyneet maininnat. Kannanotot Itä- ja Keski-Euroopan valtioista olivat pitkään aikavälinä siinä määrin harvoja ja sporadisia, että kaiken kattava lähde olisi ollut työekonomisesti mahdoton.

9. *Uusi Päivä* 24.4.1918, pk.

10. *Ilkka* 16.12.1919, pk.

11. Heikki Roiko-Jokela (1995) *Ihanteita ja reaalioliittikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*, Saarijärvi: Studia Jyväskylän, Jyväskylän yliopisto, 130–135.

12. Keijo Korhonen (1971) *Turvallisuuden pettäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan 2*, Helsinki: Tammi, 31.

13. Maantieteen professori, ei SDP:n Väinö Tanner.

14. Tanners rapport till UM 12.8.20, 21.10.20. UM 5C 14, Bukarest; Tanners rapport till UM 22.2.21. UM 5C 14, Bukarest. – Päiväys ei ole aivan varma, koska teksti oli käynyt hyvin himmeäksi.

15. Tanners rapport till UM 6.9.20, 21.10.20. UM 5C 14, Bukarest.

Edes Väli-Euroopan demokraattinen poikkeus, Tšekkoslovakia, ei käynyt esikuvaksi. Vasemmiston ja liberaalien piirissä arvostettiin toki maan kansanvaltaisuutta, ja myös lähettiläs K. G. Idman hehkutti vuonna 1929 raportissaan ”ahkerasta, lahjakkaasta ja rikkaasta kansasta”, jonka iäkkääseen presidentti Masarykiin henkilöityivät kansakunnan parhaat ominaisuudet. Masarykin ihanne sai raportissa lähes mystis-spartalaisen värin: demokraattinen valtio, jonka kansalaiset saavuttivat onnellisuuden harjoittamalla urheilua ja luopumalla ylellisestä elämäntavasta, terveydelle vahingollisista väkijuoimista ja tupakasta.¹⁶ Kuitenkin tšekkien sympatiapisteeet jäivät yllättävän vähälle. Monikansallinen valtio oli outo ilmestys, ja sen toiminta saksalaisvähemmistöä kohtaan tuntui suomalaisten asianharrastajien mielestä sorrolta.

Jugoslaviaan suomalaisia yhdisti tuskin mikään. Serbien sotilaalliset saavutukset ja se, että he olivat kyenneet luomaan valtion, puhuivat tosin heidän puolestaan. Sakari Pälsin matkakirjassa henki sotilashyveiden arvostus: ”Kehaisin Rouvalle, että me mieskruunu, ja serbialaiset upseerit ovat tämän komean kruunun kauneimmat helmet. Rouva myönsi viimeisen väitteen.”¹⁷ Mutta toisaalta serbitkin oli helppo nähdä slaaveina, liittovaltio epäkansallisena ja Ranskan liittolaisena – potentiaalisesti Neuvostoliitonkin. Kuvaava oli Suomen Rooman-lähettilään viittaus vuodelta 1922 raportissaan: Serbia oli ”verrattava henkilöön, joka on syönyt liian runsaan päivällisen, jota hän ei voi sulattaa”.¹⁸ Lisäksi serbien ja kroaattien välisissä kiistoissa ainakin lähettiläs Onni Talaksen myötätunto oli selvästi kroaattien puolella. Tähän näyttää olleen syynä se, että Talas samaisti kroaattien aseman Suomeen vuosina 1917–18.¹⁹

Heimoveli erikoistapauksena

Unkariin Suomea satoi ajan muoti-ideologia, heimoaate. Tämän lisäksi Unkarilla oli Suomeen nähden yksi samanlainen tai ainakin samanlaiseksi koettu ja selitetty poliittinen kokemus. Molemmat maat olivat kokeneet punaisen vallankumouksen ajan, jota oli

seurannut vahva valkoinen reaktio. Unkarissa tämä muodostui pysyvämmäksi – valtionhoitaja Miklos von Horthyn järjestelmästä tuli konservatiivisen autoritaarisen hallinnon prototyyppi. Kun tähän liittyi Trianonin rauhan trauma (Unkari menetti kolme neljäsosaa vanhasta alueestaan ja kaksi kolmasosaa väestöstään), konservatiivinen ja säätytietoinen kaiho vuotta 1914 edeltäneeseen aikaan oli selvä. Eräs saksalainen aikalaiskirjailija huomauttaakin, että Budapestissa saattoi yhä puhua traditionaalisesta, aristokraattisesta *Gesellschaftista*, jollaista oli Lontoossa ja Pariisissa enää osittain ja Berliinissä ei lainkaan.²⁰

Fyysisen etäisyyden vuoksi Suomen ja Unkarin suhteiden harrastus pysyi kuitenkin kulttuurin ja heimovierailujen alalla. Vuonna 1937 allekirjoitettiin virallinen kulttuurisopimus. Tenho Takalon mukaan Unkari menetti suomalaisten silmissä esimerkiksi asemansa ensimmäisenä suomalais-ugrilaisena valtiona, mutta romanttinen ja idealistinen Unkari-kuva ei kuihtunut.²¹

Soraääniäkin tosin oli, ja ne kumpusivat poliittiselta pohjalta – jälleen omien kokemusten samaistamisesta unkarilaisiin. Vasemmisto katsoi Unkaria karsaasti vuoden 1919 valkoisen terrorin ja Horthyn vanhoillisen hallinnon takia. Vuoden 1928 parlamenttievierailusta Budapestiin vasemmisto jättäytyikin pois – samoin ruotsinkieliset.

Siirryttäessä puoluekartassa oikealle päin myönteisyys kasvoi, ja keskustassakin unkarilaisuuteen liittyi positiivisia piirteitä, Unkarin järjestelmän vanhoillisuudesta ja feodaalisesta leimasta huolimatta. Maalaisliitossa Unkari luettiin heimoyhteyden piiriin, ja liberaaleillakin oli Unkarista hyviä muistoja sortovuosilta. Monet heistä olivat pitäneet Unkarin vuosien 1849–67 perustuslakitaistelua sekä erityisesti Ferenc Deakia esikuvana. Unkari-ystävällisissä heimopiireissä näyttää yleisesti hyväksytyin näkemys, että vaikka unkarilaiset olivat hallinneet miljoonia slaaveja ja romanialaisia, tämä oli ollut historiallisesti ymmärrettävää ja tavallaan oikeutettua unkarilaisten kulttuuritehtävän ja valtiota luovien ominaisuuksien vuoksi, jotka olivat alamaiskansoilta puuttuneet.

Maailmansotien välillä ja toisen maailmansodan aikana Suomessa ilmestyikin useita kirjoja, joiden teemana oli ”Silvottu Unkari”. Osa oli suomalaisten tekemiä, osa käännöksiä unkarilaisten kirjoista. Kirjan *Pirstottu Unkari – Hungaria Mutilata* saat- esanoissa Martti J. Mustakallio viittasi juuri siihen, kuinka kolme ja puoli miljoonaa heimoveljeä oli syösty ”alemmalla sivistystasolla olevien kansojen sortoa kärsimään”.²² *Valvoja*-lehdessä Esther Hjelt-Cajanus samaisti kansalliset etuvartiomissiot: Suomalais-ugrialaisten kansojen historiallinen tehtävä näytti olevan muodostaa puskurivaltioita. Unkari oli jo vuosisatoja suojellut Länsi-Eurooppaa turkkilaisia ja slaaveja vastaan. Trianon oli ”rauhan irvikuva”, julmempi kuin minkään muun kansan osaksi tullut rangaistus, ja syynä oli naapurimaiden kateus. ”Puhtaaksi nyljettynä” Unkari ”kituu juutalaisten ja naapurivaltain ylpeillessä sen entisten aarteiden haltijoina!”²³

Myös 1920-luvun lähettiläsraporteissa samaistuminen ja myötätunto ovat selkeästi läsnä. Vuosina 1922–26 Budapestin asemapaikasta vastasi lähettiläs K. G. Idman.²⁴ Hän kirjoitti presidentti Ståhlbergille heinäkuussa 1922 Unkarin-vaikutelmistaan ja korosti Horthysta saamaansa positiivista kuvaa – amiraali oli vaatimaton ja luonnollinen, ja hänellä oli miellyttävä ulkomuoto.²⁵ Myös pääministeri Istvan Bethlen sai mairittelevan kuvauksen. Erikoisena meriitinä Idman mainitsi, että Bethlen edusti transsylvanialaista sukua. Vuoristoissa ”unkarilainen rotu” oli pysynyt puhtaampana vieraasta vaikutuksesta kuin alankomailla.²⁶

Horthy sai hyvin panegyyrisiä kuvauksia muiltakin hänet tavanneilta suomalaisilta, kuten myöhemmältä lähettiläältä E. N. Setälältä²⁷ ja suomalaisen parlamenttivaltuuskunnan mukana vuonna 1928 Budapestin vierailulla olleelta kokoomuspolitiikolta J. O. Ikolalta, ”Vaasan Jaakkoolta”. Viimeksi mainittu samaisti matkakirjassaan Suomen ja Unkarin punakapinat. ”Maas oli täysi anarkia, ryästöt, murhat ja pakkoluavutukset”, kunnes vihroon kansa nousi ja huitaasi nua torelliset ’verenimijät’ silmiltänsä. Venäjälle siältäkin tuli kommunisteille lipoo-

ne lähtö ja siältä ne unkarilaistenkin Kuusiset ja muut räkyttävät.”²⁸

Unkarilaisissa valtiomiehissä nähtiin luultavasti jotain poikkeuksellisen aristokraattista – jotain, mitä Suomessa ei ollut, mutta jolla ei nähty olevan varsinaisten suurvaltojen aatelin moraalisia rasitteita. Harvassa tekstissä tämä näkyy selvemmin kuin Edwin Linkomiehen kuvatessa muistelmissaan vierailuaan Unkarissa ja erityisesti Horthyn tapaamista vuoden 1943 alussa. Kuvaus tuo mieleen kunnioittavan rahvaanmiehen käynnin ruhtinaan luona – etenkin kun Linkomies vertasi Horthya Mannerheimiin Horthyn eduksi. Horthyssa ruumiillistui ”se, mitä eurooppalaisessa ihmisessä on henkisesti arvokkainta”. Vanhoillisuuskin oli merkki lähinnä Unkarin johtajien vuosisataisesta kulttuuriperinnöstä.²⁹

16. Idmanin raportti UM:lle 8.11.28. UM 5C 13, Varsova.

17. Sakari Pälsi (1928) *Päivänpaisteen mailla. Matkakuviä Unkarista, Serbiasta ja Sardiasta*, Helsinki: Otava, 101–103, 123, 129, 132.

18. Gummeruksen raportti UM:lle 9.1.22. UM 5C 10, Rooma.

19. Onni Talas (1960) *Muistelmia. Itsenäisyssenaattorina ja lähettiläänä kymmenessä maassa*, Porvoo: WSOY, 283, 284. – Talas oli itse ollut Svinhufvudin itsenäisyssenaatin jäsen.

20. Edgar von Schmidt-Pauli (1931) *Graf Stefan Bethlen. Ein Abschnitt ungarischer Geschichte*, Berliini, 29; Unkarista ks. myös esim. Jörg K. Hoensch (1996) *A History of Modern Hungary 1867–1994*, Lontoo-New York: Longman, 85–147; Ignác Romsics (1999) *Hungary in the Twentieth Century*, Osiris: Corvina, 181–199.

21. Tenho Takalo (1986) ”Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai ’revisiopolitiikkaa’”, teoksessa *Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Julkakirja Viljo Rasilan täyttäneessä 60 vuotta 22.1.1986*, Tampere: Tampereen yliopisto, 184, 195–201.

22. Siteerannut Takalo (1986) 196.

23. *Valvoja* 1921, 143–152.

24. Idman oli taustaltaan nuorsuomalainen, mutta vuoden 1918 monarkistina lähellä Kokoomusta.

25. Idman Ståhlbergille 13.7.22. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3884–85, KA.

26. Idmanin raportti UM:lle 8.4.24. UM 5C 27 Budapest.

27. Suomen Kööpenhaminassa ja Budapestissä olevan lähettilään raportti No. 6 / 9.10.27. E. N. Setälä 12.10.27. UM 5C Kööpenhamina. – Lähes kaikki Budapestistäkin tulleet raportit ovat Idmanin ja Setälän ajoilta Kööpenhamina- eikä Budapest-sarjassa.

28. Vaasan Jaakkoo (1928) *Eruskuntaajijä reison päällä. Muistoja eruskuntamiesten Unkarin-matkalta v. 1928, Jyväskylä*: Gummerus, 76.

29. Edwin Linkomies (1980) *Vaikea aika. Suomen pääministerinä vuosina 1943–44*, Keuruu: Otava, 122–125, 130, 133, 134.

Jonkinlaista "heimosympatiaa" herui Unkarin lisäksi Bulgarialle, vaikka esimerkiksi lähettiläs Tannerin kokemukset maasta 1920-luvun alussa olivat olleet äärimmäisen kielteiset. Niin Tanner kuin myöhemmin samassa toimessa olleet Onni Talas ja Arne Wuorimaa saivat kuulla kuningas Borisin lausuvan heille moitteettoman puhtaalla suomen kielellä "eläköön itsenäinen Suomen valtakunta". Boris jopa arveli, että alkupe räiset bulgaarit olivat suomensukuista kansaa, joka oli myöhemmin slaavilaistunut.³⁰ Tanner myötäili: uusi tutkimusala, vertaileva rotubiologia, antoi ehkä mahdollisuuksia jäljittää yhtäläisyyksiä, ja hän oli huomannut bulgarialaisten ulkomuodossa piirteitä, jotka muistuttivat suomalaisia enemmän kuin missään muualla ulkomailla.³¹

Lähettiläs Onni Talas antaa muistelmisaan Bulgarialle enemmän kiitosta kuin Balkanin maille yleensä, varsin "epäbalkanilaisesti" myös ahkeruudesta, rehellisyydestä, luotettavuudesta ja sanansa pitämisestä.³² Myös Talaksen edeltäjä Pontus Artti tulkitsi muuten kriittisessä raportissa vuonna 1933, että Bulgaria ansaitsi sääliä ja myötätuntoa, "sillä se on paljon kärsinyt, urhoollinen, ahkera, pohjiltaan perin kunnan kansa", joka oli kohdannut vääryyksiä maailmansodan voittajavaltioiden taholta.³³

Poliittinen ja yhteiskunnallinen kriittisyys

Julkikuvan takana näkemys oli kuitenkin usein kriittisempi niitäkin kohtaan, joita kohtaan tunnettiin sympatiaa. Suhtautuminen oli useimmiten sellaista, että erilaisuus koettiin, mutta siihen liittyi ripaus diplomaattien ammattitautia – asemamaan näkökulma korostui. Missään ei mielellään nimitetty asemapaikan hallitusta suoraan diktatuuriksi, vaikkakin sen erilaisuus Suomeen nähden kävi hyvin selville. Esimerkiksi Pilsudskin vallankaappaus Puolassa keväällä 1926 ei herättänyt lähettiläs Hjalmar Procopéssa järkytystä tai syytöksiä vajoamisesta Balkan-tasolle tai fasismiin. Procopé toivoi Puolalle yhtäikaa paluuta parlamentaariperustuslaillisiin oloihin ja lujan hallitussuunnan säilymistä.³⁴

Vaalien epävapaus noteerattiin kaikkial-

la asiana, joka oli vierasta pohjoismaiselle käytännölle, mutta itsestään selvää. Lähetystösihteeri raportoi Varsovasta maaliskuussa 1928, kuinka hallitusvalta painosti äänestäjiä ja vaikeutti ja esti oppositiopuolueiden, etenkin oikeiston, toimintaa. Kiinnostavaa on, että hän luonnehti tätä termillä "n.s. itävaltalaisen ja rumaniaalaisten vaalimenetelmien käyttäminen".³⁵ Romaniassa tuntui olevan erityisen selvää, että parlamentilla ei ollut merkitystä hallitukseen ja kuninkaan verrattuna. Istuva hallitus ei koskaan hävinnyt vaaleja, vaan sai aina ylivoimaisen enemmistön käyttämällä painostusta, lahjontaa ja muita keinoja. Hallitus vaikutti eduskunnan kokoonpanoon, ei päinvastoin. "Rumanian parlamentti on maailman kiltein ja tottelevaisin eduskunta, mikä jo johtuu siitäkin, että melkein kaikki sen jäsenet aina kuuluvat hallituspuolueeseen."³⁶

Myös käsitykset balkanilaisesta poliittisesta väkivallasta liittyivät usein Romaniaan. Romanian mahdollisuudet olivat tuntuneet vielä 1920-luvun alussa hyviltä, kun maan pinta-ala ja asukasluku yli kaksinkertaistui, ja ulkopoliittinen asema oli turvattu. Ranskan kanssa sillä oli läheiset suhteet, ja Tshekkoslovakian ja Jugoslavian kanssa vallitsi muodollinen liittokin, "pikku entente". Maan sisäiset ongelmat johtivat kuitenkin nopeasti jatkuviin kriiseihin ja lopulta diktatuuriin. Vaikeutena oli absorboida uudet alueet vanhaan valtakuntaan Suur-Romaniksi, ja maan hallituspolitiikka oli epävakauden perikuva: kymmenvuotiskautena 1930–40 Romaniassa oli 25 hallitusta, 18 eri pääministeriä, 61 ministeriä ja 31 valtiosihteerä, ja yleisesikunnan päällikkö vaihtui 9 kertaa. Lopulta päädyttiin kuningas Carolin diktatuuriin. Joulukuussa 1938 Carol loi "Kansallisen uudestisyntymisen rintaman", ja vanha perustuslaki korvattiin korporatiivisella valtiosäännöllä. Vuonna 1940 malli muuttui totalitaristiseksi; oli vain yksi puolue, Kansakunnan Puolue.³⁷

Romanialla oli myös omat fasisinsa/kansallissosialistinsa, jotka olivat kenties Euroopan kiihkeimpiä. Heidän suuri nimensä oli Corneliu Zelea Codreanu, jonka liikkeen toiminta antaa tiettyjä mahdollisuuksia tehdä vertailuja AKS:ään nationalististen tun-

nusten, sosiaalisen lähtökohdan ja spartalaisen mission osalta. Liikkeen sanoma perustui turmeltumattomaan romanialaiseen, ortodoksiseen talonpoikaisuuteen, jota sosialismi, liberalismi, kapitalismi, juutalaisuus, sekularisaatio ja urbanisoituminen uhkasivat. Jäseniä yhdistivät irrationaalinen uskollisuus ja into, eettinen paatos, moraalinen puritanismi ja sosiaalinen messianismi. Sosiaalinen pohja oli näennäisesti keskiluokkainen, mutta myös talonpoikainen. Liike turvautui suoraan toimintaan, aluksi mielenosoituksiin, pian poliittisiin murhiin. Puoluehankkeen nimi kertoo arvomaailmasta – Arkkienkeli Mikaelin Legioona. 1930-luvulla liike toimi Rautakaartin nimellä. Toisaalta, koska liike oli valtionvastainen ja ”fasistinen”, valtio suhtautui siihen hyvin jyrkästi, ja 1920–30-luvuilla poliisi murhasi satoja kaartilaisia ja piti liikettä kurissa poikkeussäädöksin ja sivuuttamalla parlamentin. Lopulta murhattiin myös Codreanu.³⁸

Codreanun liikkeeseen verrattuna jopa AKS:n opit ryssänvihasta vaikuttavat lievil-
tä, jäiväthän ne verbaliikan tasolle. Liikkeiden taustassa ja tavoitteissa voi kuitenkin nähdä yhteisiä piirteitä: nuoruus, nationalismin ja akateemisuuden kiihkeä liitto, uskonto, keskiluokkainen tai vielä alempi tausta. AKS:ssa antimodernismi ja antikapitalismi ei ollut yhtä julistuksellista, mutta liike idealisoi maakuntien Suomea, suhtautui spartalaisesti elämäntapaan ja kaupunkien paheisiin ja yritti rekrytoida vähäväkistä kansaa: ”Me olemme pesseet silmistämme pahan unen...”

AKS ei kyennyt saavuttamaan asemaa, jossa se olisi käyttänyt todellista valtaa, mutta sen aseman se saavutti, että sen ”pohjimmaisia ajatuksia” ei kukaan voinut ajan porvarillisen osapuolen poliittisessa diskurs-
sissa kyseenalaistaa. Kukaan eteenpäin pyrkivä porvari ei voinut sanoa, että suomalaisen kansallisuuden asia, isänmaa ja maanpuolustus Venäjän uhkaa vastaan olisivat turhia, saati tuomittavia asioita. Vanha sivistyneistö pysyi kuitenkin puolustuskykyisempänä kuin Romaniassa, eikä Suomessa kummankaan leirin toimintaan kuulunut fyysisten keinojen käyttö. Vaikka aitosuomalaisia ruoskinut Lauri Ingman saikin

murhauhkauksen aitosuomalaiselta ylioppilaalta, poliittisen eliitin ei tarvinnut pelätä fyysisen olemassaolonsa puolesta – eikä tarvinnut AKS:nkään.

Romania tuntui ”balkanilaisuuden” ääripäältä; Tšekkoslovakia demokraattisena poliittisena järjestelmänä oli sen sijaan poikkeus ja sellaiseksi tiedostettiin. Siellä hallitukset olivat koalitioita, ja ne kaatuivat sisäisiin kahnauksiinsa.³⁹ Mutta sieltäkin löydettiin autoritäärisiä piirteitä: Prahan-lähettilään mukaan hallitus valvoi ja sensuroi lehtiä. Järjestelmä tarjosi kiinnostavan esimerkin pyrkimyksistä tukea demokratiaa ”kansanvaltaisella diktatuurilla”, jonka aikana hallitusmuodon säätämät, kansalaisva-
pauksia koskevat takeet oli kumottu.⁴⁰

Poliittis-yhteiskunnallisen vierauden tunteesta ei jäänyt osattomaksi edes Unkari. Osittain tämä lienee johtunut tiedon lisääntymisestä Unkarin oloista, osittain siitä, että maiden yhteiskunnallinen ja poliittinen kehitys oli erilaista. Poliittinen Suomi meni 1930-luvulla vasemmalle ja päättyi vasem-
miston ja keskustan punamultahallitukseen.

30. Aarne Wuorimaa (1947) *Muistojeni Unkari*, Helsinki: Otava, 165,166, Talas (1960) 263, 264.

31. Tannerin raportti UM:lle 7.11.21. UM 5C 22, Sofia.

32. Talas (1960) 264–268, 274, 275; Wuorimaa (1947) 180.

33. Artin raportti UM:lle 6.11.33. UM 5C 22, Sofia.

34. Procopén raportti UM:lle 18.5.26, 12.6.26, 5.4.27. UM 5C 13, Varsova.

35. Yöntilän raportti UM:lle 16.3.28. UM 5C 13, Varsova.

36. Idmanin raportti UM:lle 20.5. ja 14.6.30. UM 5C 13, Varsova.

37. Ks. esim. Zev Barbu (1981) 'Rumania', S. J. Woolf (toim.) (1981) *Fascism in Europe*, Lontoo, 165; Hugh Seton-Watson (1967) *Eastern Europe between the Wars 1918–1941*, New York, 208, 209; Manfred Huber (1973) *Grundzüge der Geschichte Rumäniens*, Darmstadt, 127–129; Barbara Jellavich (1983) *History of the Balkans. Twentieth century*. Volume 2, Cambridge University Press, 204.

38. Barbu (1981) 153–153, 167–169; Huber (1973) 114–125; Jellavich (1983) 161–164, 205–207; Irina Livezeanu (1990) 'Fascists and conservatives in Romania: two generations of nationalists', Martin Blinkhorn (toim.) *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, Lontoo: The University Press, Cambridge, 219–234.

39. Ruuskasen raportti UM:lle 12.11.32. UM 5C 28, Praha.

40. Hellströmin raportti UM:lle 16.11.33, Yöntilän raportti UM:lle 5.12.35. UM 5C 28, Praha. – Siteerattu ilmaus on Hellströmin raportista.

Unkarissa kehitys meni yhä vanhoillisempaan suuntaan, eikä lähin vaihtoehto edes tuntunut olevan demokratia tai sosialismi, vaan räjähdysmäisesti levinnyt kansallissosialismi. Toisaalta tietyn poliittisen korrektiuden pysyvyydestä kertoo se, että kriittisyys ei murtautunut kovin näkyväksi julkisuudessa, jossa heimoromantiikka yhä toimi identiteetin luojana.

Kriittisyys ei ollut tyyppillistä vain niille suomalaisille, joilta saattoi odottaakin poliittista aversiota horthylaisuutta kohtaan. Diplomatian ja sivistyneistön keskuudessa Unkariinkin sovellettiin omaa poliittista ja yhteiskunnallista mittaa sekä omaa mentaliteettia – mukaan lukien luterilaista työetiikkaa. Jopa sellaisissa asioissa, joista perimmältään oltiin samaa mieltä – sosialismin uhka ja massojen epäkypsyyden politiikassa – menettelytapojen suoraviivaisuus saattoi ihmetyttää oikeistolaisiakin.

Kuvaavia ovat E. N. Setälän merkinnät keskusteluistaan oppositiota edustaneiden poliitikkojen kanssa sekä se, että hän listasi muistiin varsin samanlaisia vaalivilpejä kuin on luettavissa etenkin Bukarestin-lähettilään raporteista: vastustajien julistaminen vaalikelvottomaksi, sotilaiden lähettäminen, valitsijoiden syöttäminen, juottaminen ja kuljetus vaalipaikalle ja niin edelleen. Koko yhteiskunnan painajaisena oli ”proteksioni”; kukaan ei päässyt eteenpäin ilman mahtavampien suosituksia.⁴¹ Se, että Setälä ei näytä epäilleen sosiaalidemokraattisten ja liberaalisten keskustelukumppanien kertomuksia väärinkäytöksistä, kertoo varsin paljon; Suomessa hän tuskin olisi kelpuuttanut SDP:n ja Edistyspuolueen kannattajia todistajiksi oikeiston toiminnasta.

Myös Romaniassa toimi sama kaava: 1920-luvun lopun vaihdos talonpoikaismuutoksen valtaan nähtiin selkeästi parannuksena ja maan eurooppalaistuttamisena.⁴² Samaan aikaan Suomessa niin konservatiivit kuin liberaalit olivat hyvin turhautuneita nimenomaan Maalaisliittoon⁴³ – Romaniassa kuitenkin sama puolue vastasi paremmin myös suomalaisen konservatiivien ja liberaalien arvoja. Uuden sisäministerin tekemä vertaus luultavasti kutitteli pohjoismaista ylemmydentunnetta, joka oli muutenkin melkoinen:

”Teidän suomalaisena’, sanoi hän minulle, ’on vaikea kuvitella itsellenne niitä vaikeuksia, joita meillä on, kun emme voi luottaa virkamiehiimme’ ... Hänen pyynnöstään tein hänelle lyhyesti selkoa keskus- ja paikallishallinnon järjestyksestä Suomessa, mikä häntä suuresti kiinnosti ... Hänen sanoistaan kävi yleensä ilmi suuri kunnioitus ja myötätunto Suomea kohtaan.”⁴⁴

Varsin pian kuitenkin tähänkin hallitukseen petyttiin, eikä sen valtakausikaan muodostunut pitkäksi.

1930-luvulla Setälän seuraajien raporttien Unkari-kuva muuttui entistä kriittisemmäksi ja analysoivammaksi. Heimohenkistä päätöstä on turha etsiä edes Talakselta, vaikka tämän muistelmien sävy on hyvin myönteinen Unkarille. Diplomaattina hän ei kuitenkaan näytä syyllistyneen naiviuuteen. Raporteissa korostui entistä enemmän valtaapitävien epädemokraattisuus, ja etenkin vuosien 1932–36 pääministerin Gyula Gömbösin populismin katsottiin tukahduttavan toisinajattelua.⁴⁵ Vuosina 1936–37 lähettilään sijaiset J. Nyssönen ja Tauno Sutinen yltivät sosiaaliseen kritiikkiin, jossa ei ollut enää jälkeäkään 1920-luvun ideaalikuva – vanhoillisista ja nationalistisista monarkistikansalaisista, jotka ajattelivat vain isänmaan asioita, olivat saaneet ikuisen rokotuksen vallankumouksellisuutta vastaan Bela Kunin terrorivallan johdosta ja tiesivät paikkansa pätevien ja sivistyneiden tukijoina. Päinvastoin, raporttien mukaan Unkarissa vallitsi uskomaton köyhyys ja surkea palkkaus, työläisluokka eli hyvin huonoissa oloissa, ja maatalousproletariaatilta puuttui mahdollisuus tyydyttää alkeellisimpiakaan elinvaatimuksia. Vaalireformi, joka tosin muutti vaalin kaikkialla salaiseksi, mutta myös peruutti äänioikeuden noin neljäsosalta valitsijakunnasta, ei sekään saanut kiitosta.⁴⁶

Unkarilaisten maanomistusolojen erilaisuus suomalaisiin verrattuna oli niin ilmeinen, että vaikka se tavallaan muodosti osan unkarilaisuuden romanttisuudesta, se näyttyi puutteena. Kritiikki on luettavissa matkakirjoistakin. Oikeistolainen kirjailija Arvi Järventauskkin nimitti vuonna 1939 jul-

kaistussa kirjassaan *Itkevien pajujen maa* talonpoikien asemaa kurjaksi: pitkäaikainen maaorjuus oli vienyt talonpojilta aloitekyvyn, ja unkarilainen yläluokka oli ylpeää ja lyhytnäköistä. Sakari Pälsi, jonka matkakirjoista suuri osa suomalaisten Unkari- ja Itä-Eurooppa-tietämyksestä lienee ollut peräisin, viittasi vuonna 1928 siihen, kuinka vaikeaa oli saada unkarilaisia maanomistajia tajuamaan laajan maareformin tarvetta:

”Unkarilaisia oloja ei käyne muuttaminen kädenkäänteessä. Siinä maassa on kaikki niin vanhaa ja vakiintunutta, pyhää ja koskematonta, ettei tavallinen järki saata sitä kunnolla edes käsittää, saati muuttaa muuksi.”

Vaasan Jaakkookin totesi, että Unkarissa oltiin Suomea jäljessä yhteiskunnallisessa lainsäädännössä.⁴⁷

Lopputase oli, että sikäli kuin Unkarista oltiin kiinnostuneita, poliittista mallia sieltä ei katsottu voitavan ottaa, vaikka Suomen oma poliittinen elämä olisi katsottu kuinka ”soistuneeksi” luokkapoliitikkaksi tahansa. Siihen oltiin liian realistisia, ja unkarilaisten konservatiivisuuden aste herätti Suomen oikeistolaisissakin useimmiten aitoa ihmetystä.

Kansallinen selkäranka

Poliittisten järjestelmien heikkoudet nähtiin ainakin epäsuorasti merkinä kansallisen yhteishengen puutteesta. Vanha autoritaarisuus oli pitänyt voimassa epäterveen yhteiskunnallisen jaon ja vienyt aloitekyvyn sekä ylhäisöltä että alhaisolta. Ryhmien välille ei muodostunut henkistä koheesiota yhteisen kansallismielen ja velvollisuusetiikan muodossa.

Budapestin-lähettiläs Aarne Wuorimaan muistelmien eräs kohta on hyvä esimerkki tästä suhtautumistavasta. Pääministeri Kallay oli perustellut hänelle harvainvaltaisia oloja sillä, että talonpojat olivat niin alhaisella sivistystasolla, että he olivat vaarassa luisua sosiaalisten ja taloudellisten houkustusten vuoksi saksalaisen ja venäläisen vaikutuksen alle. Siksi aateliston oli pidettävä valta käsissään. Wuorimaa ajatteli, mutta ei

sanonut ääneen, että vaara olisi hoitunut unkarilaisten omilla uudistuksilla, jos niitä olisi tehty.⁴⁸ Lähettiläs Tannerin analyysi 1920-luvun alun Bukarestista oli vielä tylympi: romanialaisten poliitikkojen keskuudessa ei esiintynyt merkittäviä ilmaisuja patriotismista tai vastuuntunnosta perustuslain edessä. Oman talouden edut, turhamaisuus ja vallanhalu olivat etusijalla, ja ympäristö oli niin turmeltunut, että kukaan ei kiinnittänyt huomiota virka-aseman väärinkäyttöön. Tannerin seuraajat olivat samaa mieltä: Talonpojat olivat eläneet maaorjuudessa saamatta mitään poliittista kasvatus- ja heidät saatiin mukaan melkein mihin tahansa. Romanian yhteiskunta ei kestäisi suurvallan hyökkäystä, mihin oli syynä ”sekarotuisuudesta ja ehkäpä vielä enemmän laajoissa piireissä vielä vallitsevasta sivistymättömyydestä, etten sanoisi alkukantaisuudesta johtuva kehittymätön kansallistunto”.⁴⁹

Sanomattakin oli selvää, että tämä koettiin täysin erilaiseksi kuin Suomen olot, joissa tosin valiteltiin Maalaisliittoa sivistymättömäksi, mutta ylpeiltiin historiallisesti vapaalla talonpoikaisluokalla.

Kokonaan oman lukunsa muodostivat valtiot, jotka jo lähtökohtaisesti eivät täyt-

41. Setälän raportti UM:lle 15.10.27. UM 5 C 3, Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 21.11.27; Setälän raportti 25.7.28. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 27.7.28; Setälän raportti UM:lle 24.3.30. UM 5C 27, Budapest.

42. Idmanin raportti UM:lle 21.11.29, 20.5.30. UM 5C 13, Varsova.

43. Ks. Vesa Vares (1991) *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massaja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*, Poliittisen historian julkaisuja C:35, Turun yliopisto, Poliittisen historian laitos, Typopress, 74–77.

44. Artin raportti UM:lle 12.4.29. UM 5C 28, Praha.

45. J. Nyssösen raportit UM:lle 16.2.35, 24.7.36, Talsen raportit UM:lle 13.3.35, 14.10. ja 24.10.36, UM 5C 27.

46. Nyssösen raportti UM:lle 29.10.36, Sutisen raportit UM:lle 20.1.37 ja 7.1.38. UM 5C 27, Budapest.

47. Wuorimaa (1947) 27–32; Arvi Järventaus (1939) *Itkevien pajujen maa. Unkaria sieltä ja täältä*, Porvoo: WSOY, 137–139, 144, 145; Pälsi (1928) 41; Vaasan Jaakkoo (1928) 7, 68, 88, 89.

48. Wuorimaa (1947) 27–32. – Muista tässä mainituista diplomaateista poiketen Wuorimaa oli taustaltaan maalaisliittolainen.

49. Tanners rapport till UM 21.11.20. UM 5C 14, Bukarest; Idmanin raportti UM:lle 21.11.29. UM 5C 13, Varsova; Hiitosen raportti UM:lle 24.8.39. UM 5C 14, Bukarest.

täneet ”luonnollista tietä” syntyneen kansallisvaltion kriteereitä: Itävalta, Tšhekkoslovakia ja Jugoslavia. Etenkin Itävallasta valitsi Suomessa varsin laajalti käsitys, että kyseessä oli tarpeeton ja luonnoton valtio, joka ei olisi itsekään välittänyt olla olemassa; se oli syntynyt vain Versailles’n rauhan vääryyksien pohjalta. Kaikkein järkevintä olisi antaa kansallisuusaatteen toteutua ja Itävallan liittyä Saksaan. Käsitys oli erityisen voimakas oikeistossa, mutta ei vain siellä. Maa tuntui antavan jatkuvasti esimerkkejä myös yhteiskunnallisesta elinkelvottomuudesta: punainen Wien, yleislakko 1927, punaisen ja valkoisen osapuolen aseelliset kaartit, sosiaalidemokraattien ja kansallissosialistien aseelliset nousut vuonna 1934, liittokansleri Dollfussin murha, austrofasistisen ”Ständestaatin”, säätövaltion, autoritaarinen valta 1934–38.⁵⁰

Vuosina 1934–35 suomalaisen konservatismiin etummainen saarnaaja, Kokoomuksesta IKL:ää fasismiin ja natsismiin varoittavilla esimerkeillä ulos nuijunut J. K. Paasikivi keskusteli itävaltalaisten talousmiesten kanssa. Eräs näistä oli kansallissosialisti ja Anschlussin kannattaja. Paasikiven kysyessä, eikö Saksan järjestelmä pelottanut, itävaltalainen vastasi tavalla, joka tuskin vastasi sen kuuntelijan psykologiaa, joka samaan aikaan puhdisti omaa puoluettaan IKL:stä:

”Katsantokanta on muuttunut. Ennen katsottiin, että oikeus – Recht – oli määräävä ja piti olla niin. Nyt on huomattu, että mit Gewalt voidaan saada aikaan suuria asioita ja tuloksia ja että juuri se on toisinaan paras keino kysymysten ratkaisuisa.”

Paasikivi kirjaa: ”Minä: Gewalt voi ainoastaan väliaikaisesti vallita ... ei antanut siihen selvää vastausta.”⁵¹

Toisaalta, kun kyseessä oli Suomen kannalta kaukainen ja marginaalinen asia, ajan kuluminen ja uusi *fait accompli* saivat hyväksymään Anschlussin myös sen kansallissosialistisessa muodossa vuonna 1938. Paasikivi moralisoi päiväkirjassaan tapausta Ranskan ja Englannin tyhmän politiikan tuloksena, ei Saksan voimapolitiikkana. Pari

kuukautta myöhemmin hän yltyi korostamaan hopeareunustakin: Anschluss oli ollut suuri askel liennytykseen. Itävalta oli ollut monessa suhteessa

”häiriön aihe. 1) mahdoton valtio – Versaillesin tuhmuuksia. 2) Saksalainen, joka ennemmin tai myöhemmin tuli yhtymään Saksaan ja jonka Saksa tahtoi odottaen vain milloin se kävisi päinsä.”⁵²

Lievemmässä muodossa sama ”luonnottomuus” koski myös Tšhekkoslovakiaa ja Jugoslaviaa. Kansallinen hajanaisuus oli se tekijä, joka sai Tšhekkoslovakian näyttämään suomalaisen sivistyneistön ja suomalaisen oikeiston silmissä epäilyttävältä. Monikansallinen valtio ei ollut normaali eikä terveellä, luonnollisella tavalla muodostunut kokonaisuus. Kaiken kukkuraksi tshekeillä tuntui olevan tietyt arvot sekaisin – heitä saattoi pitää jopa venäläismielisinä, eivätkä he ymmärtäneet, kuinka vaarallinen uhka bolshevismi oli.⁵³ Vuodesta 1935 Tšhekkoslovakia oli lisäksi puolustusliitossa Neuvostoliiton kanssa.

Kansallisen hajanaisuuden pahin malka oli saksalaisten kohtelu. Maailmansodan rauha oli jättänyt Tšhekkoslovakiaan yli kolmen miljoonan sudeettisaksalaisen vähemmistön, johon tshekkiläinen enemmistö suhtautui tietynlaisella kansallisen revanssin hengellä. Suomalaisten konservatiivien psykologiassa toimi tässäkin Saksan vuoden 1918 marttyyrirooli sekä käsitys tilanteesta, jossa kulttuurisesti kehittymättömämpi kansallisuus vainosi kehittyneempää. Prahansuhteissa ennen vuotta 1938 sudeettien tyytymättömyyden juuret nähtiin historiallisina eikä niinkään kansallissosialistisina, ja tshekit olivat selkeästi vainoava osapuoli.⁵⁴

”Jos haluaa oikein rangaista...” – täydellinen vieraus

Pelkkä politiikka ei kuitenkaan selitä kaikkea sitä vierauden tunnetta, joka tässä tutkituista suomalaisten asenteista heijastuu. Kyse oli myös siitä, että mentaliteetti ja elämäntapa näyttivät käsittämättömiltä. Kielteisin kuva välittyi Romaniasta ja 1920-luvun alussa Bulgariasta.

Sofiaan sivuakkreditoidulla Tannerilla ei ollut Bulgariasta yleisesti eikä maan talonpoikaispuolueen johtajan Alexander Stambulinkin⁵⁵ hallinnosta erityisesti mitään hyvää sanottavaa. Bulgaria oli diplomatian käytöstapojen, politiikan sisällön, mentaliteetin ja siisteyden osalta alapuolella arvostelun, ja Stambulinkin hallinto edusti "sivistymättömien miesten yleistä piirrettä olla kykenemättä pelkäämään ylimalkaan mitään poliittisia seurauksia". Toiseus ja stereotyyppiat näkyvät myös lukuisista "Balkan"-maininnoista raporteissa. Eikä tämä kyllin, vaan Tanner liitti bulgaareihin pahimman kuviteltavissa olevan toiseuden: kyseessä oli "venäläinen sivukonttori". Kuninkaasta ja kansasta Tannerille jäi parempi kuva, joskin kansan ulkonäköön ja liikkumistapoihin asti ulottuneet tarkastelut olivat varsin paternalistisia.⁵⁶

1920-luvun hiljaiselon jälkeen kuva Bulgariasta kuitenkin parani, kuten aiemmas- ta on käynyt ilmi. Sen sijaan Romania muodostui jatkuvaksi kauhun ja kavahduksen kohteeksi – maaksi, jossa vakaus ja rehellisyys olivat tuntemattomia käsitteitä ja joka tuntui menevän kiihtyvällä vauhdilla yhä käsittämättömämpään ja väkivaltaisempaan suuntaan. Spekulaatiotkin liittolaisuudella olisivat olleet 1930-luvulla mahdottomia. Aluksi suhteellisen positiivisesti suhtautunut Tannerkin turhautui muutamassa kuu- kaudessa ja käytti pian ilmaisuja "tämä lah- justen maa" ja "barbaarikylä". Toimiminen lähettiläänä tuntui välillä jopa fyysisesti vaarallisel- ta. Syyskuussa 1920 Tanner raportoi öisestä aseellisesta ryöstöstä asunnossaan ja helmikuussa 1923 tapauksesta, jossa hänen junansa juuttui lumisateeseen ja junapalve- lijat karkasivat asemalle. Hän joutui ole- maan junassa yli kaksi vuorokautta ilman lämpöä, valoa, ruokaa ja junapalvelua, ja useat matkustajat jopa kuolivat.⁵⁷

1930-luvulla Tannerin seuraajilla Pontus Artilla ja K. G. Idmanilla oli Romaniasta vain kielteistä kerrottavaa. Kriitikki keskittyi ro- manialaisten epäluotettavuuteen, johon ver- rattuna varsinainen politiikka oli sivuasias. Codreanun Rautakaarti ilmestyi raporteihin yllättävän myöhään, ja lähinnä korruption ja turmeluksen vastaisena liikkeenä. Rau-

takaarti oli syntynyt reaktiona "mädännäi- syyttä vastaan", tavoitteena tehdä loppu väärinkäytöksistä ja "kansan nylkemises- tä".⁵⁸ Epäluotettavuus, korruptio ja turmel- tuneisuus assosioitiin yleiseksi tavaksi hoi- taa asioita.

Muutamat lainaukset lähettiläs Idmanin kokemuksista asioimisesta milloin minkä- kin ministerin ja pankinjohtajan luona ker- tovat paljon: "Romanian kanssa ennen käy- mistäni neuvotteluista tunsin tyyppillisen ro- manialaisen tavan estää todellinen asiallinen keskustelu jostain asiasta lupaamalla kaikki." "Kaiken sekasorron alkuna ja suu- rimpana syynä on, paitsi huonoa organisa- tiota, epärehellisyys ... Voidaanko tällaisen

50. Itävallasta yleensä ja Ständestaatista ks. esim. Jill Lewis (1990) 'Conservatives and fascists in Austria, 1918–34', Martin Blinkhorn (toim.) *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, Lontoo: The University Press, Cambridge, 98–114; Krüger (1970) passim; Herbert Dachs (1995) 'Das Parteiensystem', teoksessa *Handbuch des Politischen Systems Österreichs Erste Republik 1918–1933*, julk. Emmerich Talos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien: Manz Verlag, 143–160; Anton Staudinger, Wolfgang Müller, Barbara Steininger, *Die Christlichsoziale Partei* (edellä mainitussa Handbuchissa), 160–177.

51. Paasikiven päiväkirjat 9.7.34, 20.7.34, 13.8.34, 7.9.35, 10.–13.9.35, "syyskuussa 1935 Gardonnessa". Paasikiven kokoelma, KA.

52. Paasikiven päiväkirjat 13.3.38, s.a., 14.5.38. Paasikiven kokoelma, KA; lehdistöreaktioista ks. Vesa Vares *Hakaristin kuva. Kansallissosialistinen Saksa Suomen johtavassa puoluelehdistössä sisä- ja ulkopoliittisena tekijänä 1933–1939*, Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja E:2/1986, 45–52.

53. Tannerin raportti UM:lle 16.2.21. UM 5C 14, Bukarest; Yöntilän raportti UM:lle 7.5.36. UM 5C 28, Praha.

54. Yöntilän raportti 22.5.36. UM 5C 28, Praha. – Kansalliskysymyksestä ks. esim. Carol Skalnik Leff (1988) *National Conflict in Czechoslovakia. The Making and Remaking of a State, 1918–1987*, Princeton University Press.

55. Stambuliskista ja Bulgarian oloista yleensä ks. esim. John D. Bell (1977) *Peasants in Power. Alexander Stambuliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899–1923*, Princeton University Press; Stephan Groueff (1987) *Crown of Thorns. The Reign of King Boris III of Bulgaria 1918–1943*, Lontoo; Robert J. McIntyre (1988) *Bulgaria. Politics, Economics and Society*, Lontoo–New York.

56. Tannerin raportit UM:lle 29.10.20, 1.11.21, 2.11.21, 7.11.21. UM 5C 22, Sofia.

57. Tannerin raportit UM:lle 9.9.20, 24.9.20, 23.10.20, 21.11.20, 15.2.23. UM 5C 14, Bukarest.

58. Idmanin raportti UM:lle 15.1.38, 28.2.38, 18.5.38. UM 5C 14, Bukarest. – 18.5. kaksi raporttia.

maan kanssa olla kaupallisissa suhteissa? Minä en tiedä.” ”Romania kuuluu niihin maihin, joiden sisäpoliittista tilannetta ei koskaan voida pitää tyydyttävänä jos sitä arvostellaan meikäläisen mittapuun mukaan.” ”Neuvottelujen käyminen Rumanian kanssa kuuluu kylläkin niihin rangaistuksiin, jotka ihminen saa syntiensä vuoksi. Välinpitämättömyys, jolla siellä asioihin suhtaudutaan, on aivan uskomaton.” Romaniasa epärehellisyys ei ollut poikkeus, kuten muualla, vaan systeemi, ”jota, joillakin harvoilla poikkeuksilla, varkaat hallitsevat”.⁵⁹

Kuvauksissa ei ole ehkä kyse aivan viiholliskuvasta, mutta hyvin selkeästi *Toises-ta*, jonka etiikkaa, moraalialia ja muitakaan luonteenpiirteitä tarkkailija ei katsonut enää lainkaan kykenevänsä ymmärtämään – mutta joka sopi ensiluokkaisesti varoittavaksi esimerkiksi.

Eksoitiikka ja kansanluonne

Viime kädessä kaikki ”merkillisyydet”, niin poliittiset kuin elämäntapaan liittyvät, projisoitiin kansanluonteisiin ja niiden poikkeamiin ainoasta asiallisesta mallista – luterilais-pohjoismaisesta kansallismielestä, vakavamielisyydestä ja velvollisuusetiikasta.

Oikeastaan jokainen lähettiläs tuntuu olleen vakuuttunut, että juuri hänen asemamaassaan politiikkaan suhtauduttiin ainutlaatuisella kiihkolla, jota ei osattu muuttaa asialliseksi työnteoksi. Kiihko kuului kansanluonteeseen Puolasta Kreikkaan. Kreikan vahva mies Venizelos kirvoitti lähettiläs Artin historiallis-kansanpsykologiseen analyysiin, jossa hän jäljitti kansanluonteen piilevien ominaisuuksien periytymistä vuosituhansien takaa.⁶⁰ Toisen diplomaatin mielestä taas romanialainen luonne oli ”pehmeä ja helposti taipuvainen, niin että se voi alistua paljoo sellaiseen, mikä ei muualla olisi mahdollista”.⁶¹

Edes unkarilaisista ei ollut tässä suhteessa positiivisia illuusioita. E. N. Setälän mukaan unkarilaisilla ei ollut taipumuksia arkiseen työnteekoon, vaan komeisiin laitoksiin ja ulkoiseen loistoon.⁶² Kuvassa oli jopa yllättävää pysyvyyttä, sillä Setälä oli ollut opintomatkoilla 1880-luvun lopulla Unkarissa ja kiinnittänyt jo tällöin huomiota pohjoismai-

sittain katsoen outoon temperamenttiin ja työmoraaliin. Kriittisimmillään hän oli kuvannut vuonna 1889 ajan ehkä tunnetuimmalle suomalaiselle Unkari-ekspertille, Antti Almberg-Jalavalle: ”Siinä ei ole tarpeellista tyyneyttä, työnrakkautta. Laiskuus ja liiallinen politiseeraaminen on, minun luullakseni, päävika unkarilaisessa.”⁶³ Muutkin 1800-luvun näkyvät Unkarin-ystävät, kuten Almberg-Jalava ja Arvid Genetz (Arvi Jännes), olivat pitäneet temperamenttia kovin erilaisena kuin suomalaisten.⁶⁴

Kansanvalistusseura oli puolestaan julkaissut vuonna 1910 kirjan Unkarista, ja siinäkin oli liitetty unkarilaisiin samoja stereotypioita. Unkarilaisen luonteen silmiinpistävin ja kaunein ominaisuus oli tulinen isänmaanrakkkaus ja kansallistunne, ja unkarilainen oli rehellinen, hehkuva, altis, sitkeä, järkähtämätön, suora, avosydäminen, jalomielinen, ritarillinen, terävä-älyinen, hyvä puhuja ja ylimalkaan persoona, joka ylenkatsoi kaikkea pikkumaisuutta. Mutta unkarilainen paitsi syytyi, myös sammui herkästi, etenkin kun aikomukset ja puheet piti panna täytäntöön. Heidän luonteensa oli, kuten Arvi Järventaus totesi matkakirjassaan lähes kolmekymmentä vuotta Kansanvalistusseuran ja viisikymmentä vuotta Setälän opiskeluaikojen kuvausten jälkeen, ”hetkellinen”.⁶⁵

Toisaalta unkarilaisuudessa nähtävästi haluttiinkin nähdä erilaisuutta ja eksoitiikkaa, jopa sellaista tunteikkuutta, joka vie- raudestaan huolimatta tai juuri sen takia ilmaisi mielialoja, joiden ilmaisu ei ollut pohjoismaiselle luterilaiselle vakavamielisyydelle ”sopivaa”:

”Meille pohjoismaalaisille se on jo eräällä tavalla eksoottinen maa, jossa henkemme tapaa sellaista, mitä se ei aina Pohjolasta löydä: välitöntä elämän iloa ja hetken viatonta riemua, jotka kutoutuvat jokapäiväisen elämän hyörinään yhtä luonnollisesti ja sopusointuisesti kuin kirkkaat, loistavanväriset kuviot unkarilaisten kansallispukujen pohjaväreihin. Meidän raskaille luonteillemme saattaa joskus olla terveellistä viipyä hetkinen sellaisessakin ympäristössä ... he osaavat tehdä elämästä juhlan. He ovat

Jumalan suuria, iloisia lapsia, joilla on hyvä käsitys itsestään – monesti täydellä syyllä.⁶⁶

Vaasan Jaakkoon mielestä Unkari poikkesi monessa suhteessa ”eruksensa” Euroopan muista maista, ”säl’ on vielä jotakin romantiikkaa” – eikä liene yllätys, että pohjalaiseen vetosivat juuri suuret pustat.⁶⁷ Setäläkin, vaikka hän olisi suonut monen asian olevan Unkarissa toisin, ilmaisi idealistisen uskonsa siihen, että ”kärsimysten tulikoe” vaikuttaisi jalostavasti ja parantavasti Unkarin kansaan.⁶⁸

Tavallaan unkarilaiset siis nähtiin lapsenomaisina ja tunne-elämässään vilpittöminä. Tästä oli helppo tehdä paternalistiset johdopäätökset käytännön töiden ja suoritusmoraalin kannalta, mutta projisoida myös omaa kaipuuta päästä joskus irti sopivuuskahleista, joita keskisäätyinen velvollisuusetiikka ja kansallinen missio olivat asettaneet.

Jugoslaviakin kuului outoihin ilmestyksiin, mutta se oli niin kaukana ja niin vieras, että siihen liittyi lähinnä eksotiikka. Talas antoi muistelmissaan Belgradista kielteisen kuvan nimenomaan kulttuurin osalta: ooppera keho, konsertteja ei juuri ollut, teatterista ei voinut puhua, ja revyyyn sijalla ”satakiloisten vatsatanssijattarien esitykset, jotka tapahtuivat jonkin alkeellisen pienen kahvilan lavalla”. Vielä pidempi oli henkinen askel islamilaiseen kulttuuriin: matkastaan Sarajevoon Talas aluksi kauhisteli vuoriston vaaroja ja totesi kaupungissa oltavan yhtäkkiä kuin arabimaailmassa. Tämän kuvan loivat kaupungin rakenne, moskeijoiden minariteetit, basaarit, torit, matot, käsityöt, aasit, lampaat, naisten hamehousut ja hunnut, miesten fetsit ja monet muut ilmiöt. Sakari Pälsi kuvaa kokemuksiiaan myös nyttemmin niin tunnetuksi tulleesta Mostarista, ja osansa kuvauksesta saa nyt edesmennyt siltakin. Silta oli hänelle kuitenkin länsimaalaisuuden edustaja.⁶⁹

Eksotiikan vieraannuttavimmaksi elementiksi koettiin juutalaisten ja mustalaisten – valtion muodostamiseen kykenemättöminä pidettyjen elementtien – runsaus. Juutalainen nähtiin nationalismin ajan anomaliana. Hänen luonnottomuutensa biologisoitui ja sai fyysisiä ilmauksia. Väli-Euroopan poli-

tiikan antisemitismi noteerattiin usein ja joskus sitä pidettiin liioiteltuna. Mutta tärkeä asia se ei ollut – ei mikään moralismia heittävä ihmisoikeuskysymys.

Matkakirjojen maininnat juutalaisista olivat lähes aina kielteisiä. Vaasan Jaakkoo oli sitä mieltä, että juutalaiset Unkarissa olivat ”suurena vitsauksena maalle”. Pälsin mukaan juutalainen oli levoton ja liikkuvainen, ja yleensä hänet tunsu ärtyneestä ilmeestä ja laahaavasta astunnasta. Juutalaiset olivat kansa, joka ei pysytellyt piilossa, ei levännyt milloinkaan eikä kuitenkaan tehnyt kunnolla työtä. Isänmaattomuus teki heidät rauhottomiksi; sellainen kohtalo oli kauhea. Järventauksella juutalaisvastaisuus tulee esille lähes viholliskuvana. Juutalaisuus oli juuri pohjoismaisuudelle erityisen vastenmielistä ja luotaantyöntävää; se ”sekoittaa Unkarissa oleskelevan suomalaisen maljaan aina jonkin verran katkeruutta”. Maa oli juutalaisten käsissä, ja jos meno jatkuisi viisikymmentä vuotta, unkarilaisilla ei olisi enää mitään sananvaltaa.⁷⁰

59. Idmanin raportit UM:lle 28.11.33, 19.11.34, 20.11.34, 23.11.34, 21.6.35, 2.12.35. UM 5C 14, Bukarest.

60. Artin raportti UM:lle 28.3.35. UM 5C 23, Ateena.

61. Idmanin raportti UM:lle 18.5.38. UM 5C 14, Bukarest.

62. Setälän raportti UM:lle 25.7.28. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 27.7.28; Setälän raportti 4.12.29. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 14.12.29.

63. Setälä Palosille 16.2. ja 12.3.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5508, KA.

64. Genetz Setälälle 2.4.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5229, KA; Almborg-Jalava Setälälle 21.2.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5259, KA.

65. Matti Kivekäs Stenbäck (1910) *Unkari-kirja*, Kansanvalistusseura, 153–156; Järventaus (1939) 91–96. – Esimerkkejä löytyisi muistakin teoksista, kuten Erkki Räikkösen vuonna 1922 julkaisemasta Heimokirjasta, Talaksen ja Wuorimaan muistelmissa ym. Tähän tutkimukseen luetusta materiaalista vain Sakari Pälsin matkakirjassa arveltiin, että unkarilaisten työtarmoa väheksyttiin liikaa. Pälsi (1928) 56, 85.

66. Järventaus (1939) 7,8.

67. Vaasan Jaakkoo (1928) 8.

68. Setälän raportti UM:lle 28.12.28. UM 5C Kööpenhamina.

69. Talas (1960) 294–296; Sakari Pälsi (1930) *Bosna ponosna*. *Matkakuvia Bosniasta, Hercegovinasta ja Dalmacijasta*, Helsinki: Otava, 120, 121; Sakari Pälsi (1946) *Maailmanmatkoilla Aasiassa, Amerikassa ja Euroopassa*, Helsinki: Otava, 281–283.

70. Vaasan Jaakkoo (1928) 76; Pälsi (1928) 30, 31, 56, 57; Järventaus (1939) 12–14.

”Suomi ei ole mikään Albania”

Suomalaisen sivistyneistön asenne Väli-Eurooppaan oli, kuten suomalaisen konservatismiin ajan vahva mies Lauri Ingman tiivisti, ”Suomi ei ole mikään Albania”. Paasikivi paheksui puolestaan vuoden 1924 jääkäriupseerien lakkoa esimerkkinä ”Balkanin” menettelytavoista. Itäeurooppalaisuudella oli pejoratiivinen sivistymättömyyden leima, josta haluttiin pysyä erossa, koska katsottiin itse edustettavan korkeampaa sivistystä, terveempää yhteiskuntaa ja yhteiskuntamoraalia sekä asiallisempaa politiikan taitoa. Väli-Eurooppa oli toiseutta – ei vaarallinen, mutta sopiva vain oman egon pönkittämisen kannalta.

Diplomaateilla olikin selvästi hankalaa, kun joskus jouduttiin itse selittelijäksi Väli-Euroopan maiden edustajien edessä. Vuonna 1932 oli kaksi hankalaa asiaa: Mäntsälän kapina ja Neuvostoliiton kanssa solmittu hyökkäämättömyyssopimus.⁷¹ Sen sijaan lapualaisuutta ei tarvinnut juurikaan selitellä, siitä tuli jopa kehuja Romanian kuninkaalta. Lähettiläs Idmanin mukaan yhteiskuntaa säilyttävät piirit ulkomailla pitivät yleensäkin Lapuan liikettä ilahduttavana ilmiönä.⁷²

Ehkä sivistys- ja länsimaisuustietoisia suomalaisia olisi kuitenkin järkyttänyt, jos he olisivat voineet lukea brittiläisistä ja ruotsalaisista raporteista varsin samanlaisia stereotyyppisiä kansanluonnekuvauksia kuin itse esitettiin Väli-Euroopasta. Niissäkin nimittäin esiintyi oudolla kiihkolla politikoi-va kansallisuus, jonka luonne oli vieras – synkkä, itsepäinen ja kovapäinen – ja johon viitattiin pilkallisen stereotyyppisesti. Ruotsin lähettilään sanavalinnat pääministeri Vennolasta eräässä vuoden 1921 raportissa ovat yhtä kovia kuin Tannerin romanialaisista tai bulgaareista: ”... naiivi, lapsellinen, itseensä tyytyväinen, avosuinen, touhuisa ja arvioissaan pintapuolinen ... Sitä paitsi vaikuttaa siltä, kuin hän kuvittelisi, että se lantakasa, jonka huipulta hän joka aamu tervehtii idästä nousevaa aurinkoa, olisi maailman suurin ja hienoin.”⁷³

Suomalaiset sovelsivat samaa metodia kuin tämä Ruotsin lähettiläs – piti löytää

muualta ne, joihin verrattuna ”me-ryhmä” tuntui asiallisemmalta, pätevämmältä, urhoollisemmalta, sivistyneemmältä ja lakia kunnioittavalta. Laillisuushan oli velvollisuusetiikan mukaisen itsekurin ja elämänmuodon aseellinen puolustaminen urheuden ylin mitta. Tämä suhtautumistapa ei muuttunut ratkaisevasti edes vuoden 1944 jälkeen. Kuten Paasikivi näki tarpeelliseksi kontrastoida päiväkirjalleen vuonna 1948: Tshekit olivat slaaveja, jotka luopuivat jo vuonna 1938 ampumatta laukaustakaan. Suomalaiset eivät olisi menelleet niin. Kaakkois- ja Keski-Euroopan kansat eivät olleet menestyneet, ne olivat joutuneet Neuvosto-Venäjän vasallivaltioiksi, Suomi kuului pohjoismaiden ja länsimaiden sivistyspiiriin. Sellaista, mitä oli juuri tapahtunut Tšekkoslovakiassa, ei saanut tapahtua Suomessa, ”eikä se tapahdu, ennen kuin minut on ammuttu. Suomessa on noudatettava laillista järjestystä.” Tiivis ilmaisu kertoi kaiken: ”Me emme ole tšekkejä.”⁷⁴

Suhtautuminen Väli-Eurooppaan oli näin ollen keino luoda itselle identiteettiä osoittamalla kaukaisissa maissa omaan itseensä verrattuna huonompi, merkillinen ja outo tapa järjestää elämänsä. Pyrkimyksenä oli rajata itsensä tästä seurasta pois, koska se läntinen Eurooppa, jolta Suomi haki hyväksyntää, yhdisti ei-venäläisen Euroopan koillis- ja kaakkoiskulmat helposti yhdeksi, vasta valtion tapoja opettelevien kansakuntien joukoksi. Tämä oli seuraa, joka ei innostanut länsimaisesta etuvartioasemastaan ja skandinaavisesta menneisyydestään mustasukkaisen maan sivistyneistöä samaistumiseen.

71. Idmanin raportti UM:lle 9.3.32. UM 5C 13, Varsova; Idmanin raportti UM:lle 13.10.32. UM 5C 28, Praha; Ruuskasen raportti UM:lle 7.4.32. UM 5C 28, Praha.

72. Idmanin raportti UM:lle 16.10.30. UM 5C 13, Varsova.

73. Envoy Hultmans rapport till Utrikesdepartementet 7.5.21. UD:s arkiv, HP 1 Af I, Vol.78, 1920 års dossier-system, RA.

74. Yrjö Blomstedt, Matti Klinge (toim.) (1985) *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949, Juva: WSOY, 1153, 1180, 1206, 1245. – Viitteet ovat palsta-, ei sivunumeroihin.

SINIKKA WUNSCH

Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa

Sinikka Wunsch tarkastelee viholliskuvien yleisiä piirteitä ja niitä propagandan keinoja, joilla vihan tunteita on lietsottu. Esimerkitapauksena hän käyttää Suomen talvisotaa ja sen aikana luotua viholliskuvaa Neuvostoliitosta ja venäläisistä.

- Minkälaista se on ihmistä ammuta?
- Mie en tiää. Mie en oo ampunt ko vihollissii.

(Sotamies Hauhian ja Antti Rokan keskustelu Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*.)

■ Lainauksessa tiivistyy havainnollisesti propagandan viholliseen liittyvä keskeinen tekijä, pyrkimys vihollisen inhimillisyyden kieltämiseen.

Yleensä vihamielisiä tunteita kansakuntien välillä ei pidetä hyväksyttävänä. On myös poikkeuksia. Vihamielisyyttä suoras-taan toivotaan kansalta sota-aikana, mutta viholliskuvien esiintyminen tai toivottavuus eivät rajoitu konfliktitilanteeseen. Yhteinen vihollinen yhdistää, tähän perustuu vihamielisten tunteiden lietsonta muinakin aikoina. Vihollinen ja uhka voi tulla ulko-päin, mutta sellaiseksi voidaan osoittaa myös oman kansan tai maa-alueen sisäpuolella oleva ryhmä, mistä Hitlerin Saksan juutalaiset ovat äärimmäinen esimerkki. Kyse voi olla myös vähemmän selkeästä kohteesta, jonka vahingollisuutta perustellaan rodullisin, etnisin tai muiden erilaisuutta korostavien syiden perusteella. Vihollinen omien rajojen sisäpuolella on hyödyllinen, jos sen avulla saadaan kansan pää-

osan huomio pois oman yhteiskunnan epäkohdista.

Tarvittaessa kansakunnalle annetaan siis lupa vihata. Siksi kehitellään keinoja, joilla tämä viha voidaan herättää, voimistaa ja pitää yllä ja muuttaa tarvittaessa käytännön toiminnaksi.

Talvisodan viholliskuva on likimain ideaalinen esimerkki aiheestaan. Kyseessä oli äärimmäisen intensiivinen, kestoltaan lyhyt puolustustaistelu. Sen luonteesta ja tarkoituksesta ei kansakunnalle jäänyt mitään epäselvyyttä sen jälkeen, kun Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen ilman muodollista sodanjulistusta, pommitti kaupunkeja, levitti propagandaa ja piti siipiensä suojassa Terijoen hallitusta. Näistä syistä Neuvostoliitto sai vastaansa kaikkien suomalaisten vastarinnan. Vihollista ei nähty siellä, missä Neuvostoliitto toivoi eli luokkien välillä, vaan konkreettisesti rajoilla, eikä mainittavaa oppositiota sotaa ja sodankäyntiä vastaan syntynyt.

Neuvostoliiton johto ei tuntenut 1930-luvun lopun tilannetta Suomessa. Se ei tiennyt, että kansan jako kahteen oli kaventumassa. Yhtenäistymiskehitys oli päässyt vauhtiin 1930-luvun puolivälissä, jolloin punamultahallitus ja aloitettu sosiaalinen lainsäädäntötyö kavensivat kansallista kuulua.¹ Samaan aikaan porvariston ja työväestön Neuvostoliiton kuvat lähenivät toisiaan. Taustalla olivat Neuvostoliitossa tapahtunut kollektivisointi, nälänhädät, terrori ja näytösoikeudenkäynnit, jotka olivat vaikuttaneet Neuvostoliiton kuvaan koko 1930-luvun. Koska harvojen Suomeen palaamaan päässeiden loikkareidenkaan kertomukset eivät luoneet naapurin oloista ruusuista kuvaa, käsitykset Neuvostoliitosta olivat myös työväestön piirissä tasaisesti huonontuneet,² samaan aikaan, kun maailmanpo-

1. Ks. Timo Soikkanen (1984) *Kansallinen ebehtyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*, Juva, WSOY: 379–388.

2. Jorma Kallenautio (1985) *Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopolitiikka 1917–1955*, Helsinki: Tammi, 84, 153–155; Kari Immonen (1987) *Ryssästä saa pubua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939*, Helsinki, Otava Tammi: 423–428.

liittinen tilanne oli kiristynyt ja pikkuvaltiot joutuneet yhä ahtaammalle, valloitetuiksi ja lopulta jaetuiksi kahden diktatuurin kesken, kuten oli viimeksi käynyt Puolalle syyskuussa 1939. Tämänkin ulkoisen uhan voi kuvitella luoneen yhtenäistymiselle altista maaperää.

Viholliskuva syntyy tarvittaessa

Kansojen kirjallista kuvaa tutkittaessa viholliskuvat ovat sikäli erikoistapausta, että vaikka vieraan kansan kuvalle onkin tyypillistä ainakin lievä negatiivisuus, viholliskuvissa kielteisyyttä on kuvan keskeinen sisältö. Viholliskuva on määritelty esimerkiksi vihollisesta maana, kansana, valtiona ja yksittäisinä ihmisinä liitettyjen kielteisten käsitysten kokonaisuudeksi,³ tai oman ryhmän jakamaksi kaavamaiseksi käsitykseksi, joka kiistää toisen ryhmän inhimilliset piirteet. Tällöin viholliskuva sisältää käsityksen toisen ryhmän jäsenten aggressiivisuudesta, väkivaltaisuuksista ja tuhoisuudesta. Vihollinen on negatiivisessa mielessä syvällisesti erilainen kuin minä tai me.⁴ Vihollinen on uhkaava ja vahingollinen, koska sen tavoitteena on tuhota oman kansan hyvinvointi ja alistaa se oman valtansa alle.⁵

Vihollinen edustaa vääryyttä, äärimmillään kuolemaa ja hävitystä, oma kansa oikeutta, rauhaa, hyvyttä, lakia ja moraalialia.⁶ Viholliskuva poikkeaa toisesta kansasta yleensä luotavista kuvista siihen sisältyvän tunteen voiman takia. Koska kuvassa on keskeisellä sijalla viha, sitä ei voi selittää pelkästään todellisten tapahtumien, vihollisen yksittäisten ominaisuuksien tai määrätyn tapahtumasarjan avulla. Vihan tunteita herätettäessä voidaan käyttää hyväksi kohteen jo valmiiksi tuntemia pelkoja ja ennakkoluuloja toista kansaa tai ryhmää kohtaan. Jos tässä onnistutaan hyvin, viholliskuvan kumoaminen tai todistaminen vääräksi voi olla vaikeaa, koska halu uskoa luotuun kuvaan voi olla niin suuri, ettei muuta informaatiota enää oteta vastaan. Viholliskuvan suurin voima onkin tunteissa ja uskomuksissa, jotka tekevät siitä abstraktin ja vaikean kumottavaksi järkisyin.⁷

Viholliskuvan synnyttämisen taustalla on aina tarve oman kansan motivoimiseen. Vi-

holliskuvien avulla kansaa voidaan agitoida, saada kiinnostumaan mobilisoinnista ja käännyttää valtiovallan haluamalle kannalle. Tämän johdosta viholliskuvat ovat enemmän sidoksissa ne luoneeseen kansaan kuin kuvien kohteeseen. Viholliskuvan sisältöä analysoitaessa on aina syytä kysyä, miksi se on sellainen kuin on, koska sen ominaisuudet juontavat juurensa omaan kansaan liittyvistä tapahtumista.⁸ Koska viholliskuva syntyy ja vahvistuu oman kansan tarpeiden, ei vihollisen ominaisuuksien perusteella, viholliskuvaa on käytetty hyväksi esimerkiksi luotaessa kansallista identiteettiä ja myös haluttaessa lujittaa kansallista yhteenkuuluvuutta.⁹ "Talvisodan henki" on selkeä esimerkki siitä tunnetekijästä, jonka yhteinen vihollinen voi oman kansan keskuudessa nostattaa. Se kertoo myös viholliskuvaan sisältyvän tunteen sukulaisuudesta kansallistunteen ja nationalismin kanssa.

Kansallista yhteenkuuluvuutta viholliskuvan avulla yritettiin valkoisessa Suomessa

3. Heikki Luostarinen (1986) *Periviollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944. Tausta ja sisältö*, Tampere, Vastapaino: 10.

4. Vilho Harle (1991) *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen, Rauban ja konfliktin tutkimuslaitos, Tutkimuksia* No. 44, Jyväskylä: Rauhankirjallisuuden edistämisseura, 15–16; ks. myös Peter Jahn (1985) 'Wenn die Kosaken kommen. Tradition und Funktion eines deutschen Feinbildes'; *Feinbilder oder wie man Kriege vorbereitet*, Göttingen, Seidl Verlag: 26–28; Kari Tarkkainen (1986) *Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen, Historiallisia tutkimuksia* 132, Helsinki, Suomen Historiallinen Seura: 314; Luostarinen (1986) 24.

5. David J. Finlay, Ole R. Holsti, Richard, R. Fagen (1967) *Enemies in Politics*, Chicago, Rand McNally & Company: 1–2.

6. Harle (1991) 16–17; myös Finlay–Holsti–Fagen (1976) 8, 21.

7. Michael Balfour (1979) *Propaganda in War 1939–1945. Organisations, Policies and Publics in Britain and Germany*, London, Routledge & Kegan: 421–423; ks. myös Kari Immonen (1989) 'Viholliskuvien viettelystä', teoksessa H. Laaksonen (toim.) *Pahuuden perinne. Pubeentuoroja pahan olemuksesta, Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja n:o 20, 59–60*; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 8–9.

8. Stefan Plaggenborg (1990) 'Russen und Deutsche – Bemerkungen zu einem alten neuen Thema', *Ost-europa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens* Heft 10, Stuttgart, Herausgegeben von der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde: 975–990.

9. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 19.

synnyttää jo kansalaissodan jälkeen, kun maan sisältä ei löydetty kylliksi yhtenäisyyttä luovia tekijöitä. Siinä tilanteessa oikeistossa otettiin avuksi vanha viholliskuva Venäjistä ja liitettiin siihen uusi uhkakuva kommunismista. Kun lietsottiin ”ryssävihaa” ja pelkoa, toivottiin että ulkoinen uhka vahvistaisi suomalaisten yhteenkuuluvuutta ja loisi isänmaallista henkeä veljessodan repimään maahan. Kielteisestä kuvasta toivottiin samalla puskuria, joka estäisi kommunististen aatteiden leviämisen Suomessa.¹⁰

Tässä käytettiin hyväksi myös kansallistunnetta. Yleisesti ottaen viholliskuvat ovat sitä kielteisempiä, mitä voimakkaampi kansallistunne maassa on. Voimakkaaseen nationalistiseen tunteeseen liittyy myös luottamus omiin poliittisiin johtajiin.¹¹ Itsenäistymisprosessi on yleensä ajankohta, jolloin kansallistunne maassa on poikkeuksellisen voimakas ja synnyttää otolliset olosuhteet myös viholliskuvan vahvistumiselle: kansallistunne on johtanut itsenäistymistästeluun, jonka kuluessa se on entisestään voimistunut. Kun itsenäistyminen sitten on saavutettu, taistelun aikana heränneet vihantunteet voivat jatkaa olemassaoloaan ja määrätä kansan tai voittaneen osapuolen asennoitumista, kuten kansalaissodan läpi käyneessä Suomessa tapahtui. Jos nationalismi vielä elää vihamielisesti suhtautuvien ryhmien keskuudessa voimakkaana, siitä voi tulla niin tärkeä poliittinen voima, että viholliskuva voi leimata uuden valtion poliittisten johtajien asennoitumista ja maan koko politiikkaa entiseen vallanpitäjään nähden.¹² Näin viholliskuvan merkitys voi olla kaksisuuntainen. Konfliktin syntyminen luo paineita viholliskuvan kehittämiseksi ja toisaalta vanha viholliskuva aktivoituu ja auttaa uusien vihollisuuksien syntymisessä. Sisäpoliittisesti viholliskuvan voima on sitä suurempi, mitä todellisemmalta vihollisen uhka tuntuu,¹³ mikä selittää hallitusten halua turvautua propagandaan ja viholliskuvien myös sisäpoliittisten kriisien aikana.

Viholliskuva voi olla kaksisuuntainen toisessakin mielessä. Kuva voi toteuttaa itseään sekä vihollisen suuntaan, että palata takaisin vahvistamaan oman kansan viholliskuvaa. Kun esimerkiksi porvarillisessa

Suomessa 1920- ja -30-luvulla toistettiin Neuvostoliiton ja venäläisten olevan Suomen vihollisia tai perivihollisia, kuva todennäköisesti lisäsi Neuvostoliiton hallituksen epäluuloja. Epäluulot heijastuivat Neuvostoliiton politiikkaan, jolloin Suomessa negatiiviset tunteet Neuvostoliittoa kohtaan lisääntyivät. Näin keskinäisen epäluulon kierre kasvoi ja viholliskuvat rajan kummallakin puolella ruokkivat toisiaan.¹⁴ Yhdysvalloissa todettiin kylmän sodan aikana kuvan vaikuttavan kaksisuuntaisesti myös kuvan luojaan itseensä. Kun poliittiset johtajat tietoisesti liioittelivat Neuvosto-uhkaa omista poliittisista syistään, tämä tarkoituksellisesti luotu uhkakuva alkoi elää omaa elämäänsä ja vaikuttaa luojiansa asenteisiin. Periaatteessa USA:ssa monet poliitikot lopulta uskoivat liioiteltuun kuvaan huomaamatta, että he olivat itse olleet luomassa sen uhkaavimpia piirteitä.¹⁵ Samalla ilmiöllä voi selittää suomalaisten Nato-vastaisuutta 2000-luvulla. Koska kuvat ovat pitkäikäisempiä ja kokonaisvaltaisempia kuin mielipiteet,¹⁶ sisä- ja ulkopoliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä sotien jälkeisellä kaudella luotu viholliskuva Natosta elää yhä kansalaisten mielissä, huolimatta Neuvostoliiton hajoamisesta ja muista Euroopassa tapahtuneista muutoksista. Entisissä Varsovan liiton

10. Matti Klinge (1972) *Vihan veljistä valtiososialismiin, Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilla*. Porvoo, WSOY: 60–63; Luostarinen (1986) 28; Immonen (1987) 306–318; ks. myös Finlay–Holsti–Fagen (1967) 11–12.

11. Brett Silverstein (1986) 'Enemy Images. The Psychology of U.S. Attitudes and Cognitions Regarding the Soviet Union', *American Psychologist. Journal of the American Psychological Association* Volume 44, 906; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 11–12; Harle (1991) 39; myös Luostarinen (1986) 30–31.

12. Charles O. Lerche, Jr, Abdul A. Said (1972) *Concepts of International Politics*, 2nd edition, School of International Service. The American University, New Jersey, Prentice-Hall: 148–149.

13. Luostarinen (1986) 30–31; Finlay–Holsti–Fagen (1967) 10–12.

14. Immonen (1989) 63.

15. Silverstein (1986) 906.

16. Kuvateoriasta esim. Olavi K. Fält (2002) 'Introduction', teoksessa (toim. Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin) *Looking at the Other. Historical Study of images in theory and practise*, *Acta Universitas Ouluensis Humaniora* B 42, Oulu: Oulu University Press, 8–12.

maissa Neuvostoliiton toimet olivat samaan aikaan väkivaltaisempia kuin Suomessa, mikä selittänee sen, että niissä Natoon liittymistä on tarkasteltu avoimesti turvallisuutta lisäävänä tekijänä päinvastoin kuin Suomessa.

Koska ideologiset erot voivat heijastua suhtautumisessa viholliseen, viholliskuvan sisältö voi myös vaihdella oman kansan sisällä vaikuttavien aatesuuntien mukaan. Talvisodan Suomessa työväestölle ei tyrkytetty kuvaa ison vihan vainolaisesta ja alkupäivien jälkeen varottiin myös esittämästä sotaa vapaussodan jatkona, koska tappioon päättynyt sodan muistot olisivat voineet vaarantaa kansallista yhtenäisyyttä. Työväestöä varten luotiin viholliskuva, jossa keskeistä olivat Neuvostoliiton yhteiskunnalliset epäkohdat kuten työväestön alhainen elintaso, lakko-oikeuden puuttuminen, asuntokurjuus, vaatteiden ja jalkineiden puute ja elintarvikepula. Jo Finlandia Uutistoimiston¹⁷ sodan aikana työväenlehdille välittämien tekstien otsikot kertovat, mikä oli työväestöä varten luodun viholliskuvan tärkein sisältö. Joulukuussa laadittuja kirjoituksia olivat muun muassa "Vihollinen ei tiedä mitään Suomesta", "Huijauksen ja seksorron luvattu maa", "Avoin kirje Venäjän työläisille", "Neuvosto-Venäjällä olot ovat vuosi vuodelta huonontuneet" ja myöhemmin sodan aikana sellaiset artikkelit kuten "Kansalaisvapaudet Venäjällä", "Tasa-arvoisuus Venäjällä", "Asunto-olot Venäjällä", "Jokapäiväinen leipä Venäjällä" ja "Venäjän työväen asema".¹⁸

Vihollista vastaan propagandan voimalla

Talvisota oli ajallisesti lyhyt ja intensiivinen sota, jossa melkein koko kansa ilmeisen helposti jakoi Neuvostoliitosta luodun viholliskuvan, joka julkisessa sanassa oli värikäs ja voimakas "ryssineen" ja "bolsevikiryssineen". Se ei kuitenkaan olennaisilta osiltaan ole ainutlaatuinen, vaan verrattavissa muissa maissa eri aikoina luotuihin viholliskuviin.

Viholliskuvat ovat konfliktitilanteessa kiinteä osa sotapropagandaa ja koska propagandan perimmäisenä tavoitteena on saa-

da ihmiset vapaaehtoisesti tekemään jotakin, yksinkertaisimmillaan propaganda voidaan määritellä keinoksi, millä tähän tavoitteeseen päästään rauhanomaisesti, mielipiteeseen vaikuttamisen keinoin. Propaganda pyrkii saamaan ihmiset tekemään jostakin asiasta toivottuja johtopäätöksiä ilman, että he vaativat esittäjää todistamaan ne oikeiksi. Propaganda on onnistunutta, jos se onnistuu luomaan voimakkaan, tunteeseen perustuvan mielipiteen. Koska propagandan perillemenossa tärkeä on kohteen halu uskoa esitettyihin väitteisiin, tässä onnistutaan parhaiten, jos propaganda antaa oikeutuksen kohteen jo valmiiksi tuntemille peloille ja toiveille.¹⁹

Uraa uurtavan tutkimuksen propagandistisista viholliskuvista teki ensimmäisen maailmansodan jälkeen Harold D. Lasswell. Hän korosti klassisessa ensimmäisen maailmansodan sotapropagandaa koskevassa tutkimuksessaan *Propaganda Technique in the World War* totaalisen sodan vaikutusta viholliskuviin: koska koko kansa oli mobilisoitava voiton saavuttamiseksi, minkäänlaisia epäselvyyttä sotaan syyllisestä ei saanut jäädä.²⁰ Kaikki vastuu oli onnistuttava siirtämään viholliselle ja osoitettava, että vihollinen mobilisoi ensin, teki erilaisia laittomia tekoja ja yritti epärehellisin keinoin vierittää syyn sodan alkamisesta omalle kansalle.²¹ Vihollisen aggressiivisuutta todisteltiin historiasta otetuin esimerkein ja niiden avulla pyrittiin osoittamaan oman kansan käyvän sotaa kaiken hyvän ja oikean,²² koko kulttuurin ja sivilisaation puolesta,²³ jotka barbaarinen ja alhainen vihollinen pyrki nyt ja oli ennenkin pyrkinyt tuhoamaan. Siksi oman kansan taistelun paitsi oikeuttivat, myös velvoittivat moraaliset arvot.²⁴

Lasswell totesi, että vihollisen ominaisuudet esitettiin samanlaisina rintamalinjan kummallakin puolella. Molemmille vihollinen oli hyökkääjä, sotakiihköinen, oikeuden rikkoja, sortaja, kulttuurin vihollinen, hävittäjä, jumalaton, barbaarinen ja kavala, mutta sisäisesti hajanainen ja huonojen ominaisuuksiensa takia sodan häviävä osapuoli.²⁵ Samaan aikaan propagandan "me" oli puolustautuja, rauhantahtoinen, kulttuurin ja oikeuden puolustaja, vapauttaja, ra-

kentaja, Jumalan asialla oleva, kunniallinen, yhtenäinen ja lopulta sodan voittaja.²⁶ Myös kylmän sodan aikaisia viholliskuvia tutkittaessa havaittiin kansojen luovan viholliskuvia toisistaan periaatteessa samoista aineksista. Molempien osapuolten mielestä vihollinen oli uhkaava, aggressiivinen ja epäluotettava, vihollismaan hallitus sortohallitus, jota suurin osa kansasta ei todellisuudessa kannattanut. Molemmiin puolin rintamalinjaa ajateltiin toisen osapuolen politiikan perustuvan aggressiivisuuteen ja vallanhaluun.²⁷

Niille syytöksille, joita toiseen osapuoleen kohdistetaan, ei tarvitse olla välttämättä mitään todellista perustetta, vaan omia pelkoja voidaan käyttää sekä todisteena että oikeutuksena omille vihamielisille teoille. Arthur Gladstone, joka pohti viholliskuvan psykoanalyttista syntymekanismia 1950-luvun lopun kylmän sodan ilmapiirissä, toteaa että viholliseen voidaan projisoida omia pelkoja ja aggressioita. Jos se tehdään kyllin voimakkaasti, prosessi alentaa kynnystä ryhtyä hyökkäykseen. Hyökkäyksen aloittamisen mentaaliseen prosessiin kuuluu taipumus selittää oman kansakunnan aloittama hyökkäys vihollisen aggressiivisuudesta johtuvaksi ennalta ehkäiseväksi iskuksi. Vaikka hyökkäyksen perusteet osoitettaisiin myöhemmin vääriksi, asiasta kertovaa informaatiota ei haluta ottaa vastaan.²⁸ Kirjoittaja käytti esimerkkinä lehti uutista puheesta, jossa syyllisyys ja vastuu mahdollisesta uudesta maailmansodasta projisoitiin vastapuolelle:

”Kun Neuvostoliitto ... ajattelee, että aika on kypsä, se aloittaa kolmannen maailmansodan. Eikä mikään, mitä me teemme, vaikuta sen päätökseen. Tämän vuoksi ... Yhdysvaltojen ei pidä epäröidä aggressiivisiin toimenpiteisiin ryhtymistä yrittäessään säilyttää maailmanrauhan.”²⁹

Vihamielisten tunteiden projisointia helpottavat maantieteellinen ja kulttuurinen etäisyys, omien keskuudessa vaikuttava yleinen mielipide, koska ihmiset ovat mieluummin samaa kuin eri mieltä muiden kanssa, sekä taipumus kohdistaa vihamieliset tunteet jo-

honkin selvästi määriteltyyn kohteeseen.³⁰ Viholliskuvan omaksumista konfliktitilanteessa lisää se, ettei uhan syntyessä vihollisesta haluta ottaa vastaan kuin viholliskuvaa tukevaa informaatiota.³¹

Propaganda tarvitsee mediaa

Lasswellin kiinnostuksen propagandaa kohtaan selitti se, että sotapropagandaa oli käytetty intensiivisesti ensimmäisen maailmansodan aikana.³² Kun sen tutkiminen aloitettiin sodan jälkeen, totaalisen sodan tapah-

17. Vuonna 1937 perustettu Finlandia Uutistoimisto toimi talvisodan aikana Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen ja Päämajan propagandaosaston alaisuudessa ja vastasi suurelta osin siitä propagandasta, jota koti- ja ulkomaisille tiedotusvälineille sodan aikana tarjottiin. Esim. Martti Julkunen (1975) *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–1940*, Forssa, Weilin+Göös: 15–16.

18. ”Vihollinen ei tiedä mitään Suomesta”, Finlandia Uutistoimiston (FU:n) raportti 10.12.1939; ”Huijauksen ja sekasorron luvattu maa”, FU:n raportti 17.12.1939; ”Avoin kirje Venäjän työläisille”, FU:n raportti 21.12.1939; ”Neuvosto-Venäjällä olot ovat vuosi vuodelta huonontuneet”, FU:n raportti 29.12.1939; ”Kansalaisvapaudet Venäjällä”, FU:n raportti 3.1.1940; ”Tasa-arvoisuus Venäjällä”, FU:n raportti 5.1.1940; ”Asunto-olot Venäjällä”, FU:n raportti 11.1.1940, ”Jokapäiväinen leipä Venäjällä”. FU:n raportti 19.1.1940; ”Venäjän työväen asema”. FU:n raportti 27.1.1940. FU:lta saapuneet asiakirjat 1939–1940. Eg 3. Valtioneuvoston Tiedotuselinten arkisto 1939–1948, Kansallisarkisto (VnTie. Ka).

19. Balfour (1979) 421.

20. Harold D. Lasswell (1927) *Propaganda Technique in the World War*, London, Kegan Paul: 9–12.

21. Lasswell (1927) 47–50.

22. Lasswell (1927) 51–59.

23. Lasswell (1927) 67–69.

24. Lasswell (1927) 82, 97–101.

25. Lasswell (1927) 200–204.

26. Lasswell (1927) 205–209.

27. Urien Bronfenbrenner (1961) 'The Mirror-Image in Soviet-American Relations: A Social Psychologist's Report', *Journal of Social Issues*. Vol 17: 46–47.

28. Arthur Gladstone (1959) 'The Conception of the Enemy', *Journal of Conflict Resolution* 3: 133–134.

29. "When the Soviet Union... thinks the time is ripe for success, then the decision will be made to start World War III. And nothing we do is going to affect that decision. For this reason... the United States should not hesitate to act aggressively in trying to keep world peace." Puhuja oli kenraalimajurin arvoinen sotilashenkilö, puhe pidettiin "American Leaguen" kokouksessa. Gladstone (1959) 134.

30. Gladstone (1959) 135.

31. Finlay-Holsti-Fagen (1967) 15.

32. Philip Knightley (1982) *The First Casualty. From Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist and Myth Maker*. London, Quartet Books: 65–66.

tumia selitettiin myös vihollisen tiedotustoitinnan avulla. Syntyi käsite propagandasodasta ja sen suuresta merkityksestä vihollisen taistelumoraalille.

Tehokkaan propagandan taustalla oli itse asiassa tiedonvälityksen kehitys. Ensimmäisen maailmansodan syttyessä lehdistön vaikutusvalta yleisen mielipiteen luojana tunnettiin jo anglosaksisissa maissa ja hallitukset ymmärsivät sen hyödyllisyyden erilisten aatteiden ja asioiden ajamisessa.³³ Niin sanottu keltainen lehdistö oli opettanut etenkin tunteiden merkityksen. Tämän todettiin toimivan myös viholliskuvissa, koska viholliskuvaa luotaessa peruseriaatteenä oli saada oma kansa uskomaan, että se taistelee oikean asian puolesta ja suostui siksi maan vapaaehtoisesti sotatilan vaatimisiin suuriinkin uhrauksiin.³⁴ Parhaiten se onnistuu helposti omaksuttavien esimerkein, joissa tuodaan esiin vastustajan julmuuksia tunteisiin vetoavalla tavalla.³⁵ Sen vuoksi on tärkeää esittää vihollisen ominaisuudet siten, että kansalaiset suostuvat uhrautumaan omasta halustaan, eikä tarvita erilaisia valvonta- ja rangaistusmenetelmiä, joiden käyttö voisi heikentää yhteishenkeä. Erityisen tehokkaita ovat tunne- ja kauhuefektit, koska vihan tunteiden lietsonnassa konkreettiset, tunteeseen vetoavat elementit ja jonkin asteinen pelottelu vaikuttavat ihmisten mielipiteisiin.³⁶ Kauhutarinoiden vaikutuksesta viholliskuviin kertoo sekin, että samanlaiset hirmutyöt lapsia, naisia ja yleensä ihmisyyttä vastaan esiintyvät usein eri muunnoksina molempien osapuolten viholliskuvissa.³⁷

Klassinen esimerkki onnistuneesta viholliskuvasta ja propagandan käytöstä on englantilaisten ensimmäisen maailmansodan alussa levittämä uutinen niin sanotusta Brycen komiteasta, jonka väitettiin ensimmäisenä sotavuonna 1914 tutkivan saksalaisten tekemiä sotarikoksia etenkin siviilejä kohtaan. Todellisuudessa koko komiteaa ei ollut olemassakaan. Kyseessä oli propagandatarkoituksessa luotu hämäys, jonka nimissä lehtiin voitiin levittää kertomuksia saksalaisten tekemistä hirmutöistä ja todeta näyttävästi saksalaisten sodankäynnin peruseriaateiksi julmuus, tarkoituksel-

liset raiskaukset, kidutus ja raakuus etenkin naisia ja lapsia kohtaan. Merisodassa todettiin ”hunniin” saavan erityispalkkion upottaessaan aluksia, joiden matkustajina oli naisia ja lapsia.³⁸ Sodan alussa kyettiin taitavan hämäys- ja väärennysoperaation kautta todistamaan sekin, että saksalaiset kuljettivat omien kaatuneidensa ruumiit teollisuuden raaka-aineeksi. Vakuuttavasti esitetty uutinen paljastettiin sepitetyksi vasta vuonna 1925.³⁹

Talvisodan Suomessa vihollinen teki propagandatyön Suomelle helpoksi. Ensinnäkin se oli koko 1930-luvun esiintynyt rauhantyyntö puolestapuhujana ja niin sanotun kollektiivisen turvallisuuden esitaistelijana.⁴⁰ Kansainliitossa Neuvostoliitto esiintyi ”rauharakastavana” valtiona erotuksena impe-

33. Lasswell (1927) 10; Knightley (1982) 65–66. Ensimmäisen maailmansodan aikana Englannin sodan alussa luoma tiedotus- ja propagandaorganisaatio onnistui työssään niin hyvin, että Goebbels käytti myöhemmin sitä esikuvana Natsi-Saksan propagandaorganisaatiolle, Knightley (1982) 66. Tätä kautta vaikutteita saivat muutkin maat kuten Suomi, jonka tiedotusorganisaatio jatkosodassa muistutti saksalaista mallia. Touko Perko (1974) *TK-miehet jatkosodassa. Päämajan ja kotirintaman propaganda 1941–1944*, Keuruu, Otava: 1974, 17; Eino Jutikkala (1997) *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*, Juva, WSOY: 9–29.

34. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 12.

35. Ralph K. White (1984) *Fearful Warriors. A Psychological Profile of U.S. – Soviet Relations*, New York, The Free Press: 88–89, 129–131, 141, 145.

36. Esko Salminen, Kauko Suvanne (1989) *Kuvien sota 1939–1945. Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa*, Helsinki, Otava: 10; Luostarinen (1986) 44; Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan alussa englantilaiset olivat haluttomia liittymään sotaan. Sota saatiin kansalaisten silmissä hyväksyttäväksi propagandan avulla. Saksalaisista tehtiin barbaareja, ”hunneja”, joiden raakalaisteot siviilejä vastaan täyttivät lehtien sivut. Seuraus oli mielipide, joka vaati taistelua ihmisyyden puolesta Saksaa vastaan, Knightley (1982) 66–69. Vastaavaa menettelyä käytettiin myöhemmin, kun Yhdysvaltojen yleinen mielipide piti saada hyväksymään liittymisen sotaan. Amat kauhutarinat saivat kansalaiset kuohuksiin ja vaatimaan liittymistä sotaan, Knightley (1982) 106–107.

37. Esim. Knightley (1982) 66–67, 88–91; Tarkiainen (1986) 304–308.

38. Raportti tunnustettiin väärennökseksi vuonna 1922; Knightley (1982) 67–68.

39. Uutinen julkaistiin Taylorin mukaan esimerkiksi 15.12.1914 Daily Telegraph -lehdessä. John Taylor (1991) *War Photography. Realism in the British Press*, New York, Routledge: 19–20; myös Lasswell (1927) 19, 88.

40. Finlay–Holsti–Fagen (1967) 19.

*Puna-armeijan komentaja kokeilee Viipurin lin-
nasta löytyneiden suomalaisten käsirautojen kes-
tävyyttä 1940. Kuva: Lehtikuva.*

rialistisiin, kapitalistisiin suurvaltoihin. Rauhanrakkauttaan se oli korostanut myös loka-marraskuussa 1939, kun neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä olivat käynnissä Moskovassa. Rauhanrakkautta ja Suomen kansan tahdon kunnioittaminen, joista ulkoministeri Vjatšeslav Molotov puhui viimeksi hyökkäystä edeltävänä päivänä, sopivat huonosti yhteen ilman muodollista sodanjulistusta alkaneen hyökkäyksen, ilmapommitusten ja Moskovassa perustetun nukkehallituksen kanssa. Kun Neuvostoliitto vielä kansainvälisen reaktion edessä kielsi sotaan syytteen tai pommituksia tapahtuneen, voi sanoa, että viimeinen silaus talvisodan viholliskuvan onnistumiselle tuli Moskovasta.

Sensaatiolehdistö oli anglosaksissa maisa osoittanut vallanpitäjille keinot ja kielikuvat, jotka kansaan parhaiten tehosivat, ehkä siksi niitä osattiin varoa käyttämästä. Siellä ei ollut vaaraa sortua käyttämään väärää vertauksia tai käsitteitä, jotka voitiin ymmärtää monella tavalla.⁴¹ Talvisodan Moskovassa ei länsimaisen lehdistön keinoja tunnettu tai ainakaan niistä välitetty. Tehdyistä virheistä esimerkkinä voi mainita venäläisen propagandan, joka sodan alkuvaiheessa perustui ajatukseen, että suomalaiset ottavat puna-armeijan rajoilla vastaan riemumielin. Kun propagandassa lisäksi erehdyttiin väittämään suomalaisten tervehtivän puna-armeijaa rajoilla ”tulisesti”, riemumieltä tunsii lähinnä Suomen propaganda. Yksimielinen lehdistö vakuutti, ettei vihollisella ole valittamista ainakaan tulisuu-den suhteen, tulta kyllä tulisi, mikä ilmeisesti oli suomalaisiin tehoava propagandaveto, päätellen ”tulisille terveisille” sanomalehdissä osoitetusta huomiosta koko talvisodan ajan.⁴² Luultavasti kovin tehokasta propagandaa ei ollut sekään lupaus, että vapautuksen jälkeen Teuvan kirkossa järjestetään iloiset joulutanssit. Tai näin ainakin sanomalehti Ilkan pakinoitsija kertoi Moskovon radiopropagandisti ”Tiltun” luvanneen.⁴³

Myyttinen perivihollinen

Viholliskuva on kansallisuutta koskeva stereotyyppiä. Yksi tapa selittää stereotyyppiä on

viitata todellisuuspohjaan. Jos esimerkiksi kuva venäläisistä on huono, konfliktitilanteessa selitetään kärjistyneeseenkin kuvaan kuuluvan pohjimmiltaan jotakin olennaista viholliseen ja vihollisen yhteiskuntaan liittyvää.⁴⁴ Kauhutarinoiden lisäksi toiselle ryhmälle annetuille kielteisille ominaisuuksille haetaan oikeutusta esimerkiksi vanhoista tarinoista ja myyteistä, jotka ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle. Tällaisen myytin voima on suurimmillaan silloin, kun se muodostetaan aineksista, jotka tukevat olemassa olevaa tilannetta. Siksi myyttinen kuva rakennetaan kaikkien tuntemasta aineistosta, jota toistamalla todistetaan, ettei kohteen kielteinen käytös ole sattuma, vaan tälle tyypillistä. Hyväksi käytetään ennen kaikkea historiaa. Sen avulla osoitetaan kohteen aina toimineen vastaavalla tavalla vihamielisesti. Myyttisissä viholliskuvissa vihollinen voidaan kuvata helposti muistettavalla iskusanalla tai -lauseella, jonka sisältö on omalle ryhmälle selittämättäkin tuttu. Esimerkiksi juutalaisiin liitetyt ominaisuudet tai suomalaisten ”ryssä on ryssä” tai ”yksi suomalainen vastaa kymmentä ryssä” hokemat ovat tyypillisiä yksinkertaistuksia, joilla saavutetaan haluttu mielikuva ilman, että sisältöä tarvitsee selittää. Hokemalla haluttu kuva iskostuu nopeasti ihmisten mieleen. Jos vihollinen sitten käyttäytyy odotusten mukaisesti eli vihamielisesti, voidaan todeta vihollisen käyttäytyneen juuri siten, kuin on tiedettykin sen tekevän.⁴⁵ Talvisodan Suomessa historiaa ja myyttejä käytettiin todistamaan yhteyttä menneeseen:

”Piilopirttien hiljaisesti kärsivien vaimojen ja lasten silmät katsoivat meitä vuosisatojen takaa ... Nälässä ja ryysyissä taistelevat armeijamme nousivat haudoista marssien meidän edellämme, meidän, joilla nyt on oma lujasti varustettu armeija ja sissiemme suuret teot, kunniakkaat ... lippumme loistavat meille osviittoina aikojen takaa.”

Lainaus on artikkelista ”Pyhä viha”, jonka Finlandia Uutistoimisto välitti kaikille suomenkielisille lehdille ennen joulua 1939 ja joka myös julkaistiin useissa, etenkin oikeistolaisissa ja maalaisliittolaisissa lehdissä.⁴⁶

Valkoisen Suomen maailmankuvaan sopi, että Suomeen hyökkäsi talvisodan aikana ”vanha vainooja”, joka jo ison vihan aikana autoiitti maan ja teki petomaisia tekoja. Nyt siviilialueitten pommittaminen auttoi luomaan historiallista yhteyttä ison vihan vainolaiseen, joka mieluiten hyökkäsi naisten ja lasten kimppuun. Yhteyttä isoon vihaan kuvastaa tietysti myös nimitys ”pyhä viha”.

Talvisodan joulun aikaan nimitys ”pyhä viha” juurtui jossakin määrin käyttöön,⁴⁷ mutta katosi terminologiasta joulukuun myötä luultavasti siksi, että se vetosi lähinnä oikeistolaisesti ajatteleviin, mutta jäi työväestölle vieraaksi käsitteeksi, joka pahimmillaan olisi saattanut kääntyä kansan yhtenäisyyttä vastaan.

Esimerkki siitä, kuinka viholliskuva hyödyntää kohteensa historiaa poimimalla sieltä kuhunkin aikaan ja tapahtumiin sopivia aineksia,⁴⁸ löytyy myös *Uudessa Suomessa* talvisodan joulun alla:

”Jonnekin Poltavan kentille haudattu suomalainen rakuuna havahtuu kaksisataavuotisesta unestaan, kuuntelee hetken, sysää vieressään lepäävää aseveljeään kylkeen ja sanoo: Kuule, Suomessa taistellaan venäläisiä vastaan niin että jymisee ... Me nousemme tästä ja muualta, kaikkialta, mihin aikain varrella suomalaisia sotureita on haudattu, ja riennämme haamuarmeijana poikiamme auttamaan. Nyt.”⁴⁹

Suomen Neuvostoliitosta luoma viholliskuva oli ihannetapaus sitaatin kuvastaman perivihollisuuskäsitteen kannalta. Perivihollisuudella perusteltava viholliskuva on aina otollista propaganda-aineistoa, koska se voidaan niveltää oman kansan tuntemiin historian tapahtumiin ja käyttää tunne-efektii historiasta otetuin esimerkein. Korostettaessa oman kansan kunniakasta menneisyyttä taisteluissa samaa vihollista vastaan, taistelun velvoite asetetaan nykyisen sukupolven harteille.⁵⁰ Perivihollisuus-käsitteen synty voi sijoittua ajallisesti niin etäälle, ettei sen alkuperää edes tiedetä, mutta koska se on kansan keskuudessa yleisesti tunnettu, vihamielistä politiikkaa voidaan pe-

rustella siihen nojaten. Tällöin aiemmin syntyneen viholliskuvan aineksia päästään käyttämään uudessa konfliktissa. Jos konflikteja on ollut useita, kuvaan löytyy runsaasti aineistoa.⁵¹

Vaikka puhutaan perivihollisuudesta, se on määre, joka voi tarpeen mukaan syntyä ja kuolla. Esimerkiksi Saksan ja Ranskan klassinen perivihollisuuskäsite syntyi itse asiassa vasta Ranskan–Saksan sodan aikana 1870–71. Tämän vuosisadan sodat ja halu selittää niitä myös osana pitkää historiallista vastakkainasettelua loivat otollisen tilanteen periviholliskuvan luomiselle.⁵² Perivihollisuuden tunne voi myös hiipua, mutta jos sen ainekset elävät kansalaisten mielissä, ne voivat aktivoitua kriisitilanteissa. Taistelupareja ovat suomalaisten ja venäläisten lisäksi esimerkiksi saksalaiset ja venäläiset, saksalaiset ja ranskalaiset ja kreikkalaiset ja turkkilaiset nationalistiset vastakkainasettelut, jota ovat syttäneet ja sammuneet historian aikana useita kertoja.⁵³

Jumalan vihollinen

Talvisodan kuvaaminen ”pyhäksi vihaksi” oli sikäli tehokasta propagandaa, että se

41. Balfour (1979) 423.

42. Lauri Haarla, ”Pyhän vihan aika”, *Maakansa* 20.12.1939, *Savon Sanomat* 30.12.1939 ja *Kaiku* 20.12.1939; ks. myös Sinikka Wunsch (2002) *Image Research and the Enemy Image: the Soviet Union in Finnish Newspapers during the Winter War* (November 30, 1939–March 13, 1940) teoksessa (toim. Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin) *Looking at the Other. Historical Study of images in theory and practise. Acta Universitas Ouluensis Humaniora B 42*, Oulu: Oulu University Press, 90.

43. Mikki, Mitä kuuluu. Ilkka 17.12.1939.

44. Jahn (1985) 29–31.

45. Immonen (1989) 59–60; Harle (1991) 43–45; myös Lerche–Said (1972) 211–212.

46. ”Pyhä viha”, *Finlandia Uutistoimiston raportti* 16.12.1939. FU:lta saatuneet asiakirjat 1939–1941, VnTie. KA; ks. myös Sinikka Wunsch (2002) 81–98, 91.

47. Esim. ”Pyhä viha”, Ilkka 19.12.1939.

48. Esim. Silverstein (1986) 906.

49. Sissi, Siitä, minkä kaikki tietävät. US 21.12.1939.

50. Luostarinen 1986, 26.

51. Lerche–Said (1972) 49; Jahn (1985) 39–40.

52. Ibidem; myös Frederick H. Hartmann (1982) *The Conservation of Enemies. A Study in Enmity*. Contributions in Political Science, number 68, Westport, Greenwood Press: 31–32.

53. Lerche–Said (1972) 149.

paiti loi historiallisen yhteyden, viittasi myös sellaiseen viholliseen, joka itse asiassa oli myös Jumalan vihollinen, jolloin tappion sinetöisi lopulta jumalallinen varjelus, joka viime kädessä suojeli omaa kansaa pahuuden voimia vastaan. ”Pyhä viha” kuuluu käsitteenä sellaiseen viholliskuvien kategoriaan, joka käyttää hyväkseen vihollisen abstrakteja ominaisuuksia.

Tässä kategoriassa viholliskuva ei ole välttämättä negatiivinen. Ofer Zurin⁵⁴ mukaan ”rakastetusta” vihollisesta voidaan puhua silloin, kun vihollinen koetaan tasaveroisena ja taistelun osapuolten ajatellaan edustavan samaa, pohjimmiltaan jumalallista tahtoa.⁵⁵ ”Paha vihollinen” on kuitenkin yleisempi viholliskuvan muoto ja sellainen, jonka kanssa ”meillä” ei ole mitään yhteistä.⁵⁶ Vihollisessa ei ole mitään kunnioitettavaa, vaan se on syytä tuhota kokonaan. Paha vihollinen voi olla hyökkääjä, joka uhkaa oman kansan maa-alueita ja sen henkistä perintöä ja kulttuuria, jolloin taistelu on nimenomaan puolustustaistelua. Paha vihollinen voidaan nähdä niin ala-arvoisena, että sodassa hyveenä on sen kukistaminen, alistaminen tai täydellinen hävittäminen. Kun vihollinen nähdään Jumalan vihollisena, taistelemineen sitä vastaan on samalla taistelua Jumalan ja uskonnon puolesta. Oma kansakunta käy pyhää sotaa.⁵⁷

Pahuuden perinne ja ajatus pyhästä sodasta periytyvät myös juutalais-kristillisestä traditiosta. Usko Kaitselmuksen johdatukseen on yksi Vanhan Testamentin perusperiaatteita. Joosuan kirja on kuvaus pyhästä sodasta, jossa Joosuan välityksellä Herra itse johti Israelin valittua kansaa Luvatun maan valtauksessa, joten viime kädessä valtauksen onnistuminen sodan avulla oli Jumalan tahto. Uskonto, maa-alue, rotu ja nationalismi kietoutuvat Joosuan kirjassa yhteen tavalla, joka muodostaa periaatteessa sen oikeutetun sodan moraalin, johon yhä vedotaan.⁵⁸ Pyhän sodan käsitteeseen Raamatussa liittyy voimakkaasti myös ajatus lunastuksesta. Esimerkiksi Tuomarien kirjassa oma kansa lunastaa oikeutensa olemassaoloon ja omaan maahansa sodan kiihastuksen kautta. Näin sota voi olla koettelemus, jonka Herra lähettää oikealta po-

lulta hairahtuneelle kansalleen. Sen tarkoituksena on palauttaa aiemmat hyveet ja samalla vahvistaa ja karaista valittua kansaa.⁵⁹

Tässä kontekstissa sota voi olla keino vapautua yhteisöä vaivaavasta sairaudesta, josta täytyy päästä, että yhteisö voisi säilyä.⁶⁰ Vihollinen ja sota voivat näin edustaa Joosuan kirjan vihollisen tavoin pohjimmiltaan Jumalan tahdon välikappaletta. Esimerkiksi 1800-luvulla filosofit kansasta tai valtiosta puhuessaan saattoivat verrata kansaa kasviin tai ruumiiseen; kuten ne, myös kansa saattoi sairastua. Sairastunut kansa oli parannettava, toisin sanoen sitä kalvava tauti – yleensä syöpä tai rutto – oli kukistettava. Tällöin voitiin puhua jalostavasta sodasta, joka puhdistaisi kansakunnan ruumiin sodan kiihastuksen kautta.⁶¹ Sodalla kansa-

54. Syntyään israelilainen psykologi ja psykoterapeutti Ofer Zur on tutkinut muun muassa sodan ja väkivalan psykologiaa, kylmän sodan aikana Yhdysvalloissa vihollisuuden dynamiikkaa. Viime vuosina hän on tutkinut esimerkiksi terrorismia ja Irakin ja Yhdysvaltojen suhteiden psykologiaa, myyttejä ja propagandaa. Zur kiinnostui aihepiiristä taisteltuaan luutnanttina Israelin joukoissa vuoden 1973 sodassa. <http://www.drozur.com/cvita.html> (4.7.2003).

55. Vihollinen voi tällöin olla symbolinen. Etenkin primitiivisissä kulttuureissa sota voi olla rituaali, jonka tavoitteena ei ole toisen osapuolen surmaaminen, vaan oman yhteisön lujittaminen. Esimerkiksi ritariaikaan liittyvä vihollisuus toi esille ”arvokkaan vihollisen”, jonka avulla voitiin luoda sankarimyyttejä, osoittaa miehuutta ja rohkeutta. Vihollinen oli kunnioitettu, taistelun arvoinen osapuoli. Ofer Zur (1991) ”The Love of Hating: the Psychology of Enmity”, *History of European Ideas*. Vol. 13, n:o 4, 347–348.

56. Harle (1991) 18–20; Harle jakaa viholliskuvien vihollisen ominaisuudet tyypeihin ”symbolinen”, ”poissa pidettävä”, ”kunnioitettava”, ”Jumalan vihollinen”, ”hyökkäävä”, ”petokellinen”, ”tyrannimainen” ja ”näkyvätön” vihollinen, Harle (2000) *The Enemy with a Thousand Faces: The Tradition of the Other in Western Political Thought and History*, London: Praeger Publisher, 12–13. Harle viittaa Zurin määrittelyyn, jossa viholliset jaetaan seitsemään luokkaan: ”symbolinen”, ”riistävä”, ”arvokas”, ”jumalan vihollinen”, ”hyökkäävä”, ”alistava” ja ”näkyvätön vihollinen”. Zur (1991) 347–348.

57. Zur (1991) 347–348.

58. Esim. Joosuan kirja 23: 1–13.

59. Esim. Tuomarien kirja 2–3.

60. Harle (1991) 23–24.

61. Suomessa ajatuksen jalostavasta sodasta omaksui esim. J. V. Snellman. Ks. Turo Manninen (1982) *Vapaustaistelu, kansallissota, kapina. Taistelun luonne valkoisen sotapropagandan valossa 1918*, Jyväskylän yliopisto: 11–15.

kunta saattoi näin osoittaa kansallishenkensä voiman ja lunastaa oikeutensa itsenäiseen elämään.⁶² Talvisodan porvarillisessa sielunmaisemassa sijansa oli myös tällä ajattelulla. *Helsingin Sanomat* kirjoitti joulukuussa 1939:

”Suomen kansan sielu on joutunut puhdistavaan ja jalostavaan kiirastuleen ... tietees-sämme palvelevamme ihmiskunnalle arvokkaita, hyviä voimia raakuutta ja valhetta vastaan.”⁶³

Lehden luomassa kuvassa elettiin samoja vaiheita kuin Joosuan kirjassa. Historia nähdään Jumalan johdatuksena ja tapahtumat Kaitselmuksen välikappaleena, joiden kautta Jumalan tahto toteutuu. Koska sota hävittäisi pahan, se osoittautuisi lopulta hyväksi asiaksi oman kansan kannalta.⁶⁴ Raamatulliset vertauskuvat kuuluivat talvisotaan myös Daavid ja Goljat -asetelman kautta, jonka suomalainen ja kansainvälinen lehdistö tilanteessa näkivät. Oman ja vieraan ero sotatilanteessa kiteytetään Raamatussa seuraavasti Daavidin asettuessa taistelutenkällä Goljatia vastaan:

”Mutta Daavid vastasi (Goljatile):

”Sinä tulet minua vastaan miekan, peitsen ja keihään voimalla, mutta minä tulen sinua vastaan Herran Sebaotin nimeen, Israelin sotajoukon Jumalan, jota sinä olet häväissyt.”⁶⁵

Vertaus oli talvisodan aikana suosittu, koska se sisälsi puolustajan kannalta lohdullisen sanoman. Sen mukaan oma kansa voitaisi suuren ja rehentelevän vihollisen Jumalan varjeluksen ja oman älykkyytensä ja taitonsa avulla.⁶⁶

Kaksoiskuva ja rasismi viholliskuvan rakennusaineina

Vihollista arvioidaan toisin kuin omaa ryhmää. Vihollisen pahat teot johtuvat sen luonteen heikkoudesta, oman ryhmän vastaavat teot ovat pakon sanelemia. Kaksoiskuva asteikolla julmuus – kehnoisuus kuuluu yleisesti viholliskuviin. Näin eliminoidaan vihollisen esittäminen liian pelottavana ja

luodaan samalla perusta, jolla voidaan seilittää vihollisen varmasti lopulta kukistuvan, oli tämä miten vaarallinen tahansa.⁶⁷ Kaksoiskuvassa viholliselle annetaan vastakkaisia ominaisuuksia. Toisaalta vihollinen on vaarallinen, hirveä, paha, hyökkäävä ja valmis kaikkeen julmuuteen. Toisaalta vihollista ei saa kuvata liian vaaralliseksi, ettei samalla lannistettaisi oman kansan taistelutahtoa. Siksi vihollinen vastapainona kuvataan säällittäväksi, kurjaksi ja oppimattomaksi, ihmiskunnan pohjasakkaan kuuluvaksi raukaksi.⁶⁸

Propagandaorganisaatio Finlandia Uutistoimisto laati lehtiä varten tammikuussa 1940 kirjoituksen ”Venäläistä barbariaa”, jossa kansan ominaisuudet oli kuvattu edellisen periaatteen mukaan:

”Se on patologisten äärimmäisyyksien rotua, joka sairastaa ikuista ja rajatonta alemmuuskompleksia ... Ehkäpä tuo matelevaisuus mahtajia ja julmuus heikkompia kohtaan kuuluu itäslaavien perusuonteeseen, joka on idän ja lännen ominaisuuksien keho sekasikiö. Se ei ole kyennyt omaksumaan kummankaan voittoisia ominaisuuksia.”⁶⁹

Lainauksesta kuvastuu myös avoin rasismi, joka liitetään yleisesti viholliskuviin. Rasiset viholliskuvat ovat ymmärrettävästi sitä voimakkaampia, mitä suurempi etninen rodullinen ero oman ja vieraan kansan välillä voidaan osoittaa. Sitä käyttivät hyväkseen muun muassa yhdysvaltalaiset toisen maa-

62. Manninen (1982) 162.

63. Eero, ”Elämme suuria hetkiä”, HS. 10.12.1939.

64. Kaitselmusaatteesta Suomessa 1800-luvulla, ks. Mauri Noro (1968) *Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa*, Porvoo, WSOY: 102, 104–105.

65. Ensimmäinen Samuelin kirja 17: 45, vuoden 1933 kirkolliskokouksen hyväksymä Vanhan Testamentin suomennos.

66. Esim. ”Daavid ja Goljat”, Timo. US 4.12.1939; ”Suurvaltasota ja Suomen sota”, Kaleva 5.1.1940; ks. myös Julkunen (1975) 209.

67. Finlay-Holsti-Fagen (1967) 26; Harle (1991) 34–35.

68. Harle (1991) 35–36; ks. Lasswell (1927) 102–103.

69. ”Venäläistä barbariaa”, Finlandia Uutistoimiston raportti 22.1.1940. FU:lta saapuneet asiakirjat 1939–1941. Eg 3. VnTie. KA.

ilmansodan aikana aasialaista vihollista vastaan. Japanilaiset kuvattiin henkisesti amerikkalaisia kehittymättömimmiksi raakalaisiksi, fyysisesti esimerkiksi ”lenkosäärisiksi, suurihampaisiksi apinoiksi”, tai kauniimmin ”pikkumiehiksi”.⁷⁰ Vastaava rasismiin perustuva viholliskuva hämärsi Korean ja Vietnamin sotien aikana Yhdysvalloissa aasialaisen liittolaisen ja vihollisen välistä rajaa ja oli osasyynä tapahtuneisiin julmuuksiin.⁷¹ Rasistinen kuva voi olla pitkäaikainen, mutta se voi myös elää konfliktin mukana siten, että vihollisen ominaisuudet vaihtuvat lähes vastakohdikseen sodan, rauhahan tai liittolaisuuden eri vaiheissa.⁷²

Suomen talvisodan aikana kuvauksiin Venäjän kansan luonteesta todistuskappaleina käytettiin myös niitä venäläisiä, joita oli omin silmin nähty eli sotavankeja. Kuvauksessa korostui nimenomaan venäläisen ihmisen ”erilaisuus”. Kuva rakennettiin vanhan eurooppalaisen viholliskuvan varaan, joka oli sisältänyt julmuutta, barbariaa, liikaisuutta, tyhmyyttä ja raakuutta vanhastaan ja Neuvostoliiton myötä myös ateismia ja kommunismia, jotka merkitsivät yhä täydellisempää tuhoa läntisille arvoille ja kristikunnalle.⁷³

Kun talvisodan aikana kuvattiin vihollisen sotilaita, yleistä oli esimerkiksi toistella venäläisten raakuuksia omia joukkojaan kohtaan rintamalla. Propagandistisia tarinoita joukkojen selän taakse sijoitetuista konekivääreistä tai miinoja polkemaan lähetetyistä siviileistä kerrottiin yleisesti. Näin voitiin ilmentää sekä sääliä venäläisiä kohtaan että tehostaa kuvaa järjestelmän äärimmäisestä julmuudesta.⁷⁴ *Uudessa Suomessa* tämä esiintyi seuraavasti:

”On kerrottu, että nämä kuolemaantuomitut aseettomat ovat kuolinhymniään veisaten ja kädellään silmiään peittäen horjuneet kuolemaansa kohti.”⁷⁵

Venäläiset eurooppalaisen viholliskuvan kohteina

Viholliskuva voi syntyä, vaikkei maiden välillä voitaisi osoittaa minkäänlaista konkreettista uhkaa. Näin tapahtui esimerkiksi

Ruotsissa vuosisadan vaihteessa. Maahan syntyi venäläispelon aalto, jolle ei löydy realistista pohjaa. Sen lähtökohta oli vanha Venäjään liittyvä uhkakuva ja etenkin käsitys, että Venäjä pyrki laajentumaan kohti Atlanttia.⁷⁶ Pelko, joka oli herännyt Pietari Suuren aikana ja virinnyt uudelleen Suomen sodan ja Krimin sodan aikaan, voimistui taas ensimmäisen maailmansodan aatovuosina.⁷⁷ Samoja piirteitä oli myös Englannissa kehittyneessä venäläispelossa ja -vihasa, jonka syyksi ei voitu osoittaa konkreettista uhkaa englantilaisia kohtaan.⁷⁸ Siellä kehitys liittyi Napoleonin sotien jälkitilanteeseen. Venäjän voimistumisen synnyttämä uhkakuva elpyi Krimin sodan aikana, jolloin Englannissa syntyi suurelta osin ylhääl-

70. Tuula Okkonen (2002) *Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947*. *Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B* 45, Oulu, Oulu University Press: 115.

71. Sinikka Wunsch (2001) 'Aseena julkinen sana – anglosaksisen sanomalehdistön rooli sotien kuvaajana ensimmäisestä maailmansodasta Vietnamin sotaan', *Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXI*, Jyväskylä: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 167–168.

72. Ks. Olavi K. Fält (1990) *The Clash of Interest. The transformation of Japan in 1861–1881 in the eyes of the local Anglo-Saxon press*. *Studia Historica Septentrionalia* 18, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys, 132–133, 140–141.

73. Eero, ”On ero sotamiehellä ja sotamiehellä”. HS 4.2.1940; Paavo Virkkunen, ”Pidä, mitä sinulla on”, US 26.2.1940; Juhani, Eilistä ja tänpäiväistä. Kaleva 5.1.1940; ”Sotapoluilta”, art. Kaleva 25.1.1940.

74. Esim. ”Demooni”, US 16.12.1939; ”Eikö sodassa”, US 19.12.1939; Timo, ”Eivät ole muuttuneet”. US 16.12.1939; Timo, ”Miehet ja laumat”. US 27.12.1939; ”Suomi maksaa velkansa”, Ilkka 23.12.1939; ”Kestää!”, Ilkka 29.12.1939; Esko, Mitä kuuluu. Ilkka 22.12.1939; Kin., ”Punainen Risti”, Pakinoita. TS 22.12.1939, Pikku-uutisia. TS 30.12.1939; Vasara, ”Stalinilainen bolshivismi”, Ammatillista. SS 28.12.1939; ks. Sampo Ahto (1978) Neuvostojoukkojen suurhyökkäys Itä-Kannaksella”, teoksessa *Talvisodan historia 2. Sotatoimet Karjalan kannaksella*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI: 2, Porvoo, WSOY: 157–157, 182.

75. ”Demooni”, US 16.12.1939.

76. Klinge (1972) 79.

77. Klinge (1972) 82–83.

78. Uhan taustavoimana oli alunperin lähinnä kaupallinen kilpailu ja etenkin brittiläisten etujen uhkaaminen Aasiassa, minkä takia venäläisiä alettiin kuvata Eurooppaa uhkaavina barbaareina; John Howes Gleason (1950) *The Genesis of Russofobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Harvard University Press: 273–289.

tä ohjattu kuva Venäjän pitkäntähtäimen suunnitelmasta edetä kohti länttä. Vaikka uhkakuvan taustalla vaikutti Englannin ja Venäjän etujen vastakkaisuus Lähi-Idässä ja Itä-Aasiassa, tuloksena oli viholliskuva, jossa Venäjä edusti vaaraa läntiselle Euroopalle ja eurooppalaisille aatteille.⁷⁹

Sekä ruotsalaisten että englantilaisten viholliskuvat liittyvät yleisempään eurooppalaisten Venäjä-pelkoon. Sen katsotaan syntyneen koko Euroopassa suurin piirtein samaan aikaan 1400-luvun lopulla, jolloin Venäjä aloitti vuosisataisen pyrkimyksensä laajentua merelle päin.⁸⁰ Pohjimmiltaan sen juuret ovat kuitenkin yhtä vanhat kuin länsimainen kulttuuri. Jo Persiaa vastaan taistelleessa antiikin Kreikassa syntyi jako hyvään ja pahaan siten, että länsi edusti ”meitä” ja itä ”heitä”. Kreikkalaisuuden perintönä eurooppalaiseen kulttuuriin siirtynyttä käsitystä itäisestä barbariasta leimasivat yhteen kietoutuneet ominaisuudet itä, aasialaisuus ja diktatuurit, orjuus, pakanaus ja pyhäytyneisyys.⁸¹

Ruotsissa ja Suomessa kielteinen Venäjä-kuva toistui 1500-luvun alusta 1700-luvun alkupuolelle saakka hyvin samanlaisena. Venäjä käsitettiin periviholliseksi, mutta kuva oli luotu ylhäältä päin, koska valtio halusi yhdistää kansaa kestäväan jatkuvien sotien rasituksia,⁸² eikä kansa välttämättä jakanut valtiojohdon Venäjä-kielteisiä käsityksiä kovinkaan syvästi.⁸³ Suuren Pohjan sodan lopputulos, jossa Suomi joutui suurimmalta osalta Venäjän miehittämäksi, toi kuvaan kansan omakohtaisen kokemuksen venäläisistä. Isoonvihaan liittyikin Tarkiaisen mukaan Suomessa kansan pariin levinneen varsinaisen ryssävihan synty.⁸⁴ Sen jälkeen ja etenkin autonomian kaudella 1800-luvulla käsitys venäläistä kehittyi positiiviseen suuntaan. Vasta vuosisadan lopulla sortokaudet käänsivät suomalaisia Venäjää vastaan. Varsinaisesta ryssävihan herättämisestä voi puhua kuitenkin vasta vuosina 1918–23, jolloin rasistista venäläisvihaa lietsottiin avoimesti sisäpoliittisten syiden takia.⁸⁵

Russofobia, Venäjän pelko, oli Saksassakin yleinen tavallisen kansan joukossa. Se oli syntynyt jo varhain ja perustui samoi-

hin seikkoihin kuin eurooppalaiset Venäjä-pelot yleensä eli maan laajuuteen, aasialaisuuteen ja osin aasialaiseen historiaan. Venäjän katsottiin kuuluvan kulttuurisesti enemmän itään kuin länteen. Tätä käsitystä vahvisti myös Venäjän valtiolaitoksen kehittymättömyys. Kuvaa Venäjän kansasta leimasivat negatiiviset ominaisuudet. Venäläiset nähtiin luovuuteen kykenemättöminä ihmisinä, jotka olivat alistuvuutensa tähden tyranniuden mykkiä työkaluja.⁸⁶ Koska Saksassa ei vielä 1800-luvun lopulla tiedetty Venäjästä paljoa, sekin omalta osaltaan vahvisti ennakkoluuloa. Venäjän historiaa ei tutkittu ennen 1800-luvun loppua, mihin osaltaan oli syynä kulttuurinen ylemmydentunne, joka vaikutti myös tieteelliseen tutkimukseen. Tutkimukset korostivat vanhoja stereotypioita kuten puuttuvaa oikeudentajua, joka heijastui Venäjän valtiolliseen rakenteeseen. Kansalta todettiin puuttuvan kurin ja vastuun tunnetta ja sitä kuvattiin lahjottavaksi ja epärehelliseksi. Tämän vuoksi se ei ollut kyennyt luomaan rakentavaa hallitusmuotoa. Sen asennoitumista yhteiskuntaan voitiin Saksassa kuvata ”tataariseksi”, millä tarkoitettiin hallintoa, jota leimasivat sekasortoisuus, itäisyys, yksinvaltius, julmuus ja lahjottavuus.⁸⁷ Luotu

79. Gleason (1950) 1–2, 274–290.

80. Tarkiainen (1986) 16–19.

81. Raymond Dawson (1967) *The Chinese Chamelon. An Analysis of European Conceptions of Chinese Civilization*, London, 90–105; Harle (1991) 79–80, 27–28.

82. Tarkiainen (1986) 311.

83. Klinge (1972) 58.

84. Tarkiainen (1986) 294–312; Klingen mielestä ryssävihaa ei Suomessa tunnettu isonvihan jälkeä. Käsitys luotiin poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä vasta kansalaissodan jälkeen, ennen kaikkea 1920-luvun alussa. Klinge (1972) 74, 111–112.

85. Outi Karemaa (1998) *Vihollisia, vaimoajia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1918–1923*, Bibliotheca Historica 30, Helsinki, Suomen Historiallinen seura: passim.

86. Heinrich Stammer (1957) 'Wandlungen des deutschen Bildes vom russischen Menschen', teoksessa Hans Koch (toim.) *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Band 5, München, Osteuropa-Institut Stammer (1957) 278; Gabriele Camphausen (1989) *Die wissenschaftliche hisorische Rußlandsforschung in Deutschland 1892–1933. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 42: 7–108.

87. Camphausen (1989) 8, 19.

stereotypia tarjosi käytännöllisen työkalun viholliskuvan luomiseen, jos aihetta siihen ilmenisi.⁸⁸

Venäjä olikin ihanteellinen kohde eurooppalaisille viholliskuville jo 1800-luvun loppupuoliskolla. Se leimautui pyhän allianssin ja Puolan kukistamisen jälkeen 1861 edistyksellisissä piireissä taantumuksen ja mielivallan pahimmaksi linnakkeeksi Euroopassa. Erityisesti radikaalissa lehdistössä kritisoitiin Venäjän itsevaltiutta ja teokraattista monarkiaa. Vallankumoukselliset Euroopassa pitivät venäläistä hallintotapaa moraalittomana, vailla omaatuntoa olevana hirmuvallan ruumiillistumana.⁸⁹ Tällä vuosisadalla ja varsinkin Venäjän vallankumouksen jälkeen Venäjään ja Neuvostoliittoon liittyvissä viholliskuvissa oli mukana paljon muutakin kuin historiallinen tapahtumasarja. Venäjän vallankumouksen jälkeen uusi uhkakuva rakennettiin vanhan pohjalle liittämällä mukaan se aineisto, joka voitiin löytää Venäjän historiasta Iivana Julmasta vallankumouksen jälkeiseen aikaan ja Leniniin ja Staliniin asti. Mukaan otettiin nimenomaan faktoja, joiden avulla osoitettiin Venäjän olleen aina väkivaltainen ja erilainen kuin läntinen Eurooppa.⁹⁰

Ajan tarpeet määräävät viholliskuvan sisällön

Toisen kansan kuva ei ole muuttumaton. Samasta maasta ja kansasta esitetään eri aikoina erilaisia käsityksiä, koska arvioinnit riippuvat kunkin ajankohdan tarpeista.⁹¹ Esimerkiksi amerikkalaisten kuva venäläisistä oli välittömästi ensimmäisen maailmansodan jälkeen positiivinen, mutta kun vallankumous osoittautui odotettua pitkäikäisemmäksi, venäläistä tuli ”punaisia” bolševikkeja ja barbaareja, joilla ei ollut edellytyksiä omaksua demokratiaa. Kuvassa tapahtui muutoksia myös toisen maailmansodan aikana, jolloin Stalinin leirien ja muun väkivallan leimaama kuva parani Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton taistellessa samalla puolella. Hetken aikaa venäläiset olivat patriootteja, jotka ”Joe-sedän” johdolla jakoivat saman vapauden ja demokration rakkauden kuin amerikkalaiset. Kylmän sodan aikana käyttöön otettiin taas ”better

dead tha red” -uhkakuva kommunisteista ja Neuvostoliitosta.⁹²

Vastaavia esimerkkejä löytyy myös Suomen historiasta, jossa julkinen kuva Venäjistä ja Neuvostoliitosta on ollut suhdanneherkkä itsenäisyyden ajan alun negatiivisesta kuvasta sotien viholliskuvaan ja sodan jälkeisen ajan itsesensuuriin, jota leimasi fraseologia ystävydestä, yhteistyöstä ja rauhantahtoisesta ulkopoliitikasta. Myös kehitys Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen kertoo, että kuva muuttuu enemmän tarpeen ja tilanteiden kuin toisen kansan todellisten ominaisuuksien mukaan – kuva kyllä hyödyntää aitoa historiaa, mutta tekee sen valikoivasti.

Talvisodan Suomessa omaksuttu viholliskuva omasi useimmat yleiset viholliskuvien piirteet. Ennen kaikkea kuvan voima oli sen sisältämässä tunteessa, joka teki siitä tehokkaan aseensa taistelussa ylivoimasta vihollista vastaan. Tunteeseen sisältyi kansallista ylemmyyttä, oma kansa nähtiin osana läntistä kulttuuria ja sivistystä. Sen katsottiin lopulta selviävän voittajaksi itäisestä barbaarista, koska läntinen demokratia ja kristillisuus nähtiin paremmiksi kuin vihollisen edustama itäinen despotia ja pakanuus. Viholliskuvassa voitiin hyödyntää myös historiaa, perivihollisuutta ja vieraan kansan poikkeavaa elämänmuotoa.

Valkoisessa Suomessa oli itsenäistymisen aikana ja jälkeen levitetty aktiivisesti ryssävihaa. Se osui sikäli otolliseen maaperään, että Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmä todella herätti pelkoa Suomen porvaristossa. Itsenäisyyden alkuaikojen nationalistisesta hengestä saatiin myös käyttövoimaa vihan-kylvöön. Mitä oikeistolaisemmasta ajattelusta oli kysymys, sitä voimakkaammin kaikenlaista varustautumista vaadittiin. Toisaalta vasemmisto ei samoja näkemyksiä ainakaan samalla tunteen intensiteetillä jakanut.

Silti voi kysyä, olivatko negatiivinen Neuvostoliitto-kuva ja jälkeensä paheksuttu ja hävetty ”ryssäviha” niitä puolustuslinjoja, jotka lopulta auttoivat pelastamaan Suomen talvisodassa? Baltiassa, missä vastavaa ilmiötä ei tunnettu, ei noustu ase kädessä vastustamaan maahantunkeutujaa. Näin ei oltu tehty myöskään Puolassa eikä

Tšekkoslovakiassa, Itävallasta puhumatta-kaan. Suomalaiset sen sijaan tekivät vastarintaa, joka hämmästytti koko edelliset luopumiset nähnyttä maailmaa. Jos ei ”koko patoutuneen vihan voimalla”, kuten oikeistolaisesti ajattelevien piirissä saatettiin sanoa ja ehkä lähteäkin, niin kuitenkin halusta valita sittenkin itse oma elämänmuoto. Ja ylipäätään vapaaehtoisesti valita.

MARTTI FAVORIN

Arkailu poliittisena linjana

Suomen diplomaattinen lähestyminen Saksaan toisen maailmansodan jälkeen

Suomen sodanjälkeinen suhtautuminen sodan hävinneeseen ja pian kahtia jakautuneeseen Saksaan on jälkikäteen saanut ansaittua kiitosta. Tasapuolisen suhtautumisen lähtökohtina olivat kuitenkin empiminen ja arkailu, jotka johtivat moniin kiusallisiin tilanteisiin ja kiperiin ratkaisutilanteisiin.

■ Kun tarkastelee J. K. Paasikiven sotien jälkeisen ajan päiväkirjoja tai hänen arkistonsa luetteloa Kansallisarkistossa, tuntuu kuin maa nimeltä Saksa olisi hävinnyt maapalloilta. Saksa mainitaan usein mutta vain menneisyyteen liittyvissä asioissa. Ensimmäinen lyhyt merkintä uudesta Saksasta on 11.12.1947:

Enckell luonani. Ensin puhui edustuksen järjestämisestä Saksaan sekä itä- että länsivyyhykkeelle. – Seppälä. Minä hyväksyin.

Suuraavat merkinnät ovat vasta 6.5.1950 ja 20.7.1950 – siis sen jälkeen kun Saksan liittotasavalta ja Saksan demokraattinen tasavalta olivat valtioina syntyneet.

Ensimmäiset yhteydenotot ja sopimukset

Hallitus oli todennut 3.3.1945, että Suomen ja Saksan välillä vallitsi sotatila 15.9.1944 lähtien, jolloin saksalaisten hyökkäys Suursaarta vastaan tapahtui. Näin se halusi kirkaistaa maiden välisten suhteiden luonnetta. Kuitenkin Saksa oli ollut ennen sotia Suomen keskeinen kauppakumppani, joten jonkinlaisten suhteiden luomiseen oli sota-korvaustenkin suorittamisen johdosta pa-

88. Frank Reuther (1992) 'Das Rußlandbild der Historisch-politischen Blätter für das katholische Deutschland im Vormärz. Ein Beitrag zur historische Stereotypenforschung, teoksessa *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Band 39. Heft 2. Stuttgart, Osteuropa-Institut: 177–198.

89. Stammer (1957) Heinrich Stammer (1957) 'Wandlungen des deutschen Bildes vom russischen Menschen', teoksessa Hans Koch (toim.) *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Band 5, München, Osteuropa-Institut: 271–305.

90. Jahn (1985) 31.

91. Luigi de Anna (1991) Vieraiden kansojen kirjallisuudesta kuvasta, teoksessa Cristian Krötzl. (toim.) *Mediaevalia Fennica*, Historiallinen Arkisto 96, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 22.

92. Benson L. Grayson (1978) 'Introduction', teoksessa Benson L. Grayson (toim.) *The American Image of Russia 1917–1977*, New York, Frederick Ungar Publishing: 1–5, 19–20; myös Peter G. Filene (1968), *American Views of Soviet Russia 1917–1965*, University of North Carolina, Homewood Illinois, The Dorsey Press: 12–16, 60–61; de Anna (1991) 24.

kottavaa tarvetta etenkin läntisiin osiin. Esi-merkiksi vain sieltä sai masuuneihin sopivaa koksia. Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta (Soteva) yritti saada kontakteja sinne Belgiasta käsin. Paikalle ei uskallettu mennä.¹

Suoriin yhteyksiin tarvittiin vastapuolen rohkaisu. Yhdysvaltain Tukholman lähetystön kaupallinen sihteeri ilmoitti 13.12.1946, että Suomesta voidaan viipymättä lähettää kahden hengen epävirallinen valtuuskunta sen ja Englannin vyöhykkeille Saksaan tutkimaan sikäläisiä toimitusmahdollisuuksia Suomeen. Matkan tekivät vasta helmikuussa 1947 professori Jorma Serlachius ja tohtori Bertil Nyberg. He kävivät Mindenissä ja selvittivät ostojen ja myyntien menettelyjä, joita valvottiin äärimmäisen tarkasti.²

Maaliskuussa 1947 saksalaista omaisuutta Suomessa järjestelleen Neuvostoliiton hoitokunnan edustaja L. S. Maslov kävi ulkoministeriön kauppapoliittisen osaston apulaisosastopäällikkö Johan Nykoppin luona kehottamassa Suomea lähettämään kauppavaltuuskunnan Saksaan Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeelle.³

Tällä välin eli 10.2.1947 Suomen rauhansopimus oli solmittu ja maan toimintavapauden oletettiin kasvaneen. Taloudelliset tosiasiat pakottivat ja nyt mahdollistivat omatkin aloitteet. Ensimmäisenä pohdittiin Suomen edustautumista läntisten miehittäjävaltojen luo Mindeniin, jonne Yhdysvallat ja Englanti olivat perustaneet vienti- ja tuontiviraston (*Export/Import agency IEIA*). Sen tarkoituksena oli edistää näiden miehitysvyöhykkeiden ulkomaankauppaa muiden maiden kanssa. Lontoossa toiminut Euroopan väliaikainen taloudellinen komitea (*Emergency Economic Committee for Europe, EECE*) kehotti eri maita asettamaan "ensiluokkaisen päteviä" (*having high qualifications*) taloudellisia edustajia samaan kaupunkiin. Lukuisilla mailla oli edustajansa Mindenissä. Suomen kaupallinen edustaja Lontoossa Hj. Krogius piti välttämättömänä, että Suomi alusta lukien on mukana Saksan kaupan kehittämisessä. Tätä varten Suomenkin olisi saatava miehensä Mindeniin.

Tämä ei kuitenkaan toteutunut. Suomen annettiin ymmärtää, että kauppaneuvotte-

lut oli pidettävä Berliinissä, jossa miehitysvaltojen korkein elin valvontakomissio ja sen osastot toimivat. Kaikille oli tärkeätä korostaa pitävänsä Saksaa yhtenä kokonaisuutena.⁴

Suomi lähettikin Berliiniin kaksi valtuuskuntaa, R. Seppälän johtaman valtuuskunnan Neuvostoliiton miehitysvyöhykettä sekä Hj. Krogiuksen johtaman valtuuskunnan Yhdysvaltain ja Englannin miehitysvyöhykkeitä varten. Lieneekö varovaisuutta sekkin, että valtuuskunnat esitteli presidentille kauppa- ja teollisuusministeri Uno Takki, joka myös allekirjoitti valtuuskirjeet? Kumpikin valtuuskunta sai aikaan tavaravaihto- ja maksusopimuksen.

Venäläiset ottivat esille myös pysyvämman edustuksen perustamisen. Sen taloushallinnon kansliapäällikkö Lebenson huomautti Seppälälle, että heille oli välttämättöntä, että Suomella on Berliinissä virallinen edustaja. Kun häneltä kysyttiin, voisiko edustusto hoitaa asioita myös muiden vyöhykkeiden kanssa, hän vastasi, että asia on "venäläisille yhdentekevä, mutta koska Suomi kai haluaa solmia kauppasuhteet myös muihin miehitysvyöhykkeisiin, niin tuntui hänestä luonnolliselta, että edustusto toimisi koko Saksaa varten samoin kuin jo eräiden muidenkin maiden edustustot". Berliinin merkityksen korostaminen vastasi myös venäläisten poliittisia tarkoitusperiä tilanteessa, jossa Stalinin tavoite oli, että "koko Saksan täytyy olla meidän".

Edustautumista ei käsitelty neuvotteluissa kahden länsiliittoutuneiden kanssa, mutta loppuraportissaan Hj. Krogius korosti edustajan paikallaolon välttämättömyyttä Berliinissä.⁵

Uno Takki esitti hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa 24.10.1947, että Berliiniin "ensi tilassa" perustettaisiin pysyvä kaupallinen valtuuskunta Suomen sekä itä- ja länsivyöhykkeiden miehitysvaltojen välisten kauppasopimusten aiheuttamia tehtäviä hoitamaan. Valiokunta pani asian pöydälle, mutta kuten edellä näimme, presidentti Paasikivi hyväksyi suunnitelman joulukuussa. Samassa kuussa liittoutuneiden ulkoministerien kokous hajaantui viimeisessä kokouksessaan Lontoossa. Jo edellisessä Mos-

kovan epäonnistuneessa kokouksessa maaliskuussa 1947 länsimaiden kolme ulkoministeriä olivat tulleet Stalinin nenän edessä yksimielisyyteen siitä, että ”*typistetty ja voiminsa palautettu Saksa ei olisi niin vaarallinen kuin yhdistetty valtio, joka saattaisi joutua Neuvostoliiton valvontaan*” (Gaddis). R. Seppälä ei milloinkaan lähtenyt Berliiniin.

Entisten liittoutuneiden ero alkoi vauhdilla. Stalin irtosi Marshall-suunnitelman tarjoamasta taloudellisesta avusta. Maaliskuussa 1948 neuvostovyöhykkeen komendantti jätti yhteisen valvontakomission ja ilmoitti yhteisen hallinnon päättyneen. Helmikuussa 1948 Yhdysvaltain ja Englannin perustama alueen osavaltioiden edustajista muodostettu *Wirtschaftsrat* sai eräänlaisen taloushallituksen aseman ja asetui Frankfurt am Mainiin. Ja kesäkuussa 1948 alkoi Berliinin saarto.⁶

Edustustot perustetaan

Uudessa tilanteessa liikkeelle päästiin jälleen vastapuolen aloitteella. Neuvostoliiton Helsingin kaupallinen edustaja Artemjev ehdotti, että Suomi lähettäisi Berliiniin valtuuskunnan neuvottelemaan 25.7.1947 allekirjoitetun kauppasopimuksen ongelmista. Ulkoasiainvaliokunta päätti valtuuttaa ulkoministeriön määräämään valtuuskunnat molemmille vyöhykkeille, Berliiniin Tauno Sutisen ja Frankfurtiin Leo Tuomisen johdolla. Valtakirjat antoi jälleen kauppa- ja teollisuusministeri.

Berliinissä neuvostoviranomaiset ”alleviivasivat” Suomen kaupallisen edustuston välttämättömyyttä, mihin Sutisen valtuuskunta avoimesti yhtyi. Jo matkan aikana Sutinen selvitti sekä muodollisia että käytännön kysymyksiä. Ehdotus edustuston perustamisesta olisi tehtävä diplomaattista tietä Neuvostoliiton hallitukselle. Ruotsilla oli brittiläisellä vyöhykkeellä pääkonsuli, jota Neuvostoliitto ei ollut tunnustanut, mutta sen kanssa oltiin tekemisissä. Kuitenkin kun esille tuli epämiellyttävä asia – esimerkiksi ruotsalaisomaisuuden saaminen Ruotsiin – yhteistyöstä kieltäydyttiin, koska konsulaattia ei ollut tunnustettu. Sutiselle ei selvinnyt, voisiko edustusto olla yhtey-

dessä myös muiden miehitysvyöhykkeiden kanssa.

Tätä asiaa Leo Tuomista pyydettiin selvittämään Frankfurtissa, jossa hän oli 15.–25.6.1948. Jo kauppasopimusneuvotteluja koskevassa raportissaan hän korosti edustuston tarpeellisuutta Frankfurtissa. Selvittäessään Helsingistä tullutta tiedustelua yhteisen edustuston perustaminen Berliiniin torjuttiin sillä perusteella, ettei yhteinen valvontakomissio ollut enää täysilukuinen. Helppoa edustuston perustaminen ei ollut länteenkään, sillä Tuomiselle todettiin, että Yhdysvaltain, Englannin ja Ranskan hallituksille

on selvästi määriteltävä, onko kysymyksessä kaupallisen edustuston vai konsuliasioita hoitavan edustuston perustaminen. Mr Lockingin ilmoituksen mukaan kaupallisella edustajalla ei ole oikeutta hoitaa konsuliasioita eikä toisaalta konsuliviranomaisella kaupallisia kysymyksiä. Sen sijaan voidaan perustaa kaupallinen edustusto, johon määrätään virkailija konsuliasioita varten tai voidaan perustaa pääkonsulin- tai konsulinvirasto, johon sanotun viraston päällikön alaisuuteen voidaan määrätä kaupallisia asioita hoitava henkilö.

Poliittisesti Berliinin saarto antoi vastauksen kysymykseen yhdestä tai kahdesta edustustosta. Saksassa asioilla oli myös ta-

1. Ilmari Harki (1971) *Sotakorvausten aika*, Jyväskylä, 89.
2. Puhelinsanoma Tukholmasta 13.12.1941 ja Tukholmaan 20.12.1946, Rafael Seppälän muistio 26.3.1947 prof. J. Serlachiuksen matkallaan Saksaan hankkimista tiedoista 58 B1 SLT UM.
3. J. Nykoppin muistio 21.3.1947 58 B1 SDT UM.
4. T. Voionmaan muistio 8.3.1947: Kysymys Suomen edustautumisesta Minden’issä, Suomen kaupallisen edustajan Lontoossa kirje 28.3.1947, Lontoon salasäike 4.6.1947 58 B1 SLT UM.
5. Allekirjoittamaton ja päiväämätön P.M. ”edustuksen järjestämisestä Berliinissä 58 B1 SDT, Muistio 19.2.1947, Rautasen (?) muistio 10.8.1947: Suomen sekä Englannin ja U.S.A:n Saksan miehitysvyöhykkeiden kauppa- ja maksusopimus, Hj. Krogiuksen kirje 15.8.1947 J. Nykoppille, Englannin kaupallisen edustajan käynti UM:ssä ?7.1947 58 B1 SLT, HUAV:n ptk. 9.4.1947 UM; John Lewis Gaddis (1997) *We now know. Rethinking Gold War History*, Oxford, 116.
6. Risto Solangon PM. 22.8.1949: ”Länsi-Saksa” 7 D2 Saksa, HUAV 24.10.1947 UM; Gaddis (1997) 117–118.

loudellinen taustansa. Länsiliittoutuneille Saksan miehitys oli raskas taloudellinen rasitus, josta päästäkseen niiden oli saatava alueen talous pyörimään. Tämän vuoksi ne halusivat viedä Suomeen alueen teollisuuden tuotteita ja ostaa raaka-aineita. Samanaikaisesti Neuvostoliitto oli vienyt omalta vyöhykkeeltään sen aikaisen (kesäkuu 1948) arvion mukaan seitsemän miljardin dollarin arvosta tavaraa. Itäinen miehitysalue vei mielellään Suomeen raaka-aineita ja toi investointitarvareita, jotka mahdollisesti eivät ollenkaan jääneet Saksaan. Tällaisten olosuhteiden vuoksi alueiden taloudet oli muun muassa eri valuutoilla erotettava toisistaan.⁷

Suomen oli ryhdyttävä tuumasta toimeen kahden edustuston perustamiseksi Berliiniin ja Frankfurt am Mainiin. Moskovasta ei lupaa saatu, sillä A. N. Abramov ilmoitti asian kuuluvan Berliinissä olevan sotilashallinnon alaan. Sinne lähetettiin syyskuussa 1948 kaupalliseksi edustajaksi T. H. Heikkilä. Viikon kuluttua häntä neuvottiin kääntymään miehitysviranomaisten asettaman *Deutsche Wirtschaftskommissionin* eli siis saksalaisten puoleen, joiden kanssa kauppasopimuskin neuvoteltiin. Edustusto perustettiin ilman erityisiä lupa- tai muitakaan muodollisuuksia. "Suomen Berliinissä oleva kaupallinen edustusto" lähetti ensimmäisen kirjeensä Helsinkiin 21.9.1948.

Huoneiston saamiseksi Heikkilän oli kuitenkin käännyttävä venäläisen "keskuskomendatuurin" puoleen. Hän sai välittömästi audienssin eversti Kalinin luo. Tätä unkarilainen virkaveli ihmetteli, koska hän ei ollut päässyt kapteenia korkeammalle. Sisälle pääsykin oli mutkatonta. Ensimmäinen vartio oli puoli kilometriä ennen rakennusta. Ohittamalla siinä olevan jonon Heikkilälle annettiin "propusk", jonka avulla sivuutettiin matkan varrella olleet sotilasvartiot.

Eversti Kalinille oli pantu sanat suuhun. Hän kysyi ystävällisesti, edustaisiko Heikkilä Suomea koko Saksassa, vaikka tämän jättämässä kirjeessä puhuttiin vain itävyöhykkeestä. Hänen annettiin siis ymmärtää, että venäläiset eivät "näki mitään luonnontonta siinä, että edustusto hoitaisi asiat koko

Saksassa". Venäläiset pitivät jopa mahdollisena, että edustusto sijoittuisi brittiläisellä vyöhykkeellä olevaan Suomen lähetystöaloon, jonka kuntoon saamiseksi he olivat valmiit avustamaan materiaalin saannissa. Myöhemmin majuri Sorokin sanoi Heikkilälle, että "Suomelle haluttiin tarjota vain ensiluokkaista". Yhtä ystävällisen vastaanoton Heikkilä sai Deutsche Wirtschaftskommissionin presidentin Heinrich Raun luona. Kun Heikkilä oli esittänyt edustustonsa tarpeita, Rau käski apulaisensa täyttää ne kiireellisesti (*vordringlich*).

Berliiniin oli näin perustettu kaupallinen edustusto, koska neuvostoviranomaiset halusivat varata lähetystöjen ja konsulaattien perustamisoikeuden tulevalle Saksan hallitukselle, jonka luonteesta heillä oli tietysti oma käsityksensä.⁸

Lännessä kävi päinvastoin. Ulkoasiainvaliokunta keskusteli 27.10.1948 kaupallisen edustuksen järjestämisestä Saksan läntisille miehitysvyöhykkeille. Kysymys oli tarkoituksellisesti jätetty odottamaan vastaavan edustuston perustamista Berliiniin. Johan Nykoppin ehdotuksen mukaisesti valiokunta päätti lähettää jaostosihteeri Gunnar Palmrothin Frankfurtiin neuvottelemaan viennin saamiseksi uudelleen käyntiin. "Kysymystä siitä, olisiko jaostosihteeri Palmroth sittemmin määrättävä pysyvästi jäämään Frankfurt am Mainiin, ei tarvitse ratkaista heti, vaan voidaan henkilököysymykseen palata myöhemmin." Toisessa yhteydessä Nykopp piti edustusta tärkeänä myös sen johdosta, että "Marshall-suunnitelman yhteydessä on esiintynyt pyrkimyksiä länsivyöhykkeen viranomaisten taholta diskriminoida ulkomaankaupassa Marshall-suunnitelman ulkopuolella olevat maat".

Kuitenkin jo muutama päivä kokouksen jälkeen ulkoministeriö lähetti nootin länsiliittoutuneiden Helsingin lähetystöihin, että maan tarkoituksena on nimittää V. G. Palmrothin Suomen *Trade Representativeksi* näiden maiden miehitysvyöhykkeitä varten. Miehitysviranomaiset hyväksyivät G. Palmrothin Suomen edustajaksi Frankfurtiin, jossa oli jo 28 valtiota edustettuina konsulaateillaan. Suomalaisten oli seurattava esimerkkiä, koska kaupallinen edustaja oli oi-

keutettu olemaan tekemisissä vain ulkomaankauppaviraston kanssa. G. Palmroth sai 7.1.1949 tittelin *acting consul for Finland*. Näin hän sai oikeuden myös kuriiripostiin ja salasähkeisiin. Palmrothin virka vakinaistettiin vasta 23.9.1949, jolloin Saksan liittotasavalta oli jo syntynyt – tosin ilman ulkoministeriötä. Hän oli myös Sotevan edustaja Saksassa.

Palmrothin aseman muutoksesta länsiliittoutuneet saivat nootin 10.1.1949, mutta siihen ei kuulunut vastausta elokuuhun mennessä. G. Palmroth ei ehtinyt jättää valtakirjaansa ennen uutta muutosta. Toukokuussa 1949 julistettiin Bonnissa ”Länsi-Saksan liittovaltion” perustaminen. Tässä valtiossa miehittäjiä edusti Korkea Komissio (*The Allied High Commission*). Ulkovaltojen edustajat akkreditoitaisiin tämän elimen luo. Edustustoille ei tällöin tulisi varsinaista diplomaattista tai konsulaarista asemaa, vaan annettaisiin niille erikoisluonne. Vihdoin Palmroth saattoi jättää valtakirjansa.⁹

Kädenvääntö Berliinissä

Berliinin kaupallisen edustuston ja Frankfurtin konsulaatin tilanne oli kokonaan muuttunut Saksan liittotasavallan ja Saksan demokraattisen tasavallan (7.10.1949) perustamisen jälkeen. Mikä tulisi olemaan edustustojen suhde uusiin hallituksiin, joiden kanssa oli joka tapauksessa sovittava taloudellisista asioista? Tässä tilanteessa Saksat lähtivät kokonaan eri teille. Saksan liittotasavalta halusi välttää kaikkea, mikä voisi vaikeuttaa Suomen asemaa. Saksan demokraattinen tasavalta puolestaan valitsi Suomen ensimmäiseksi ei-kommunistiseksi valtioksi, jolta voitiin odottaa ja vaatia Saksan demokraattisen tasavallan täydellistä tunnustamista ”de jure”. Ulkoministeri Georg Dertinger totesi 28.3.1950 Otto Grotewohlille:

SDT:n asema on niin vahva, että se voi vaatia Suomelta juridisesti pätevän tunnustuksen kauppasopimuksen vahvistamisen edellytyksenä.¹⁰

Saksan demokraattisen tasavallan syntyessä Suomi oli saamassa valmiiksi uuden

kauppasopimuksen. Asiaa oli todennäköisesti tahallaan viivytetty tähän ajankohtaan. Neuvottelijat välttivät asian poliittisen kysymyksen parafoimalla sopimuksen allekirjoittamisen sijasta. Selitykseksi ilmoitettiin, että Suomen edustajalla oli valtakirja allekirjoittaa ainoastaan miehitysviranomaisten kanssa tehty sopimus. Silti sovittiin, että kauppasopimusta ruvettaisiin heti sovelta- maan kuten tapahtuikin. Kaikesta sovitus- ta huolimatta Berliinin kaikki seitsemän kommunistista lehteä uutisoivat näyttävästi, että Saksan demokraattinen tasavalta oli solminut ensimmäisen kauppasopimuksen ja esimerkiksi *Tägliche Rundschau* julisti etusivullaan:

Hyväksyessään SDT:n edustajan allekirjoituksen lailliseksi Suomi on tosiasiallisesti tunnustanut tämän tasavallan olemassaolon.

Nyt alkoi todellinen painostus, jota vastaanottamaan T. H. Heikkilä ei ollut oikea henkilö. Ulkoministeri Dertinger kertoi Heikkilälle marraskuussa 1949, ettei hänen hallituksensa halua painostaa ketään, vaan jokaisen valtion on perusteellisesti harkittava tilannetta. Jo tässä vaiheessa Heikkilä

7. Lontoon raportti 29/12.7.1948: Saksan pulma 7 D2 Saks; HUAV 10.5.1948 liitteenä J. Nykoppin muistio 23.4.1948: Kauppavaihdosta Saksan itä- ja länsivyyhykkeen kanssa ja Tauno Sutisen muistio 5.5.1948: Saksan länsivyyhykkeen ja Suomen välisestä kauppavaihdosta; Leo Tuomisen muistio 30.6.1948: Kaupallisista neuvotteluista Länsi-Saksan miehitysviranomaisten kanssa Frankfurt am Mainissa 15.6.–25.6.1948 58 B1 SLT; T. Sutisen sähkö 21.5.1948 58 B1 SDT; Tauno Sutisen muistio 13.12.1947: Edustuksen järjestämisestä Berliinissä ja 5.6.1948: Suomen edustuksen perustamisesta Berliiniin 5G Berliini a; Yhdysvaltain poliittisen neuvonantajan Saksassa kirje 7.7.1948 Leo Tuomiselle 5G Frankfurt a UM.

8. Berliinin kirjelmät 21.9.1948, 23.9.1948 ja 4.10.1948, T. H. Heikkilän muistio 24.10.1948 käynnistä venäläisessä keskuskommandaturissa, J. Nykoppin muistio 6.11.1948 5G Berliini a; UM:n kirje Moskovaan 27.8.1948 ja Moskovan sähkövastaus 14.9.1948 12L SDT UM. 9. HUAV 27.10.1948 liitteenä J. Nykoppin muistio 26.10.1948 Suomen edustuksen järjestämisestä; J. Nykoppin muistio 6.11.1948 5G Berliini a; Nootti USA:n edustustolle Helsingissä 1.11.1948, G. Palmrothin kirje UM:lle 29.11.1948, Frankfurtin kirjeet 17.8.1948 ja 30.10.1948 5G Frankfurt a; Frankfurtin konsulinviraston vuosikertomus 1949 5G Frankfurt t UM.

10. Dörte Putensen (2000) *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West*, Berlin, 53.

uskoi, että Saksan demokraattinen tasavalta on enemmän tai myöhemmin tunnustettava ainakin de facto. Kun muut eivät yskää ymmärtäneet, Itä-Saksa lähti painostuksen tielle. Helmikuussa 1950 Heikkilä kutsuttiin ulkomaankauppaministeriöön, jossa hän sai kauppavaihdon – todellisia – ongelmia koskevan kirjelmän. Pian keskustelu kuitenkin kääntyi kauppasopimuksen allekirjoittamiseen. Heikkilä otti kantaa vain asian käytännöllisiin näkökohtiin ja huomautti, että parafoinnin yhteydessä oli sovittu sopimuksen soveltamisesta. Pohjoismaiden referentti vastasi tämän pitävän paikkansa, ”mutta silloin ei ajateltu, että väliaikainen olotila muodostuisi näin pitkäksi”.

Suomen hallitus päätti 11.3.1950 allekirjoittaa kauppasopimuksen. T. H. Heikkilälle lähetettiin valtakirja, jonka lähetekirjelmän arkistokappaleeseen kansliapäällikkö T. Voionmaa kirjoitti:

Saksan Demokraattisen Tasavallan tunnustaminen jätetty meidän taholtamme täysin avoimeksi.

Tähän jatkoi apulaisosastopäällikkö Leo Tuominen:

Koska en näe, miten se voisi käytännössä olla mahdollista sen jälkeen kun edellä mainittu sopimus on allekirjoitettu, pyydän, että /pol.os./ laatii selventävän sähkeen (sala-) Berliiniin.

Tällaista sähkettä en ole löytänyt. Sen sijaan Erik Castrénilta ja K. G. Idmanilta pyydettiin asiantuntijalausunnot kauppasopimuksen ja hallituksen tunnustamisen välisestä suhteesta. Juridisilla keinoilla solmua ei kuitenkaan voitu avata. Itä-Saksa tavoitteli Suomelta tunnustusta.

Tätä varten valtiosihteri Anton Ackermann kutsui Heikkilän illalla 17.3.1950 Kulturbundetin huoneistoon, jonka erään tyhjän salin nurkkauksessa keskustelu käytiin. Jännittävässä tilanteessa Heikkilältä lipsahiti, että ”päättäessään allekirjoittaa kauppasopimuksen Suomen hallitus on samalla ottanut kannan tunnustamiskysymykseen”.

Tämä ei kuitenkaan Ackermannille riittänyt, vaan hän esitti ihmeellisen ehdotuksen diplomaattisten missioiden vaihtamisesta (itäblokin mailla ei ollut Berliinissä lähetystöjä, vaan missionit). Epämääräisen diplomaattisen missionin avaamiseksi riittäisi sitä koskeva ilmoitus ulkoministeriölle. Päällikölle ei tarvitse pyytää *agrementtia* – vastaanottajavaltion suostumusta – eikä hänen tarvitse jättää valtuuskirjaa. Tietenkin tämä järjestely haluttiin liittää kauppasopimuksen allekirjoitustilaisuuteen.

Tapaamista koskeva kirje saapui Helsinkiin 24.3.1950. Ulkoministeri ja presidentti pitivät parhaana kutsua Heikkilä Helsinkiin ”neuvottelemaan”, koska hän oli ”osoittanut suurta tyhmyyttä” (Paasikivi). Ennen lähtöään Heikkilä ehti tehdä vielä monta uutta tyhmyyttä. Hän perusteli toimiaan Helsinkiin lähettämässään raportissa:

- Suhteiden parantamisessa Neuvostoliittoon olisi myönteinen suhtautuminen Saksan demokraattiseen tasavaltaan yksi kaikkein tehokkaimpia keinoja.
- Saksan demokraattinen tasavalta ei ole kansainvälisoikeudellisessa mielessä ollenkaan tunnustamiskelpoinen, jolloin ”tunnustamisessa ei voi olla kysymys muusta kuin Neuvostoliiton Saksan politiikan tunnustamisesta”.
- Suomen edustuston vetäytyminen Berliinistä olisi kiusallista, minkä vuoksi Suomi voisi tekemättä tunnustamisasiassa mitään nimenomaista päätöstä muuttaa kaupallinen edustustonsa diplomaattiseksi edustustoksi.
- Ei liene pelättävissä sellainen kiusallinen tilanne Helsingin diplomaattikunnassa, että siihen kuuluisi kaksi Saksan edustajaa, jotka luonnollisesti sopisivat huonosti keskenään.

Viimeisen virheliikkeensä T. H. Heikkilä teki saatuaan kutsun Helsinkiin, koska hän piti tarpeellisena hankkia mahdollisimman tarkan selvityksen kysymyksiin, jotka matkan yhteydessä saattoivat tulla esille. Hän oletti, että hänet oli kutsuttu konsultaatioihin eikä pois tekemästä enempiä virheitä. Hän lähti valtiosihteri Ackermannin puheil-

le eikä mihinkään Kulturbundetin sivuhuoneeseen vaan ulkoasiainministeriöön. Siinä sitä olikin Helsingissä selitettävää, mutta Heikkilä viittasi jälleen parhaaseen argumenttiinsa eli Suomen suhteiden parantamiseen idän suuntaan!¹¹

Heikkilä pantiin Helsingissä töihin pasitoimiston päälliköksi. Hänen sijaistaan Lasse Syrénia kehoitettiin ilmoittamaan, että Suomi oli valmis allekirjoittamaan kauppasopimuksen, ja seuraamaan tarkoin muiden maiden suhtautumista Saksan demokraattiseen tasavaltaan. Tarkoitus ei ollut lähteä utelemaan, minkä Syrén kuitenkin teki. Näin ilmeni eräs mielenkiintoinen piirre. Sveitsiläiset olivat jo päässeet sopimukseen siitä – mikä myöhemmin peruuntui – että kauppasopimuksen allekirjoittaminen ei merkitse kannanottoa tunnustamiseen. Saksan demokraattisen tasavallan edustaja oli kuitenkin maininnut, että ”esimerkiksi Suomen suhteen ei tultaisi vastaavasti menetelemään, vaan jos Suomi haluaa solmia kauppasopimuksen, on sen myös tunnustettava SDT”.

Saksan demokraattisen tasavallan ulkomaankauppaministeriö olisi ollut valmis allekirjoittamaan kauppasopimuksen, mutta korkeammalla taholla oli asetettu erinäisiä ehtoja. Ministeriön edustaja Linke kertoi avoimesti omana mielipiteenään Saksan demokraattisen tasavallan ”odottaneen, että Suomi Neuvostoliiton naapurina olisi tehnyt ulkopoliittisessa mielessä enemmän kuin muut länsimaat”. Leipzigin messuilla maaliskuussa 1950 suomalaisia kohdeltiin erityisen ynseästi. Niiden päätyttyä Heikkilä tuli ilmoittamaan Suomen valmiudesta allekirjoittaa kauppasopimus. Virkamiehet tekivät nopeasti kaikkensa, jotta suomalaisten messuvieraiden kohtelua olisi muutettu. Tämä oli kuitenkin myöhäistä, sillä he olivat jo matkalla lentokentälle.¹²

Suomi päätti yrittää solmun avaamista lähettämällä Heikkilän lyhyelle matkalle Berliiniin, vaikka tilannetta vaikeutti edelleen tieto, että Saksan liittotasavalta saa lähiaikoina oman ulkoministeriön. Heti kun Saksan demokraattisen tasavallan viranomaiset saivat T. H. Heikkilän viisumiansomuksen, Lasse Syrén kutsuttiin ulkomaan-

kauppaministeriöön toisaalta selvittämään, oliko jotakin uutta tekeillä, ja toisaalta kuulemaan, etteivät Itä-Saksan asenteet olleet muuttuneet, vaan *Auswärtiges Amtin* perustamisen johdosta mieluummin koventuneet. Nyt puhuttiin taas *de jure* tunnustamisesta.

Syrénin raporttiin suhtauduttiin huolestuneena. T. O. Vahervuori varoitti jopa Englannissa virkamatkalla ollutta Leo Tuomista:

Koko juttu alkaa saada yhä enemmän poliittista sävyä. Näin ollen Korkean Päällikön lähtiessäsi Sinulle antama ohje, että Sinun tulisi keskusteluissasi Länsi-Saksan herrojen kanssa visusti varoa antamasta heille sitä vaikutelmaa, että olisimme taipuvaiset menemään nykyistä pitemmälle suhteissamme Liittotasavaltaan, on tämän kautta tullut entistä ajankohtaisemmaksi.

T. H. Heikkilälle annettiin tarkat ohjeet matkalleen lokakuussa 1950. Niissä korostettiin käynnin kaupallista luonnetta. Hän saattoi noteerata vastapuolen mielipiteet ja ehdotukset, mutta hänellä ei ollut valtuuksia keskustella muusta kuin kaupasta ja ”ennen kaikkea ei saa lausua mitään omia mielipiteitä”. Matkan aikana saatiin valmiiksi uusi kauppasopimus, mutta saksalaisosapuolelle ei ylempää saatu allekirjoitusoi-keutta.

11. T. H. Heikkilän muistio 19.10.1949: Saksan demokraattisen tasavallan väliaikaisen hallituksen tunnustaminen, 24.10.1949: Itä-Saksan kysymys, 5.4.1950: Saksan demokraattisen tasavallan tunnustaminen ja 14.4.1950 (Heikkilän selostus toimistaan), Berliinin kirjelmät 31.3.1950 ja 4.4.1950, Erik Castrénin lausunto 20.4.1950 ja K. G. Idmanin lausunto 24.4.1950 12L SDT, Berliinin raportit 3/30.1.1950, 6/14.3.1950, 8/15.3.1950 ja 10/18.3.1950 Raporttisarja, puhelinsanoma Berliinistä 12.10.1949, Berliinin kirjeet 19.8.1949 ja 14.2.1950, Berliinin lehtien uutiset Berliinin kirjeen 19.10.1949 liitteenä, J. Nykoppin muistio 22.10.1949, UM:n lähete Berliiniin 14.3.1950 58 B1 SDT, HUAV 7.3.1950 liitteenä T. O. Vahervuoren muistio 24.2.1950: Kysymys Saksan hallituksen tunnustamisesta UM; J. K. Paasikiven päiväkirjat 30.3.1950 ja 6.5.1950.

12. Berliinin kirjelmät 19.7.1950, 11.8.1950, 5.9.1950 ja 25.9.1950 12L SDT; Berliinin kirjelmän 19.5.1950 liite ”Keskustelu Ruotsin Berliinissä olevan pääkonsulin Engin kanssa, Lasse Syrénin muistio 12.6.1950: Lausuntoja Ruotsin, Tanskan ja Sveitsin kaupallisista suhteista Itä-Saksaan 58 B1 SDT UM.

T. H. Heikkilä palasi paikalleen Berliiniin toukokuussa 1951. Pian tämän jälkeen 19.7. 1951 ja ilman sen suurempia hälinöitä Suomi ja Saksan demokraattinen tasavalta alikirjoittivat uuden tavaranvaihto- ja maksusopimuksen. Heikkilän aikanaan tavoittelema *modus vivendi* oli saavutettu pelkistään odottamalla!¹³

Joustavuutta Frankfurtissa

Saksan liittotasavallan synnyttyä Suomen konsulinvirasto jatkoi toimintaansa Korkean Komission siipien suojassa. Se saattoi jopa laajentaa toimintaansa avaamalla sivukanslian Hampurissa 20.5.1950. Kuitenkin tilanteessa oli uusia epävarmuustekijöitä.

Liittotasavallan viranomaisiin konsulaatti suhtautui etäisesti. Kaikki mahdolliset asiat yritettiin hoitaa suullisesti ja välttämättömät kirjelmät osoitettiin viranomaisen sijasta asiaa hoitavalle virkamiehelle. Uusi kauppasopimus tehtiin lisäpöytäkirjan muodossa liittoutuneiden kanssa solmittuun kauppasopimukseen. Tekstissä käytettiin Saksan liittotasavallan sijasta vain 'Länsi-Saksaa'. Tähän kaikkien vastapuoli suhtautui myönteisesti ja antoi auliisti apuaan konsulaatille.

Marsalkka Mannerheimin kuoleman yhteydessä saksalaiset osoittivat suurta hienotunteisuutta. Liittokanslerinviraston protokollapäällikkö Hans von Herwarth esitti 30.1.1951 surunvalittelun suullisesti konsuli Orkomiehelle. Sanomalehdille kerrottiin, mutta samalla esitettiin toivomus, ettei asiaa kirjoitettaisi. Kehotusta noudatettiin.

Ne rajoitukset, jotka Saksan liittotasavallan syntyessä supistivat sen suvereenisuutta suhteissa ulkovaltoihin, eivät jääneet pitkäksi aikaa voimaan. Jo marraskuussa 1949 sille myönnettiin oikeus perustaa konsulin- ja kaupallisia edustustoja ulkomaille, pian myös tekemään sopimuksia ulkovaltojen kanssa. Liittokanslerinvirastoon perustettiin *Dienststelle für Auswärtige Angelegenheiten*. Ja vihdoin maaliskuussa 1951 syntyi *Auswärtiges Amt*. Jo marraskuussa 1950 Korkea Komissio ilmoitti edustustojen akreditoinnin siirtyvän liittotasavallan viranomaisille.

K. G. Idmanilta pyydettiin lausunto edessä olevasta tilanteesta. Hänen mielestään Suomen oli vaikea hakea konsulilleen *exe-*

quaturia – toimilupaa – liittotasavallan hallitukselta lähinnä valtion luonteen takia. Jos taas Suomen edustaja ei ollut diplomaatti eikä konsuli, "olisi välttämätöntä tai ainakin suotavaa, että sopimuksella tai vastavuoroisuuden perusteella määritellä hänen asemansa ja tehtävänsä". Lausunnosta ei taaskaan ollut apua, koska yhteisiä papereja vältettiin loppuun saakka.

Mannerheimin kuoleman surunvalittelun yhteydessä Suomi saattoi rauhoittua, sillä von Herwarthilla oli mieluinen viesti Orkomiehelle:

Käyntinsä aikana herra von Herwarth kertoi, että liittotasavallan viranomaiset täysin ymmärtävät Suomen arkaluontoisen aseman ja ovat valmiit tinkimään muodollisista näkökohdista säilyttääkseen taloudelliset suhteet ja muun kontaktin Suomeen.

Niinpä Saksan viranomaiset omasta puolestaan suhtautuvat myönteisesti siihen, että Suomen konsulinviraston nykyinen asema säilyttäisiin senkin jälkeen, kun liittotasavallan ulkoministeriö on perustettu.

Myös Korkein Komissio vahvisti konsulinviraston aseman maaliskuussa 1951. Se piti jopa mahdollisena uusien konsulinvirastojen perustamista Saksan liittotasavallan alueella siltä saatavalla toimiluvalla. Samanlaiseen asemaan jäivät myös Itävallan *Verbindungsstelle* ja Israelin kaupallinen edustusto. *Auswärtiges Amtin* kohteliaisuutta osoitti myös Suomen konsulaatin ottaminen 1952 diplomaattilistalle erikoisella nimikkeellä "Finnische Handelsvertretung (zur Zeit Konsulat)".¹⁴

Konsulin oli kaiken aikaa matkustettava paljon, sillä liittotasavallan viranomaisia oli ripoteltu eri kaupunkeihin. Tämän johdosta siirtyminen uuteen "tilapäiseen" pääkaupunkiin Bonniin ei ollut kiireellistä. Tärkein viranomainen, talousministeriön ulkomaankauppaosasto siirtyi Höchstistä Bonniin vasta vuoden 1952 alkupuolella. Useita tärkeitä elimiä oli samaan aikaan siirtymässä joko Kölniin tai Bad Godesbergiin. Niinpä myös useat sellaisetkin maat, joilla ei ollut poliittisia esteitä, olivat muuttamassa Bonnin tilojen rajallisuuden vuoksi Kölniin.

Konsuliksi siirtynyt Osmo Orkomies pyysi tammikuussa 1951 lupaa etsiä uudet toimitilat Kölnin eteläosista, joista oli noin 20 kilometrin matka Bonniin. ”Ottaen huomioon konsulinvirastomme nykyisen aseman Länsi-Saksassa” ei ollut aiheellista seurata liittotasavallan hallitusta uuteen pääkaupunkiin. Kesäkuussa 1951 muutto tapahtuikin, tosin ei kaupungin eteläosiin, vaan aivan Kölnin tuomiokirkon läheisyyteen. Frankfurtiin jäi – vastoin UM:n kaavailuja – pieni toimipiste, koska kaupunki oli kaupallisen elämän keskus. Kölnistä siirryttiin vasta lokakuussa 1968 lähemmäs Bonnina Bad Godesbergiin, jossa toimi lukuisia muitakin lähetystöjä.¹⁵

Syysy 1951 toi jälleen uuden tilanteen, kun liittoutuneiden Korkea Komissio oli lopettamassa toimintaansa. Saksan liittotasavallan ulkoministeriö kiinnitti Suomen huomiota siihen, että tämän tapahtuman jälkeen Suomi voi tuskin pitää konsulinvirasto nimistä edustustoa eikä se voine hakea toimilupaa liittoutuneiden perustettavasta suurlähettiläsneuvostolta.

Nimen muutos tuli kuitenkin ajankohtaiseksi toisesta syystä. Kun Saksan liittotasavalta halusi perustaa Helsinkiin kaupallisen edustuston, oli vastavuoroisuudenkin vuoksi Suomen konsulinvirasto muutettava samannimiseksi. Tämä tapahtui kuitenkin jo 22.6.1952 konsulin vaihtumisen yhteydessä. Liittotasavalta antoi kaupallisen edustuston päällikölle pääkonsulin arvon, mutta sen sai silloinen Suomen edustaja Olavi Munkki vasta helmikuussa 1954.¹⁶

Saksat Helsinkiin

Saksan liittotasavalta perusti ensimmäisten edustustojen joukossa konsulaatit Kööpenhaminaan ja Tukholmaan. Protokollapäällikkö von Herwart oli ottanut tammikuussa 1951 konsuli Orkomiehen kanssa puheeksi myös

”jonkinlaisen edustuston perustamisen Helsinkiin. Tällöin voisi ajatella kaupallista edustustoa tai vain sitä, että joku saksalainen liikemies matkustaisi silloin tällöin Helsinkiin virallisuontoisissa tehtävissä.”

Saman vuoden aikana maiden välinen kauppavaihto kasvoi huomattavasti. Talousministeriöstä tehtiin jatkuvasti esityksiä Auswärtiges Amtille edustuston perustamiseksi Helsinkiin. Liittotasavallan ulkoministeriö puolestaan halusi Suomen hallitukselta ehdotusta edustuston luonteesta, mutta sitä se ei rohjennut tehdä. ”Paras, että emme puhu mitään” (Paasikivi).

Kun Suomi ei ottanut kantaa liittotasavalta katsoi, ettei Suomi ollut valmis ottamaan vastaan sen edustustoa Helsinkiin. Tässä tilanteessa talousministeriö aikoi kytkeä Suomea koskevien asioiden hoidon Tukholmassa olevaan lähetystöön. Suomen oli jotenkin liikahtettava. Poliittisen keskustelun jälkeen tultiin maaliskuussa 1952 siihen tulokseen, että ”emme voi kieltää Länsi-Saksalta sitä kohtelua”, jonka se suo Suomen konsulaatille. Tukholman lähetystön sivutoimistoa ei kuitenkaan pidetty hyvänä ratkaisuna, ettei vain näyttäisi siltä, että Saksan liittotasavallan diplomaattinen edustusto toimisi Suomessa. Paras olisi kaupallinen edustusto.

Tässä järjestelyssä Suomi pelkäsi sitä, että liittotasavallan edustusto muodostuisi huomiota herättävän suureksi, ja Saksa taas epäro, että Helsingistä tulisi kaupunki, jossa molemmilla Saksoilla olisi edustustonsa.

13. Ohjeet Heikkilälle matkalle Berliiniin lokakuussa 1950 2.10.1950, Berliinin kirjelmät 18.11.1950, 23.5.1950, 25.9.1950 ja 13.12.1950, UM:n poliittinen tiedotus 2/3.10.1950, T. O. Vahervuoren kirje Leo Tuomiselle 2.10.1951 12L SDT UM.

14. HUAV 7.3.1950 liitteenä T. O. Vahervuoren muistio 24.2.1950: Kysymys Saksan hallituksen tunnustamisesta ja Frankfurtin kirjelmä 16.2.1950: Suomen edustus Länsi-Saksassa; Frankfurtin vuosikertomus 1950 5G Frankfurt t; Frankfurtin raportit 6/19.11.1950 ja 9/29.11.1950 12L SLT; Frankfurtin kirjelmät 4.2.1951 ja 12.3.1951 ja sähkö 8.3.1951 5G Frankfurt a; Frankfurtin kirjeet 5.2.1951 ja 22.5.1951 5G Frankfurt t, Frankfurtin kirje 17.6.1950, K. G. Idmanin lausunto 6.12.1950: Eräitä huomautuksia Länsi-Saksassa olevan Suomen edustuston oikeudellisesta asemasta 12L SLT, Kölnin kirje 4.3.1953 6O SLT a, UM.

15. Frankfurtin kirje 24.1.1951 ja 12.3.1951, UM:n kirje Frankfurtiin 31.1.1951 5G Frankfurt a.

16. Frankfurtin kirjelmät 20.1.1950, 16.2.1950, 26.4.1950 ja raportti 17.6.1950, G. Palmrothin kirje T. Voionmaalle 16.2.1950, T. O. Vahervuoren muistio 24.2.1950: Kysymys Saksan hallituksen tunnustamisesta 12L SLT, Osmo Orkomiehen muistio: Suomen Länsi-Saksassa olevan edustuston asemasta sekä Länsi-Saksan edustuston mahdollisesta perustamisesta Suomeen 6O SLT a UM.

Suomen pelon Saksan liittotasavalta lupasi ”mielihyvin” ottaa huomioon, mutta vastavaa lupausta Suomi ei voinut antaa Saksan demokraattisen tasavallan edustuston tuloon nähden.

Saksan liittotasavallan kaupallisen edustuston ilmoitettiin aloittavan 1.10.1952, mutta jostakin syystä näin ei käynyt. Kun *Auswärtiges Amt* oli hankkeen hyväksynyt eikä käytännön ongelmat Helsingissä – suurimpana toimitilojen löytäminen – olleet ylivoimaisia, syitä saattoi olla vain kaksi: sopivan henkilön löytäminen tai poliittinen arviointi. Vaikka *Auswärtiges Amt* joutui turvautumaan jopa natsikauden ammattilaisiin, ei kaupallisen edustuston päällikön löytäminen voinut olla ylivoimaista. Takana oli siis politiikka. Länsi-Saksan ulkoministeriö selittikin syyksi liittokansleri Konrad Adenauerin, joka oli totisesti tarkka mies. Mitä seuraisi siitä, että yhteen pääkaupunkiin tulee kahden Saksan edustajat?¹⁷

Itä-Saksasta oli ehkä kuultu jotain. Juuri lokakuussa 1952 Saksan demokraattinen tasavalta lähestyi Berliinissä olevaa Suomen edustustoa tiedolla, että se haluaisi neuvotella kauppaedustuston perustamisesta Suomeen. Tietenkin Itä-Saksa sai myönteisen vastauksen ja sille myös ilmoitettiin liittotasavallalla olevan samanlaisia aikomuksia. Saksan demokraattisen tasavallan yhteydenotosta ilmoitettiin samoin *Auswärtiges Amt*lle.

Virallisen ”neuvotteluesityksen” Saksan demokraattinen tasavalta teki kirjallisesti tavoitteenaan sopimus, jossa edustuston asema ja tehtävät määriteltäisiin. Suomi vältti neuvottelut ja sopimuksen ilmoittamalla Itä-Saksalle jo vakiintuneet tavat käsitellä kaupallista edustustoa ja sen henkilökuntaa. Tämän jälkeen ei sieltäkään puolelta kuulunut kuukausiin mitään. Hyvin informoidut sveitsiläiset kertoivat saksalaisten epäröivän. Edustuston perustaminen merkitsisi ainakin lyhyellä tähtäyksellä luopumista vanhasta tavoitteesta saada Suomen tunnustus Saksan demokraattiselle tasavallalle. T. H. Heikkilän kanssa keskusteltiinkin jälleen tunnustamisesta maaliskuussa 1953.

Niinpä Saksan liittotasavalta ehti edelle.

Tohtori Reinhold Könning, joka natsiaikana oli toiminut valtiovarainministeriössä ja sodan jälkeen Baden-Württembergin osavaltion tehtävissä, saapui Helsinkiin huhtikuussa 1953. Hänen tittelinsä oli *Leiter der deutschen Wirtschaftsvertretung* ja siihen oli liitetty pääkonsulin arvonimi.

Saksan demokraattisen tasavallan ensimmäinen edustaja Hans Bahr tuli syyskuun alussa 1953. Hänen tittelinsä oli *Handelsrat*. Bahrin menneisyydestä ei annettu mitään selvitystä eikä sitä voitu vaatiakaan.¹⁸

Tilanteen vakiintuminen

Kesti jonkin aikaa ennen kuin kaikki osapuolet tottuivat tilanteeseen. Valtiosihteeri R. R. Seppälä antoi Olavi Munkille tammi-kuussa 1954 viisaan ohjeen, jonka mukaan ”erityisasemaa ei ole syytä painottaa”. Saksan demokraattisen tasavallan ja Saksan liittotasavallan lähettiläisiin eri pääkaupungeissa kehoitettiin suhtautumaan niin kuin muihinkin edustustojen päällikköihin.¹⁹

Sen sijaan kitkoja oli vaikea välttää Helsingissä. Pääkonsuli Könning pyysi ennen Itä-Saksan edustajan tuloa huolehtimaan siitä, ettei hänen tai hänen apulaisensa joutuisi ulkoministeriössä tapaamaan itäsaksalaisia. Pari vuotta myöhemmin hän valitti, että Itä-Saksan edustusto levitti suomenkielisiä lehtisiä, joissa kirjoitettiin erittäin törkeästi Saksan liittotasavallasta. *Auswärtiges Amt*in diplomaattimuistelmassa kerrotaan tapauksesta, jossa Neuvostoliiton suurlähetystö yritti 1961 saada liittotasavallan edustajan tulemaan vieraaksi samanaikaisesti Itä-Saksan edustajan kanssa. Hän ei kuitenkaan mennyt eteistä pitemmälle, koska pihassa oli myös Itä-Saksan edustajan auto.²⁰

Länsiliittoutuneet lopettivat muodollisen sotatilan Saksan kanssa 1951 ja kehottivat Suomea tekemään samoin. Suomessa asiaa käsiteltiin vain hiukan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa. Vuoden 1954 alussa liittotasavallan taholta kiinnitettiin useassa yhteydessä huomiota siihen, että joskaan Länsi-Saksa ei katsonut enää sotatilan valitsevan maiden välillä, Suomi ei ollut tehnyt ratkaisua sotatilan päättymisestä. Tämän johdosta pääministeri Tuomioja teki valtioneuvoston pöytäkirjaan 12.3.1954 toteamuk-

sen sotatilan päättymisestä määrittelemättä sen ajankohtaa. V. J. Ahokas katsoi muistiossaan, että oikea ajankohta on 15.9.1947, jolloin Pariisin rauhansopimus ja sen III luvun 10 artikla oli astunut voimaan.²¹

Suomen tasapainoilua Saksojen politiikassa seurattiin tietenkin tarkoin varsinkin uusissa tilanteissa. Sellainen syntyi syyskuussa 1955, kun Saksan liittotasavalta ja Neuvostoliitto solmivat diplomaattisuhteet ja näin jälkimmäinen maa tunnusti kahden Saksan olemassaolon. Moskovasta palattuaan liittokansleri esitti liittopäivillä lausunnon, jonka mukaan diplomaattisiin suhteisiin ryhtyminen Saksan demokraattisen tasavallan kanssa oli edelleen epäystävällinen teko liittotasavaltaa kohtaan. Länsi-Saksan kaupallinen edustaja kävi vain muutamaa päivää myöhemmin korostamassa valtiosuhteeri Seppälälle, että ”lausumalla oli tarkoitettu myös Suomea”.

Ei kestänyt kuin kaksi viikkoa, kun Saksan demokraattisen tasavallan apulais-ulkomaankauppaministeri Kurt Gregor oli Helsingissä tunnustelemaan tilannetta. Jo keväällä Itä-Saksa oli koetellut maiden välisen konsulisopimuksen mahdollisuutta. Gregor kertoi, mitä kaikkea Itä-Saksa aikoo Suomesta ostaa sekä että

suhteissa on ainoastaan yksi mutta ja se on se, että diplomaattisia suhteita ei Suomen ja Itä-Saksan välillä ole vielä solmittu.

Saksaan palattuaan hän antoi T. H. Heikkilän ymmärtää, että ulkoministeri Virolainen oli ollut hänen kanssaan samaa mieltä.

V. J. Ahokas eritteli Saksan liittotasavallan ja Neuvostoliiton diplomaattisuhteiden aiheuttamaa tilannetta löytämättä mahdollisuutta mihinkään uuteen tilannearvioon tai aloitteeseen. Ja maailmalla varmaan arvailtiin, mitä presidentti Paasikiven Moskovan matkan yhteydessä oli puhuttu Saksoista.²²

Avoimeksi oli jäänyt vain Berliinin länsisektoreiden asema. Liikenne kaupungin eri osien välillä oli mahdollista. Kaupallinen edustusto otti vastaan länsisektoreiltakin tulevat asiakkaat ja suoritti käytännössä suomaisien toimeksiantoja sielläkin. Mitään virallisia yhteyksiä ei kuitenkaan voinut olla.²³

Suomen luodessa suhteitaan sodan jälkeiseen Saksaan lähtökohdat olivat puhtaasti käytännöllisiä ja siis kaupallisia. Poliittisiin pohdintoihin tai tekoihin ei ryhdytty ilman pakottavaa tarvetta. Niinpä ei haluttu ilmaista käsitystä Saksan liittotasavallan edustuston luonteesta Suomessa tai ottaa kantaa länsiliittoutuneiden rinnalla sotatilan päättymiseen. Kokonaistulos oli olosuhteisiin nähden optimaalinen. Tilannetta helpotti Länsi-Saksan suopea suhtautuminen ja Neuvostoliiton pidättyminen sekaantumasta tilanteeseen, sekä se, ettei kukaan teoreetikko päässyt vaikuttamaan ratkaisuihin.²⁴

17. Kölnin salasähkeet 6.9.1952 ja 26.2.1953 ja UM:n vastaus salasähke 9.9.1952, Osmo Orkomiehen kirje P. K. Tarjanteelle 29.2.1952, Tarjanteen vastaus 7.3.1952, Orkomiehen vastaus 19.3.1952 ja Tarjanteen vastaus 8.4.1952, Osmo Orkomiehen muistio 22.10.1951: Suomen Länsi-Saksassa olevan edustuston asemasta sekä Länsi-Saksan edustuston mahdollisesta perustamisesta Suomeen, Osmo Orkomiehen muistio 16.4.1952 keskusteluista AA:n poliittisen osaston päällikön Kordt'in kanssa Länsi-Saksan Helsinkiin perustettavaa kaupallista edustustoa koskevassa asiassa 6O SLTa, Frankfurtin kirjelmä 5.2.1951 5G Frankfurt a; UM; J.K. Paasikiven päiväkirja 20.7.1951 ja 5.4.1952.

18. Berliinin kirjelmä 28.10.1951, 17.12.1952/14.7.1953, UM:n kirjelmä 3.12.1952 ja salasähke 17.12.1952 Berliiniin, Berliinin kirjelmä 27.1.1953 liitteenä Saksan demokraattisen tasavallan ulkomaankauppaministeriön kirjelmä 24.1.1953 sekä luonnos vastaukseksi edelliseen, Otso Vartiovaaran muistio 4.9.1953 12L SDT; T. H. Heikkilän kirje 25.3.1953 P. K. Tarjanteelle 5G Berliini a UM.

19. Otso Vartiovaaran muistio 4.9.1953 12L SDT, R. R. Seppälän kirje 20.1.1954 Olavi Munkille 5G Frankfurt a UM.

20. G. Palmrothin muistio 20.8.1953 6O SLTa, Saksan liittotasavallan kaupallisen edustuston verbaaliootti 13.12.1956 6O SLT e UM

21. T.O. Vartiovaaran kirje 21.10.1950 G. A. Gripenbergille, Frankfurtin salasähke 24.11.1950 12L SLT, V. J. Ahokkaan muistio 18.2.1954: Suomen ja Saksan välinen sotatila 12L SDT, Yrjö Väänänen muistio 26.8.1961: Suomen sodanjulistus Saksalle ja sotatilan päättymisen. Muistiosarja UM.

22. J. Virolaisen muistio 11.10.1955: Saksan demokraattisen tasavallan apulaisulkomaankauppaministeri Gregorin käynti, R. R. Seppälän muistio 27.9.1955: Könningin käynti Paasikiven arkisto V:29 KA; Berliinin kirjelmä 18.10.1955 12L SDT, V. J. Ahokkaan muistio 27.9.1955: Suomen ja Saksan suhteitten järjestäminen 12L SLT, K. A. Savonlahden muistio 18.4.1955: Suomen ja Itä-Saksan konsulisuhteet 6O SDT a UM.

23. Berliinin kirjelmä 22.6.1951, T. H. Heikkilän kirje 25.3.1953 P. K. Tarjanteelle 5G Berliini a UM.

24. Keijo Korhosen muistio 8.9.1967: Suomen Saksan politiikan muotoutuminen. Muistiosarja UM.

KANSAKUNNAN KASVOT

PÄIVI SETÄLÄ

Professori Päivi Setälä toimii Helsingin yliopiston kulttuuri-asiamiehenä.

■ Suomen Historiallinen Seura käynnisti esimiesvuotenani 1992 Kansallisbiografia-hankkeen, mikä on suurisuuntaisin historiaprojekti vuosikymmeniin. Biografiassa on kuusi tuhatta Suomen historiaan liittyvän henkilön pienoiselämäkertaa. Ensimmäinen nide on saanut loistavan vastaanoton. Sitä ostetaan yli odotusten ja sen käyttöoikeuksia myydään kouluille ja yliopistoille tiuhaan. Se ilmestyy kymmenenä niteenä ja päivitettävään verkkoversioon kuuluu kolmen tuhannen henkilön elämäkerrat, joita saa maksua vastaan käyttää jo nyt. Kansallisbiografian kustantamisesta vastaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kansallisbiografia on median suosiossa. Topeliuksen juhlavuonna biografian tekstin tunnisti helposti ja vuorossa on ensi vuonna J. L. Runeberg ja J. V. Snellman on porttien edessä. Biografioita on kirjoittanut 700 tutkijaa, joista kymmenkunta on kirjoittanut yli sata artikkelia. Elämäntyön nykyarvostus näkyy sivujen määrässä: johdossa ovat Mannerheim ja Kekkonen, mutta suunnilleen saman verran on kirjoitettu Alvar Aalosta ja Aleksis Kivistä kuin myös Paavo

Nurmesta ja naispörssiä johtavasta Tove Janssonista. Yli 30 000 merkkiin pääsevät lisäksi muun muassa Linkomies, kuningatar Kristiina, Paasikivi, Snellmann, Väinö Linna ja Koivisto. Siinä on kärkitusina. Pyhän Birgitan elämäkerta on juhlavuoden vuoksi ensimmäisen niteen luetuin.

Biografian ideologia eroaa fennomaanista edeltäjistään. Biografioissa on nostettu esiin naisia sekä toimijoina että vaimoina ja tyttärinä. Aviopuolisot ovat yksilöitä ja työpari. Suuri osa hallitsijoiden puolisoista tuhannen vuoden ajalta esitellään nyt ensimmäistä kertaa suomalaiselle yleisölle.

Kansakunnan kasvoihin kuuluu 13 % tiedemiehiä ja opettajia, mutta sotilaita vain 6 %. Virkamiehiä ja tuomareita on samaverran kuin taiteilijoita, arkkitehteja ja muotoilijoita. Samassa eli kymmenesosassa kokonaisuudesta ovat kirjailijat, toimittajat ja kustantajat. Yhtä paljon on näyttelijöitä, viihdetäiteilijöitä, urheilijoita kuin on pappeja ja uskonnollisia johtajia. Valinnat kertovat siitä, että aikamme arvostaa kulttuurivaikuttajia enemmän kuin varhemmin. Elämäkertansa ansainneita on katsottu laajakaistaisesti. Suurmiehet ja -naiset eivät ole enää pelkästään poliitikkoja. Vanha tarina on se, että tietosanakirjoihin ovat päässeet lähinnä hallitsijat ja taiteilijat.

Biografiaan ovat päässeet sekä tunnetut että tuntemattomat vaikuttajat – niin maantierosvot kuin roviolla poltetut noidat. Biografia on kansakunnan ryhmäkuva sekä hyvässä että pahassa.

Kansallisbiografia on hyvä esimerkki suomalaisesta projektista, missä julkinen ja yksityinen raha ovat liittoutuneet. Opetusministeriö maksoi palkat ja toimiston ja rahas-

tot ja säätitöt kirjoitus- ja tarkastuspalkkiot. Tämä on hyvä konsepti. Kansallisbiografia on kaikkiaan halpa projekti ja se tehtiin aikataulussa. Ruotsi on tehnyt 80 vuotta biografiaansa. Siellä on valtionarkiston yhteydessä pysyvä biografiaosasto. – Säätitöt ovat meillä perinteisesti tukeneet suuria kansallisia projekteja.

Minulla on omakohtaista kokemusta biografian käyttökelpoisuudesta. Pidän Turussa esitelmän ”Pyhästä Birgitasta Tarja Haloseen” ja pyysin biografiakeskuksesta kaikkien Turussa syntyneiden ja kuolleiden naisten elämäkerrat. Esitelmäni keskeishenkilöitä olivat ruukin patruunassa, suurporvarin leski Elin Säger 1600-luvulta ja kauppias ja laivanvarustaja Maria Augustin seuraavalta vuosisadalta. Kiintoisimmat tittelit on vuonna 1714 syntyneellä Magdalena Wargentinilla, ruustinna, kartanon omistaja ja muumio. – Kansallisbiografiassa joka seitsemäs on naiselämäkerta ja siitä on kiittäminen paljolti Anneli Mäkelä-Alitaloa.

Maailmalla ovat nykyään suosittuja naisten omat biografiasarjat – näin myös Pohjoismaissa. Yliopiston kirjastossa on 17-osainen *Women in World History: A Biographical Encyclopedia*. Elämäkertoja – kaikkiaan 10 000 – on taiteilijoista, tiedenäisistä, urheilijoista, seikkailijoista, pyhimyksistä ja kurtisaaneista. Naisia on viidentuhannen vuoden ajalta. On niin suomalaista katsoa, ketkä meiltä ovat päässeet mukaan. Ensimmäiseksi katsoin Minna Canthin ja löytyihän liputuspäivän vastaikään saanut vaikuttaja. Suomalaisia on kaikkiaan 26, kun Ruotsista on viisinkertainen määrä. Mukaan mahtuvat esimerkiksi Tove Jansson, Elisabeth Rehn, Helvi Sipilä, Inkeri Anttila, Edith Södergran, Maria Jotuni ja Armi Ratia.

Nykyään maailmaa määritetään verkostojen avulla. Verkostosi kertovat statukseksi? Suvut korostuvat teossarjassa ja sukuartikkeleita onkin 250. Tärkeä lähtökohta on ollut se, että me polveudumme myös äideis-

tämme. Verkostot ovat tärkeitä ja ne eivät enää ole vain sukuverkostoja. Tein kokeen kysymällä, ketkä ovat kuuluneet Suomen kulttuurirahaston vaikuttajiin? Kaikki ”mafiaan” kuuluneet eivät olleet ilmoittautuneet tai koodaus ei ole ollut riittävä.

Euroopan Unioniin kuuluva Suomi tarvitsee biografiansa myös eri kieliversioina. Tätä edustaa *100 Faces from Finland*, joka auttaa ulkomaisia toimittajia ja tutkijoita erinomaisesti. Nuorin biografiaan päässyt on Linus Torvalds. Kieliversioita olisi lisättävä – esimerkiksi ulkoministeriön avulla.

Elämäkertoja tulee päivittää siksi, että tutkimus tulkitsee toisin ja elämäkerrat saavat uusia painotuksia. Eivät vain poliitikot nouse ja laske pörssissä vaan niin tekevät muidenkin alojen vaikuttajat. Historian galleriasta ei saa poistaa muotokuvaa pörssi-noteerausten tapaan. Hekin kuuluvat kansalliseen muistiimme – vaikkapa vain ope-
tukseksi.

Elämäkerrassa mainitaan kirjallisuuden ohella henkilöön liittyvät taideteokset ja muiston kunnioittaminen, mikä ilmenee muun muassa kadun tai instituutioiden niminä. Se on jälkimaineen kannalta tärkeää. Kansakunnasta kertoo paljon se, keitä se on monumentalisoitunut, muistomerkein varustanut tai liputtanut. – Projektin myötä herätettiin kysymys, tarvitaanko Suomessa Ruotsin ja Englannin tapaan kansallista muotokuvagalleriaa? Muotokuvat on tärkeä kulttuurihistorian lähde ja ne ovat meillä Suomessa hajallaan ja tätä nykyä usein kellarissa näkymättömissä.

Suurprojektin toivoisi elävöittävän suomalaista biografiatutkimusta. Pyhän Birgitan juhluvuosi on oiva esimerkki biografiatutkimuksen kukoistuksesta. Meidän historian tutkijoiden tulee kannattaa vuositaisjuhlia. Pietarin juhluvuosi on kaikkien tiedossa ja median suosiossa. Ketkä pietarilaiset ovatkaan Kansallisbiografiassamme?

MATTI KLINGE

Muistamisen arvoiset

Professori Matti Klingen pitämä esitelmä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosijuhlassa 17.3.2003. Klinge on Suomen kansallisbiografia -kirjasarjan toimituskunnan puheenjohtaja.

■ Tämä sali, jossa nyt vietämme Porthanin kuoleman sadannettayhdeksännettäkymmenennettäyhdeksännettä (sic!) muistopäivän juhlaa, suunniteltiin ja rakennettiin *Kuuluisien miesten muistotemppeiksi*. Kansalliseksi suurmieheksi julistetun Porthanin kunnioittaminen liitettiin muotokuvien ja seinänskriptioiden kanssa sellaiseksi kokonaisuudeksi, josta Ranskan esimerkin mukaan käytettiin Panthéonin nimeä. Rooman Panthéon oli kaikkien jumalien temppeli, Ranskan Vallankumous siirsi käsitteen tarkoittamaan suurmiesten, eräänlaisten kansallisten puolijumalien tai maallisten pyhimysten kulttipaikkaa.

Ennen 1930-luvun muutoksia tätä salia eivät koristaneet vain muotokuvat ja veistokset, vaan myös erityiset seinäpaneelit, joihin oli pilasterien väliin seppelmäisten dekoraatioiden keskeen maalattu merkkiteosten nimiä *Kalevalasta* alkaen. Tämän salin sanomana oli siis, niin kuin niin monien muidenkin: *claris obligamur exemplis!* Edeltäjien esimerkin tuli kannustaa kaikkia salin kävijöitä yrittämään parastaan kunkin sarallaan ja tässä tapauksessa nimenomaan

”suomalaisen kirjallisuuden” saralla. Ja rajoitetummassa mielessä tämä sali on vieläkin suurmiesten kulttitila, jossa jokainen saa sisään astuessaan henkisesti kumartaa Lönnrotille, Rabbelle, Genetzille j.n.e. Tämä sali, ja voisimme sanoa, koko rakennus, sillä erityisen kaunis ja vaikuttava eteishalli muistuttaa sekin merkkimiehistä. Eteishallin, sisääntuloportaikon, nimisarja viittaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajiin, kun taas, ymmärtääkseni, juhlasali oli varattu itse suomalaisen kirjallisuuden merkkimiehille. Nytemmin juhlasalin galleriakin näyttää korostavan organisaatiohistoriaa, Seuran esimiesten sarjaa – ei suomalaista kirjallisuutta. Niin että nytemmin saa katse täältä turhaan hakea kaikkein suurimpia, Aleksis Kiveä tai Runebergiä, joka hänkin laskettiin, ja joka tulee laskea, suomalaiseen kirjallisuuteen.

Salin koristaminen merkkimiesten kuvilla ja mietelauseilla tai kirjallisten saavutusten, sotilaallisten voittojen tai suurten keksintöjen nimillä ei suinkaan ollut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talon teettäjien eikä sen suunnittelijan vapaaherra Sebastian Gripenbergin keksimä idea.

Jo 1300-luvulla alettiin Italian renessanssipalatsieihin muodostaa ”kuuluisien miesten saleja”, edustushuoneita, joissa oli nähtävillä sarja ”kuuluisien miesten” muotokuvia. Tämä kuva-ajattelu levisi kaikkialle, 1600-luvun Suomeenkin; se perustui antiikin aikaiseen ”kuuluisien miesten elämäkertojen” moraalispedagogiseen traditioon, jota varsinkin Petrarca elvytti. ”Kuuluisien miesten” (*virii illustres*) elämäkerrat kuuluivat ilman muuta latinan opiskeluun Suomessakin 1900-luvun jälkipuoliskolle saak-

ka. "Kuuluisien miesten" elämäkertasarjojen rinnalle nousi jo 1600-luvulla, varsinkin Ranskassa, myös "kuuluisien naisten" elämäkertasarjoja, ja sitten seurasivat "kuuluisat lapset" j.n.e. "Kuuluisien miesten" historiallispedagogiset sarjat ovat siitä pitäen kuuluneet eurooppalaiseen kulttuuriin, vaikkapa seteleissä ja postimerkeissä.

Renessanssin kuvaohjelmaksi vakiintui pian näkemys, jonka mukaan näkyvillä piti olla muutama (kolme tai neljä) antiikin, yhtä monta keskiajan ja yhtä monta oman ajan sankaria. Kaksi tällaista 1600-luvun kuvaa on Mannerheim-museossa; sisustaessaan kotiaan 1920-luvulla Mannerheim osti Ranskasta näitä vanhaan aateliskulttuuriin kuuluvia sisustuselementtejä. Toinen kuvista esittää Espanjan tarunhohteiseen keskiaikaan kuuluvaa El Cidiä. Renessanssin "kuuluisat miehet" syrjäyttivät siis pyhimykset ja uskonnollisen taiteen. Renessanssin traditiossa oli kuitenkin votiivikuvien laji, jossa kuvattiin yksityishenkilöitä ja perheitä pyhimyksen suojissa, tämän suojelusta anomassa. Votiivityyppisiä perhemuotokuvia tunnetaan meiltäkin vielä 1600-luvulta. Tietysti voisi tässä yhteydessä muistuttaa myös juutalaisista esikuvistamme, niistä kahden-toista apostolin ylluonnollista kokoa olevista patsaista, jotka 1850-luvulla nostettiin Nikolainkirkkomme katolle.

1500-luvulla painettiin kirjoihin hallitsijoiden muotokvasarjoja puupiiroksina; hallitsijoistahan oli jo kuvasarjoja rahoissa. Monille vain niminä kronikoissa mainituille kuninkaille oli tietenkin myös keksittäviä piirteitä. P. Saksalais-Roomalaisen keisarikunnan piirissä maalattiin linnojen kattoihin ja seiiniin sarjoja, jotka osoittivat keisariuden katkeamattomuutta Cæsarista ja Augustuksesta 1700-luvun keisareihin. Suetoniuksen keisarielämäkertojen mukaisesta kahdentoista keisarin sarjasta tuli 1700-luvulla suosittu veistos- ja myös statyettisarja pienempiinkin palatseihin ja asuntoihin.

Tärkeimmillä valtionoinstituutioilla oli oikeus saada tai tilata hallitsijan muotokuva. Suomessa tämän tradition hyvin huomattava edustaja on Kustaa III:n perustamalleen Vaasan hovioikeudelle maalauttama ja lähettämä suuri Lorenz Paschin työtä oleva

edustusmuotokuva (1783), jossa hallitsija on esitetty kaikkine hallitsijanattribuutteineen. Tähän traditioon kuuluvat Suomen Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston saamat tai tilaamat kaikkien viiden Venäjän keisarin ja Suomen suuriruhtinaan luonnollisen kokoiset muotokuvat. Suurellisine taustoineen ne korostavat ohjelmallisesti hallitsijan asemaa ja arvoa, samoin kuin se Aleksanteri I:n tavattoman hieno kolossaalirintakuva, jonka suhteiden mukaan Engel suunnitteli juhlasalimme mutta joka sittemmin on karkotettu yliopistorakennuksesta.

Jo 1700-luvun kulttuuri nosti esiin hengen suurmiehet, niin että monen eurooppalaisen kirjoituspöydän koristeina ovat Voltairen ja Rousseauin statyetit, ja 1800-luvusta tuli hengen suurmiesten suuri kausi. Kansalliset projektit sidottiin kaikkialla, joko hallitsijakultin rinnalla tai sen ohikin, suurten kirjailijoiden, ajattelijoiden ja taiteilijoiden nimiin. Moni meistä muistaa Koskenniemen hienojen lapsuusmuistelmien kuvauksen suurimiehistä: "Isänmaa oli yksi, mutta suurmiehiä oli kolme" – tietenkin Runeberg, Lönnrot ja Snellman, aina tässä järjestyksessä.

Samaa ideaa kuin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa, aiottiin soveltaa myös Ylioppilastalon juhlasaliin. Se ei toteutunut, kuten ensin oli ollut tarkoitus, katonrajaan maalattujen nimien sarjana, mutta juhlasalin pilasterien päällä oli pitkään merkittävä marmori- ja kipsibystien suurmiesgalleria. Ylioppilastosakunnathan olivat jo varhain alkaneet maalauttaa inspektoreistaan ja kunniajäsenistään muotokuvia – meillä on siten "Pohjalainen galleria", uusmaalaisen suuri kokoelma j.n.e. –, ja 1850-luvulla ylioppilaat tilasivat Sjöstrandilta kolme sittemmin kopioina luke-mattomiin kouluihinkin levinnyttä kipsiveistosta, Runebergistä, Lönnrotista ja Snellmanista. Aloite oli, voisimme sanoa *tietysti*, Fredrik Cygnæuksen. C. G. Estlander, Cygnæuksen seuraaja estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professorina, sai sittemmin aikaan Suomen näkyvimmän julkisen suurmiesten muistamisen monumentin, Ate-neumin fasadin. Se oli eräänlainen Ylioppilastalon ja SKS:n juhlasalin vastaveto: sen

tarkoituksena on muistuttaa mieleen suuri, myös suomalaisille kuuluva eurooppalaisen taiteen perintö. Suurinta maalaria, veistäjää ja arkkitehtia, Raffaelloa, Pheidiasta ja Bramantea, saartaa pitkä muotokuvamedaljonkien rivi, jonka jokainen helsinkiläinen hyvin tuntee (vai tunteeko?).

Mutta kuuluisat miehet eivät ole muotokuvia ja kuvapatsaita. Kuvien tehtävä on muistuttaa elämäntyöstä. Kuka kertoo tästä, suurten miesten ja naisten elämäntyöstä, heidän merkityksestään? Tämä kysymys on joka päivä entistä ajankohtaisempi, kun väittelemme vaikkapa Helsingin kadunnimistä tai Suomen liputuspäivistä. Tarvitsemme nimiä, mutta tarvitsemme tietoa ja opetusta siitä, mitä nimi merkitsee, mitä sen takaa on löydettävissä.

Tarvitsemme elämäkertoja, runoja ja henkilöhistoriallisia hakuteoksia.

”Muistamisen arvoiset miehet”

Borgå Tidning julkaisi maaliskuun alussa 1853 lyhyen kirjoituksen, jonka otsikkona oli ”Ett fosterländskt förslag” (Isänmaallinen ehdotus). Siinä viitattiin Suomen historiankirjoituksen saavuttamaan kiinnostukseen ja tasoon, ja ruotsalaisen biografiateoksen *Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske Män* Suomenkin puolella saamaan levikkiin, ja ehdotettiin, että meilläkin julkaistaisiin vastaava teos, vaikkapa nimellä *Biografiskt Lexicon öfver namnkunnige Finske Män*. Ruotsalainen teos tarjosi mallin, mutta sen laajuuteen ei ollut syytä pyrkiä, käsittihän teossarja tuolloin jo parikymmentä paksua osaa, ja sen julkaiseminen jatkui. Suomalaisen biografiateoksen malliksi soveltuvi paremmin, sanottiin, Georg Gezeliuksen 1778–87 julkaisema neliosainen elämäkertakokoelma. Kun toimituksen saaman käsityksen mukaan juuri valmistunut suurteos *Finland framstäldt i teckningar* ei suinkaan ollut tuottanut tappiota vaan hyvän voiton, arveltiin biografisenkin teossarjan julkaisemisen olevan taloudellisesti mahdollista.

Borgå Tidning viittasi myös siihen, että ”moni, joka historian tauluissa tuntee kaipeavansa yhtenäisyyttä ja kokonaisuutta, on

enemmän kiinnostunut biografiasta, jossa ääriviivat voi nähdä helposti”.

Suomen lehdistö tarttui heti ehdotukseen, mikä osoitti ajatuksen kiinnostavuutta, ja ryhtyi pohtimaan tulevan kirjan toimitusmallia, sitä oliko aakkosellisuus välttämätöntä ja oliko puhuttava *namnkunnige* vai *minnesvärde* henkilöistä, sitä, että vaarana olisi elämäkertojen puolueellisuus ja mahdollinen puutteellisuus, ja myös sitä olisiko elossa olevia pyydyttävä itse kirjoittamaan elämäkertansa, ja niin edespäin.

Keskustelun jatkuessa helsinkiläinen kustantaja ja kirjapainomies, konsuli O. R. Frenczell kääntyi ahkeran litteratööriin, Yliopiston Kirjaston amanuenssin, teol.kand. S. G. Elmgrenin puoleen ja pyysi tätä kokoamaan toimituskunnan, itse hän ryhtyisi kustantajaksi. Toukokuun 22. päivänä kokoontuivat professori Mathias Akiander, dosentti Fredrik Berndtson, tohtori E. Grönblad, professori E. Lönnrot, professori G. Rein, maisteri A. Schauman, tohtori K. K. Tigerstedt sekä Elmgren itse asessori, tohtori Rabben kauniiseen suureen ”Kalliolinnaan” Kaivopuistoon; myös koulunrehtori F. Cygnæus ja tohtori Z. Topelius oli kutsuttu, mutta heitä pidätti hankkeeseen myös kiinnitetyn maisteri H. A. Reinholmin väitöstilaisuus, jossa yksi tulevista kirjoittajista, (yli)kirjastonhoitaja, professori C. Törnégren oli kustoksena. ”Hanke joka päätettiin innosti kaikkia läsnäolijoita mitä korkeimmin; Kalliolinnan ihana sijainti ja tavattoman kaunis ilma tekivät tilaisuudesta enemmän kuin miellyttävän”, kirjoitti Elmgren päiväkirjaansa. Elmgren käsitteli asiaa julkaisemassaan *Literaturbladissa* ja hahmotteli siinä hankkeen suuntaviivat.

Sovittiin, että teosta ruvetaan julkaisemaan 160 sivun vihkoina, että joka vuosi ilmestyy vähintään kaksi vihkoa ja että kolme vihkoa muodostaa yhden niteen. Artikkelit saavat olla hyvinkin eripituisia (enintään kuitenkin 3 arkkia, 48 sivua) ja ne julkaistaan siinä järjestyksessä kuin ne valmistuvat; koko sarja tulee käsittämään noin 500 elämäkerta. Pääosin Suomen puolella vaikuttaneet ruotsalaiset otetaan mukaan samoin kuin Ruotsissa ja muualla pääosin vaikuttaneet suomalaiset, kuvaukset olisi-

vat myös ajankuvia, tyyli populääriä, aiheet vaihtelevia, mutta jokaiseen elämäkertaan liitettäisiin tarkka lähdeluettelo ja huolellinen bibliografia. Loppuun tulisi tietysti erilaisia hakemistoja.

Jo lokakuussa Elmgren vei alkuosan käsikirjoituksen painoon, mutta vihkot julkaistiin kuitenkin – toimituskunnan – ”omalla kustannuksella”. Vuosina 1853–54 ilmestyi suunnitelman mukaan kolme vihkoa ja 1855 vielä yksi, mutta siihen hanke pysähtyi. Tärkeänä epäonnistumisen syynä täytynee pitää Snellmanin *Literaturbladissa* julkaisemaan pitkää ja varsin kielteistä arvostelua, joka moitti vuoden 1855 vihkon sisältöä. Mitä muistamisen arvoisia, *minnesvärde*, miehiä olivat ”tuomiorovastit ja piirilääkärit”? Kai he olivat tehneet tehtävänsä kunnolla, mutta sillä perusteella voisi kenet hyvänsä julistaa muistamisen arvoiseksi! Totta onkin, että kyseinen neljäs vihko on sisällöltään vähemmän vaihteleva kuin aikaisemmat: ei kukaan kolmesta Alopæuspiispasta ja tuomiorovastista, ei Ericus Erici Sorolainen eikä piirilääkäri Sackliniuskaan tuonut aiheensa eikä käsittelynsä puolesta väriä. Aikaisempiin elämäkertoihin, kuten Topeliuksen Johan Julinista kirjoittamaan ja Reinholmin B. H. Crusellista kirjoittamaan, oli sentään sisällytynyt valaisevia anekdootejakin.

Hankkeen alkuperäinen kustantaja, kirjallisesti kiinnostunut lehtimies ja konsuli Reinhold Frenckell myi puolivälissä vuotta 1856 osuutensa Frenckell & Poika -kirjapainosta ja kustannusliikkeestä tamperelaiselle teollisuusmiesveljelleen ja lähti ulkomaille. Myös tämä on saattanut vaikuttaa hankkeen kohtaloon.

Toimituskunnan tarkoituksena oli ollut puolustaa kulttuurihistoriaa ja biografiaa historiankirjoituksen muotoina ja lähteä niistä henkisistä resursseista, joita oli käytettävissä. Tuloksena oli siis joukko hyviäkin elämäkertoja, mutta kokonaisuus ei tyydyttänyt niitä, jotka kaipasivat (lähinnä aakkosellista) hakuteosta, eikä niitä, jotka käsitteen *minnesvärd* perusteella toivoivat teoksen muodostuvan kasvattavaksi ja kohttavaksi esimerkillisten ihmisten kuvaussarjaksi erityisesti nuorisolle. Juuri tätä kan-

taa edusti Snellman, ja siksi ”tuomiorovastit ja piirilääkärit” tuntuivat hänestä niin mieltä.

Moraalinen näkökulma

Snellman oli jo aikaisemmin kritisoinut jyrkästi nimiä ja faktoja keräilevää historiankirjoitusta ja pilkkaillut varsinkin kanslianeuvos W. G. Laguksen kirjoittamaa Turun Hovioikeuden historiaa (I, 1834), joka 600-sivuinen teos on nimenomaan satoja henkilöitä esittelevä suuri matrikkeli, sekä piispa Alopæuksen historiallisia teoksia. Hovioikeuden historian rinnakkaisteos oli Laguksen langon, professori J. J. Tengströmin 1836 julkaisema Yliopiston matrikkeli, joka on säilyttänyt kiinnostavuutensa Tengströmin lyhyiden mutta syvällisten ja persoonallisten aate- ja oppihistoriallisten kommentaarien ansiosta. Näiden historiankirjoituksemme historian liiankin täydellisesti unohtamien teosten sijaan Snellman kaipasi kulttuuri- ja sosiaalishistoriallista ja moraalista näkökulmaa. Sellaista ryhtyikin porvoolainen kustantaja Öhman hankkimaan, kun hän pyysi Runebergiä kirjoittamaan sarjan henkilökuvia ”Suomen sodasta” – hanke, josta sitten kuontui *Vänrikki Stoolin tarinat*.

Kenties vuoden 1853 biografiahankkeen taustalla oli myös ajankohtainen tilanne: M. A. Castrén ja G. A. Wallin olivat juuri kuolleet täydessä miehuusiässänsä, ja heidän menetyksensä oli kirvoittanut monia muistokirjoituksia, joissa oli nostettu esiin näiden tieteen sankarien elämäntyön esikuvalaisuus.

Snellmanin ja monen muun mielessä olivat tietysti ne antiikin *kuuluisien miesten elämäkerrat*, joiden maineikkaimman sarjan oli kirjoittanut Plutarkhos ja joiden yleisimmän sarjan muodostivat Cornelius Nepoksen kaikissa lukioissa vuosisatojen ajan luetut elämäkerrat. Sana *Plutarch* muodostuikin 1700-luvulla ja 1800-luvulla henkilöhakuteoksen synonyymiksi. Thomæuksen *Svensk Plutarchin* (1820) alaotsikkona oli *Historisk Läsnig för Svenska Ynglingar innebällande Lefvernesbeskrifningar öfver Fäderneslandets största män*, ja se oli omistettu tuolloin nuorelle kruununprinssi Os-

carille. Vuonna 1844 ilmestyi laajalle levinnyt *Ny Plutarch, eller Porträtter och Biografier af de ryktbaraste Män och Fruntimmer bland alla Nationer och Stånd* –, joka alkoi Schilleristä ja päättyi Ranskan Henri IV:een, siis ilman mitään ajan, aihepiirin tai kansallisuuden mukaista jaottelua, ja sisälsi viisi naistakin, kaikki hallitsijattaria.

Tuohon aikaan ilmestyi kaikkialla runsaasti tämäntapaisia teoksia, ja usein ne rakentuivat kuvituksen menekkiä lisäävän vaikutuksen varaan, kuten viimeisimmäksi mainittu. Usein ne olivat siis nimenomaisesti tarkoitettu nuorison moraalikasvatuksen välineiksi, ja siihen tarkoitukseen ei tarjottu vain kuuluisien miesten elämäkertoja, vaan olen havainnut julkaistun myös ”kuuluisien lasten” elämäkertoja. Mme d’Oberkirch mainitsee tunnetuissa muistelmissaan, että hänen pikku tyttärensä halusi (1786) kertoa koiralleen vanhemmiltaan kuulemansa tarinan urhoollisesta koirasta, jotta sekin oppisi rohkeaksi. Mutta kyseessä ei tietystikään ollut vain lasten ja nuorten moraalii, *Vänrikki Stoolin tarinat* on nimenomaan vastuuntuntoisille kansalaisille moraalii julistava teos.

Nuorisolle moraalii opettavien elämäkertojen lajissa tuli sitten Topeliuksen *Maamme kirja* sisältämään kaikkien suomalaisten biografiseen yleissivistykseen tarvittavan ”rautaisannoksen” pieneniselämäkertoja, ja myös *Lukemisia lapsille* -sarjaan sisältyy elämäkertoja. Niissä kaikissa kiinnitettiin huomiota kohdehenkilöiden jo lapsuudessaan ja nuoruudessaan osoittamaan ahkeruuteen ja heidän kaikenlaisiin hyviin harrastuksiinsa.

Eri spesiaaliryhmien elämäkerrastoissa tämä esikuvallisuuden sävy ja tarkoitus onkin sekä luonnollinen että pysyvä: varhaisia esimerkkejä meiltä ovat jo 1883 ilmestynyt aistikas *Finska Konstnärer*, joka tosin jäi ensimmäiseen osaan, ja Suomen Naisyhdistyksen suomeksi 1896 julkaisema *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla*. Myöhemmän ajan tunnettuja esimerkkejä tältä alalta ovat 1940-luvun lopun kustannusboomin tuloksina syntyneet suuret elämäkertasarjat. Niistä varhaisin oli Martti Haavion ja muiden toimittama *Aleksis Kivestä Saima Harmajaan. Suomalais-*

ten kirjailijain elämäkertoja, vuodelta 1943. Tämä kirjan alkumuotona oli WSOY:n 60-vuotisjuhlapäiväksi julkaistu, ei kirjakauppamyyntiin lähetetty teos, *Juhani Ahosta Saima Harmajaan*, joka käsitteli vain firman omia kirjailijoita. Uuden teoksen nimessä Saima Harmaja siis säilyi, mutta hänkin sai seuraavassa vaiheessa tehdä tilaa uudelle nimelle. Kirjan vetävä nimi vaihtui seuraavan vuoden uudessa painoksessa melkein antikliimaksiin, kun legendaarisen nuoren naisen, Saima Harmajan, tilalle nostettiin tuntematon ja tuntemattomaksi jäänyt Olavi Siippainen ikään kuin uuden ajan Aleksis Kiveksi. Tätä teosta seurasivat Sulho Rannan toimittamat *Suomen säveltäjiä puolentoista vuosisadan ajalta* (1945, 762 s.), *Sävelten mestareita Palestrinasta nykypäiviin* (samana vuonna 1945, 652 s.) ja *Sävelten taitureita. Esittäviä taiteilijoita kahden ja puolen vuosisadan ajalta* (1947, 720 sivua). Ilmestyi muitakin, Sakari Saarikiven toimittama kaksiosainen *Suuret taiteilijat. Kuvataiteen mestarien elämäkertoja I Giottosta Fragonardiin – II Goyasta Picassoon* (1948–1949, 472 ja 602 sivua) sekä Hertta Tirrasen toimittama *Suomen taiteilijoita Jubo Rissasesta Jussi Mäntyseen. Elämäkertoja* (1950). Vappu Roos toimitti kirjailijaelämäkertoja *Dantesta Dickensiin. Maailmankirjallisuuden suurimpien mestarien elämäkertoja* (1946)

Nämä teokset pohjautuivat kotimaisten kuvattavien kohdalta osittain haastatteluihin, ulkomaalaisten osalta helpotajuisiin esikuvateoksiin. Tavallaan väistämättä nämä kirjat noudattivat joko ”väärinymmärretyn neron” tai ”menestystarinan” *genrea*, ja ne kuuluvat siten ainakin suuressa määrin edellä plutarkholaiseksi hahmotettuun elämäkertakirjallisuuden haaraan.

Taiteilijaelämäkertojen lisäksi WSOY julkaisi pappiselämäkertasarjan *Mikael Agricolasta E. W. Pakkalaan. Suomen kirkon paimenien elämäkerrasto* (1947, toimittanut Jaakko Haavio), siinäkin oli lähes 800 sivua, ja 1952 myös paksun teoksen *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon. 74 elämäkerta*, toimittajina Esko Aaltonen, Eino Jutikkala, Martti Haavio, Mauno Jokipii y.m., 655 sivua, – ja sillekin löytyi ostajia, olivat-

pa nyt sitten Lalli ja Kyösti Kallio talonpoikia tai eivät.

Vielä 1950-luvun puolivälissä ilmestyivät Hertta Tirrasen toimittama *Suomen taiteilijoita Alvar Cauénista Wäinö Aaltoseen. Elämäkertoja* (1955, 508 sivua) ja Eino Palolan toimittama *Heidenstamista Undsetiin. Suurten kirjailijain elämäkertoja* (1957, 550 sivua). Hertta Tirranen haastatteli myös Helsingin Yliopiston professoreita ilmeisenä aikomuksena laatia heistäkin vastaavanlainen elämäkertalukemisto, mutta hanke jäi toteutumatta – aineistoa on Yliopiston arkistossa.

Werner Söderström julkaisi siis pääosin kymmenen sodanjälkeisen vuoden aikana tuhansia suurikokoisia sivuja Euroopan ja Suomen musiikin, kuvataiteen ja kirjallisuuden merkkihenkilöiden elämäkertoja ja vielä muidenkin elämän alojen elämäkerrastoja suurikokoisina, paksuina, populääristi toimitettuina teoksina, joilla niiden yleisen kulttuurikasvatusmerkityksen lisäksi oli kotimaisten kohteiden osalta tutkimuksellistakin arvoa haastattelutiedon säilyttäjinä.

Biografiset käsikirjat

Mutta palatkaamme *Finlands Minnesvärde Män* -teokseen. Sen ensimmäisen niteen esipuheessa toimittajat pyysivät niitä maanmiehiä, joilla oli materiaalikokoelmia tai elämäkertojen luonnoksia, lähettämään ne asessori F. J. Rabbelle Helsinkiin. Kun sitten sillä välin perustetun Suomen Historiallisen Seuran ensimmäinen suuri hanke, *Biografinen Nimikirja* valmistui 1883, sen esipuheessa kerrotaan, että ”toimituksella on ollut käytettävänä ne kokoelmat, jotka Historiallisen Seuran entinen jäsen asessori F. J. Rabbe vainaja oli tehnyt ’Finlands Minnesvärde Män’ nimistä teosta varten, vaan joita ei tähän asti ole julaistu.” Jotkin varhaisteoksen artikkelit otettiin lyhennettyinä ja suomennettuina *Nimikirjaan*, jonka artikkelit muutoin on signeerattu initiaaleilla tai varustettu lyhyillä lähdeviittauksilla.

Elämäkertakirjallisuutemme merkkipylyvä on siis *Biografinen Nimikirja. Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta, toimittanut Suomen Historiallinen Seura*. Se ilmestyi nopeaan tahtiin 1879–83 G. W. Edludin kus-

tannuksella, ja siinä on 771 kaksipalstaista sivua, ja vuonna 1889 ilmestyneessä lisävihkossa sivumäärä nousi 844:ään.

Biografisen Nimikirjan synty lienee ase-tettava sen hankkeen yhteyteen, joka oli 1870-luvun alussa syntynyt silloin perustetun Suomen Muinaismuistoyhdistyksen piirissä. Yhdistyksen varsinaisen perustaja ja sihteeri, maisteri J. R. Aspelin julkaisi *Morgonbladet*issa vuonna 1874, palattuaan pitkiltä ulkomaisilta arkeologisilta tutkimusmatkoiltaan, sittemmin eripainoksenakin levinneen jatkoartikkelin *Anteckningar rörande Finlands ofrälse släkter*, jonka poliittisena tarkoituksena näyttää olleen sen osoittaminen, että Suomen sivistyneistö oli valtaosaltaan suomalaista ja kansanomais-ta juurta. Siinä kerrottiin mistä 211 suomalaista sivistyssukua oli kotoisin, mitä niiden vanhimmasta jäsenestä, kantaisästä, tiedettiin. Artikkelin tarkoituksena oli kerätä Muinaismuistoyhdistykselle sukukuvauksia, genealogioita, jotka täydennettyinä voitaisiin julkaista erityisenä sukukirjana. Tämä hanke toteutuikin, tosin vasta neljännesvuosisadan kuluttua, kun Muinaismuistoyhdistyksen tunnettu *Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja* 1901 valmistui ja julkaistiin Aspelinin esipuheella varustettuna; lopullisen toimitustyön oli tuolloin tehnyt tohtori A. H. Bergholm, joka usein saa liiallistakin kunniaa teoksen aikaansaajana. Aspelin kirjoitti esipuheessa, että Sukukirja oli ”hedelmä tuhansien kansalaisten yhteistyöstä”, ja mainitsi lopuksi itsestään: ”Yhdistyksen toimimiehenä ja pääkaupungin lähdekokoelmia lähellä ollen [Bergholm toimi pitkään Porvoossa] on allekirjoittanut alusta alkain ollut osallisena sekä pitkällisessä keräytyössä, että lopullista käsikirjoitusta ja 1:stä korjausarkkia [siis koko teoksen ensimmäistä korrehtuuria] tarkastamassa ja täydentämässä.”

Jo Aspelinin varhaisartikkelissa esiintyy käsite *ofrälse*, joka sitten tuli *Sukukirjan* otsikkoon *aatelittomien sukujen* muodossa. Tämä johtui tietenkin siitä, että aatelin osalta genealoginen tutkimus ja julkaiseminen oli jo vakiintunutta, ja että Ritarihuoneeseemme introdusoituja sukuja käsittelevä Wasastjernan laaja teos oli saanut Suomessa klassillisen aseman. Se että huomio

nyt kiintyi aatelittomiin sukuihin, ei vielä tarkoittanut kaikkia, vaan kyseeseen tulivat ensiksi säätyläissuvut papiston, virkamiehiston ja porvariston piiristä, niidenkin osalta lähinnä ylimmästä kerrostumasta. Mutta *Sukukirjan* alkulauseessa 1903 Aspelin jo viittaa eteenpäin, kaikkien kansankerrosten genealogiseen selvittämiseen.

Morgonbaldetin artikkelissa Aspelin viittaa esikuvana tunnetun ruotsalaisen genealogin J. A. Anrepin kolmiosaiseksi kuuntu-neeseen teokseen *Svenska Slägtboken*, joka oli alkanut ilmestyä juuri 1871. Suomalaisen sukukirjan olikin tarkoitus ilmestyä vihkoina sitä mukaa kuin valmiita sukuselvi-tyksiä saatiin aikaan. Se eroaisi Anrepin kirjasta siinä, että jokaisen sukukuvauksen alkuun liitettäisiin yleisilmäystaulukko – niin kuin *Sukukirjassa* sitten tehtiinkin – ja siinä, että sukujen huomattavimpien jäsenten kirjallisia ansioita ja itse henkilöitä kuvattaisiin laajemmin (*porträtter* tarkoittanee tässä mieluummin kuvauksia kuin kuvia; tähän viittaa myös sittemmin ilmestyneen *Sukukirjan* saama ulkoasu ja ehkä varsinkin Aspelinin kuvaus omasta isästään).

Nämä Aspelinin toiveet viittasivatkin jo tietä *Biografiseen Nimikirjaan*, johon sisältyy runsaahkosti sukuartikkeleita yleisilmäystaulukkoineen ja jonka artikkeleista monet sopivat ajatukseen laajemmista henkilöesittelyistä. *Nimikirjaa* ryhdyttiin suunnittelemaan neljä vuotta mainitun artikkelisarjan jälkeen, 1878, ja teos alkoi kuten sanottua ilmestyä vuoden 1879 lopulla. Samana vuonna Aspelin myös aloitti Muinaismuistoyhdistyksen nimissä aktiivisen sukuselvitysten keräämisen ja muokkaamisen.

J. R. Aspelinista tulikin yksi *Biografisen Nimikirjan* toimituksen jäsenistä ja ahkerista artikkelinkirjoittajista. Muutoin toimituksella oli jo vanhemmassa Yliopiston kirjaston ”varakirjastonhoitajassa” S. G. Elmgrenissä ainoa henkilöside *Finlands Minnesvärde Män* -projektiin ja kai myös Rabben pape-reihin. *Nimikirjan* toimittajien ja avustajien joukossa oli viisi kulttuurihistoriamme tuttua veljesparia, J. R. ja Eliel Aspelin, Edvard ja August Hjelt, Yrjö Koskinen ja Jaakko Forsman, Arvi ja Kustavi Grotenfelt, A. J. ja E. G. Palmén. Nämä kaikki olivat aktii-

visia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ja 1875 erilliseksi muuttuneen Suomen Historiallisen Seuran piirissä, ja siksi teos nyt myös kirjoitettiin suomeksi. *Nimikirjan* ryhmässä olivat myös lähes kaikki 1881 ilmestymisensä aloittaneen *Valvojan* toimittajat, J. R. Danielson, E. G. Palmén, V. Vasenius ja V. Porkka; myös A. J. Palmén ja Eliel Aspelin olivat lähellä tätä nuorten liberaalifen-nomaanien aikakauskirjaa.

Nimikirjan alkulauseessa viitataan tällaisissa yhteyksissä tavallisiin vaikeuksiin: hante oli vähitellen muodostunut laajemmaksi kuin ensin suunniteltiin, niin että kirjan valmistuessa oli pakko todeta: ”Noin sataluku sivua alusta kaipaasi oikeastaan sekä nimistön että esityksenkin puolesta täydentämistä, tullakseen muun teoksen kaltaiseksi.” Kokonaisuutena on *Biografista Nimikirjaa* kuitenkin pidettävä kirjoittamisajankohtaansa ja julkaisuvauhtiinsa nähden merkittävänä saavutuksena, ja lisäksi vielä suomenkielisen tietokirjallisuuden merkkipylyväänä.

Finlands Minnesvärde Män -teoksessa oli jopa lähes 60-sivuisiakin artikkeleita, kun taas *Nimikirjassa* ei juuri mennä neljän palstan yli. Muutenkin *Nimikirja* on luonteeltaan käsikirja, se on aakkosellinen, eikä se ole lukemisto tai moraalisesti kohottavaksi pyrkivä teos muutoin kuin osoittamassa Suomen kulttuurista ja hallinnollista ikää ja painoarvoa.

Ymmärrettävästi kaivattiin myös ruotsinkielistä biografista käsikirjaa, ja sellainen ilmestyikin kaksikymmentä vuotta *Nimikirjan* jälkeen, tutkimuksen jo huomattavasti edistyttyä ja historioitsijakunnan laajennuttua. *Finsk Biografisk Handbokin* ensimmäinen vihko julkaistiin 1895 ja teos valmistui 1903. Sen esipuheessa kiitettiin erityisesti edeltäjää, *Nimikirjaa*, josta perusnimilistä ja paljon muuta oli saatu. Myös *Handbok* ilmestyi G. W. Edlundin kustannuksella, ja sen oli toimittanut maisteri, vapaaherra Tor Carpelan, sittemmin perin tunnettu genealogiamme suurmies. *Handbokin* alussa on avustajien ja heidän artikkelimääriensä luettelo, josta käy ilmi, että toimittaja itse oli laatinut 368 artikkelia, niistä 163 sukukatsauksia. Yhteyttä edelliseen hankkeeseen

edusti vain professori Eliel Aspelin (sittemmin valtioneuvos Aspelin-Haapkylä) 10 artikkelilla, muuten kirjoittajat kuuluivat yleensä liberaalis-vekomaaniseen tai ruotsinkieliseen leiriin ehkä 9 artikkelia kirjoittanutta professori J. J. Mikkolaa ja 74 artikkelia kirjoittanutta J. W. Ruuthia lukuun ottamatta. Ruuthin edelle artikkelien määrässä pääsivät tunnettu aatelin tutkija, pankinjohtaja, tohtori G. Granfelt (257), valtionarkistonhoitaja R. Hausen (106) ja professori M. G. Schybergson (99), joka Edlundin ohella oli lausunut teoksen syntysanat. Vuonna 1904 ilmestyneen liitevihkon kanssa teoksen kaksipalstaisten sivujen määrä nousi 2 614:ään ja artikkelien määrä oli nousut *Nimikirjan* 1 440:stä noin 1 920:een.

Carpelanin *Handbokia* on pidettävä erittäin korkeatasoisena, ja se on edelleen hyvin tärkeä ja käyttökelpoinen apuväline, jonka soisi olevan jokaisen Suomen historian tutkijan työpöydän välittömässä läheisyydessä käteväenä hakuteoksena.

Jos *Biografisen Nimikirja* oli pääosin nuoren tai nuorehkon tutkijapiirin aikaansaannos ja *Finsk Biografisk Handbok* lähinnä yhden nuoren tutkijan voimannäyte, oli jälleen noin kolmenkymmenen vuoden kuluessa valmistunut, uudelleen toimitettu ja kirjoitettu versio *Kansallinen Elämäkerrasto I–V* (1927–34) nimenomaan vanhemman tutkijapolven johtama projekti. Syntysanojen lausuja, vapaaherra E. G. Palmén, joka 1915 oli ehdottanut tätäkin suurteosta ajan historiallisten moniosaisten merkkiteosten sarjaan, oli jo kuollut, ja häntä toimituskunnan puheenjohtajana seurannut professori Kustavi Grotenfelt – *Biografisen Nimikirjan* miehiä hänkin – meni manalle ensimmäisen osan ilmestyttyä, niin kuin myös professori J. W. Ruuth, *Finsk Biografisk handbokin* ahkera avustaja, ja lopulta myös työvaliokunnan jäsen, professori Gunnar Suolahti. Eri ikäluokista oli kyllä hyvin paljon avustajia, ja teossarja sitoutui siten tuoreeseen tutkimukseen.

Kansallisen Elämäkerraston sivumäärä ylittää juuri ja juuri kolme tuhatta, mutta kun teos on huomattavasti *Nimikirjaa* ja *Handbokia* komeampi, komistettu kohdehenkilöiden pienin kuvin ja jokainen osa

lisäksi muutamien koko sivun – tuolloin jo! – värikuvien, se näyttää edeltäjiään monin verroin suuremmalta, mitä se siis ei ole. Selvästikin pyrittiin tavoittamaan suuri kansalais- ja ostajapiiri, mitä kai myös ajanomainen epiteetti ”kansallinen” tarkoitti. Eräissä mielessä oltiin hieman palaamassa *minnesvärde män* -konseptiin päin. Tätä ilmensi se, että teokseen nyt sisältyi muutamia hyvin laajoja ja perusteellisia elämäkertoja suurmiehistä. Erityistä ajan historian tutkimuksen painotuksista poikkeavaa puolueväriä tai ohjelmaa teoksesta ei kuitenkaan ole mainittavasti havaittavissa. Erona *Nimikirjaan* ja *Handbokiin* oli myös sukutaulukoiden puuttuminen, vaikka sukuartikkeleita edelleenkin oli. Vanhempien aikojen henkilöitä oli karsittu, jotta saatiin tilaa uuden ajan teollisuusmiehille, poliitikoille ja vielä nuorille Vapaussodan sankareille.

Jälleen uuden biografisen hakuteoksen tarve kävi kuitenkin jo varhain ilmeiseksi siksikin, että *Kansallinen Elämäkerrasto* myytiin pian loppuun. Tätä aukkoa saattoi vain osittain täyttää Ilmari Heikinheimon kylläkin hyödyllinen *Suomen elämäkerrasto* vuodelta 1955, 856 sivua. Sen lyhyillä tietosanakirjamaisilla elämäkerroilla ei ollut tieteellisiä eikä liioin kasvatuksellisia tavoitteita, kyseessä on puhdas hakuteos. Samoin hakuteoksena edelleen varsin tarpeellinen *Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista*, 1961, oli kokonaan tietoluetteloinnin varaan rakentuva ja vailla mitään kuvauksia, arvoituksia tai vertailuja tehty kokoelma *Kuka kukin on* -aikalaishakuteoksen eri vuosikerrojen vainajista. Tietosanakirjojen loistoajankana 1960–1980-luvuilla julkaistiin monissa suurissa suomalaisissa tietosanakirjoissamme suuri joukko laajempia ja varsinkin suppeampia koti- ja ulkomaisia elämäkertoja.

Kansallisbiografia

Uuden suuren tieteellisen biografiateoksen tarve oli siis olemassa, ja professori Päiviö Tommilan ollessa 1972 esimiehenä Suomen Historiallinen Seura päätti hänen aloitteestaan ryhtyä tällaiseen hankkeeseen, jonka johtajaksi valittiin tunnettu genealogi, pro-

fessori Yrjö Blomstedt. Hankkeeseen saatiin varoja ja toimitussihteeri, mutta se hiiptui muutaman vuoden kuluttua: oli saatu aikaan nimilistoja ja kohtalainen määrä lyhyitä, keskiajan henkilöitä koskevia artikkeleita. Näistä viimeksi mainituista oli jonkin verran apua, kun Suomen Historiallinen Seura vuonna 1992 dosentti Päivi Setälän esimieskaudella ja hänen aloitteestaan päätti ryhtyä uudelleen biografiահankkeeseen; sen johtoon valittiin professori Matti Klinge, joka oli kuulunut myös Tommila-Blomstedt-yrityksen johtokuntaan.

Nyt luovuttiin sanoista ”nimikirja” ja ”elämäkerrasto” ja omaksuttiin nimi *Kansallisbiografia* sekä tehtiin heti aluksi kaksi tärkeää päätöstä: projektin jakaminen kolmen samanaikaisesti työskentelevän toimituksen kesken ja hankkeen sitominen kokonaiskatalogiin. Edellinen ratkaisu, jako Ruotsin ajan, suuriruhtinaskunnan ajan ja tasavalan ajan toimituksiin, joista kullakin oli oma puheenjohtaja, aikakauden spesialisti, oli sidoksissa jälkimmäiseen: aikataulutavoite oli mahdollista saavuttaa vain, jos eri aikakausien ekspertit voisivat keskittyä oman historianvaiheensa tärkeysjärjestysten pohittamiseen, avustajien etsimiseen ja tulosten tarkastamiseen. Hankkeella oli tietysti kokonaisjohto ja yhteinen toimisto sekä tekninen johto, toimituspäällikkö apulaisineen. Suomen Historiallinen Seura ja sen edustajat toimivat puolestaan hankkeen taloudellisten edellytysten turvaamiseksi, niin että toimituspäällikkö apulaisineen sai palkkansa – Suomen valtiolta – ja kirjoittajat ja tarkastajat edes jonkinlaisia korvauksia – yksityisiltä säätiöiltä.

Sanottakoon samalla, että tässäkin hankkeessa, niin kuin sen edeltäjissä, tieteellinen intohimo ja uhrautuvaisuus ja velvollisuudentunto ovat näytelleet suurta osaa; etenkin on toimituksen kolmen päätoimitajan, dosenttien Anneli Mäkelä-Alitalon, Markku Tyynilän ja Martti Häikiön, nimet piirrettävä kunniaahtaukseen. Jos professori Setälä ”määräsi” näiden rivien kirjoittajan tähän tehtävään, ei minulla ollut vaikeuksia saada näitä kolmea valitsemaani, ei vain eri aikoja vaan myös eri näkemyksiä edustavia tutkijoita suostumaan tehtävään, vai-

ka jokainen ymmärsikin että tehtävä voisi kasvaa hyvin vaativaksi – suoritettavaksi monien muiden tehtävien rinnalla. Kunnialkasta sitoutumista hankkeeseemme osoittaa se, että lähes kaikki alatoimituksiin kutsutut eri alojen tutkijat ja tuntijat pysyivät mukana koko hankkeen pitkän kestoajan.

Sitoutuminen aikatauluun kuului osaltaan ajan henkeen, aloitettiinhan projekti syvän lamakauden oloissa. Tärkeää oli verrata hanketta muiden maiden vastaaviin projekteihin, sillä lähes kaikissa maissa on vanhoja ja uusia kansallisbiografiահankkeita. Vanhoja ja uusia: vanhat tarkoittavat sellaisia kansallisbiografioita, joiden toimittaminen on aloitettu jo kauan sitten mutta jotka ovat aakkosissa edenneet vain hitaasti. Ennätyksellinen lienee *Svenskt Biografiskt Lexicon*, joka alkoi ilmestyä 1918 ja joka nyt on päässyt vihkoon 155, keskelle S-kirjainta. *Svenskt Biografiskt Lexicon* on laajuudessaan ja tarkkuudessaan, elämäkertojensa tason, kohdehenkilöä koskevien kirjallisten ja arkistolähteiden luetteloinen ja täydellisten bibliografioiden osalta, varmaankin maailman paras; nykyään sitä toimittaa erityinen Ruotsin Valtionarkiston kupeessa oleva toimisto, koko hankkeen oltua 1960- ja 1970-luvulla lyhyen aikaa lähes pysähdyksissä, kun loppua ei ollut näkyvissä ja voimat uupuivat. Hanke siis otettiin silloin valtion haltuun, se kytkettiin Valtionarkistoon, elämäkertojen pituutta supistettiin ja kirjassa siirryttiin kaksipalstaisuuteen ja tiheämpään ladelmaan. Näillä viimeksi mainituilla ratkaisuilla oli tosin lähinnä kosmeettinen merkitys, sillä itse kohdehenkilöihin kohdistuvaa tutkimustyötä ja kirjoittamisen arvioivien osien vaativuutta ne eivät voineet juuri lainkaan keventää. On tähdennettävä sitä, että *Svenskt Biografiskt Lexicon* on ja tulee olemaan myös Suomen kannalta ohittamattoman tärkeä teos sekä – tietysti – vanhan Ruotsin valtakunnan aikaisten henkilöiden osalta että laajuutensa ja korkean tasonsa vuoksi. Selvää kuitenkin on, että pitkän toimitusajan takia alkupuolen ja loppupuolen osat heijastavat erilaisia tutkimustilanteita ja kirjoitusihanteita ja että teoksesta puuttuvat kokonaan monet sellaiset henkilöt, jotka kuuluvat aakkosten alkupähän

mutta jotka eivät olleet teoksen alkuvaiheissa vielä tulleet tunnetuiksi, ehkeivät syntyneekään, kuten vaikkapa Ruotsin nykyinen kuningas ja kuolleista pääministeri Erlander.

Samantapaisia ongelmia on ollut myös hyvin pitkään ilmestyneessä Ranskan kansallisbiografiassa. Ranskaan vertautuvien suurten historiallisten kansakuntien kohdalla koko problematiikka on tietysti perin toisenlainen kuin Suomessa.

Kansallisbiografia-hankkeessa luovuttiin alun perin näin korkean tieteellisen tason tavoittelemisesta ja Ruotsin esimerkkiä vastaavasta laajuudesta, sekä tutkimuksellisista syistä että ennen muuta aikataulullisista ja siten taloudellisista syistä.

Tuleva historiografinen tutkimus saa ottaa kantaa Suomen historian tutkimuksen ja yleensä humanistisen tutkimuksen yleisiin suuntauksiin ja painotuksiin 1900-luvun jälkipuoliskolla. Luullakseni silloin tullaan havaitsemaan yhtäältä sosiaal historian sama suuri painoarvo, toisaalta usein lähes journalististyyppinen poliittisen lähihistorian harrastus. Myös kirjallisuuden ja kuvataiteen tutkimuksessa biografinen traditio heikkeni tai kerrassaan katkesi. Ihmistoiminta ymmärrettiin hyvin voimakkaasti sosiaalisten tekijöiden funktioksi tai kollektiivisten virtausten osaksi. Käänteinen menneisyyden ymmärtämiseen yksilöiden kautta, tietysti unohtamatta heidän sosiaalista taustaansa ja yhteyksiään tai heidän elämänsä aikaisten kollektiivisten tapausten ja virtausten vaikutusta, voitaneen kyllä nähdä jonkinlaisessa väljässä yhteydessä poliittisideologiseen kehitykseen 1980-luvulta alkaen, mutta sen seikan kuvaaminen vaatii oman perehtymisensä.

Biografisen ja individuaalisen asennoitumisen traditio oli siis heikohko niissä nuoremmissa tutkijapiireissä, joiden puoleen *Kansallisbiografia*-hankkeessa pääosin käännyttiin. Suomessa ei myöskään ole ollut Ranskan ja Englannin tapaan elämäkertakirjallisuuden jatkuvaa traditiota, sillä poliittisen lähihistorian henkilömuotokuvista on, rohkenemme sanoa kokonaan, puuttunut suureen biografiseen traditioon kuuluva psykologinen henkevyys ja ajanolot si-

säistävä ote. Saamme toivoa, että projekti on tässä suhteessa avannut silmiä ja teroittanut kyniä tulevaisuuden varoiksi.

Toivomme siis enemmän ja syvällisempiä elämäkertoja ja yksityisten ihmisten luonnehtimisen traditiota. Toivomme henkilöhistorian apuvälineitä, muun muassa siihen tyyliin, jota edustaa D. N. Shilovin Venäjän valtakunnan korkeimpien viranhaltijoiden – ajalta 1802–1917 – tuore bibliografinen käsikirja (2001), joka on tarkkuudessaan suurenmoinen julkaisu ansioluetteloinen ja niihin liitettyine kuvauksineen kohdehenkilöiden arkistojen tai heitä koskevien kokoelmien sijainnista sekä bibliografinen.

Nykyään eletään kaikkialla maailmassa sukututkimuksen ja henkilöhistorian uutta suurta kukoistuskautta, ja, kiinnostavaa kyllä, 1900-luvun alun rotuteoreettiset harrastuksetkin ovat nousseet uuteen kukoistukseen genetiikan avaamien uusien mahdollisuuksien myötä. Sukututkimus ja henkilöhistoria ovat hyvin laajojen kansalaispiirien suuren, intohimoisenkin harrastuksen kohteena. On tärkeää, että tieteellinen maailma ja tieteelliset instituutiot tuntevat vastuunsa tämän harrastuksen tieteellisen tarkkuuden ja uskottavuuden vaalimisessa ja laajempien näköalojen avaamisessa yleisölle. On tähdittävä sekä aikojen ja aikakausien ymmärtämiseen että erilaisiin teoreettisiin ja metodisiin mahdollisuuksiin.

Mutta palatkaamme lopuksi vuoteen 1853, kirjallisuushistoriassamme niin olennaisen keskeiselle keisari Nikolai I:n hallituskaudelle. Tulevasta henkilöhistoriallisesta hakuteoksesta käytyyn debattiin osallistui *Litteraturbladissa* myös kulttuurihistoriamme ”Fredrik Suuri”, sittemmin valtioneuvos Fredrik Cygnæus -vainaja, hänelle ominaisella mutkallisella ja itseironisella, kieltämättä hankalalla mutta samalla fascinoivalla tyyllillä. Ja todetkaamme, että hän silloin joesitti kaksi keskeistä ideaa jotka ovat olleet ratkaisevia nykyiselle *Kansallisbiografian* hankkeellemme, nimittäin sen, että hanke asian jouduttamiseksi jaettaisiin kolmeen samanaikaisesti edistettävään sarjaan, ja sen, että hanke saisi kestää kymmenen vuotta, jolloin – jatkamme tässä omin sanoin Cyg-

næuksen ajatuskulkua – silloisen sukupolven näkemys henkilömenneisyyteen olisi tullut kirjaanviedyksi. Ei siis ikuisuusteosta, jonka väittäisin olevan lopullinen sana, vaan eräs sarja menneiden ja tulevien sarjojen saatossa.

Cygnæusta askarrutti kaksi asiaa, joista toiseen hän keksi ratkaisunkin. *Biografiskt lexicon* – molemmat sanat olivat kyllä kreikkaa, mutta barbaarista kreikkaa. Hän ehdotti avainsanaa *minnesvärde*. Sillä nehän on katsottu muistamisen arvoisiksi, jotka on otettu mukaan.

Toinen asia oli yleisempi, se liittyi suomalaisen luonteeseen. Cygnæus pelkäsi, että henkilöhistoriallinen lähestymistapa päästäisi liiaksi esiin suomalaisen sisänpäinkääntyneisyyden ja rajoittuneen älykkyyden. *Vårt land är ej ett land för de vidt omfattande horizonterna, och vårt folk är det lika litet. Kuperadt som endast få länder äro det, sönderstyckas Finland af sina kullar och insjöar i tallösa miniatyrlandskap, hvilka snarare tyckas erbjuda en hemvist åt idyllen och genremålningen än lem-*

na spelrum åt en fri och stor blick öfver ting-en. – Och finska folkets själsblick, öfver allt kastad tillbaka på sig sjelf af de yttre föremålens inskränkande makt, har modellerat sig efter sin omgifning.

Tästä Cygnæus pääsee mainioon maksimiin: *Men om också teleskopet ej blef gjordt för oss finnar, är deremot mikroskopet enkom skapadt för oss. Det tillhör oss i den grad, att, om det icke redan vore uppfunnet, vi ej skulle dröja ett ögonblick att inventera detsamma.*

Henkilöhistoriallinen ja biografinen harastus ei saa johtaa historiankäsitystemme sirpaloitumiseen ja suurten linjojen hämärtymiseen. Päinvastoin sen tulee toimia perustana ja aineistona yleisempien muutosvoimien ja kehityslinjojen pohdinnoille ja niiden varaan rakentuville synteeseille.

Tieteellinen tutkimus on sittenkin aivan olennaisesti mikroskopian ja makroskopian näkökulmien yhtäaikaista yhdistämistä kattavaksi, luotettavaksi ja herätteikkääksi kuvaksi menneestä tai olevasta todellisuudesta.

TUOMAS HEIKKILÄ

Keskiajantutkimuksen nousu ja uho

Keskiaika on voittanut viime vuosina alaa mielenkiinnon kohteena niin yliopistoissa kuin niiden ulkopuolellakin. Miksi keskiaika kiinnostaa? Tuomas Heikkilä tarkastelee keskiajantutkimuksen näkymiä.

■ Toisen kristillisen vuosituhannen loppu ja kolmannen alku ovat olleet keskiajan riemukulkua niin populaarissa kuin tieteellisessäkin mielessä. Ympäri Suomea järjestetään erilaisia aikakauteen löyhästi liittyviä karnevaaleja ja yliopistojen historian laitoksille virtaa puhdasotsaista nuorisoa opiskelemaan keskiajan historiaa. Ei ole epäilystäkään – keskiaika on muodissa.

Keskiajan lumoissa

Mikä keskiajassa sitten kiehtoo suomalaisia? Toisinaan laajan innostuksen selitykseksi on tarjottu korkealentoisesti Euroopan Unioniin liittymistä. Poliittinen kehitys pois perinteisistä kansallisvaltioista olisi saanut laajan yleisön ja tutkijat kiinnostumaan keskiajasta, jolloin Euroopan valtiollinen kartta oli vasta muotoutumassa ja jonka kuluessa voi niin halutessaan nähdä monenlaisia alkumuotoja yhtenäiselle Euroopalle. Hovikelpoinen selitys on kuitenkin ontuva, sillä innostus aihepiiriin alkoi jo ennen Suomen EU-keskustelua. Kenties vastaus löytyykin lähempää pientä ihmistä.

Verrattaessa hektiseen ja toisinaan liiankin moniarvoiselta tuntuvaan nykyaikaan ihmisten mielissä staattinen keskiaika näyttäytyy helposti aikana, jolloin elämä oli kiireetöntä ja yksinkertaista. Joillekin keskiajan vuosisadat kauniine linnanneitoineen, komeine ritareineen ja liikuttavilta tuntuvine pelastususkoineen ilmentävät romanttista, sadunhoitoista ideaaliaikaa, johon olisi mukava palata. Osin tätä taustaa vasten on mahdollista selittää keskiaika-roolipelaamisen, ”gregoriaanisen” musiikin ja aikakaudta käsittelevän kaunokirjallisuuden voittokulkua. Toisaalta keskiajan kauhujen paittelu tukee mukavasti yleisinhimillistä kehitysuskon ajatusta. Osa keskiajasta kiinnostuneesta laajasta yleisöstä tuskin edes kaipaa tutkijoiden paperinmakuisia teoksia riistämään romanttiset kuvitelmat keskiajasta. *Mundus vult decipi.*

Historiantutkijalle keskiajan vuosituhat on viimeisiä aarreaittoja, jossa voi tehdä todella mullistavia ja kauaskantoisia uusia löytöjä. Tämä puolestaan johtuu edelleen paljolti renessanssihumanistien jättämästä perinnöstä, jonka mukaisesti antiikin ja renessanssin välisiä vuosisatoja ja niiden saavutuksia ylenkatsottiin. Seurauksena valtava osa keskiaikaisesta kirjallisesta lähdemateriaalista odottaa edelleen löytäjänsä ja tutkijaansa. Näitä ja muita lähteitä apuna käyttäen tutkijan on mahdollista tuoda runsaasti uutta ja aiempaa tarkempaa tietoa Euroopan ja eurooppalaisen kulttuurin kannalta keskeisestä aikakaudesta.

Laajan yleisön mielenkiinto epämääräiseen ja mielikuvitukselle tilaa jättävään keskiaikaan sekä aikakauden tutkijoille suomat uuden tieteellisen tiedon löytämisen mah-

dollisuudet näyttävät siis lyövän toisiaan korvalle. On paradoksaalista, että sitä mukaa kun historioitsijoiden keskiajasta luoma kuva täsmentyy, käsitykset myyttisyydessään kiehtovasta aikakaudesta saavat väistyä.

Tutkimuksen nousu

Suomalaisen keskiajantutkimuksen hyvinkin kunniakkaista perinteistä ja tutkijoiden, kuten Aarno Maliniemi, Jarl Gallén, Vilho Niitemaa, Kauko Pirinen ja Seppo Suvanto, saavutuksista huolimatta alan laaja tutkimus oli 1960-luvulta lähtien kuihtunut. Käsi kädessä yleisen keskiaikainnostuksen kanssa kiinnostus kuitenkin alkoi viritä uudelleen 1990-luvun alussa. Aluksi tämä keskiajan renessanssi näkyi tieteellisellä saralla erityisesti aikakautta käsittelevien väitöskirjojen mullistavana lisääntymisenä, jota ei voi siltä nyttemmin tolkuttomiin mittoihin paisuneella yleisellä väitöstehtailulla. Keskiaikatohitorit eivät myöskään näytä kuuluvan yhä kasvavan akateemisen armeijan nostomiehiin; joissakin yliopistoissa tämän aihepiirin valitseminen tutkimuksen kohteeksi näyttää peräti johtavan suoraviivaisesti korkeimpiin arvosanoihin.

Yksi osoitus jo laajalle levinneestä tieteellisestä asiantuntemuksesta ja innostuksesta oli vuonna 1997 ilmestynyt ja huomiota herättänyt kokoomateos *Keskiajan kevät*. Nimensä mukaisesti nuorin voimin toteutettu teos ilmensi pitkän talviunen päättymistä ja oli useammalle nyttemmin etabloituneelle tutkijantaimelle ensimmäinen voimannäyttö. Myöhemmin on julkaistu useita samalla formaatilla tehtyjä, keskiaikaa laidasta laitaan käsitteleviä artikkelikokoelmia, kuten *Keskiajan kevät*, *Ikuisuuden odotus*, *Ihmeiden peili*, *Keskiajan rajoilla* sekä *Paban tiedon puu*. Kaikki teokset tavoittelevat yhtäältä asiantuntevaa, mutta toisaalta laajaa yleisöä – tehtävä, joka on edellä esitetyn valossa vähintäänkin vaikea. Mainituille teoksille tyypillistä sekä keskiajantutkijoiden uuden polven esiinmarsseille ja vanhan sukupolven harvalukuisuudelle kuvaavaa on ollut pre-doc-tutkijoitte voimakas panos tieteellisen boomin eri vaiheissa. Nuoren tutkijapolven nouseminen

tyhjästä on kuitenkin aiheuttanut myös ongelmia. Toisinaan on näyttänyt olevan laitoksille opetus- ja ohjausresurssien puutteessa helpompaa palkita keskiajantutkijan opinnäyte korkealla arvosanalla ja julistaa sen tekijän olevan loistavan tutkijan kuin todella pyrkiä opettamaan tälle jotakin.

Vuosituhanneen vaihteen tienoilla oli jo ajautettu omituiseen tilanteeseen, jossa tutkijat tuottivat tarkkaa, kansainvälisestäikin merkittävää tieteellistä tietoa hyvin rajatuista aiheista, mutta kotimaiset yleisteokset aikakaudesta puuttuivat tyystin. Ensimmäisen kerran jo vuonna 1974 ilmestynyt Veikko Litzenin *Keskiajan kulttuurihistoria* oli pitkään yksi hyvin harvoista yleistajuisista esityksistä keskiajasta. Viimeisen parin vuoden sisällä tilanne on muuttunut: suomalaisesta uuden polven keskiajantutkimuksesta alkaa jo löytyä asiantuntemusta laajojen ajallisten, maantieteellisten ja temaattisten kokonaisuuksien kartoittamiseen, minkä seurauksena joitakin keskiajan yleisesityksiä on ilmestynyt ja yhtä monia on lupa odottaa lähitulevaisuudessa.

Vaikka opin hakeminen ulkomailta on edelleen välttämätöntä, keskiajantutkijoita alkaa olla Suomessa jo niin paljon, että alalla voitaisiin todella käydä keskustelua, esittää kysymyksiä ja saada niihin vastauksia omassa piirissä. Mainio *forum* kotimaisten tutkijoiden keskinäisille tapaamisille on ollut joka toinen vuosi järjestettävät *Dies Medievales* -keskiajantutkimuksen päivät. Omalta osaltaan alan tutkijoiden yhteistyötä on pyrkinyt edistämään myös alun perin Helsingin yliopistossa vaikuttaneesta opiskelijajärjestöstä kasvanut Keskiajantutkimuksen seura Glossa.

Monista ponnisteluista huolimatta historian tutkijoiden halukkuus ylittää muiden tieteenalojen raja-aitoja on Suomessa ollut selkeästi vähäisempää kuin kansainvälisesti. Tämä olisi tärkeää erityisesti juuri keskiajan ollessa tutkimuskohteena – tosin myös muille historioitsijoille. Onhan historian tutkimus fragmentoitunut useisiin tiedekuntiin ja korkeakouluihin. Meilläkin historian- ja kirjallisuudentutkimus ovat kyllä lyöneet onnistuneesti kättä, mutta laajamittaisempi yhteistyö yhtäältä "varsinaisen" ja taidehis-

torian sekä toisaalta historioitsijoiden ja filologisten välillä puuttuu edelleen.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana suomalainen keskiajantutkimus on koskettanut etenkin läntisen Euroopan historiaa ja kulttuuria. Kansainvälisen trendin mukaisesti Bysantin tutkimus muodostaa myös Suomessa oman, liiankin erillisen kokonaisuutensa. Kotimaisilla tutkijoilla korostuneita teemoja ovat olleet sydänkeskiajan aate-, kulttuuri- ja oppihistoria, teologia, paaviuden historia sekä pyhimykset ja hagiografia. Lisäksi urauurtavaa perustutkimusta on tehty niin yliopistollisten ja hagiografisten kuin renessanssikäsi- ja kirjotusten tuntemuksen saralla. Kaiken kaikkiaan keskiaikaa tutkitaan Suomessa nyt laajemmalla rintamalla kuin koskaan ja tutkimuksen terävin kärki noudattelee kansainvälisiä trendejä. Eräät viimeaikaiset tutkimukset ovat osoittaneet, että suomalaisen keskiajantutkijan on useimmille länsieurooppalaisille kollegoilleen tasoitusta annettuaankin mahdollista olla alansa eturivissä. Kaikkiaan tutkijoiden taso on ollut näihin päiviin saakka varsin korkea. Jossakin määrin on kuitenkin havaittavissa merkkejä, joiden mukaan laajan keskiaikainnostuksen ja valtiiovallan kyltymättömän tohtorihimon yhtälön tulokset alkavat vähitellen nakertaa jatko-opiskelijoitte- tasoja.

Ajallisesti suomalaistutkimus on perehtynyt etenkin sydän- ja myöhäiskeskiaikaan. Painotuksissa on nähtävissä myös alueellisia eroja siten, että esimerkiksi tampereläistutkijat näyttävät keskittyneen erityisesti 1300- ja 1400-lukujen historiaan, kun taas vaikkapa Helsingin yliopiston piirin tutkijat käsittelevät tyypillisesti 1000–1300-lukujen eurooppalaista historiaa.

Suomessa tehdylle keskiajantutkimukselle on ollut luontevaa liikkua sujuvasti yleisestä historiasta Suomen historiaan ja takaisin. Osaksi kyse on tietoisesta valinnasta, jonka taustalla on keskiajan luonne yhtä kansainvälisenä aikakautena kuin kaikkien jälkeen seuranneet; taloudessa, kulttuurissa, uskonnon ja yhteiskunnassa vaikutti tekijöitä, jotka olivat yhteisiä lähimain koko Euroopalle. Seurauksena näkökulman rajajaminen vain Suomea koskeväksi – mitä si-

täkin on tehty – johtaisi kontekstin hämärtymiseen ja virheellisiin, usein yltiökansallisiin tulkintoihin. Juuri kotimaisen ja kansainvälisen näkökulman luonteva yhdistäminen ja yhteistyö perinteisen oppituli- ja rajojen ylitse lienevät niitä hyviä puolia, joita keskiajantutkimuksella on tarjota historioitsijoille laajemminkin.

Merkittävä lisäsyö keskiajan historioitsijoiden liikkumiseen tutkimuksissaan yhtä hyvin Suomen kuin Euroopan mittakaavassa löytyy välttämättömydestä. Vakavasti otettavien tutkijoiden määrä on edelleen pieni, eikä vain Suomen tai Pohjolan keskiaikaiseen historiaan erikoistuneita asiantuntijoita juuri ole. Välttämättömydestä ei kuitenkaan ole tehty pelkästään hyvettä, sillä varsin usein tutkijoiden päähuomio on ollut suunnattuna tärkeäksi koettuun yleiseurooppalaiseen historiaan – Suomen keskiajan tutkimuksen jäädessä oheistuotteen tai lapsipuolen asemaan.

Opetus

Keskiajantutkimus on luonteeltaan vääjäämättä kansainvälistä, ja kotimaisen opetuksen puutteessa tutkijaksi havittelevan on ollut väistämätöntä hakea oppia ulkomailta. Tärkeimmällä sijalla suomalaisten keskiajan historian jatko-opiskelijoiden kansainvälistämisessä on ollut *Fédération Internationale des Instituts d'Etudes Médiévalesin* vuosittain järjestämä lukuvuoden mittainen FIDEM-kurssi. Jo parikymmentä suomalaistutkijaa on saanut oppia tällä alun perin *Biblioteca Apostolica Vaticanassa* järjestetyllä, erityisesti keskiaikaisiin käsikirjoituksiin ja tutkimuksen aputieteisiin keskitetyillä kursseilla. Tulokset alkavatkin näkyä kotimaisen tutkimuksen aitona kansainvälisyytenä niin kontaktien kuin käytäntöjen tasolla.

FIDEM-kurssi sekä Suomen Rooman-instituutin tutkijalle suomat mahdollisuudet ovat osin ohjanneet suomalaisen tutkimuksen mielenkiintoa erityisesti keskiajan keskuskirkkoa koskeviin aihepiireihin. Rooman ja Vatikaanin huomattavasta korostumisesta huolimatta oma tärkeä merkityksensä on luonnollisesti ollut myös (muissa) ulkomaisissa yliopistoissa vietetyllä ajalla – joko

perustutkintovaiheessa tai sen jälkeen. Erittymisesti Saksa, Brittein saaret sekä osin myös Ranska ovat vetäneet keskiajasta innostuneita opiskelijoita puoleensa.

Ulkomaisten vetovoimaa ei voi selittää vain alan kansainvälisyydellä, vaan myös kotimaisten kirjastojen puutteellinen varustus alan kirjallisuuden suhteen sekä yliopistojen heikko opetustarjonta keskiajan historian saralla lienevät edelleen voimakkaita työntäviä tekijöitä. Tosin viime vuosien kotimaisen tutkimuksen myötä myös keskiajan historian opetus on nousemassa hyljälleen jaloilleen. Mikä kuitenkin vielä suuressa mitassa puuttuu, on aputieteitten osaaminen ja opetus. Paleografian tuntemus korostuu erityisesti alkuperäislähteitten kanssa toimittaessa, ja sen opetukseen onkin kiinnitetty huomiota. Sen sijaan kodiologian suurta arvoa lähdetutkimuksessa ei ole Suomessa vielä kunnolla ymmärretty. Välttämättömien taitojen puuttuessa onkin liian usein käytetty sellaisia metodeja tai tartuttu sellaisiin tutkimuskohteisiin, joissa *ad fontes* meneminen voi tapahtua turvallisesti kotikirjastossa ja jää siten mukavasti puolitiehen. Kuitenkin vakavastiotettavan tutkimuksen tekeminen ilman laajamittaista työtä alkuperäislähteitten parissa on vähintäänkin hankalaa, käytännössä mahdotonta.

Keskiajantutkimuksessa laajamittainen lähdetutkimus johtaa vääjäämättä käsikirjoitusten pariin. Klassisen käsikirjoitustutkimuksen lähtökohdat ovat suurin linjoin samat kuin historiallisen tutkimuksen yleensä: on keksittävä tutkimuskysymys, etsittävä lähteet, tulkittava ne ja vastattava tutkimuskysymykseen niiden pohjalta. Keskiaikaisia käsikirjoituksia lähteinä käytettäessä tutkijan vaivat kuitenkin moninkertaistuvat. Avuksi tarvitaan jokaisen keskiajan historioitsijan perusominaisuuksien, kuten latinantaidon, ohella laajaa käsityötaitoa lähteiden tulkitsemisessa. Ennen kaikkea vaaditaan kärsivällisyyttä ja aikaa.

Suuria ongelmia aiheuttavat edelleen myös yhtäältä suomenkielisten yleisteosten puute, jonka seurauksena keskiajan historian ja tutkimuksen terminologian perustiedot ovat tutkijoittekin keskuudessa hata-

rat, sekä nojautuminen vain siihen ulkomaisen tutkimuksen osaan, jonka kieltä saatetaan osaamaan. Jälkimmäisestä on ollut toisinaan seurauksena englanninkielisen tutkimuskirjallisuuden yletön dominointi – siitä huolimatta, että juuri keskiajantutkimuksessa saksa, ranska ja italia ovat säilyttäneet perinteiset asemansa.

Hyvä osoitus yhtäältä suomalaisen arkiolaitoksen ja johtavien historiapiirien aikaansa seuraamisesta mutta toisaalta yhtä lailla kansainvälisten käytäntöjen juurtumattomuudesta vielä kunnolla Suomeen oli vuonna 1998 käynnistetty *Diplomatarium Fennicum* -hanke. Sen tavoitteena oli saattaa tärkein Suomen keskiaikaa koskeva lähdejulkaisusarja – Reinhold Hausenin maineikas *Finlands Medeltidsurkunder* – verkossa olevaan tietokantamuotoon sekä etsiä, koota ja editoida aiemmin tuntemattomia Suomea koskevia keskiaikaisia lähteitä. Hankkeen edellinen tavoite on nyttemmin hakusanoitusta lukuun ottamatta saavutettu, ja tuloksena on Kansallisarkiston verkkosivuilta löytyvä kätevä työkalu tutkijalle. Jälkimmäinen, tieteellisesti painavampi osuus ajoi kuitenkin pahoin karille. Vaikka projektiin oli valjastettu pätevässä tieteellisessä johdossa joukko maan lupavimpia lähdetutkijoita, se toteutettiin ilmeisesti liian varhaisessa vaiheessa, jolloin kansainvälisten käytäntöjen ja aputieteiden tuntemus sekä aidon lähdetutkimuksen arvostus eivät olleet vielä levinneet riittävän laajalle.

Monien vaiheiden jälkeen hanke toi päivänvaloon satakunta Suomen keskiaikaa koskevaa dokumenttia, jotka ovat muulle tutkimukselle edelleen täysin tuntemattomia. Surkukupaisaa kyllä, tuntemattomiksi ne myös näyttävät julkaisijan puutteessa jäävän – siitä huolimatta että suuri osa dokumenteista makaa pöytälaatikoissa kansainvälisten käytäntöjen mukaisesti valmiiksi editoituina.

Lopun aikoja?

Vertailtaessa suomalaista akateemista historiamaailmaa Euroopan laajuisesti käy selväksi, että keskiaika on meilläkin nyt vain ottanut sille historiantutkimuksen kentässä

oikeutetusti kuuluvan paikan. Tältä osin kyse on siis suomalaistutkimuksen kansainvälistymisestä ja toisen maailmansodan jälkeisen provinsialismin murtumisesta.

Valitettavan suuri osa suomalaisen keskiajantutkijan tai popularisoijan ajasta menee kuitenkin edelleen ”pimeää” keskiaikaa koskevien väärien luulojen oikaisemiseen. Yhtäältä aikakauden kuviteltu pimeys on tutkijalle etu, sillä se on epäilemättä yksi keskiajan suosiota selittävästä tekijöistä; huonosti tunnettuun ja romanttiseksi katsottuun keskiaikaan on mahdollista projisoida mielenkiintoisiksi koettuja seikkoja. Hyvänä esimerkkinä ovat vaikkapa noita-vainot, jotka suuri yleisö syytä tai toisesta liittää edelleen mielessään juuri keskiaikaan siitä huolimatta, että niin keskiaikaiset noidat kuin inkvisiittoritkin olivat aloittelijoita uuden ajan alkupuolen kollegoihinsa verrattuna.

Toisaalta pimeän keskiajan kuvitelmat kohtaavat tutkijaa myös yllättäviltä tahoilta. Melkoinen osa muista suomalaisista historioitsijoista pitää keskiaikaa edelleen mielenkiinnottomana, parhaassakin tapauksessa vain kuriositeettina. Tämä on epäilemättä osaksi seurausta perinteisestä, edelleen usein 1900-luvun alun henkisestä ilmapii-ristä voimia ammentavasta suomalaisesta historiamaailmasta, joka korostaa nimenomaan keskiajan osalta anakronististen ”suomalaisten” ja ”Suomen” menneisyyden tutkimuksen ylivertaista tärkeyttä – mikäli mahdollista, tutkimuskohteeksi tulee valita kotimainen sisäpolitiikka, itsenäisen Suomen sodat tai vuoden 1918 tapahtumat. Suomalaisen nykyarjen ymmärtämisen kannalta kaukaisempi antiikkia tai keskiaikaa koskeva tutkimus on helppo leimata puuhasteluksi, vaikka sen vaatima kielitaidon ja aputieteitten hallitsemisen arsenaali on useita muita aloja laajempi.

Onko keskiaika menossa pois modista? Yli vuosikymmenen jatkuneen suosion jälkeen monet niin populaarit kuin tieteellisetkin keskiaikainnostuksen puolet ovat jo niin vakiintuneet, että voidaan tuskin puhua enää ohimenevästä muoti-ilmiöstä. Epäilemättä suuri yleisö kääntää ennemmin tai myöhemmin mielenkiintonsa muualle, ja

tieteen historiaan perehtyneelle on selvää, että aikaa myöten tutkimuksen kirkkaimpaan valokeilaan nousee jokin muu aikakausi tai lähestymistapa. Joidenkin vuosikymmenien takaiseen surulliseen keskiajattomuuteen ei kuitenkaan ole enää paluuta.

MIKKO PIIPPO

Uusia keskiajan lähdejulkaisuja – ja lähdejulkaisun uusia tuulia

Keskiajan historian tutkimuksessa lähdejulkaisut ovat tärkeässä asemassa. Mikko Piippo esittelee seuraavassa lähdejulkaisuhankkeiden nykytilaa ja tulevaisuuden näkymiä uusien pohjoismaisten asiakirjajulkaisujen pohjalta.

■ Viimeisten parin vuoden aikana on ilmestynyt muutamia uusia pohjoismaisia keskiajan lähdejulkaisuja. Seuraavassa keskityn ainoastaan asiakirjajulkaisuihin, en muihin tekstijulkaisuihin. Uusin painetuisista lähdejulkaisuista on *Diplomatarium Svecanumin* (DS) kymmenennen volyymin kolmas vihko.¹

Lisäksi eräitä vanhoja *Finlands Medeltids Urkunder* -julkaisuun pohjautuva *Diplomatarium Fennicum*² Suomessa sekä Norjan *Diplomatarium Norvegicum* lähdejulkaisu-

1. Svenskt diplomatium. Utgivet av riksarkivet. Tionde Bandet. Tredje häftet 1374–1375. Utarbetat av Claes Gejrot, Roger Andersson, Jan Axelsson, Peter Ståhl. Stockholm 2002.

2. <http://www.sls.fi/fmu/>. Linkkien toimivuus tarkistettu tammikuussa 2003. Koska itse olen osallistunut DF-hankkeeseen vuosina 1999–2000, olen jäävi käsittelemään DF:ia artikkelissani.

ja on saatettu WWW-tietokantoihin. Myös *Diplomatarium Danicum*in uusimmat volyymit ovat kaikkien ilmaiseksi käytettävissä www-julkaisun muodossa.

Diplomatarium Svecanum – viimeiset paperijulkaisut?

DS:n kymmenennen volyymin edelliset vihkot ilmestyivät Jan Öbergin toimittamina vuosina 1970 ja 1974. Yllättäen uusi vihko ei jatka numeroinnissaan siitä, mihin edeltävä jäi, vaan se jatkaa volyymin IX:4 numeroinnista. DS X:3 sisältää vajaan 250 sivulla 282 asiakirjaa, jotka ovat peräisin puolentoista vuoden ajalta (4.7.1374–24.12.1375).

Ruotsin diplomatarium poikkeaa yleistyvästä käytännöstä julkaista tekstieditit myös sähköisessä muodossa. Sähköinen julkaisu mahdollistaisi tekstihakujen tekemisen, mikä jossain määrin paikkaisi lähdejulkaisusta puuttuvia indeksejä, jotka ilmestyvät vasta kymmenen volyymin viimeisessä vihkossa. Tekstihaut mahdollistaisivat myös aikaisempaa helpomman tekstiparalleelien kartoituksen, mikä helpottaa varsinkin aikaisemmin julkaisemattomien asiakirjojen viimeistelyä julkaisukuntoon.

Huomattavasti tärkeämpää kuin editio-tekstien julkaisu verkossa on kuitenkin itse originaaliasiakirjojen julkaisu kuvamuodossa. Tämä on perusteltua jo arvokkaan aineiston suojelemisen takia – kunnolliset kuvajulkaisut tekevät tarpeettomaksi asiakirjan käytön arkistossa. DS onkin valinnut tämän tien: uusimmassa vihkossa julkaistut originaaleina säilyneet asiakirjat on julkaistu Riksarkivetin verkkosivuilla³ loistavina korkearesoluutioisina värikuvina. Ero on huikeaseva vanhemmalla tekniikalla tehtyihin kuvaltiointeihin, esimerkiksi Kansallisarkiston ikivanhoihin mustavalkoisiin mikrofilmeihin tai vaikkapa Turun Mustan Kirjan ja Codex Särkilahden suttuisiin faksimilejulkaisuihin verrattuna. Myös dokumenttien kääntöpuolet on kuvattu silloin, kun ne sisältävät keskiaikaisia merkintöjä. Valitettavasti originaaleista on kuvattu ainoastaan Riksarkivetin kokoelmissa säilyneet asiakirjat, eikä esimerkiksi Saksan tai Puolan (Gdansk) arkistoissa säilyneitä asiakirjoja.

Suomen keskiajan historian kannalta uusin julkaisu ei tarjoa kovin paljoa suoraanaisesti ”uutta”, tusina tässä julkaistua dokumenttia tunnetaan jo aikaisemmista lähdejulkaisuista. Lähinnä DS X:3 tarjoaa täsmällisempiä transkriptioita Mustan kirjan eräistä dokumenteista. Näistä vain kopioina säilyneistä asiakirjoista ei siis ole käytettävissä uutta kuvajulkaisuakaan. Esiteltävään asiakirjat kuitenkin lyhyesti.

Useat asiakirjat (DS 8622 = REA 224, DS 8623 = REA 225), sivuavat Turun hiippakunnan ja Uppsalan arkkihiippakunnan rajoja. Jarl Gallénia ja John Lindiä seuraten toimittajat arvelevat, että *Patsjoki* (8622) tarkoittaa Pattijokea, tai kenties Petäjokea = Pyhäjokea, kuten jo Neovius arveli. DS 8666:n (= REA 230) editiossa on otettu Mustan kirjan ohella huomioon myös Peringskiöldin *Monumenta Uplandicassa* (1710) originaaliin perustunut tekstijulkaisu. Asiakirjan syntykontekstin kannalta kiintoisia asiakirjoja ovat myös notaari Olof Nilssonin laatimat DS 8660 ja DS 8665. Uppsalan arkkihiippakunnan ja Turun hiippakunnan rajoja koskee myös Turun pormestareiden ja raadin kirje DS 8778 (= REA 231). DS 8808:ssa (= REA 232) on pieniä korjauksia lukutapoihin.

Osa Suomea koskevista asiakirjoista on julkaistu vain regestoina eli lyhyinä sisältökuvausina. DS 8630 (= REA 226) täydentää Hausenin edition puutteellisesti esitämän rubriikin ja korjaa yhden sanan tekstistä. DS 8631 (= REA 227) huomauttaa tekstissä esitetystä korjauksesta, samoin DS 8637 (= REA 228). Myös Ernst van Dotzemin kirje Arvassalon ja Nuhjalan tilojen vapautuksesta on julkaistu uudestaan, DS 8664 (= REA 229).

REA:n ulkopuolella säilyneistä asiakirjoista on julkaistu kielihistoriallisesti kiintoisa DS 8673 (= FMU 832). DS 8680 (= FMU 814) on Lyypekin raadin Danzigiin lähettämä kirje, jossa siteerataan Bo Joninpojan kirjettä Lyypekin raadille. Kirje on säilynyt Danzigissa originaalina. DS 8643 (= FMU 830) vahvistaa Kaitalan ja Katalakosken kylien rajan. DS 8675 (= FMU 833 reg.) on viimeistelemättä jäänyt, sinetöimätön konsepti.

Marginaalisesti Suomea sivuaa Finnströmin kirkkoherra Magnus Karlssonin kauppakirja DS 8785 (= FMU 837 reg.). Originaalina säilynyt Strängnäsissä 1.6.1375 päivätty asiakirja on molemminpuolisesti kuvattu diplomatariumin kuvajulkaisussa. Vielä marginaalisemmin Suomea sivuaa niinikään FMU:ssakin registana julkaistu DS 8789 (= FMU 838 reg.), jossa esiintyvät tukholmalaiset raatimies Peter Ålänning ja porvari Gunder Ålänning. Myöhäisempi yhteys Suomeen on DS 8727:llä, joka on säilynyt originaalipergamenttina Helsingin yliopiston kirjastossa.

Huomattavasti merkittävämpi osa lähdejulkaisusta käsittelee esimerkiksi Vadstenan luostarin maaomaisuuden syntyä. Kymmenet lahjoituskirjeet, testamentit tai kauppakirjeet dokumentoivat laajan maomaisuuden syntyä vuosina 1374 ja 1375.

Toisen suuren lähdejoukon muodostavat Lyypekin kaupunginarkistossa säilytettävät kaupungin muistikirjat, *Oberstadtbücher* ja *Niederstadtbücher*. Nämä monumentaaliset muistikirjasarjat sisältävät arvokasta tietoa koko Itämeren aluetta ajatellen; valitettavasti jo kirjasarjojen laajuus tekee kokonaisuuskäytännön mahdottomaksi. Muistikirjojen ohella Lyypekistä on löydetty kirjeenvaihtoa ja testamentteja. Lyypekin ohella Ruotsia koskevaa aineistoa on löydetty Schwerinistä, Stralsundista ja Rostockista.

Suomen historiaan keskittyvälle keskiajantutkijalla DS:in uusin vihko ei tarjoa suuria yllätyksiä. Kuitenkin DS:n editiot ovat 1900-luvulta alkaen olleet huomattavasti täsmällisemmin laadittuja kuin FMU:n ja REA:n editiot. Originaalina säilyneiden asiakirjojen kuvaus on ollut tarkempaa, transkriptiot ovat täsmällisempiä erottaessaan kansankielisissä dokumenteissa editorin avaamat lyhenteet asiakirjan sanamuodosta sekä noudattaessaan originaalien interpunktuaatiota. Julkaisuun liittyvä elektroninen faksimileliite korostaa DS:in tasoa entisestään, ja Suomen varhais- ja sydänkeskiajan tutkijoiden on syytä aina huomioida naapurimaassa laaditut lähdejulkaisut vaikka Reinhold Hausen olisikin julkaissut käytetyt dokumentit.

Diplomatarium Danicum – puhtaasti sähköisen julkaisun edelläkävijä

Myös Tanskan keskiajantutkijat ovat ottaneet tietoyhteiskunnan tarjoaman haasteen (ja kenties opetusministeriön erityismäärärahat?) vastaan. Vuonna 1998 ilmestyi – ilmeisesti viimeinen – *Diplomatarium Danicum* (DD) painettu volyyymi (DD 4,7), joka sisälsi asiakirjoja vuoden 1400 loppuun saakka. Nyt on julkaistu samaisen neljännen sarjan volyymit 8–12, mutta ainoastaan sähköisessä muodossa.³ Julkaistun myötä DD:in neljäs sarja, joka kattaa kuningatar Margaretan ajanjakson (1376–1412) saa päätöksensä. Tulevaisuudessa julkaistaan myös asiakirjojen käännökset \emph{Danmarks Riges Breve} -julkaisussa, kuten tähänkin asti. Jatkossa tämäkin sarja tulee ilmestymään vain sähköisessä muodossa.

Asiakirjojen editiot ovat totuttua korkeaa laatua. Myös DD noudattaa editioissaan asiakirjojen (sekä originaaleina että jäljennöksinä säilyneiden) interpunktuaatiota. Kansankieliset dokumentit julkaistaan diplomaattisina editioina, lyhenteet avataan kursivoitunein (kuten DS:issakin). Asiakirjojen kuvaukset ovat nykyvaatimukset täyttäviä, osin jopa Pohjoismaissa vakiintunutta käytäntöä parempia. Ainakin satunnaisesti DD:in editioissa on identifioitu asiakirjan käsialat, esim. DD 4, 5, 2 kuvauksessa mainitaan, että asiakirjan on laatinut sama käsi kuin DD 4, 5, 78. – Mainittakoon että myös FMU sisältää joukon asiakirjoja, jotka voidaan identifioida tietyn kirjurin käsialaa olevaksi (vaikka kirjuria ei nimeltä tunnettaisikaan). Kuitenkaan näistä ei ole editioissa mainintaa.

Teknisesti DD koostuu tuhansista yksittäisistä valmiiksi HTML-koodatuista tiedostoista. Ratkaisu on toinen kuin DN:in tai DF:in, joissa HTML-koodi luodaan dynaamisesti ASCII-muotoisesta tekstietokannas-

3. http://www.ra.se/ra/diplomat10_3.html.

4. *Diplomatarium Danicum*. Fjerde række 1376–1412, 8.–12. bind, 1401–1412. Udgivet af Aage Andersen, Anders Conrad, Russel Friedman, Markus Hedemann, Anders Leegard Knudsen, Herluf Nielsen. Det danske sprog- og litteratureselskab 2002. <http://www.diplomatarium.dk>.

ta. Käyttäjän kannalta ehkä merkittävin ero on siinä, että DD:in tiedostomateriaali on helpommin ladattavissa käyttäjän koneelle jatkokeskittelyä varten. Myös yksittäisiin dokumentteihin suoraan kohdistuvat hyperlinkit ovat selkeämpiä kuin dynaamisesti luotaviin dokumentteihin viitattaessa. Sinällään DD on varsin käyttäjäystävällinen, esimerkiksi jokaisen dokumentin yhteydessä ovat ergonomisesti sijoitetut ”forrige” ja ”næste” -linkit.

Kuitenkin yleiskuvan luominen hyperlinkijulkaisusta on mielestäni hankalampaa kuin perinteisestä kirjasta.⁵ Tätä hankaloittaa vielä se, että toimituskunta ei ole katsonut tarpeelliseksi laatia julkaisuun edes henkilö- tai paikannimi-indeksiä (tai kenties ei ole saanut rahoitusta tarkoitusta varten?).⁶

Nimistöistäkään ei ole koodattu lemmatsoituja muotoja; ainoastaan regestoihin päätyneet nimet ovat nykytanskalaisten muotojensa perusteella helposti haettavissa hakutoimintojen avulla. Tämä tekee erityisen hankalaksi selvittää nopeasti esimerkiksi niinkin triviaalin seikan, kuin että onko yli 3 000 nyt julkaistun dokumentin joukossa Viipuria koskevia asiakirjoja, vai pelkästään Tanskan Viborgia. Tämänkaltaisen nimistön identifiointi nähdäkseni on lähdejulkaisun toimitukseen keskeisesti kuuluvaa työtä. Esimerkiksi hakusanalla ”Åbo” löytyy 14 dokumenttia, ”aboens*” puolestaan tuottaa 18 dokumenttia. Viborg tuottaa 88 dokumenttia, näistä Viipuria koskevat vain DD 4, 9, 166 ja DD 4, 9, 543; niitä ei ole edes julkaistu Suomea koskevana dokumenttina.

Suomea koskevaa tai sivuavaa aineistoa sisältyneekin julkaisuun varsin vähän – mikä oli odotettavissakin. Näistäkin suurin osa on REA:ssa julkaistua ja/tai ainoastaan regestamuodossa DD:iin sisällytettyä. Suomessa julkaisematta lienee kuitenkin – sinällään tunnettu – DD 4, 12, 336, joka on osoitus Hattulaan suuntautuneesta pyhiinvaelluksesta. Vertailun vuoksi hakusanalla ”Reval*” löytyy 38 dokumenttia, ”Lübeck” tuottaa 174 asiakirjaa. Jo puhtaasti kvantitatiivisesti tarkasteltuna on selvää, että DD:in painopiste on eteläisellä Itämerellä.

Diplomatarium Norvegicum verkkomuodossa

Myös Norjassa on julkaistu viime vuosina keskiajan lähteitä sekä painetussa että digitaalisessa muodossa. Kirjamuodossa on viime vuosina ilmestynyt lähinnä regestajulkaisuja. Koko pohjoismaista keskiajan tutkimusta lienee eniten helpottanut kansallisen lähdejulkaisun, *Diplomatarium Norvegicum I–XXI* saattaminen tietokantamuotoon.⁷ DN sisältää noin 20 000 lähdettä ajalta 1050–1590. Ajalliselta jänteiltään kyse on siis laajimmasta Pohjoismaisesta hankkeesta.

Julkaisu toteutettiin skannaamalla jo julkaistut lähde-editiot ja käyttämällä tämän jälkeen tekstintunnistusohjelmaa apuna. Norjassa havaittiin, kuten Suomessakin, että saavutetun tekstin laatu ei ole riittävä, vaan tekstit on vielä oikoluettava. Tämän jälkeen tekstit koodattiin SGML-kuvailukielellä rakenteen mukaisesti.⁸ Lopullinen julkaisu pohjautuu tähän SGML-koodattuun⁹ versioon painetusta DN-julkaisusta. DN on siis käytännössä skannausvirhein lisätty versio painetusta lähdejulkaisusta. Myös painettujen editioiden hakemistoja ei ole sisällytetty internet-julkaisuun. DN:n nimistöä ei ole myöskään SGML-koodattu lemmatsoidussa muodoissa, mikä mahdollistaisi täsmälliset nimihaut. Käyttäjän lieneekin varminna käyttää internet-julkaisun ohella aina alkuperäisiä painettuja julkaisuja jo niiden sisältämien hakemistojen vuoksi.

5. Ks. myös hypertekstin oletettuun ihanteellisuuteen kriittisesti suhtautuva Gesine Boeken (2000), ”Lesen am Computer – Mehrwert oder mehr Verwirrung? Untersuchungen zur ’Konkurrenz’ zwischen Buch und Hypertext”, *Jahrbuch für Computerphilologie* 4, <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg02/boeken.html>.

6. Esimerkiksi Trierin keskifrankenlaisten asiakirjojen korpuksen elektroniseen julkaisuun on suunniteltu esimerkilliset indeksit, ks. Andrea Rapp (2000), ’Die elektronische Publikation, Erschließung und Vernetzung des Trierer Korpus mittelfränkischer Urkunden des 14. Jahrhunderts’, *Jahrbuch für Computerphilologie* 2, s. 147–162. <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jg00/rapp/rapp.html>.

7. http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.

8. Dokumentasjonsprosjektet. Sluttrapport 1992–1997, s. 17–24, julk. <http://www.dokpro.uio.no/slutrapp.pdf>.

9. SGML = ”Standard Generalized Markup Language” (ISO 8879).

Ilmeisesti DN:illa on ongelmia myös käytetyn palvelinkoneen kanssa. Varsinkin ns. KWIC-haut ("Keyword in context") ovat olleet välillä pitkäänkin poissa käytöstä; nyt haut tuntuvat toimivan ainakin ajoittain. Tavoitettavuusongelma ei koske pelkästään DN:ia, vaan on yleinen internet-palveluiden osalta. Tässä suhteessa omassa hyllyssä oleva kirja on paljon turvallisempi – kunhan sähköit pysyvät päällä, voi kirjaa aina lukea.

Puutteistaan huolimattakin DN on suomalaisellekin keskiajan historian tutkijalle merkittävä apuväline, ainakin mikäli tutkimus kohdistuu kirkon hallinto- tai oikeushistoriaan. Esimerkiksi paavin kuuriassa laadittujen tekstien analyysille DN tarjoaa runsaasti rinnakkaisaineistoa, se lieneekin laajin vapaasti käytettävissä oleva kokoelma "Vatikaanon komeroista" löydettyjä ja julkaistuja asiakirjoja.

Painetun edition loppu?

Sähköinen julkaiseminen näyttää valtaavan lopullisesti alaa keskiajan lähdejulkaisujen alalla. Uusien editioiden ohella eri puolilla Eurooppaa siirretään vanhoja lähdejulkaisuja elektroniseen muotoon. Itämeren alueen historian kannalta kiinnostavia hankkeita on erityisesti *Hansisches Urkundenbuch* -julkaisun (HUB) verkkoversion kehittäminen. Kun vielä puuttuva volyymi 7:2 valmistuu, on julkaisu laajuudeltaan vajaa 8 000 sivua ja sen on tarkoitus sisältää yli 12 000 dokumenttia. Digitointihanke on hyvin dokumentoitu, ja dokumentaatioon kannattaa kaikkien vastaavansiin hankkeisiin ryhtyvien perehtyä. Tässäkin hankkeessa yhden keskeisistä ongelmista muodosti mahdollisimman virheettömän elektronisen tekstin saaminen aikaan skannausta kuvista (uusien editioiden yhteydessä tätä ongelmaa ei ole, sillä verkkojulkaisut voidaan perustaa suoraan toimittajien omiin tekstitiedostoihin).¹⁰ Tällä hetkellä HUB:n volyymit 4, 5, 6 ja 7:1 ovat käytävissä kuvamuodossa skannattuina.¹¹

Jo pohjoismaisiin hankkeisiin tutustumisen antaa nopeasti kuvan julkaisumuodon vahvuuksista ja heikkouksista. Sekä Suomessa, Norjassa että Tanskassa on – ainakin toistaiseksi – valittu julkaisumuodoksi

HTML-kieleen pohjautuvat verkkosivut. Näiden ohella olisi lukijaystävällistä tarjota julkaisu esimerkiksi pdf-muodossa tulostusta varten.¹²

Yhdessäkään maassa ei ole laadittu julkaisuihin henkilö- tai paikannimi-indeksiä, mikä hankaloittaa huomattavasti lähdejulkaisujen käyttöä. Kunhan DS X:n indeksiosa ilmestyy, on DS selvästi käyttökelpoisin pohjoismaisista keskiajan lähdejulkaisuista, varsinkin sen loistava kuvallisuus julkaisun muita ylemmäs – vieläkin käyttökelpoisempi DS X:3 olisi, mikäli myös editioteksti tarjottaisiin tekstihakumahdollisuuksin verkkojulkaisuna.

Näyttää siltä, että lähdejulkaisut julkaitaan jo lähitulevaisuudessa yhä enemmän digitaalisessa muodossa, lähinnä internet-julkaisuina.¹³ Keski-Euroopassa, sekä vähäisemmässä määrin myös Ruotsissa ja Tanskassa, yksi tärkeä syy internet-julkaisuihin siirtymiselle on säilyneen aineiston räjähdysmäinen kasvu keskiajan kuluessa. Aineistomäärät kasvavat esimerkiksi Saksassa 1300-luvulta alkaen niin suuriksi, että jo editointi, saati sitten julkaisu painomuodossa tulee mahdottomaksi. Tällöin sähköinen, pelkästään kuvamuodossa tapahtuva julkaiseminen toisi arkistoaineistot laajemmin

10. Ks. Patrick Sahle ja Torsten Schaßan (2000), "Das Hansische Urkundenbuch in der digitalen Welt", *Hansische Geschichtsblätter* 118, s. 133–155. Laajempi hankkeen dokumentaatio on julkaistu internetissä: Patrick Sahle ja Torsten Schaßan, "Dokumentation: Das Hansische Urkundenbuch in der digitalen Welt. Illustrationen, Materialien und Ergänzungen zum gleichnamigen Beitrag in den Hansischen Geschichtsblättern; Bd. 118, 2000.", <http://www.uni-koeln.de/~ahz26/>.

11. <http://www.hki.uni-koeln.de/projekte/hub/Zugriff/verzweiger.htm>. HUB-in ohella Itämeren keskiajan historian lähteitä sisältää Preussisches Urkundenbuch, ks. <http://www.ErlangerHistorikerseite.de/quellen/pub/4frame.html>.

12. Ks. myös Roland Reuß (1999), "Textkritische Editionen und Dateiformate. Notizen", *Jahrbuch für Computerphilologie* 1, s. 101–106. <http://computerphilologie.uni-muenchen.de/jahrbuch/jb1/reuss.html>.

13. Myös CD-ROM -julkaisuja on tekeillä, historioitsijoiden kannalta tärkein näistä on *Monumenta Germaniae Historica* -sarjan uudelleenjulkaisu. Ks. Rudolf Schieffer (1999), "Die Erschließung des Mittelalters am Beispiel der Monumenta Germaniae Historica", *Queleneditionen und kein Ende*, toim. Lothar Gall & Rudolf Schieffer. *Historische Zeitschrift*. Beiheft 28, s. 13–14.

käytettäväksi, vaikka varsinaisia editioita ei enää laadittaisikaan.

Keskiajan lähdejulkaisutoiminta elää kenties suurinta murroskauttaan sitten 1800-luvun suurten julkaisuhankkeiden käynnistämisen. Painettuja lähdejulkaisuja ei enää pidetä välttämättömänä. Toivottavasti vielä melko uuden median tarjoamat mahdollisuudet hyödynnetään täysimittaisesti kuitenkin luopumatta perinteisestä korkeasta tieteellisestä vaatimustasosta.¹⁴ Tekniikan ei tule lähdejulkaisuissakaan olla isäntä, vaan renki.

14. Keskiajan lähdejulkaisujen tulevaisuudennäkymistä ks. Quellen und Quellenedition im neuen Medienzeitalter. Fundus 1 (2001). Osa artikkeleista on julkaistu myös internetissä <http://www.fundus.d-re.de/index.html>. Ks. myös Sean Townsend, Cressida Chappell ja Oscar Struijvé (1999), Digitising History. A Guide to Creating Digital Resources from Historical Documents. http://hds.essex.ac.uk/g2gp/digitising_history/index.asp.

Pohjoismaista lähdejulkaisun tulevaisuutta hahmottelee puolestaan Menota – Medieval Nordic Text Archive (<http://www.menota.org>). Menotan piirissä on laadittu kunnianhimoinen käsikirja pohjoismaisten vernakulaaristen tekstien TEI/XML-koodaamista varten, ks. Håndbok for koding av nordiske middelaldertekster i samsvar med TEI P3 og XML, <http://www.hit.uib.no/menota/handbok/innhold.html>. MENOTA on keskittynyt ennen muuta kirjallisiin teksteihin. TEI (Text Encoding Initiative) on vuonna 1987 käynnistetty hanke elektronisten tekstien kuvailukielen standardoimiseksi. TEI:n verkkosivuilla on runsaasti aihetta koskevaa oppimateriaalia, ks. <http://www.tei-c.org>.

Sen sijaan tuore keskiajan asiakirjojen julkaisua käsittelevä opas, *Conseils pour l'édition des textes Médiévaux. Fasc II: Actes et documents d'archives*, toim. Olivier Guyotjeannin, Paris 2001 ei käsittele verkkojulkaisun ongelmia lainkaan.

SUSANNA NIIRANEN

Antiikin ja keskiajan tutkijat koolla Tampereella

Antiikin ja keskiajan tutkijat kohtasivat 24.–26. tammikuuta 2003 Tampereella pidetyssä kansainvälisessä kongressissa *Passages from Antiquity to the Middle Ages*, jonka yhteiseksi teemoiksi oli valittu perhe, avioliitto ja kuolema.

■ Kongressin järjestelyistä vastasi Suomen Akatemian rahoittama projekti *Lapsuus, kasvatus ja kuolema antiikissa ja keskiajalla* (*Hoping for Continuity, Facing Oblivion. Childhood, education and death in Antiquity and Middle Ages*), jota johtaa Tampereen yliopiston yleisen historian professori Katarina Mustakallio. Ensimmäistä kertaa järjestetystä kongressista on tarkoitus luoda säännöllinen keskustelu-, tutkimusten esittely- ja julkaisufoorumi, joka lähentäisi usein samantyyppisten ongelmien ja näkökohtien kanssa painiskeleviä antiikin ja keskiajan tutkijoita.

Kongressiin osallistui 52 tutkijaa Suomesta, Iso-Britanniasta, Ranskasta, Italiasta, Kreikasta ja Yhdysvalloista. Varsinaisia esitelmää pidettiin 23, jonka lisäksi suomalaisilla opiskelijoilla ja nuorilla tutkijoilla oli tilaisuus esitellä kongressin teemaan liittyviä aiheita posterinäyttelyssä. Pidetyistä papereista osa julkaistaan artikkelikokoelmassa, joka ilmestyy vuonna 2004.

Tutkija- ja opiskelijajoukon toivotti tervetulleeksi Tampereen yliopiston historian laitoksen professori Pertti Haapala. Hänen jälkeensä Katarina Mustakallio kertoi vuoden alussa käynnistyneen tutkimusprojektin taustasta ja tavoitteista. Projektissa toimii yhteensä neljä antiikin ja keskiajan tutkijaa ja tutkijakoulutettavaa: dosentti Jussi Hanska (Tampereen yliopisto), filosofian maisteri Sari Katajala-Peltomaa (Tampereen yliopisto), filosofian maisteri Ville Vuolan-

to (Tampereen yliopisto) ja filosofian lisen-
siaatti Susanna Niiranen (Jyväskylän yliopis-
to). Projektin lähtökohtana on antiikin ja
keskiajan ihmisen elämänkaari painopistei-
nään lapsuus, kasvatus ja kuolema sekä tiet-
tyjen arvojen, uskomusten, strategioiden ja
roolien jatkumot ja siirtymät. Esimodernin
ajan ihmisen elämänkaaren määrittely ja sii-
hen liittyvät odotukset eri aikoina muodos-
tavat projektin keskeisen tematiikan. Aiheet
ja menetelmät liikkuvat sosiaali-, aate- ja
kirjallisuushistorian välimaastoissa.

Kolmipäiväisen kongressin esitelmien
aiheet oli jaettu kuuteen sektioon, joiden
otsikkoina olivat Avioliitto ja perhe, Kasva-
tus, Pyhimysten kultti ja elämänkaari, Van-
huus ja unohduksen pelko, Yhteisö ja riitit
sekä Muisti ja muistaminen.

Ensimmäisen esitelmäsektion avainpuhu-
jaksi kutsuttu Eva Cantarella Milanon yli-
opistosta oli sairastunut äkillisesti, joten esi-
telmän roomalaisesta avioliitosta, sen so-
siaalisista, taloudellisista ja laillisista aspek-
teista luki hänen kollegansa Marxiano Me-
lotti samasta yliopistosta. Myös Melotti oli
yksi kongressin *key-note* -puhujista. Hänen
aiheensa *Risteävät maailmat: tila, myytit ja
siirtymäriitit antiikin Kreikan kulttuurissa*
pohti muun muassa kirjallisuudessa kerrot-
tua nuoren miehen tekemää outoa palve-
lusta kuolleelle miehelle, missä Melotti näki
rituaalisia ja myyttisiä piirteitä sekä tulkitsi
niiden synnyttävän erilaisen, symbolisen
tavan havaita tilaa.

Keskiajan aiheiden pääpuhujina toimivat
Nicole Beriou Lyonin yliopisto II:sta sekä
George Ferzoco ja Carolyn Muessig Leices-
terin yliopistosta. Nicole Beriou valotti nais-

ten ja etenkin äitien oletettua suurempaa
roolia kasvattajina keskiajalla. Samaa aihetta
sivusi Caroline Muessig puhuessaan keski-
aikaisten naisluostareiden tavoista pitää yllä
kuulujen ja hurskaiden jäsentensä kuten
Herrad Landsbergiläisen tai Hildegard Bin-
geniläisen mainetta. George Ferzoco puo-
lestaan tarkasteli pyhimyksen kanonisaation
muistojuhlan muotoja, rituaaleja ja raken-
teita otsikolla *Happy Birthday, Dear Dead
Saint* käsitellen lähemmin etenkin Pyhään
Birgittaan liittyvää saarnamateriaalia.

Elämänkaariteeman alkupäästä kuultiin
vain yksi, Marja-Liisa Hännisen pitämä esi-
telmä, joka käsiteli lapsen syntymää ja syn-
nytyistä antiikin Roomassa. Sen sijaan per-
heeseen, avioliittoon, kasvatukseen ja kuo-
lemaan liittyviä papereita kuultiin useita.
Projektin jäsenistä Ville Vuolanto esitteli
tutkimusaihettaan alempien luokkien per-
hestrategioista myöhäisroomalaisella ajalla,
Jussi Hanska Toulousen Pyhän Ludvigin
saamaa kasvatusta prinssien kasvatuksen
kontekstissa, Sari Katajala-Peltomaa taas
keskittyi vanhempien rooleihin pyhimyskul-
teissa ja oma esitelmäni käsiteli etelärans-
kalaisten naistrubaduuriin käsitystä kypsä-
si aikuiseksi kasvamisesta. Järjestävän pro-
jektin tutkijakoulutettavien lisäksi myös pie-
ni joukko muita nuoria tutkijoita oli tarttu-
nut tilaisuuteen tulla kuulluksi alan suurien
nimien joukossa.

Keskusteluissa kävi ilmi osallistujien tyy-
tyväisyys ajatukseen antiikin ja keskiajan
kohtaamisesta. Jatkoa on luvassa vuonna
2005. Suunnitelmissa on väläytelty muun
muassa jatkokongressin järjestämistä Roo-
man Villa Lantessa.

HYVÄKSI TUTKIJAKSI JA OPETTAJAKSI

PÄIVI MÄKELÄ & HELI VALTONEN

Historiantutkimusta opettelemassa

Historia-alan tutkijankoulutuksen tarpeita ja ongelmia

Monet historian jatko-opiskelijat ja koulutuksesta vastaavat jakavat ajatuksen siitä, että tutkijankoulutusta tulisi kehittää ja tehostaa. Yksi kehittämistyön ongelmista on ollut se, että jatko-opiskelijat eivät ole riittävästi ja selkeästi tuoneet omia koulutus- tarpeitaan esiin. Päivi Mäkelä ja Heli Valtonen käsittelevät teemoja, jotka heidän mielestään ovat historiantutkimuksellisen ammattitaidon karttumiselle välttämättömiä mutta koulutuksessa liian vähän huomioituja. He esittävät myös muutamia konkreettisia ehdotuksia tutkijankoulutuksen järjestämiseksi.

■ ”Hyvän historioitsijan erottaa huonosta se, että hän korjaa virheitään eli konstruoi parempia teorioita, konteksteja ja metodeja.”¹

Myös hyvän tutkijankoulutuksen ominaisuus on se, että se pyrkii jatkuvasti uudistumaan. Tutkijankoulutus ja sen organisointi on haastavaa, koska jo itse historiantutkimusprosessi on luonteeltaan sangen kokonaisvaltainen. Tutkimuskohde, tutkimuskysymys, metodit, teoriat sekä tulokset ja esitys muodostavat toisiinsa kietoutuvan

kokonaisuuden, jossa prosessin eri vaiheet ovat keskenään hermeneuttisessa vuorovaikutuksessa. Tutkijalla on tässä prosessissa aktiivinen rooli tiedonmuodostajana. Hän tarvitsee teknisen osaamisen lisäksi myös näkemystä, kootakseen nämä tutkimuksen eri elementit ymmärrettäväksi ja hyväksyttäväksi kokonaisuudeksi.

Jatko-opiskelijoihin kohdistuu ristiriitaisia odotuksia. Yhtäältä heidän tulisi valmistua nopeasti ja tehokkaasti, toisaalta olla väiteltävään hyvin monipuolisia ja joustavia tieteen kentillä toimijoita. Jälkimmäisen tavoitteen saavuttamisessa työläintä mielestämme on omaa tieteenalaa sekä henkilökohtaista tutkijaidentiteettiä koskevan näkemyksen sekä tutkijan teknisten ja älyllisten taitojen kehittäminen. Väitöskirjatyötään tekevä joutuu ensimmäistä kertaa toden teolla pohtimaan monia hyvin perustavaa laatua olevia kysymyksiä, kuten omaa tiedonkäsitystään tai suhdettaan oman alan traditioihin.

Oma-aloitteisuus, itsenäisyys ja aktiivisuus ovat tässä oppimisprosessissa välttämättömiä ehtoja. Meidän ja monien muiden jatko-opiskelijoiden näkemyksen mukaan historia-alan perustutkinnoissa ja jatkotutkintojen ohjauksessa tulisi kuitenkin antaa nykyistä enemmän tutkijantaitoon ja sen kehittämiseen liittyviä resursseja ja välineitä.² Jatko-opiskeluvaiheessa tutkimustyötä hidastaa se, että monia perusvalmiuksia joutuu opettelemaan ilman riittävää tukea. Siksi tutkijankoulutuksen tehostaminen edistää pitkällä tähtäimellä myös määrällisten tavoitteiden saavuttamista. Tutkimusta on helpompi tehdä silloin kun tutkimustoiminnan laadulliset tavoitteet ovat selkeät.

Myös siitä, mitä asioita historiantutkimuksessa arvostetaan ja millaisilla kriteereillä tutkimusta arvioidaan, tulisi käydä jatkuvaa keskustelua. Tavoitteiden selkeyttäminen ja vakiinnuttaminen toiminnan pohjaksi antaa edellytykset tutkimuksen laadun kohottamiseen ja korkean laadun ylläpitämiseen. Tämä saattaisi vähentää painetta ja ongelmia myös jatkokoulutettavien sisäänotossa. Arviointikriteerien ja arvostusten selkeä tuominen julki lisää myös tutkijaksi koulutautuvan oikeusturvaa. Niin ikään tutkimusta rahoittavilla tahoilla on oikeus edellyttää, että tulevat tutkijat hallitsevat tutkimustyönsä.

Esitämme kahden jatkokoulutettavan näkemyksiä tutkijantaitojen kehittämisen kannalta tärkeistä, mutta samalla työläistä ja ongelmallisista, teemoista ja tutkimusprosessin vaiheista. Lopuksi pohdimme muutamia mahdollisuuksia tutkijankoulutuksen tehostamiseen.

Tutkijankoulutuksen, tutkimusprosessin ja samalla koko alamme keskeisinä alueina pidämme oman ja lähitieteenalojen traditioihin ja ominaispiirteisiin perehtymistä, kontekstoinnin ja itsereflektion taitoa, kykyä kriittiseen lukemiseen ja kirjoittamiseen sekä ammattitaidon lisäämistä niin metodologisten kysymysten ratkaisemiseen kuin analysointiin ja tulkintaan. Näistä teemoista ja niihin sitoutuvista tutkimusnäkemyksistä ammattikuntamme ei voine keskustella liikaa.

Kartoituksemme ei ole kattava tarvelista jatkokoulutuksen kehittämiseen. Olemme kuitenkin vakuuttuneita, että jo esiin nostamiemme teemojen prosessoinnin tehostaminen koulutuksessa antaisi selkeästi nykyistä paremman varustuksen tutkijanuralle. Monia tärkeitä аспекtejä jää jatkokeskustelun varaan. Ilman koulutettavien selkeitä viestejä tarpeistaan ei alan tutkijankoulutuksen kehittäminen voi mennä toivotulla tavalla eteenpäin.

Oman ja lähitieteenalojen traditioiden tuntemus

”Täytyyhän toki historiatieteen ensimmäisenä tunnustaa ja tuntea oma historiallisuutensa, soveltaa käyttämäänsä tutkimustapaa

myös itseensä ja vetää siitä – mikäli mahdollista – tieteenalansa teoreettisia perusteita ja käytännön tutkimustyötä koskevia johtopäätöksiä.”³

Historiografian hyödyt tutkimustyön opettamisessa ja oppimisessa eli ammattitaidon monipuolisessa kehittämisessä ovat monetasoisia. Sen läpi on mahdollista analysoida historiantutkimuksen luonnetta ja suhteuttaa sitä yleisiin tieteenhistoriallisiin virtauksiin tai tarkastella teoreettisia, metodisia, kysymyksenasettelua, lähdepohjaa jne. koskevia valintoja ja valitsemisen tapoja.

Tutkimuskirjallisuuden asettaminen niin tieteensisäisiin kuin tieteenulkoisiinkin yhteyksiinsä auttaa arvioimaan aiemman tutkimuksen tuottaman tiedon luonnetta. Historiografisten vaiheiden tuntemus on tärkeää tutkimuskirjallisuuden hyödyntämisessä ja helpottaa myös oman työn ominaispiirteiden ja ehdollistumien tunnistamista. Omaan aikaansa etäisyyden ottamista ja omaa työprosessiaan koskevien kysymysten muodostamista voi edistää tutustumalla menneen tutkimusympäristön piirteisiin ja vaikutuksiin aiempaan tutkimukseen.

Historiografia muistuttaa myös historiallisen tiedon suhteellisesta luonteesta, tulkinallisesta tuottamisprosessista ja liittymisestä yleisiin tieteenhistoriallisiin virtauksiin. Tulkintojen vaihteluvälit muuttuvat, mutta eivät mielivaltaisesti. Koulukuntaerojen lisäksi voi kiinnittää huomiota ammattikunnan yhteisesti jakamaan ainekseen ja hahmottaa sen avulla historiallisen ajattelutavan peruspiirteitä ja historiantutkijoita oman alansa tuotteina.

1. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Jyväskylä: Vastapaino, 226.
2. Tekstin voi halutessaan nähdä jatkoksi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (2/2002, 3/2002) käytyyn keskusteluun. Kiitämme lukuisia kollegoja kommenteista.
3. Matti Männikkö (2002) 'Historiografia opetuksen apuvälineenä – Kokemuksia historianopetuksesta Turun yliopistossa vuosina 1968–2000', teoksessa Meri Heinonen et al. (toim.), *Dialogus – Historian taito*, Turku: Kirja-Aurora, 20. Historiografian hyödyntämisestä koskeva esityksemme pohjautuu tähän Männikön artikkeliin, joka on oivallinen esitys myös historiografisen opetuksen kytkeisestä tutkimustyön valmiuksien välittämiseen.

Myös historiantutkimuksen otteen vertailu lähitieteiden toimintatapoihin selkeyttää tutkijan käsityksiä omasta tieteenalastaan ja ammatti-identiteetistään. Voidakseen ymmärtää oman alansa erityispiirteitä sekä alan ja tutkijan omaa kontribuutiota tutkimukselle, on hyvä tutustua muiden alojen tapoihin lähestyä samoja aiheita. Vuorovaikutus lähitieteenalojen kanssa on usein myös eräänlaista rajankäyntiä, jossa tieteenalojen ominaispiirteitä tuotetaan ja uusintetaan hyödyntämällä uusia vaikutteita ja ideoita puolin ja toisin. Koska historian tutkimus on aiheiltaan ja siten myös lähestymistavoiltaan hyvin laaja ja heterogeeninen ala, ovat historioitsijat kuten kaikki ihmistä, yhteiskuntaa ja kulttuuria tarkastelevat tutkijat sangen riippuvaisia muiden alojen lähestymistavoista ja tutkimustuloksista.

Kontekstointi ja itsereflektio

Monitieteisyydellä on ratkaiseva merkitys myös kontekstoinnin onnistumisessa. Kontekstin rakentaminen on keskeinen, monimutkainen ja vaativa osa historian tutkimusprosessia. Sen tavoitteena on asettaa tutkittava ilmiö osaksi laajempia yhteyksiä. Relevantin ja merkityksellisen kontekstoinnin rajat ovat "historioitsijan tiedon, järjen ja varsinkin mielikuvituksen rajoja". Primääriä kontekstia ei ole, vaan se on aina tutkimustulos. Tutkijan on kyettävä konstruoimaan konteksti relevantiksi ja tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaiseksi. Tarkoituksenmukaisuus määrittyy suhteessa tutkimuksen kohteeseen (aihe) ja kysymyksenasetteluun (näkökulma).⁴

Rakentaessaan monipuolista kontekstia tutkijan tulee kyseenalaistaa ja koetella omia ajatuksiaan tutkittavasta ilmiöstä. Tutkijan on kysyttävä itseltään, millaisia ulottuvuuksia tutkimusasetelmassani ylipäänsä voisi olla. Ilman tietämystä muiden alojen tutkimustilanteesta tämä ei onnistu. Kontekstin eli yhteen kudottujen relevanteiksi koettujen asioiden ja ilmiöiden piirin tulisi olla harkittu, perusteltu ja tutkimukseen räätälityönä tehty kokonaisuus.

Kuten varsinkin kirjallisuustieteen viimeaikaisessa kontekstikeskustelussa on paino-

tettu, tutkimuksen tärkein konteksti on tutkija itse.⁵ Tällöin hyvin tärkeäksi kontekstin rakentamisen osaksi tulee (itse)reflektio, johon kannustamisen tulisi olla tutkijankoulutuksen keskeisimpiä lähtökohtia. Tarkoitamme sillä kriittistä pohdintaa, jota tutkija käy itsensä kanssa omasta suhteestaan omaan tieteenalaansa sekä tieteeseen ylipäänsä. Se on toisin sanoen analyysin tekemisen edellytysten ja perusteiden pohtimista. Sen tärkeimpänä päämääränä on niiden seikkojen tiedostaminen, jotka ohjaavat tutkijaa tutkimusprosessissa ja tulkintojen tekemisessä. Reflektointi on ainakin omalla kohdallamme osoittautunut yhdeksi tärkeimmistä työkaluista, sillä se on myös tapa hallita epävarmuutta, joka seuraa historiallisen tiedon määrää ja laatua koskevista ongelmista.

Tutkijan tulee olla tietoinen yhtä hyvin omasta tiedonkäsityksestään ja tiedonintressistään, suhteestaan tieteenalaansa sekä muuhun tieteen kenttään kuin omasta maailmanhahmottamistavastaan voidakseen tehdä tulkintoja menneisyydestä. Lisäksi historioitsijan tulisi selvittää itselleen suhteensa menneisyyteen ja tutkimusaiheeseensa. Tutkijan on myös mietittävä tavoitteitaan ja motiivejaan tutkimuksen suhteen. Väitöskirjaansa tekeväälle haaste on kova, sillä hän joutuu yhtä aikaisesti kamppailemaan näiden lisäksi myös monien muiden kysymysten kanssa.

Kriittisen lukemisen ja kirjoittamisen taito

"Käsitys tieteellisen tekstin uskottavuudesta, siitä että teksti otetaan vakavana ja tieteellisenä, liittyy kiinteästi epäpersoonalliseen kerrontaan... Tutkija pyrkii olemaan 'näkyvätön käsi', joka järjestää historian palaset kohdalleen."⁶

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa kohteet ovat usein konstruoituja: esimerkiksi sosiaalisella liikkuvuudella tai luokkarakenteella ei ole reaaliaimailmassa mitään selkeästi identifioitavaa kohdetta.⁷ Tällöin on helppo huomata vaatimukset tutkittavan ilmiön käsitteellisen määrittelyn tarkkuudesta. Samat ongelmat ovat nousseet yhä enemmän esiin myös historiantutkimuksen

piirissä ja lisänneet tarvetta tuoda tutkimusprosessi julki.

Monimutkaista sosiaalista todellisuutta ja monitahoisia ilmiöitä käsittelevä historian-tutkimus operoi hyvin pitkälti kielen varassa. Sen lisäksi, että tutkijan lähdeaineistoissa kielelliset esitykset painottuvat, historioitsija myös tuo julki tutkimuksensa ja sen tulokset sekä alistaa ne keskusteluun kielellisen esityksen välityksellä. Esitystavalla sekä kielellisillä ja käsitteellisillä valinnoilla on siten suuri merkitys tutkimuksen tulosten ja tutkijan näkemysten välittymisessä yleisölle. Kriittisen, ilmaisulle ja käsitteille herkän luku- ja kirjoitustaidon kehittäminen on siten tärkeää.

Parhaimmillaan tutkimusraportti välittää hyvin monitasoista ainesta: asiasubstanssin ja tulkintojen lisäksi teksti antaa tietoa päätelmärakenteista ja argumentointitavasta, tutkijan osuudesta, tutkimusprosessin vaiheista jne. Entistä parempi tieteellisen kirjoittamisen taito auttaa samalla myös muiden tutkimusten lähtökohtien ja ehdollistumien tunnistamista ja luentaa. Hyvän tutkimustekstin tuottaminen on erittäin vaativa monitasoinen kognitiivinen prosessi. Historiantutkimuksen tapauksessa tulisi yhdistää luettavaksi ja arvioitavaksi kokonaisuudeksi mm. erilaiset aikatasot, kontekstin osat ja väistämättä kaikkeen tutkimukseen sisältyvien teoreettisten lähtökohtien käsittely.

Harjaantuminen analyysin tekoon ja tulkintaan

”One can hardly describe anything without at least implicit theory.”⁸

Kuvatessamme ja selittäessämme ilmiötä nojaamme aina joihinkin olettamuksiin ja lähtökohtiin. Ne perustuvat erilaisiin kategorisointeihin, käsitteellistykseen ja muihin ennako-odotuksiin.⁹ Näiden lähtökohtien pohtiminen sekä tuominen julki ja alistaminen lukijan arviovalle katseelle on osa tutkimus- ja kirjoittamisprosessia. Tutkijan tulee kyetä hahmottamaan tutkimuksensa laajemmat tieteelliset yhteydet ja käsitteellistämään tutkimaansa.

Parhaimmillaan pyrkimys ymmärtää oman tutkimuksen lähtökohtia ja vahvasti

käsitteellistää niitä pakottaa tutkijan selvittämään suhdettaan tieteenalaansa ja tiedonkäsitykseensä sekä muuhun tutkimuksen kenttään. Reflektointiprosessi ja tutkimus (teoreettisine) lähtökohtineen ovatkin parhaimmillaan vahvassa keskinäisessä ja toisiaan tukevassa vuorovaikutussuhteessa. Näemme teorian, mallit ja hypoteesit eräänlaisina harjoitusvastustajina, apuvälineinä, joita tulee käyttää soveltaen ja kehittäen niitä edelleen tekeillä olevassa tutkimuksessa paremmin toimiviksi. Niiden tehtävä on ennen kaikkea tarjota tutkijalle ideoita erilaisista näkökulmista ja tavoista tarkastella ja tulkita erilaisia ilmiöitä. Niitä ei tulisi nähdä sitovina ja pakottavina, vaan käyttää niitä ”omiin tarpeisiin niiden henkeä erityisesti kunnioittamatta.”¹⁰ Ne ovat yleistyksiä, jotka mahdollisimman taloudellisesti¹¹ kiteyttävät tutkittavan ilmiön keskeisimmät piirteet eli ne piirteet, jotka ovat kiinnostavia myös suhteessa muihin ilmiöihin.

Teorian ja mallit tarjoavat tutkijalle käsitteet (kielen), joiden avulla on mahdollista operoida.¹² Tutkijaa ympäröivä todellisuus on jo itsessään käsitteellistynyt, joten tarvitsemme välineitä tietoisesti käsitellä myös omaa suhdettamme itseämme ympäröivään todellisuuteen. Historioitsijan on oltava kä-

4. Hyrkkänen (2002) 200–203, sit. 218.

5. Urpo Kovala (2001) *Anchorage of Meaning*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 108–111.

6. Heikki Luostarinen & Esa Väliverronen (1991) *Tekstinsyöjät – Yhteiskuntatieteellisen tekstin lukuaidosta*, Jyväskylä: Vastapaino, 86.

7. Luostarinen & Väliverronen (1991) 90.

8. Anselm Strauss (1995) *Notes on the nature and development of general theories*, *Qualitative Inquiry* 1, 3.

9. Ks. myös Juha Sihvola (2003) *Tiede ja edistys historiassa*, teoksessa K. Ahonen et al. (toim.) *Toivon historia. Toivo Nygårdille omistettu jublakirja*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, 357, jonka mukaan kaikki historialliset esitykset aina sisältävät teoreettista ainesta, joka ei palaudu menneeseen todellisuuteen, vaan on seurausta historiallisten esitysten tulkitsevasta luonteesta.

10. Risto Alapuro (2000) *Kolme esimerkkiä vakuutavuudesta sosiologiassa*, teoksessa M. Linko et al. (toim.), *Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta*, *Nykykulttuuritutkimusyksikön julkaisuja* 65, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 76.

11. Taloudellisuusperiaatteesta ks. Antti Eskola (1969) *Sosiologian tutkimusmenetelmät I*, Porvoo: WSOY, 164.

12. Esim. Eskola (1969) 164–169.

sitteiden suhteen herkkä myös ajallisesti eli otettava huomioon käsitteiden historiasidonnaisuus. Käsitteelliseen tietoisuuteen liittyy olennaisena osana käsitteiden määrittely ja analysointi sekä jatkuva keskustelu tutkimuksen kannalta keskeisten käsitteiden kattavuudesta, luonteesta ja sisällöstä. Käsitehistoriallisella tutkimusotteella on tässä suhteessa annettavaa muulle historian tutkimukselle.

Tutkimuksen tekemisessä avainasemassa on tutkijan taito asettaa kysymyksiä ja problematisoida havaitsemaansa. Tutkijan on yhtäältä kyettävä hahmottamaan kokonaisuuksia, toisaalta kaivautumaan mahdollisimman syvälle tarkastelemaansa ilmiöön. Perspektiivin vaihtamista voi helpottaa tukeutuminen käsitteelliseen ja teoreettiseen tietoisuuteen. Parhaimmillaan tutkija voikin ”simuloida” erilaisia lähestymistapoja ja näkökulmia ja jopa leikitellä niillä. Mielestämme tämä ”älyllinen leikkiminen” kuuluu oleellisesti siihen osaan tutkimusprosessia, jonka aikana tutkija vähitellen muotoilee mm. relevantit kysymyksenasettelut, lähestymistavat ja kontekstit.

Metodologinen harjaantuneisuus ja metodien tuntemus

Vastaväittäjä kysyi: ”Mistä nämä luvut on saatu?” Väittelijä (nytemmin professori ja dekaani) vastasi: ”En minä tiedä, tytöt sen saivat koneelta.”¹³

Perinteinen tieteellisen tutkimuksen periaate on käyttää ja tuoda julki käytetyt tutkimusmenetelmät niin, että samalla aineistolla samoja menetelmiä seuraamalla toinen tutkija päätyisi samoihin johtopäätöksiin. Historiantutkimuksen – toki myös muiden alojen – osalta periaatteen toteuttamiseen vaikuttaa tutkijan ja hänen kohteensa ainutkertainen suhde. Esimerkiksi biografiseen tutkimukseen vaikuttavia tekijöitä ovat tutkijan sukupuoli, ikä, elämäkokemus, ihmiskuva jne. Historiantutkimuksen aineisto on usein myös epäyhtenäistä. Sen käsitelyssä tarvitaan erilaisia lähestymistapoja. Tutkimuksen etenemisen seurattavuuteen ja arvioitavuuteen tuleekin alallamme kiinnittää erityistä huomiota.

Yksi tapa määritellä metodi on johtaa se

etymologisesta juurestaan ”tiekse jota pitkin on kuljettava”¹⁴. Imperatiivimuoto antaa helposti kuvan vain yhdestä sallitusta tiestä. Siksi avarramme metaforaa ja ymmärrämme metodisen työskentelyn matkaksi, jonka tahtaminen edellyttää monipuolisia kulkuvälineitä ja maaston- ja kartanlukutaitoa. Metodisen kokonaisuuden ja työstämisen hallinta ei ole suoraviivaista tai helppoa, jonkun valmiiksi rakentaman tien kulkemista. Tutkimusten reitit ovat yksilöllisiä, tutkimuskohtaisia – ne täytyy tutkijan itse päättää, raivata ja kulkea – vaikka muista tutkimuksista saakin tarpeellisia kokemuksia ja vinkkejä.

Jatkokoulutuksen osalta metodisten valmiuksien parantamiseen tähtäävän työn tulisi kiinnittää huomiota vähintään kolmeen osatekijään. Ensinnäkin metodeihin tulisi perehtyä substanssitasolla. Toiseksi tulisi kiinnittää huomiota metodien käytön ja metodisen työskentelyn tärkeyden ja tietoisuuden korostamiseen ja harjaannuttamiseen. Kolmanneksi tulisi oppia arvioimaan metodeja niiden käytön seurausten näkökulmasta: mikä suhde metodivalinnoilla on tulkintoihin? Eritoten tämän aspektin kohdalla tulee esiin teorian ja metodologian yhteenkietoutuva suhde. Siihen toki liittyy myös mm. kysymyksenasettelu ja käytetty lähde pohja. Toisen ja kolmannen funktion voi tiivistää maksimiksi, että tutkimuksen ollakseen tutkimusta tulee olla tietoinen omasta tutkimusluonteestaan. Näemme metodit Suvi Ronkaisen tapaan ”konstruktivistisesti käytäntöinä ja valintoina, jotka muotouttavat, tietynlaistavat ja tässä mielessä myös näkökulmaistavat tietoa... Siten se, mitä tieteelliseltä metodilta voi vaatia on *tietämisestään tietäminen*: mitä tietää ja millä kriteereillä tietää sen, mitä tiedoksi kutsuu.”¹⁵

Konkreettisia ehdotuksia

Yksi ratkaisu tutkijankoulutuksen tehostamiseksi voisi olla sen suuntaaminen ongelmakeskeiseen lähestymistapaan ylittämällä entistä useammin oppiaineiden välisiä rajoja. Tämä voisi tapahtua niin yliopistojen välillä kuin niiden sisällä, esimerkiksi tiedekuntien tasolla tai eri tiedekuntien ja/tai

laitosten välillä.¹⁶ Se mahdollistaa mm. yhteisten metodisten taitojen ja eri tieteenalojen välisen ymmärryksen lisäämisen. Järjestely on myös taloudellisesti perusteltu.

Seminaarityöskentely on keskeisimpiä tutkijankoulutuksen työmuotoja, jonka käyttöä on edelleen varaa monipuolistaa ja tehostaa. Esimerkiksi teemaseminaarit kohdentavat ja syventävät aiheiden käsittelyä. Myös seminaareissa käsiteltävien papereiden tulisi paremmin tukea tutkimusprosessia, käsitellä juuri sillä hetkellä tutkijan kannalta ajankohtaista ongelmaa. Seminaareihin voisi tuoda keskustelun kohteeksi esim. aihepiiriin tutkimustraditiota, metodeja tai (teoreettisia) lähtökohtia käsitteleviä tekstejä. Samalla on oivallinen tilaisuus myös harjoitella monen yleisön problematiikkaa kohdentamalla tekstinsä niin että sillä on tutkijantaidollisesti annettavaa yleisölle.

Tutkijakoulutettavat tulisi sitouttaa tutkimustyön perusvalmiuksien hankkimiseen, joiden tulee ylittää väitöskirjatyössä tarvittavat valmiudet. Siten esimerkiksi selkeästi kvalitatiivista tutkimusta tekevän tutkijan tulisi hallita jossain määrin myös kvantitatiivisia metodeja ja päinvastoin. Tämä lisää tutkimuskirjallisuuden lukutaitoa ja tutkimusalojen välistä ymmärrystä. Samalla se heijastuu myös kontekstointiin ja muiden omaa tutkimusta koskevien valintojen tekemiseen. Yleisiin perusvalmiuksiin kuuluvat

myös tiedonhankinta ja -käsittely, esiintymis- ja opetustaidot sekä kyky popularisoida tutkimuksen sisältöjä.

Oma-aloitteisuus, itsenäisyys ja aktiivisuus ovat tutkijan tavoiteltavia ominaisuuksia. Tutkijankoulutettavan roolissa tämä tarkoittaa mm. pyrkimystä tutkijankoulutuksen kehittämiseen tuomalla esiin näkemyksiä koulutustarpeista ja -tavoitteista. Samojen ominaisuuksien tulisi johtaa myös sitoutumiseen tutkijankoulutukseen, jolta toivomme selkeämpiä päämääriä ja suurempaa antia. Laadukas tutkijankoulutus antaa entistä paremmat lähtökohdat toimia väittelyn jälkeen uskottavasti ja tieteellisesti korkeatasoisesti tutkimuksen kentällä.

13. Jorma Kuistio (1999) 'Niin muuttuu maailma', teoksessa *Matkalla Kojamoon. Muisteluksia Lapin yliopiston alkuvaiheista, Lapin yliopiston hallinnon julkaisu* 41, Rovaniemi: Lapin yliopisto, 154.

14. Esim. Hyrkkänen (2002) 13.

15. Suvi Ronkainen (2002) *Vallan metodit ja metodien valta, Sosiologia* 2/2002, 134–135. Alleviivaus Ronkaisen.

16. Esimerkiksi Jyväskylän yliopiston humanistisessa tiedekunnassa on viimeisen vuoden aikana kokeiltu tiedekunnan yhteistä jatkokoulutusta: <http://tehdas.arthis.jyu.fi/schildt/index.php?p=tutkijakoulutus> (16.4.2003). Tutkijankoulutukseen liittyviä ongelmia on pohdittu myös mm. Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksella: <http://www.valt.helsinki.fi/yhis/polhis/opetus/tulevat-tilaisuudet.html#6> (16.4.2003) ks. kohta jatkokoulutuksen kehittäminen.

JAN LÖFSTRÖM &
JOHANNA HAKKARI

Kohti antropologista historiandidaktiikkaa

Jan Löfström ja Johanna Hakkari pohtivat antropologisen historiandidaktiikan tilausta. Historiandidaktiikassa on haluttu ylläpitää läheisiä yhteyksiä historiantutkijoihin, koska nämä ovat "historian" asiantuntijoita, mutta jatkossa kannattaisi ehkä olla aiempaa enemmän yhteistyössä myös antropologien kanssa.

■ Viime aikoina on alettu pohtia entistä enemmän, mitä historia merkitsee ihmisille ja miten heidän mielissään historiantutkijoiden ja -opettajien tarjoilema historia suhteutuu siihen, mitä he itse, heidän perheensä, sukunsa ja pienyhteisönsä ovat kokeneet. Kyse on tällöin paljolti nimenomaan siitä, millainen on historiallisen tiedon ammattimaisten tuottajien ja välittäjien, tutkijoiden ja opettajien, (itse)ymmärrys tiedonalansa ja työnsä luonteesta ja tavoitteista.

Tämä artikkeli on osaltaan puheenvuoro tuohon keskusteluun. Tarkastelemme ensin eräitä havaintoja ja tulkintoja siitä, miten nuoret ja nuoret aikuiset näkevät historian merkityksen ja missä tilanteissa he kohtaavat "historiaa". Sen jälkeen hahmottelemme, mitä historian antropologisempi tulkinta käsitteenä ja tutkimusalueena merkitsisi historiandidaktiikan tutkimusalueen määrittelylle ja painotuksille.

Nuorten aikuisten käsityksiä historiasta ja sen merkityksestä

Johanna Hakkari teki talvella 2003 pienoistutkimuksen aiheesta "Historian kohtaaminen ja käyttö 8.-luokkalaisten helsinkiläisnuorten maailmassa".¹ Tutkimus toteutettiin kolmen helsinkiläisen peruskoulun oppilaille suunnattuna lomakekyselynä. Siihen osallistui 105 koululaista. Lomakkeen kysymykset olivat suurimmaksi osaksi samat kuin 1990-luvulla tehdyssä yhteiseurooppalais-

sa, yli 31 000 15–16-vuotiasta nuorta käsitäneessä *Youth and History* -kyselytutkimuksessa.² Tässä tarkastelemme vain eräitä helsinkiläisnuorten vastauksissa esiin tulleita kiinnostavia seikkoja.

Vastaajilta kysyttiin, mitä historia heille merkitsee. Tarjolla oli kolmetoista väitettä, joihin tuli vastata viisiportaisella Likertin asteikolla (Täysin eri mieltä – Eri mieltä jne.). Eniten kannatusta sai väite, että historia kuuluu yleissivistykseen, ja lähes yhtä suosittu oli ajatus, että historia antaa taustaa nykytilanteelle ja selityksiä nykyongelmille.³ Tulos on paljolti sama kuin Arja Virran tutkimuksessa, jossa luokanopettaja-opiskelijoilta mm. kysyttiin perusteluja historian merkitykselle ("Mihin historiaa tarvitaan?" "Miksi historiaa opetetaan?"). Virran aineistossa yleisin perustelu historian tarpeellisuudelle ja merkitykselle oli, että historia antaa perustan ymmärtää nykyajan tapahtumia ja oloja, ja toiseksi yleisin perustelu oli yleissivistyksen antaminen. Kuten Virta huomautti, tämä voi olla opetuksesta ja oppikirjoista välittynyt mutta myös opiskelijoiden itsenäisestikin muodostama käsitys.⁴ *Youth and history* -tutkimuksessakin suomalaisnuoret – samoin kuin muut pohjoismaalaiset – hyväksyivät niin ikään erittäin yleisesti ajatuksen, että historia antaa selityksiä nykyhetken maailmantapahtumille.⁵

Historian merkitystä koskevien vastaustensa valossa Hakkarin kyselyyn osallistuneiden nuorten selvä enemmistö ajattelee tai ainakin esittää ajattelevansa, että historia tietona ja oppiaineena on tarpeellista ja merkittävää yleisesti ja että sillä on merkitystä nykypäivän ihmisille. Yli kaksi kolmasosaa vastaajista ei hyväksynyt väitettä, että vain heidän oman elämänsä ja perheensä historia olisi merkityksellistä, ja lähes kaksi kolmasosaa vastusti myös vaihtoehtoa, että historia olisi vain "menneitä ja kuolleita asioita, jotka eivät koske minua". (Huomattakoon, että kummankin väitteen kohdalla monet "äänestivät tyhjää" eli vastasivat: "Vaikea sanoa".)

Mutta kun heiltä kysyttiin, mitkä maailman tai oman maan historian tapahtumat ovat vaikuttaneet heidän omaan elämään-

sä, monet jättivät kyseisen kohdan tyhjäksi tai vastasivat, että historian tapahtumat eivät liity millään tavoin heidän omaan elämäänsä. Saattaa hyvin olla, että jotkut oppilaat eivät yksinkertaisesti viitsineet miettiä koko asiaa saati kirjoittaa siitä mitään paperille, mutta moni nuori voi myös aivan aidosti ajatella, että historialla on merkitystä nykymaailman olojen selittämiseksi yleisesti mutta ei hänen oman tilanteensa ja kokemuksensa ymmärtämiseksi spesifisti. *Youth and History* -tutkimuksessa suuri osa suomalaisnuorista näytti hahmottavan asian juuri näin: historia tarjoaa selityksiä nykypäivän tapahtumille, mutta oman yksityiselämän kannalta sillä ei ole juuri merkitystä.⁶

Nuorten (ja vanhempienkin) yllä mainitun kaltaiseen ajatteluun vaikuttaa todennäköisesti hyvin paljon, miten historian merkitys ja ”oikea” sisältö hahmotetaan ja esitetään koulun historianopetuksessa. Hakkarin tutkimukseen vastanneiden mielestä oppikirjat ja koulun historianopetus olivat eniten heidän menneisyyskuvaansa muokannut tekijä. Television ohjelmat (dokumentit) olivat ainoa jotenkin tasaväkinen kilpailija kouluhistorialle tässä suhteessa, kun taas esimerkiksi vanhempien ja isovanhempien kertomuksilla katsottiin olleen paljon vähemmän merkitystä nuoren oman menneisyyskuvan muokkaajana.⁷ Itse asiassa Hakkarin tutkimukseen osallistuneet nuoret eivät myöskään järin usein koe, että vanhemmat tai isovanhemmat edustaisivat jotain kosketuskohtaa historiaan. Kun heiltä kysyttiin, kuinka vahvasti he tuntevat olevansa ”kosketuksissa menneisyyteen” tietyissä tilanteissa, historian oppitunnit olivat, historiallisille paikoille tehtyjen vierailujen ohella, eniten historiallinen tilanne, kun taas suvun ja perheen kanssa oltaessa tätä historiallisen läsnäoloa katsottiin olevan paljon vähemmän.⁸

Historian kouluopetus ja oppikirjat lienevät siis hyvin tärkeä nuorten menneisyyskuvan ja historiakonseption lähde, ja oppikirjoissa historia esitetään pitkälti juuri makrotason prosesseina ja rakenteina. Oppikirjat ja luultavasti usein myös itse opetus tulevat siten samalla rajanneeksi sen, mikä on

ikään kuin historian ydinaluetta. Historianopettajien jäsenlehdessä *Kleiossa* on eri yhteyksissä korostettu arjen ja ”pienen ihmisen” historian tärkeyttä, mutta oppikirjoissa näitä alueita ei ole juuri käsitelty. Kuten Veli-Matti Huhta on todennut, on varsin kuvaavaa, että kun erästä oppikirjaa taannoin (1997) moitittiin arjen historian sekä lasten ja naisten historian sivuuttamisesta, kirjan tekijät myönsivät puutteensa osittain, mutta selittivät: “[...] koulun historianopetuksessa tarvitaan silti yhä se pääosin poliittisesta ja talous- ja sosiaalishistoriasta muodostuva perusrunko, johon arjen historian, mikrohistorian tai lasten historian sinänsä jännittävät [sic!] tapahtumat sijoitetaan.”⁹

Pienen ihmisen historia on ehkä (edelleen) historianopetuksessa usein värikästä mutta vähemmän painavaa sisältöä, ei sitä oikeaa historiaa, joka auttaa opiskelijaa ”nä-

1. Johanna Hakkarinen (2003) *Menneisyys nuorten arkielämässä – historian kohtaaminen ja käyttö 8.-luokkalaisten belsinkiläisnuorten maailmassa*. Ainedidaktiikan seminaarityö (historia), Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
2. Kysymyspatterit on suomeksi mm. teoksessa Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki, 193–210.
3. Ensimmäisen väitteen hyväksyi kolme neljäsosaa ja jälkimmäisen lähes 60 prosenttia vastaajista, mutta jälkimmäiseen suuri osa – kolmasosa – vastasi joko epävarmuuttaan tai laiskuuttaan neutraalisti ”Vaikea sanoa”.
4. Arja Virta ’Opettajaksi opiskelevan käsitys historiasta’, Teoksessa Arja Virta (toim.) (1999) *Kohtaamisia opettajankoulutuksessa. Näkökulmia opiskelijan ajatteluun ja koulutuksen kehittämiseen*, Turku, 105–110.
5. Sirkka Ahonen ’Historical consciousness of Finnish adolescents’, Teoksessa Magne Angvik & Bodo von Borries (toim.) (1997) *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Hampuri, 258.
6. Ahonen (1997) 258. Aikuislukiolaisten käsitykset ovat nekin samansuuntaiset; Arto Kallioniemi (2000) *Aikuislukion opiskelijoiden uskomukset uskonnon- ja historianopetuksesta*, Helsinki, taulukko 59, E1, E2, E6, E10, E19, E25.
7. Hakkarinen (2003) 12, ja liitteet 6A ja 6B.
8. Hakkarinen (2003) 11 ja liitteet 3A ja 3B. Sivumennen myönnettäköön, että *historian* ja *menneisyyden* käsitteellinen samaistaminen on ongelmallista ja uusintaa tietynlaista menneisyys-fiksoitua historiakonseptiota.
9. Osmo Lappalainen et al. *Mantere–Sarva ja historian kertomukset, Kleio 2/1997*, 54. Veli-Matti Huhta (2003) *Koulun bitaus ja haaste: uusi historia ja koulun historianopetus*, Ainedidaktiikan seminaarityö (historia), Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

kemään nykyhetken historiallisen kehityksen tuloksena ja tulevaisuuden lähtökohtana”.¹⁰ Nuori oppilas ei saa tällöin sanottavasti tukea tai aineksia sellaiseen historia-konseptioon, jossa henkilökohtainen, oman perheen tai pienyhteisön historia näyttäytyisi täysivaltaisena ja legitimiinä historiana ja jossa pienen ihmisen arkikokemus kohtaisi sen, mikä esitetään historiana. Peruskoulun ylimpien luokkien oppikirjoihin on viime vuosina tullut entistä enemmän arkielämän historian ja mikrohistorian inspiroimia näkökulmia ja sisältöjä, ja peruskoulun ala-asteen oppikirjoissa niitä on toki tavallaan ollut olemassa jo kauan; sen sijaan lukion oppikirjoissa tuntuu kajastelevan paljolti edellä lainattujen kirjantekijöiden edustama ajattelutapa.¹¹ Jotta yksilön ja hänen sukunsa tai pienyhteisönsä historiallinen kokemus voisi mieltä täysiarvoisena historiana, se edellyttää uskoaksemme ”historian” ja historiandidaktiikan käsitteen ja tutkimusalan tavallaan antropologisempaa tulkintaa.

Historiandidaktiikka tutkimus-alueena tänään

Historiandidaktiikan agenda tutkimusalan muotoutuu eri tahoilta tulevien vaikutteiden ja vaatimusten kentässä; näitä vaikutteiden antajia ovat olleet lähinnä historiantutkimus, yhteiskuntatieteet, psykologia, kasvatustiede ja myös yhteiskunta- ja kulttuuripoliittiset virtaukset. Suomalaisessa historiandidaktiikassa keskityttiin 1980-luvulle asti paljolti vain siihen, miten historian oppisisällöt voitaisiin välittää oppilaille selvästi ja tuloksellisesti. Historiandidaktiikka oli siten lähinnä opetusharjoitteluun tai vanhempaa termiä käyttäen auskultointiin valmistavaa ohjeistusta siitä, miten oppitunnit suunnitellaan ja käytännössä toteutetaan.

Viimeisten 10–15 vuoden aikana käsitykset historiandidaktiikasta ja sen sisällöstä ovat kuitenkin muuttuneet. Suomalaisessa kuten yleisemminkin pohjoismaisessa historiandidaktiikassa huomion kohteeksi ovat tulleet historiallisen tiedon rakentumisen, historiatietoisuuden ja historian käytön kysymykset sekä nimenomaan tutkimustiedon tuottaminen näistä teemoista.¹² Historiandi-

daktiikan keskeiset kysymykset tutkimus- ja opetusalan voidaan tätä kolmijakoista teemoitusta seuraten muotoilla:

Mistä, miten ja millaisin edellytyksin historiaa koskevat käsitykset, uskomukset ja kokemukset rakentuvat ja välittyvät? Millainen on ihmisten historiatietoisuus ja mitä merkitystä historialla (historiallisella tiedolla ja kokemuksilla) on ihmisille? Missä yhteyksissä ja miten historiaa (historiaa koskevia tulkintoja) käytetään hyväksi yhteiskunnallisessa keskustelussa ja toiminnassa?

Miltä nämä historiandidaktiikan kysymykset näyttävät antropologisesta näkökulmasta ja mitä sävyjä ja painotuksia niihin muodostuu, jos historia käsitteenä ja tutkimuskohteena niin sanoaksemme antropologisoidaan? Tämän kysymyksen taustana on nähtävä se, että historiantutkimukseen on 1970-luvulta lähtien muodostunut uusia dynaamisia suuntia ja ”koulukuntia”, mm. mikrohistoria, mentaliteettihistoria, arkielämän historia ja uusi kulttuurihistoria. Tutkijoista mainittakoon Jacques Le Goff, Peter Burke, Natalie Zemon Davis, Carlo Ginzburg, Aron Gurevits, Richard van Dülmen ja Norbert Schindler. Heidän keskeisiä tutkimusteemojaan ovat olleet ihmisten erilaiset tavat jäsentää ja ratkaista peruskokemuksiaan, joita ovat esimerkiksi ajallisuuden kokemus, syntymän ja kuoleman kohtaaminen, kommunikaatio sekä suhde oman olemassaolon ruumiillisuuteen ja sukupuolisuuteen.¹³ Tällöin kulttuuri on käsitetty merkitysten antamisen dynaamiseksi resurssiksi ja tutkimusten aineistoja on analysoitu ihmisen luovan merkityksenantoprosessin (tulkintatyön) ilmentyminä. Koska nämä piirteet ovat kuuluneet jo pitemmän aikaa antropologian – tai oikeammin sanoen kulttuuriantropologian – tutkimustraditioon, niiden kotiutuminen historiantutkimuksen kentälle on merkinnyt eräänlaista *historiantutkimuksen antropologisoitu(mista)*, ja näitä uusia tutkimussuuntia voidaan kutsua yhteisesti historialliseksi antropologiaksi.¹⁴

Historiallisten antropologien töissä on myös nähtävissä senkaltainen suhde ”historiaan”, joka ei ole aiemmin ollut kovin tyypillinen historiantutkimukselle mutta jota on nähty jo aiemmin antropologiassa ja

antropologisesti virittyneessä etnologiassa: menneisyys käsitetään yhdenlaiseksi vieraaksi kulttuuriksi; kronologista aikaa itsessään ei esitetä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen prosessien ja ilmiöiden selittäjäksi; kysymys miten? on keskeisempi kuin miksi?¹⁵

Menneisyys – ”vieras kulttuuri”

Tieteenalana antropologian keskeinen idea on 1960-luvulta alkaen ilmaistu usein siten, että antropologia on ”kulttuurin kääntämistä” (*translation of culture*). Todennäköisesti vaikutusvaltaisoin tämän näkemyksen edustaja on ollut Clifford Geertz, mutta ajatus oli jo vanhemman sukupolven antropologeista myös Edward Evans-Pritchardilla. Antropologi pyrkii siis kääntämään omasta näkökulmastaan vieraassa kulttuurissa esiintyviä käsitteitä sellaisiksi, jotka ovat ymmärrettäviä ja merkityksellisiä hänen – ja hänen yleisönsä – kulttuurissa. Ulkopuolisten ymmärrettävissä oleva käännos ei tosin voi koskaan täysin tavoittaa käsitteen alkuperäistä merkityssisältöä, ja antropologin työ onkin siten jatkuvaa tasapainottelua etisististen ja emisististen eli kulttuurinulkoisten ja kulttuurinsisäisten käsitteiden välillä.¹⁶

Kun Jorma Kalela on esittänyt, että historiantutkija on tulkki kahden maailman, omansa ja vieraan välillä, hän tarkoittanee myös, että kaiken historiantutkimuksen perimmäinen haaste on juuri kulttuurin kääntäminen ja ymmärrettäväksi tekeminen.¹⁷ Ei ehkä vaikuta ensikuulemalta kovin omaperäiseltä sanoa, että historioitsijan pitää tehdä toinen kulttuuri (sen piirissä esiintynyt ajattelu ja toiminta) ymmärrettäväksi, mutta tähän vaatimukseen sisältyy todellakin enemmän, kuin usein ehkä ajatellaan: tutkijan tulee reflektoida omaa kulttuurista itseymmärrystään ja sen vaikutusta työnsä taustaoletuksiin ja kysymyksiin. Jotta toista kulttuuria edustavan ihmisen ajattelua ja toimintaa voi ymmärtää, on nähtävä oma-kin kulttuuri vierain silmin eli problematisoitava omat ontologiset ja epistemologiset sitoumukset ja lähtökohdat.

Metodioppaissa on toki varoiteltu historioitsijoita anakronismeista. Kuten Kalela huomauttaa, tämä ei kuitenkaan riitä, jos tutkija pitää itsestäänselvänä, että hän ymmär-

tää suuremmitta pulmitta menneisyyden jätösten merkityksen jäänteinä sekä osaa esittää niille siten myös oikeudenmukaisia kysymyksiä.¹⁸ Jos tutkija näet olettaa, että menneisyyden jätösten merkitys on hänelle läpinäkyvä, hänen on hankala tavoittaa oman ja tutkimansa kulttuurin välisen eron syvyyttä, ja se puolestaan heikentää hänen mahdollisuuksiaan ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi tuo toinen kulttuuri.

Antropologit ovat kohdanneet kulttuurin itseyttä tarkastelutarpeen usein paljon akuutimmin kuin historiantutkijat, koska paljolti kenttätöön varaan ra-

10. Lainaus on nyt voimassa olevista *Lukion opetussuunnitelman perusteista* (Helsinki, 1994, 98).

11. Peruskoulussa ja lukiossa historian aineenopettajan – yleensä historian maisteri – opetusratkaisussa painavat luultavasti historiallisen tiedon jakajan roolin vaatimukset. Luokanopettajalle lienee asenteellisesti helpompaa heittäytyä juuri ”pienen historian” korostamaan subjektiivisten kokemusten maailmaan historiaa opetettaessa. Historian aineenopettajaksi opiskelien tavasta mieltää itsensä tiedonvälittäjiksi ks. Arja Virta, Vuokko Kaartinen & Varpu Eloranta (2001) *Oppiaineen vai oppilaiden opettajaksi? Aineenopettajan sosiaalisiaatio peruskoulutuksen aikana*, Turku, 130–131; tekijät tosin arvelevat tutkimuspopulaationsa tässä kohden hiukan poikkeukselliseksi.

12. Pohjoismaisen tutkimuksen esittelyä ks. pohjoismaisten historiandidaktiikan konferenssien julkaisut *Historiedidaktik i Norden*, vol. 1–7, sekä Christer Karlgård & Klas-Göran Karlsson (toim.) (1997) *Historiedidaktik*, Lund.

13. Termi peruskokemus (*Elementarerfahrung*) on lainattu Gert Dresseliltä (1996) *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien.

14. Näin asian näkevät mm. Dressel, *Historische Anthropologie*, ja Peter Burke (1987) *The historical anthropology of early modern Italy*, Cambridge. Puheemme historian antropologisoimisesta ei tarkoita, että innoitus uuteen tutkimusotteeseen olisi aina tullut suoraan antropologiasta, vaan että tutkimusnäkökulmat ja -otteet ovat olleet senkaltaisia, joita tyypillisesti (kulttuuri)antropologiassa on ollut jo aiemmin. Ks. myös Kimmo Katajala (1995) 'Historian ja antropologian välimaastossa', teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Manaajista maalaisaatelein. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*, Helsinki, 9–27.

15. Vrt. Bo Lönnqvist (1996) *De andra och det annorlunda. Etnologiska texter*, Helsinki, 9–15.

16. Tämän haasteen kohtaamisesta Timo Kaartinen (1993) *Kuinna kulttuuria käännetään. Arvon tuottaminen ja antropologinen käytäntö*, Helsinki.

17. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki, etenkin 98–101.

18. Kalela (2000) 103–106. Kalela ei käytä sanaa jätös, mutta ehkä tuo ilmaisu banaaleine assosiaatioineen korostaisi sitä, että on kysymys raa’asta, toistaiseksi tulkitsemattomasta materiaalista.

kentuvana tieteenalana antropologiassa tutkijan suhde tutkimuksensa kohteena oleviin ihmisiin ja näiden kulttuuriin on selvemmin dialoginen. Tutkija kohtaa ja joutuu kohtaamaan siinä hyvin konkreettisella tavalla kulttuurisen kääntämisen ja nimenomaan kaksisuuntaisen kääntämisen haasteen, kun hän joutuu selventämään ja selittämään tutkittavilleen omia kysymyksiään ja tulkintojaan. Käsitteiden selittäjän roolissa on siis tutkittavien ohella myös itse tutkija. Tässä mielessä iterefleksio on ollut aina osa antropologin työtä, jos kohta sitä alettiin systemaattisemmin pohtia vasta 1970-luvulla.¹⁹

Historiallisten antropologioiden töissä (siten kuin alue on edellä rajattu) historia on joskus näyttäytynyt ehkä korostuneenkin ”vieraana maana” sikäli, että tarkastelun kohteena on ollut monenlaisia marginaali- ja poikkeavuusilmiöitä.²⁰ Niiden tulkinnassa konstruoidun historiallisen merkitysjärjestelmän ja tutkijan oman kulttuurin merkitysjärjestelmän eroavuus lienee ollut monesti sillä tavoin ilmeisen suuri tai hätkähdyttävä, että kulttuurin kaksisuuntaisen kääntämisen haaste on ollut suurempi ja pakottavampi eikä tutkija ole voinut niin helposti tuodittautua sitä sivuuttamaan.

Sivuhuomautuksena sanottakoon, että historianopettaja kohtaa tämän haasteen kenties usein suuremmin kuin historiantutkija, sillä koulussa oppilaiden monesti ihmettelevät reaktiot historian ilmiöihin osoittavat havainnollisesti, että kyseessä on todella ”vieras maa”, jonka kulttuuri vaatii tulkintemista. Tämä ei välttämättä vielä johda oppilaan (ja opettajan) oman kulttuurisen todellisuuskäsityksen suoranaiseen reflektointiin, mutta ainakin siihen on hyvä lähtökohta. Historiantutkijan yleisö (lukijat, kuulijat) sen sijaan ei ehkä niin helposti esitä ihmetteleviä kommentteja tai kysymyksiä, jotka herättelisivät tutkijan ja yleisön reflektoidaan kulttuurisia todellisuuskäsityksiään.

Kronologinen aika – koettu ja eletty aika

Theodor Zeldin kirjoitti aikanaan, että kronologia – yhdessä kausaalisuuden kanssa – on ollut historioitsijoiden armoton hirmu-

valti.²¹ Tämä Zeldinin (poleeminen) väite on sisällöllisesti lähisukua sille, miten myös Jorma Kalela on luonnehtinut historioitsijoilla usein tyyppillisenä esiintynyttä suhdetta aikaan: nämä ovat helposti pitäneet kronologiaa ennen–jälkeen-suhteita ja niiden varaan pingotettavaa historian ”aikaa” jollain tavoin *a priori* merkityksellisenä historialliselle analyysille. Ennen–jälkeen-suhde on silloin itse asiassa ehkä oletettu suoraan myös syy–seuraus-suhteeksi. Näet jos ajatellaan, että historiallisessa selittämisessä täytyy etsiä samanaikaisesti ilmiön syitä ja seurauksia, käy helposti niin, että asioiden konstruoitu kronologisuus tulee aina–jo-ladatuksi vahvasti myös kausaalisuudella.²² Asian perimmäinen ongelma voidaan Kalelan tavoin paikantaa jälleen tutkijan oman ja tutkittavan kulttuurin välisen suhteen hahmotukseen: niiden välille ei voida suoraan olettaa sellaista jatkuvuutta, että merkitykselliset ennen–jälkeen-suhteet olisivat läpinäkyviä, vaan kulttuurien välillä on epäjatkuvuus, jonka silloittaminen vaatii niiden merkitysjärjestelmien kaksisuuntaista kääntämistä ja tutkijan kulttuurisen itseymmärryksen reflektiota.

Antropologiassakin suhde aikaan on ollut toki hiukan ongelmallinen. Yhtäältä näet aikanaan katsottiin, että ”alkukantaisilla” kulttuureilla ei ollut historiallista dynamiikkaa, vaan ne olivat pysyviä ja staattisia. Toisaalta nuo kulttuurit katsottiin voitavan sijoittaa ikään kuin kronologisesti varhaisemmille historian tasoille; nykypäivän vieras kulttuuri siis tavallaan etäännyttiin ajallisesti toisaalle.²³ Ajattelutavat ovat tältä osin muuttuneet kuitenkin suuresti viime vuosikymmeninä. Artikkelimme kannalta keskeistä on se, että antropologeja kiinnostavissa kysymyksenasetteluissa kronologinen aika ei ole – siis ei edelleenkään ole! – keskeinen. Aika on ihmisten arjessaan ja sosiaalisissa suhteissaan kokemaa ja elämää aikaa, ja antropologian kannalta tärkeää ovat ne erilaiset kulttuuriset strategiat, joilla ihmiset tekevät ajasta käsitettävän ja antavat, Nina Sääskilahta lainataksemme, ”olemassaolon temporaalisuudelle kulttuurisia ilmauksia”.²⁴ Myöskään historiallisessa antropologiassa ennen–jälkeen-suhteet eivät ole olleet ko-

vin merkittävä aspekti, sillä kronologinen aika ei ole avain niiden kulttuuristen käytäntöjen tulkintaan ja ymmärtämiseen, joilla ihmiset työstävät peruskokemuksiaan.

Suuret kysymykset – miksi? miten?

Historiantutkijoilta ja -opettajilta odotetaan ja pyydetään usein ennen kaikkea selityksiä nykyisille oloille ja viimeaikaisille tapahtumille, analyysejä syistä ja seurauksista. Arja Virran ja Hakkarin tutkimuksissa nuorten (aikuisten) vastauksissa näkyi siis melkoisen vahvana ajatus, että historian (historiatiedon) avulla voidaan selittää, miksi jokin asia on nykymaailmassa siten kuin on ja mistä jokin asiantila johtuu. Oli paljon harvinaisempaa, että historian sanottiin opettavan ymmärtämään ihmistä tai erilaisia kulttuureja.²⁵ Johtuu se suuren yleisön kysynnästä tai lisäksi jostain muustakin, historiatieteen ja -oppiaineen edustajat ovat olleet itsekin hyvin kiinnostuneita etsimään vastauksia juuri kysymykseen ”miksi?”.

Historia on ollut itse asiassa paljolti kausalisuhteisiin suuntautunut, Zeldinin mielestä siis jopa niiden tyrannisoima, tiede.²⁶ Ajatus tuntuu ehkä oudolta, koska G. H. von Wrightiä seuraten on saatettu haluta ajatella, että historiallinen selittäminen ei ole ainakaan kausalistista vaan tyypillisesti finalistista ja intentionalistista. Lienee kuitenkin niin, että historiantutkijoiden selitykset nojaavat usein myös joihinkin yhteiskunnallisia, taloudellisia ym. säännönmukaisuuksia koskeviin oletuksiin, joissa on tavallaan vahva kausalistisen selityksen sävy.²⁷

Siinä missä historiantutkijaa on kiinnostanut paljolti syiden ja seurausten osoittaminen, (kulttuuri)antropologi on ollut kiinnostuneempi merkitysrakennelmien hahmottamisesta. Keskeinen kysymys antropologille on miten? Hän pyrkii rekonstruoi- maan, millä tavoin ihmiset hyödyntävät heille tarjolla olevaa kulttuurista resurssia – merkityksiä kantavia symboleja ja käytäntöjä –, kun he tulkitsevat ja (uudelleen)järjestävät maailmaansa ja elämäänsä. Antropologisessa analyysissä painotus on ”ymmärtämisessä”, ei niinkään ”selittämisessä”. Tämä näkyy selvästi antropologisesti orientoituneen historian alalla: tutkimuksen fo-

kuksessa ovat olleet juuri merkitysten antamisen ja tulkinnan prosessit. Rolf Torstendahl onkin osuvasti todennut: ”[historiantutkimuksen] kulttuuriantropologisen käänteen ydin on ollut etsiä merkityksiä kausalisuuksien [sic!] asemesta”.²⁸

Kohti antropologista historian- didaktiikkaa

Palaamme nyt historiandidaktiikan keskeisiin teemoihin, jotka mainitsimme artikkelin alussa. Millaisina ne hahmottuvat, kun

19. Refleksiivisyyskeskustelusta antropologiassa Alan Barnard (2000) *History and theory in anthropology*, Cambridge, 163–166.

20. Paul Ricoeurin termiä lainaten jotkut ovat pitäneet sitä temporaalisen eksotismina (vrt. Nina Sääskilähti 'Ethnology meets the "New History". On pasts, present and histories', *Nord Nytt* 77(1999), 53–54.). "Vieras maa" menneisyyteen viittaavana terminä on tuttu mm. David Lowenthalilta (*The past is a foreign country*, Cambridge 1985).

21. Zeldin-sitaatti teoksessa Richard Evans (2000) *In defence of history*, New York, 116.

22. Kalela (2000) 111–138. Usko kronologisen ”ajan” selitysvaimaan näkyy myös 1994 opetus suunnitelma- muutokseen kohdistuneessa arvostelussa. Tuossa muutoksessahan lukion historian oppimäärässä hylättiin yhtenäinen kronologinen kaari esihistoriasta nykypäivään. Joidenkin arvostelijoiden mielestä tämä heikentää nuorten ”historian tajuja”, mutta he ovat ehkä silloin kaventaneet historian tajun tapahtumien ja periodien aikajärjestystä koskevaksi tietoudeksi. Liisa Saariluoma 'Historianopetusta lisää kouluihin!', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):2, 158–160; Jan Löfström & Sirkka Ahonen 'Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):3, 264–266.

23. Johannes Fabian (1983) *Time and the other. How anthropology makes its object*, New York 1983.

24. Nina Sääskilähti 'Ajasta ja kulttuurista', teoksessa Bo Lönnqvist (toim.) (2000) *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*, Jyväskylä, 21.

25. Virta 105–110. Virran keräämissä vastauksissa esiintyy myös ilmaisu ymmärtää, mutta sillä on vahva selittämisen sävy ("ymmärtää Naton ja Venäjän suhteita nykyään", "ymmärtää nykypäivän tilannetta").

26. Evans (2000) 116. Zeldinin väite on tosin jo vuodelta 1976, jolloin mikro- ym. "uuden" historian nousuhdanne oli vasta alussa tai tulossa.

27. Tästä mm. Kalela (2000) 171. Huomattakoon, että yhteiskuntatieteet ovat puolestaan vähemmän kausalistisesti ja enemmän intentionalistisesti selittäviä kuin joskus ajatellaan; Erik Allardt 'Samhällsvetenskapens enhet och målinriktade karaktär', *VEST: Tidskrift för vetenskapsstudier*, 7(1994):3, 3–20.

28. Rolf Torstendahl 'Assessing professional developments. Historiography in a comparative perspective', teoksessa Rolf Torstendahl (toim.) (2000) *An assessment of twentieth-century historiography. Professionalism, methodologies, writings*, Tukholma, 24.

”historiaa” tematisoidaan antropologisesti siten, kuin edellä on lyhyesti esitelty?

Historiallisen tiedon muodostamisen säännöt ja käytännöt on filosofinen, psykologinen ja yhteiskunnallinen mutta myös antropologinen kysymys: tiedolla on aina *kulttuuriset* muotonsa ja ehtonsa.

Tiedon (myös historiallisen tiedon) kulttuurinen rakentuminen on antropologiassa tärkeä teema. Tieteenalan keskeinen tutkimuskohdehan on ollut arkipäivän epistemologia eli kulttuuriset käsitykset siitä, mistä tieto syntyy ja miten (mm. menneisyyden kertomisen kulttuuriset säännöt ja muodot), sekä arkipäivän ontologia eli kulttuuriset käsitykset siitä, millainen maailma on ja miten sen ilmiöt ja tapahtumat muodostavat kokonaisuuksia.

Historiandidaktiikassa on siis oltu kiinnostuneita historiallisen tiedon rakentumisesta ja välittymisestä. Niiden antropologisessa tematisoinnissa korostuu se, että tarkastelun ja analyysin keskiössä ovat tiedon rakentumisen ja välittymisen *kulttuuriset* aspektit. Keskeisiä kysymyksiä ovat: Mitä kulttuurisia skeemoja historian kuvaamisessa ja selittämisessä on? Mitä kulttuurisia arvojärjestyksiä historiallisen tiedon eri lähteiden suhteen on? Miten historiallisen tiedon rakentamisessa tarpeelliseksi katsottu kulttuurinen kompetenssi eroaa muunlaisen tiedon rakentamisessa tarvittavasta kompetenssista, ja miten näitä arvotetaan keskenään? Historiandidaktiikasta tulee siis tässä tiedonantropologiaa (vrt. tiedonsosiologia).

Toinen tärkeä antropologisen tematisoinnin ulottuvuus tällä historiandidaktiikan alueella on suunnata tutkimusta siihen, millä tavoin historian vieraita kulttuureja ja tämän päivän vieraita kulttuureja koskeva tulkintatyö on samanlaista tai erilaista. Toisin sanoen missä määrin samanlaisin/erilaisin tulkinnallisin premissein lähestytään yhtäältä menneisyyden (”historian”) ihmisten ja toisaalta tänään vierasta kulttuuria edustavien ihmisten ajattelua ja toimintaa. Tällainen kysymyksenasettelu luo pohjaa sille, että historiallinen tarkastelu aletaan nähdä aiempaa enemmän antropologisena projektina sekä keskeisesti oman(kin) kulttuurin analyysinä.

Usein sanotaan, että historialla, historiaa koskevilla käsityksillä ja kokemuksilla, on suuri merkitys ihmisille. Antropologiselta kannalta voidaan ajatella, että historia tuossa merkityksessä liittyy seuraavien fundamentaalisten tärkeiden teemojen työstämiseen:

Subde ajallisuuteen. Miten ihminen käsittää ja kokee ajan sekä oman ja maailman aseman ”ajan jatkumolla”? Historiandidaktiikassa on keskusteltu historiatietoisuudesta, jolla on monesti tarkoitettu tietoisuutta siitä, että menneisyyden tulkinnat, nykyisyyttä koskeva ymmärrys ja *tulevaisuutta* koskevat odotukset muodostavat ihmisen toimintaan vaikuttavan dynaamisen taustan.²⁹ Näiden temporaalisten kategorioiden kytkeytyminen toisiinsa tietynlaisessa aikaan suhtautumisen tavassa tai aikaorientaatiossa on kuitenkin kulttuurinen ajatusrakennelma, eikä sen näennäinen luonnollisuus saisi hämärtää sitä, että eri kulttuureissa on (ollut) erilaisia aikaorientaatioita, yksityiskohtaisemmista ajan jäsentämisen eroista puhumattakaan.³⁰

Käsitys ja kokemus epä/jatkuvuudesta. Miten ihminen hahmottaa epä/jatkuvuuden ja miten hän sitä arvottaa? Miten hän tuottaa symbolisesti jatkuvuutta omaan ja yhteisönsä elämään? Mitä merkitsevät esimerkiksi sellaiset käsitteet kuin perinne, kehitys, muutos, moderni, aito, ainutkertainen ja jäljitelmä – jos näitä käsitteitä kulttuurissa yleensä on? Mitä merkitsee muistaminen, säilyttäminen, unohtaminen, toistaminen, pelastaminen? Nämä käsitteet ovat esiintyneet historiandidaktisessakin keskustelussa, kun on pohdittu historiakulttuuria eli julkisuudessa, ja ehkä ensisijassa nimenomaan kouluopetuksen ja tutkimuksen ulkopuolella, tapahtuvaa historian työstämistä.³¹ Antropologiassa ne ovat olleet kuitenkin erityisen keskeisiä, antropologian tutkimuskohteenahan on paljolti ollut ”alkuperäisyys” ja sen säilyminen, muuttuminen ja häviäminen ”modernin” maailman puristuksessa.

Sosiaalisen maailman tekeminen käsiteltäväksi. Kuten edellä nähtiin, historian arvo ja merkitys tieteenä ja oppiaineena lienee monille lähinnä siinä, että se on ajankohtaisten ilmiöiden ja olojen selittäjä ja taustoittaja. Maallikon (joskus historian ammat-

tilaisenkin) silmissä historiallista on helposti voinut olla vain se, millä on merkitystä nykymaailman selittämisessä. Viime vuosikymmenten antropologisesti virittynyt historian-tutkimus on kuitenkin teemoissaan ja näkökulmissaan, ihmisen peruskokemuksiin fokusoidessaan, tarjonnut aineksia myös juuri arjen ymmärtämiseen, ei vain nykyolojen selittämiseen.³²

Historiatietoisuus ja historian merkitys ihmisille ovat myös antropologisesti virittyneen historiandidaktiikan kannalta olennaisen tärkeitä aiheita. Historiatietoisuuden käsitteen osalta tulee kuitenkin varoa universalisoivia oletuksia siitä, mitä ovat ajan/ajallisuuden jäsentämisen ja kokemisen kategoriat ja millainen niiden välinen suhde on. Ihmisillä on (ollut) erilaisia ajallisuuden kokemuksen ja aikaan orientoitumisen tapoja. Toki voidaan päättää, että olisi edistettävä tietynlaista historiatietoisuutta, esimerkiksi tietyllä tavalla rakentuvaa menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden kolmiyhteyden hahmotusta ja kokemusta.³³ Silloinkin tulisi silti muistaa, että kyseessä on eräs kulttuurinen strategia orientoitua olemassaolon ajallisuuteen. Historiatietoisuuden ja "historialle" annettujen merkitysten antropologisen tematisoinnin myötä myös perinteen, nostalgian, muiston ja vastaavien käsitteiden merkityksiä tulee tutkia ja niiden analyttistä sisältöä terävöittää antropologisen teorian tuella. Antropologisesti virittyneen historiandidaktiikan tärkeä alue on myös tutkia niitä strategioita, joilla ihmiset voivat työstää omaa ja perheensä ja pienyhteisönsä kokemusta ja nähdä ne täysiarvoisena historiana "suurten" prosessien rinnalla.

"Historiaa" on käytetty rakentamaan kollektiivisia identiteettejä, mobilisoimaan ihmisiä kollektiiviseen toimintaan ja oikeuttamaan yhteiskunnallisia vaatimuksia. Kyseessä on pohjimmiltaan yhteisyyden tuottaminen tietyn kulttuurisen strategian avulla, historiaan vetoamalla. Historiandidaktisessa tarkastelussa näitä ilmiöitä on eritelty mm. historian käytön ja väärinkäytön käsitteillä.³⁴ Väärinkäytöstä on voitu ajatella olevan kyse silloin, kun historiallinen tulkinta on tarkoitushakuisesti yksipuolinen,

väritynyt ja rajoittunut. Tällainen käytön ja väärinkäytön erottelu on kuitenkin joskus hiukan ongelmallista ja antropologian kannalta oikeastaan toisarvoistakin. Eihän toki ole merkityksetöntä, miten hyvin jokin historiallinen tulkinta tai historian esitys on sopusoinnussa sen kanssa, mitä todellisuudessa on ollut ja tapahtunut, mutta antropologisesti keskeisempää on se, *miten* historiaa hyödynnetään todellisuuden konstruoinnin kulttuurisena resurssina. Tärkeää ei siis ole niinkään historiallisen esityksen totuudellisuus, vaan prosessi jossa se rakentuu, ja tätä prosessia voidaan luontevasti jäsentää juuri antropologialle tyypillisin käsittein ja teorioin (riitti, myytti, kultti, tabu, fetissi...). Historian esitysten pyrkimysten analyysiä (miksi?) ei toki pidä sivuuttaa, mutta antropologisesti tematisoidulle historiandidaktiselle tutkimukselle esitysten kulttuurisen rakentumisen analyysi (miten?) on ensisijaista.

Antropologisen historiandidaktiikan kannalta historian väärinkäytöstä voidaan puhua ennemmin silloin, kun historiallisen esityksen rakentaja ei piittaa siitä, mitä vaikutuksia hänen toiminnallaan saattaa olla hänen esityksensä kuvaamille ihmisille. Antropologit havahtuivat 1970- ja 1980-luvulla miettimään tutkimustensa oikeutusta siltä kannalta, mitä tutkimuksista koituu ihmisille, jotka ovat niiden aiheena. Historiantutkimuksessa tuo kysymys usein sivuutetaan, osin ehkä historiantutkimuksen objektiivisuusideaalien vuoksi mutta osin varmaan siksi, että historiallisten kuvausten subjektit ja objektit eivät ajallisesti kaukai-

29. Esim. Bernard Eric Jensen 'Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteoria, didaktik', teoksessa Christer Karlgård & Klas-Göran Karlsson (toim.) (1997) *Historiedidaktik*, Lund, 58–60.

30. Sääsikälahti (2000), myös Daniel Miller (1994) *Modernity: An ethnographic approach. Dualism and mass consumption in Trinidad*, Oxford.

31. Esim. Sirkka Ahonen 'Historiakulttuuri yhteisön muistin rakentajana', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):4, 305–311.

32. Vrt. Kalela (2000) 17–19, 31–33.

33. Ks. edellä lainaus lukion opetus suunnitelman perusteista (viite 10).

34. Esim. Sirkka Ahonen et al. (toim.) (2000) *Bruk og misbruk av historien. Historiedidaktik i Norden*, vol. 7, Trondheim.

sempina tunnu huomioon otettavilta samalla tavoin kuin antropologille hänen tutkimansa ihmiset tässä ja nyt. Arjen historian – erityisesti seksuaalisuuden ja sukupuolen, sairauden ja ruumiillisuuden historian – tutkijoille tämä eettinen aspekti näyttää kuitenkin kiperämpänä, ja he ovatkin kysyneet, eikö myös menneisyyden pienellä ihmisellä pitäisi olla intimitteettisuojaa.³⁵ Historiandidaktiikan tutkimuskenttää ajatellen eräs tärkeä historian käytön eettinen ulottuvuus siis on, millaisena nykypäivän ihmiset näkevät vastuunsa aiemmin eläneitä kohtaan, kun he työstävät näiden ihmisten elämää kuvaavia esityksiään.

Yhteistyöhön antropologien kanssa

Historianopiskelun ja -tutkimisen pitäisi syventää oman kulttuurin ymmärtämistä, mutta tällaista ymmärrystä tuskin saavutetaan, jos ei problematisoida nimenomaan myös omia kulttuurisia todellisuuskäsityksiä ja oman arkielämän käytäntöjä. Antropologistyypiset kysymyksenasettelut ovat avanneet viime vuosikymmeninä historiantutki-

mukseen uusia mahdollisuuksia tällaiseen kulttuurisen itseymmärryksen syventämiseen. Samalla tavoin ”historian” antropologinen tulkinta voisi tuoda historiandidaktiikkaan uusia painotuksia, nimenomaan sellaisia, jotka hedelminään tuottaisivat lisää teoreettisia ja menetelmällisiä valmiuksia hyödyntää ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia täysiarvoisena historiana esimerkiksi historianopetuksen yhteydessä.³⁶

35. Esim. Merja-Liisa Hinkkanen 'Onko historian henkilöillä intimitteettisuoja?' *Historiallinen Aikakauskirja*, 93(1995):2, 191–192.

36. Artikkelin pohjana on Johanna Hakkarin historian ainedidaktiikan seminaariesitelmä Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella helmikuussa 2003 (Sirka Ahosen ohjauksessa), ja Jan Löfströmin paperi 8. pohjoismaisessa historiandidaktiikan konferenssissa (Selfoss, elokuu 2002), Turun yliopiston ainedidaktiikan symposiumissa (helmikuu 2003), sekä seminaarissa Miten historiaa syntyy? (Turku, maaliskuu 2003). Kiitokset kommenttien esittäjille näissä tilaisuuksissa. Artikkelin aikaisempia osia ovat lukeneet myös Antu Sorainen, Nina Säaskilahti, Bo Lönnqvist, Matti Peltonen ja Jorma Kalela. Kiitokset rohkaisusta ja kommentteista! Yllä mainitut eivät tietenkään ole vastuussa lopputuloksesta.

SEIJA JALAGIN

Pyhät, pahat ja pelastetut – uskonto sukupuolen rakentajana

Seija Jalagin arvioi Pirjo Markkolan teoksen *Synti ja siveys. Naisten uskonnollinen vapaaehtoistyö (1860–1920) heikkojen ja ”langenneiden” puolesta yhdisti ja erotti: sukupuoli tuotettiin tavoilla, jotka edelleen määrittävät naisen paikkoja yhteiskunnassa.*

*Estä sisko eksymästä,
Tempaa toinen pimeästä,
...
Onnellinen kuka saa
Pimeyttä bajottaa.*

Valkonauha-yhdistyksen vuosijuhlassa 1906 esitetyn runon alkusäkeet¹ havainnollistavat Pirjo Markkolan uusimman tutkimuskohteen.²

Uskonnollisesti motivoituneet naiset ryhtyivät tarmokkaasti auttamaan toisia naisia, jotka esitettiin hädänalaisiksi sisariksi. Auttamistyö oli ennaltaehkäisevää ja tarttui käsin kosketeltaviin ongelmiin sekä tuotti tekijälleen tyydytystä, merkityksellisen tavan olla ja toimia. Sitä kannatteli uskonnollinen kutsumus, jolla naisille haettiin muuttuvassa yhteiskunnallisessa tilanteessa sopivaa tapaa toteuttaa kristityn velvollisuuksia lähimmäisiään kohtaan.

Lähtökohta ei ollut ongelmaton. Evankelisluterilainen kirkko ja muut uskonnolliset yhteisöt olivat – ja ovat – sukupuolittuneesti hierarkkisia, ja niiden piirissä tai niiden ulkopuolella naisten täytyi neuvotella itselleen toiminta-alue. Julkinen asema, oikeus teologiseen puheeseen ja tulkintaan oli varattu miehille, kun taas luterilainen kutsu-museetos osoitti naisille kodin piiriin suljetun vaimon ja äidin tehtävän. Tässä uskonnollisessa kehikossa Markkola ryhtyy tarkastelemaan naisten murtautumista ulos kodin piiristä.

Synti ja siveys ajoittuu 1800-luvun jälkipuoliskolle ja 1900-luvun alkukymmeneen, jolloin Suomi teollistui ja kaupungistui sekä muotoutui kiperien vaiheiden jälkeen itsenäiseksi kansakunnaksi. Murroskauden taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat tiivistyivät kaupunkeihin, joissa niitä oli vaikea piilottaa. Kaupungistumisen ja kristillissosiaalisen ideologian liitosta syntyi myös niin sanottu domestikaatio-prosessi, joka määritteli kodin makromittaiseksi kuvajaiseksi yhteiskunnan. Kansalaiset olivat jäseniä valtio-perheessä, jossa vahvemmillä oli velvollisuus huolehtia heikommista. Naisille sopivaksi ajateltu hoivaaminen ja huoltaminen saattoi nyt ulottua kodista kaduille.³

1. Valkonauha-nimisen runon kirjoitti Jooseppi Mustakallio (1857–1923), Suomen Lähetysseuran pitkäaikainen johtaja. Ks. Markkola (2002), 189.

2. Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: SKS, 447 s.

3. Pohjoismaisessa kontekstissa domestikaatiota on käsitellyt Karin Lützen mm. artikkelissaan 'The Cult of Domesticity in Danish Women's Philanthropy', teoksessa Pirjo Markkola (toim.) (2000) *Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*, Helsinki: SKS.

Yhteiskunnallisesta äitiydestä tuli naimattomien naisten mahdollisuus toteuttaa kristillistä äitiyttä ja siten pysytellä luterilaisessa naisen kutsumuksen piirissä. Myös kouluttautuminen johti naisia tämän kutsumuksen mukaisiin hoiva- ja kasvatustöihin. Suomessa yhteiskunnalliselle äitiydelä oli sikäläkin otollinen maaperä, että äitiyttä ei keskeytydestään huolimatta koskaan privatisoitu täysin kotiin, vaan valtion ja äitiyden edut nähtiin samansuuntaisina.⁴ Poliittisesti aktiiviset naiset löysivät muun muassa uudessa eduskunnassa toisensa äitiyteen liittyvien yhteiskunnallisten kysymysten äärellä.

Naiset, uskonto ja historiantutkimus

Synti ja siveys -kirjassa Pirjo Markkola perää näkyvästi uskonnon ja uskonnollisen vakaumuksen huomioimista (nais)historian tutkimuksessa, kuten hän on jo aiemmin tehnyt toimittamassaan teoksessa *Gender and Vocation: Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940* (2000). Vastaavilla linjoilla on ollut myös Irma Sulkunen trilogiassa *Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (1989), *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* (1995) sekä *Liisa Eerikintytär ja burmosliikkeet 1700–1800-luvulla* (1999). Vähitellen muun muassa sisälähetys, moraalireformi, herätysliikkeet, ulkolähetys ja naisten uskonnollinen kirjoittaminen ovat nousseet tutkimuksen kohteeksi sukupuolinäkökulmasta.⁵ Useat tutkijat näyttävät syventyvän naisten ammatillistumisen historiaan uskonnollisella alueella. Yksittäisistä tutkimuksista voi edellisten lisäksi mainita Hannu Mustakallion *Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa: Oulun diakonissakoti 1896–1916* (2001) sekä Lea Rynnänen-Karjalaisen *Sukupuolesta huolimatta: naiskanttorit Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa* (2002), kuten myös naislähetystyöntekijöitä käsittelevät tutkimukset.

Uskonto näyttäytyy ihmiselämän ja yhteiskunnan osana, jota varsin sekulaaria aikaa elävä nykytutkija helposti vähättelee tutkimuskohteidensa maailmassa. Paitsi yks-

silöiden toiminnan ja valintojen vaikuttamisena, uskontoa tulee arvioida myös laajojen yhteiskunnallisten prosessien ponttimena. *Synti ja siveys* -tutkimuksessa Pirjo Markkola analysoi naisten kristillissosiaalista työtä 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa molemmiin tavoin. Tuloksena on vakuuttava kokonaisuus uskonnon ja sukupuolen monisärmäisestä suhteesta.

Kristillissosiaalinen työ oli naisten uskonnollisesti motivoitunutta sosiaalisen toimintaa, jota kanavoitiin useita reittejä pitkin. Näitä käsitellään kahden pääteeman välityksellä. *Sisälähetys* kuvaa pääosin naisten rakentamaa toimintapiiriä, joka haastoi institutionalisoituneet ja ennen kaikkea miesten hallitsemat julkisen kontrollin tahot, kirkon, kunnan ja valtion. *Moraalireformi*, taistelu siveellisyyden puolesta taas punoo yhteen sisälähetyksen sukupuoleen liittyvät käytännöt. Juuri siveellisyydskysymys nosti sukupuolen keskustelujen ytimeen. Se avasi auttamistyöhön ryhtyneille naisille kanavan keskustella monista seksuaalisuuteen, sukupuoleen ja yhteiskunnallisiin ongelmiin liittyvistä kysymyksistä. Teoksen kolmas osa *Sukupuoli* pohtii sisälähetystä ja moraalireformia nimenomaan sukupuolieron tuottajana.

Diakonissat, slummisisaret, armeijan naiset...

Sisälähetystä eli kotimaassa tapahtuvaa evankelioimistyötä tekivät lukuisat eri tahot 1800-luvun jälkipuolelta lähtien. Useat haastoivat herätyskristillisessä hengessä evankelisluterilaisen kirkon pohtimaan toimintaansa, jota ahdisti myös kiihtyvä sekularisointuminen.⁶ Markkola on pureutunut laajaan kenttään: sisälähetykseen ja moraalireformiin osallistui tavalla tai toisella diakonissalaitokset, Pelastusarmeija, Nuorten Naisten Kristillinen Yhdistys (NNKY), vapaakirkolliset liikkeet, Valkonauha, Suomen Siveellisyysseura eli Federaatio ja Suomen Naisyhdistys.⁷ Järjestöjen tuottamat aineistot sosiaalityöstä, naisaktiivien kirjeenvaihto, julkaisut, yhtä hyvin kuin julkiset keskustelut eduskunnasta päivälehtiin ja uskonnolliseen kirjallisuuteen valottavat herätyskristillisen työn toiminnan tasoja yksit-

täisistä ihmisistä lainsäädäntötyön kollektiiveihin saakka. Toisaalta karsintaakin on syntynyt: vaikka kristillissosiaalinen työ rajautuikin kaupunkeihin: tutkimus käsittää eniten Helsingin, Turun, Tampereen, Viipurin ja Vaasan toimijoita. Monet kaupungit jäävät käsittelyn ulkopuolelle. Tämä voi johtua kristillissosiaalisen vapaaehtoistyön luonteesta: työtä tehtiin siellä, missä innokkaat yksilöt tarttuivat toimeen. Kansainvälistekään järjestöt eivät välttämättä kehittyneet kansallisesti kattaviksi. Alueellista kattavuutta olisi kuitenkin voinut ääneen pöhtä.

Kansainvälisten järjestöjen tuominen Suomeen kuvastaa hyvin uskonnollisten (nais-)piirien yhteyksiä ulkomaille.⁸ Kiintoisa ja arvokas on havainto, jonka mukaan naiset toimivat myös ”sisälähetyksen verkonsolmuina”. Eri järjestöjen ja yhteisöjen naiset verkostoituivat luontevasti yhteen tärkeinä pitamiensä kysymysten puolesta. Markkolan mukaan erityisesti moraalireformi yhdisti naisia yli opillisten ja säätyrajojen.⁹ Miesvaltaisella uskonnollisella kentällä naisten oli siis alusta pitäen luotava itselleen sopiva tehtäväalue. Sosiaalinen evankeliumi (*social gospel*) tarjosi väylän tähän. Naiset olivatkin pioneereja diakonissalaitosten perustajina, kaupunkilähetyksissä, vapaakirkon vankityössä ja Pelastusarmeijan slumityössä.

Koska julkinen puoli oli suljettu, naisia johdatti arkeen punoutuva ’eletty uskonto’ (*lived religion*), ”uskonto, jota voi nähdä.”¹⁰ Uskonnollinen kutsumus velvoitti naiset toimimaan toisten ihmisten hyväksi. Tämä kuulostaa varakkaiden rouvien puuhastelulta, mutta Markkola osoittaa, miten toiminnan rahoitus ja organisointi olivat käytännössä naisten itsensä varassa ja edellyttivät siten paljon enemmän kuin vain ”nöyryä ja kuuliaista” palvelualltiutta lähimmäisten hyväksi. Markkola arvioiakin kriittisesti tutkimuksia, jotka ovat kuitanneet naisten uskonnollisen vakaumuksen vain yhdeksi elämänaalueeksi tai hyväntekeväisysharrastukseksi.¹¹ Kun poliittinen tasa-arvokamppailu vei päähuomion ja moraalireformi kärsi 1920-luvulle tultaessa tappion sosiaalisten ongelmien ratkaisijana, uskonto on sittem-

min myös tutkimuksessa nähty antieman-sipatoriseksi voimaksi. Markkolan mukaan moraalireformiin osallistuneiden miesten jälkimaine on samaan tapaan ”puhdistettu” hävitystä siveellisyytaistelusta. 1930-luvun kansalliselämäkerrastossa miesten ansiolistaan ei ole liitetty työtä siveellisyyden puolesta.¹²

Sisälähetyksen kirjavalla kentällä muotoutui lopulta vain yksi varsinainen naisammatti, jolla ’elettyä uskontoa’ saattoi omis-

4. Tutkijat puhuvat ns. äitkansalaisuudesta. Esim. Anu Pylkkänen (1999), ’Suomalainen tasa-arvo’, teoksessa *Suomalainen nainen*, Helsinki: Otava, 24–38.

5. Naisia ulkolähetyksen historiassa ovat tutkineet muun muassa Eila Helander teoksessaan (2001) *Kutsumus kantaa. Naislähetit Suomen Lähetysseuran työssä toisen maailmansodan jälkeen*, Helsinki: Suomen Lähetysseura ja Kirsti Kena (2000) *Eevat apostolien askelissa. Naislähetit Suomen Lähetysseuran työssä 1870–1945*, Helsinki: Suomen Lähetysseura. Vapaakirkollisia naisia käsittelee Eila Hämelin ja Sisko Peltoniemen historiikki *Edelläkävijät. Vuosisata vapaakirkollista lähetystyötä*, Hämeenlinna: Päivä. Evankelisen liikkeen naisläheteistä Japanissa tekee parhaillaan tutkimusta Seija Jalagin. Myös teologian parissa tehdään kirkkohistoriallista sukupuolispesifiä tutkimusta: esimerkiksi Päivi Salmesvuori valmistelee väitöskirjaa aiheesta *Ruotsin Birgitta (1303–1373), ilmestykset ja vallankäyttö*; Marjo-Riitta Antikainen aiheesta *Vankien ystävä” – Mathilda Wrede ja vankeinhoito 1883–1913*. <http://www.helsinki.fi/teol/khl/henkilokunta/paivisalmesvuori.html> (viitattu 12.6.2003) ja <http://www.helsinki.fi/teol/khl/henkilokunta/marjoantikainen.html> (viitattu 12.6.2003).

6. Tämä ilmeni mm. seurakuntien ja paikallishallinnon erottamisena ja rajankäyntinä kirkon ja julkisen sektorin velvollisuuksista, mutta myös uudet aatteet ja käytännöt rapauttivat uskonnollista perustaa.

7. Myös kristillinen työväenliike haastoi perinteisiä kirkon toimintoja. Kirkko vastasi haasteeseen perustamalla mm. Suomen Kirkon Sisälähetysseuran 1905, Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton 1919 ja Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran 1918. Markkola (2002) 89–94.

8. Vaikutteet tulivat Suomeen toisinaan jopa yhden puhujan tai aktivistin kautta. Nämä kanavoivat Suomeen laajojen liikkeiden kantovoimaa: julkaisuja sekä valmiita toimintamalleja. Vastaavasti ulkolähetytyö liitti suomalaiset mittavaan globaaliin lähetysliikkeeseen, jonka toimintamuodot olivat kaikkialla hyvin samankaltaiset.

9. Markkola (2002) 42, 245–246.

10. Markkola (2002) 105.

11. Esim. Antti Häkkinen (1995) *Rabasta – vaan ei rakkaudesta. Prostitutio Helsingissä 1867–1939* Helsinki: WSOY; Erkki Kansanaho (1960) *Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla* Pieksämäki: Suomen Kirkon Sisälähetysseura; Anne Ollila (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* Helsinki: SKS.

12. Markkola (2002) 352–357.

tautuen toteuttaa.¹³ Diakonissat eli ”palveluspiiat” raottivat luterilaisen naiskutsumuksen porttia kodista maailmaan. Diakonissalaitoksen johtajan ja johtajattaren, ”isän” ja ”äidin” tyttäret lähtivät auttamaan yhteiskunnan turvattomimpia. Varsinaisessa työssä, esimerkiksi seurakuntasisarina diakonissat toimivat kuitenkin vaativissa tehtävissä: ihanteensa mukaan he tekivät ”työtä hiljaisuudessa”, mutta samalla ylittivät monia rajoja. Diakonissoille kynnyksen ihmisten koteihin oli matala: köyhäin- ja sairaanhoidon avulla he solmivat siteitä kunnan ja seurakunnan välille, yksilötasolla myös seurakuntalaisten välille ja toimivat kylien sosiaalisena omatuntona.¹⁴ Kuvaus maaseutuseurakunnan diakonissalle asetetuista ihanteista luokin Markkolan tutkimuksessa perspektiiviä kaupunkien ja maaseudun välisiin eroihin, kun sisälähetys- ja moraalireformityö pääsääntöisesti tapahtui kaupungeissa.

Valtaosa sisälähetysten naisaktiiveista toimi vapaaehtoistyössä, jota ei säännelty kovin tarkasti. Tämä edesauttoi naisia epämuodollisen vallan saavuttamisessa, kun muodollinen valta oli heiltä teologisin perustein evätty. Esimerkiksi vapaakirkollisten parissa naiset aurasivat varsin itsenäisiä toiminta-alueita, kuten naisten turva- ja ensikodit ja vankityö. Pelastusarmeijassa naiset pääsivät myös julistustyöhön, vaikka sielläkin nimenomaan vaativa slummityö oli naisten kontolla, eikä siihen ollut helppo löytää tekijöitä.

Sisälähetyksessä oli myös ongelmallisia kohderyhmiä ja työalueita. Merimieslähetys oli ”vaaranalaisten” auttamista: kauas kotimaasta joutuneiden pelastamista maailman vaaroilta, mihin naisten oli vaikea osallistua muuten kuin ompeluseurojen varainkeräyksellä. Kovaa maata oli myös etnisten vähemmistöjen parissa tehtävä työ. Mustalaislähetys ja saamelastyö kariutuivat pääasiassa kulttuurieroihin. Ongelmat olivat tuttuja myös ulkolähetyksessä, ja niitä tutkijan olisi suonut enemmän pohtivan. Kaupunkien ja maaseudun valtaväestö oli verrattomasti helpommin autettavaa kuin romanit ja saamelaiset. Suomen rajojen sisältä löytyi ihmisiä, joihin sisälähetysten kristillissosiaaliset eväät eivät riittäneet, vaan

olisi tarvittu edellytyksiä sietää erilaisuutta ja kyseenalaistaa omia toimintamalleja. Painotus auttamiseen, puhtauden ja siveellisyyden korostamiseen suuntasi työtä käytännöllisesti ja loi otollisen maaperän kulttuurikolareille. Toisaalta kotimaan vähemmistöjen puolesta puurtaminen lienee ollut aliarvostettua ja siten myös heikosti resursoitua.

Sukupuoli, ihmisarvo ja tasa-arvo

Synti ja siveys vie lukijan naisten kristillissosiaalisen toiminnan äärelle laajassa vertikaalisessa linjassa: prostituoidun kera junassa Vaasasta helsinkiläiseen turvakotiin, slummeista vankiloihin, diakonissan kirjavaan arkeen valtaväestön ja vähemmistöjen parissa, sekä julkisten debattien, kirkolliskokousten ja lainsäädännön tasoille. Kaikissa näissä neuvoteltiin uudelleen naiseutta ja sukupuolta. Tutkimuksen ensisijainen kysymys punoutuikin sukupuoleen ideologian ja toiminnan säätelijänä. Markkolan keskeinen johtopäätös on, että kristillissosiaalinen työ rakensi sukupuolta kategoriana kahta raidetta: työn tekijöiden ja työn kohteiden kautta.

Ensinnäkin uskonnon motivoima työ jakaantui selvästi erillisiin miesten ja naisten toiminta-alueisiin. Naisille lankesi hoivajan rooli, ruohonjuuritason auttamistehtävä, kun miehet vastasivat organisaatioiden johtamisesta ja rahoituksesta. Onkin kiintoisaa, että osa naisten työstä kanavoitui lopulta heidän itsensä perustamiin yhdistyksiin ja instituutioihin, miesten vallankäytön ulottumattomiin.

Tämä kytkeytyi puolestaan sukupuolen tuottamisen toiseen osapuoleen: työn kohteisiin. Apua tarvitsevilla miehillä ja naisilla nähtiin olevan eri ongelmat, joihin puuttuminen tuli sukupuolispesifiksi tehtäväksi. Naiset ja lapset merkittiin luontevasti naisten autettaviksi. Kaksinkertaisella sukupuolittamisella paitsi tiivistettiin sukupuolijakoa miesten ja naisten välillä, myös varmistettiin naisille autonominen toimintapiiri. Sama ilmiö on nähtävissä muillakin uskonnollisten yhteisöjen toimintasektoreilla, esimerkiksi ulkolähetystyössä. Lähetystyöntekijän tehtävään kuului evankeliumin julis-

taminen, mutta nainen ei voinut julkisesti saarnata, mistä aiheutui jatkuvia rajankäyntejä.¹⁵ Samalla ne voi nähdä esiasteina kehityksessä, jonka tuloksena pappisvirka avautui naisille Suomen kirkossa varsin myöhään.

Sivistyneistönaisten oikeus auttaa kärsiviä naisia ja lapsia ei kuitenkaan toteutunut keskusteluilta. Liikkuessaan slummeissa ja satamissa ja kaupungin muilla laitala-alueilla naiset kohtasivat ilmiöitä, joita heidän ei aikakauden konservatiivisten miesten käsitysten mukaan sopinut nähdä tai tietää olevan olemassakaan. Kun kristillissosiaaliseen työhön motivoituneet naiset keräsivät rahaa, perustivat turvakoteja ja järjestivät työpaikkoja ”langenneille” sisarilleen, monet sivistyneistön miehet näkivät siveellisyyden uhkaavan tekijöiden omaa siveyttä.¹⁶

Myös naiset itse tiedostivat kaupungit naisille ongelmallisiksi tiloiksi, ja esimerkiksi diakonissat käyttivät selvästi erottuvaa virkapukua tai hihamerkkiä, samoin Pelatusarmeijan naisilla oli upseerinpukunsa. Auttajan siveellisyyden he mielsivät saumattomaksi. Federaation naiset vastasivat kritiikkiin teologisoimalla kysymyksen: naisten velvollisuus oli vastustaa siveettömyyttä. Pohjimmiltaan oli kysymys sekä naisen ihmisarvosta että tasa-arvosta. Kun ”kunnialliset” naiset ryhtyivät auttamaan hädänalaisia naisia, he ylittivät säätyrajat ja korostivat naisten sisaruutta ja solidaarisuutta, jonka perustana oli naisten keskinäinen tasa-arvo.

Siveyskysymysten kautta moraalireformistit puuttuivat myös sukupuolten väliseen tasa-arvoon: miesten ja naisten tuli olla siveellisesti tasa-arvoisia. Miehillä piti vaatia samaa pidättyvyyttä kuin naisilta, vaikka sukupuolten määrittelyn pohjana olivatkin erilaiset käsitykset mieheydestä ja naiseudesta.

Korostamalla naisten keskinäistä tasa-arvoa moraalireformistit kiinteyttivät sukupuolten välistä eroa. Toisaalta sukupuoliero antoi mahdollisuuden nostaa keskusteluun myös aiemmin mahdottomina pidettyjä aiheita: tärkein näistä oli seksuaalisuus. Miehet ymmärrettiin luonnostaan hillittö-

män seksuaalisuuden ja siten siveettömyyden kantajiksi. Naisiin siveettömyys tuli viekoittelevan miehen pauloihin lankeamisesta. Naiset esitettiin miehisen seksuaalisuuden uhreiksi, mikä ei merkinnyt vain siveyden menettämistä, vaan takaa löytyi paljon pahempia ongelmia: naisten ja lasten seksuaalinen häirintä ja hyväksikäyttö, raiskaukset ja väkivalta, jotka kristillissosiaalinen naistyö nosti pysyvästi julkisuuteen, toteaa Markkola perustellusti.¹⁷

Kaksisuuntainen hoivaava valta

’Eletyn uskonnon’ ohella toinen tärkeä käsite, jolla Markkola analysoi naisten kristillissosiaalista työtä, on ’hoivaava valta’ (*caring power*). Se toteutui erityisen selvästi turvakodeissa, joita perustettiin erityisesti ”langenneille” naisille. Niiden retoriikkaan kuuluikin vuosisadan vaihteessa ”langenneiden nostaminen”, joka oli myös ”Herran viinitarhan kiviperäisin sarka.”¹⁸ Asukkaat tulivat koteihin vapaaehtoisesti ja alistuivat tiukkaan kontrolliin. Turvakotiarjen tarkalla lähiluvulla Markkola kuitenkin osoittaa, miten kaksisuuntainen prosessi hoivaava vallankäyttö oli: ”langenneilla” oli myös

13. Uskonnollisella sektorilla toinen selkeä ammatti oli lähetystyöntekijä, johon toimeen naimattomia naisia alettiin ottaa Suomessa 1890-luvulta lähtien. Hämelin & Peltoniemi (1990); Seija Jalagin (2002) ’Sivistyneitä naisia sivistyneeseen Japaniin – Suomalaisen naislähetin profiili 1900-luvun alussa’ teoksessa *Faravid: Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XXVI*, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys; Kena (2000).

14. Markkola (2002) 102, 105.

15. Suomalaisista tutkimuksista tätä käsittelevät esim. Helander (2001); Seija Jalagin (2001) ’Vallattomat naiset – Suomalaiset lähetystyöntekijät ja vallan hierarkia 1900-luvun alun Japanissa’ teoksessa *Faravid, Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XXV*, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys r.y.; Kena (2000). Ilmiö on löydettyissä lähes mistä tahansa protestanttisia lähetyksiä naisnäkökulmasta käsittelevästä tutkimuksesta. Rajankäynnit johtivat esim. Pohjois-Amerikassa naisten omien lähetysjärjestöjen tai alaostojen perustamiseen. Patricia Hill (1985) *The World Their Household: The American Woman's Foreign Mission Movement and Cultural Transformation, 1870–1920*, Ann Arbor.

16. Markkola (2002) 317–320.

17. Markkola (2002) 341.

18. Siveellisyysspoliisi A. Sundholmin näkemys Pelatusarmeijan *Helmiä sytyydestä* -julkaisussa 1911. Markkola (2002) 322.

valtaa vastustaa kontrollia. He saattoivat lähteä turvakodista, olla noudattamatta sääntöjä, tai ottaa vastaan vain aineellisen suojan aiotun kokonaisvaltaisen, hengellisen muutoksen sijaan.

Ensi-, turva- ja työkoteihin punoutuivatkin sosiaalisen evankeliumin kipukohdat: ”langenneita sisaria” ja ”turvattomia lapsia” nostettiin ja autettiin, mutta tuottiko työ tulosta kristillisen tavoitteen mukaisesti? Auttamistyö sinänsä toi tekijöilleen tyydytystä, jos epäonnistumisen kokemuksiakin, mutta riittikö se tyydyttämään ’eletyn uskonnon’ perimmäistä intressiä, hengellistä uudistamistavoitetta? Kun autettavat eivät tehneet hengellistä parannusta, turhautuivatko auttajat? Tätä tutkimus olisi voinut tarkemmin käsitellä, mikäli lähteet sen sallivat. Myös ”pakanalähetyksessä” kysymys työn tulokellisuudesta oli ajankohtainen. Ehkä sitä koskevan tutkimuksen vastaukset sopisivat myös sisälähetyksen kontekstiin. Ulkolähetyksessäkin naiset toimivat pääsääntöisesti ruohonjuuritasolla, yksittäisten ihmisten kanssa. Arjen täyttivät mielekkääksi koetut pienet askeleet hengellisellä saralla, ei pyrkimys muodollisen vallan tavoitteluun tai hierarkkisen järjestyksen ylläpitämiseen, mikä oli miehille tyyppistä.¹⁹

Saarna- ja julistustoimen sulkeminen naisilta jätti heille avoimeksi vain yhden ”saarnastuolin”: uskonnollisen kirjallisuuden, joka kukoisti juuri vuosisadan vaihteessa.²⁰ Näin kristillissosiaalinen työ ja moraalireformi etenivät monia väyliä.

Ruohonjuuritasolla naiset olivat varsin pystyviä ja päteviä. *Synti ja siveys* osoittaa, että monet auttajat olivat hyvin perillä niistä taloudellisista ja sosiaalisista ongelmista, jotka ahdistivat naisia ja lapsia. Kuitenkin erityisesti moraalireformi kärsi haaksirikon 1920-luvulle tultaessa. Synnä oli toiminnan pohjana oleva kristillinen ideologia: porvarilliset naiset näkivät ”lankeamisen” synnä avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet, joista oli päästävä eroon. Markkolan mukaan ”aika ajoi kristillissosiaalisen turvakotiliikkeen ohi.”²¹ Suhtautuminen seksuaalisuuteen muuttui, uskonnolliset piirit jäivät

häviölle ja ”salavuoteuteen” kietoutuvia sosiaalisia ongelmia alettiin lievittää maallisemmin keinoin.²² Olisiko tästä idealismista löytynyt selitys myös sille, että monet turvakodit olivat lyhytikäisiä?²³ Autettavia riitti yllin kyllin, mutta joko taloudelliset resurssit loppuivat tai auttamisen konsepti oli väärä.

Vaikka itse moraalireformi ajoi karille, sisälähetys ja reformiliike itsessään ”jättivät pitkäkestoisia jälkiä tapoihin, joilla suomalaisessa yhteiskunnassa ymmärretään sukupuolten suhteet ja sukupuoliero”, kirjoittaa Markkola ja sitoo tutkimuksen ytimen nykyaikaan.²⁴ Kristillissosiaalinen työ tuotti sukupuolta tavoilla, jotka ovat edelleen tunnistettavissa. Heikompien hoivaaminen merkittiin naisten kutsumukseksi ja vapaaehtoisen auttamistyön kohteeksi, minkä jäljet näkyvät yhä aliarvostuksena ja heikkona palkkatasona, vaikka itse työtä hoitavat pitkän koulutuksen saaneet ammattilaiset. Sisälähetys juurrutti myös mentaliteetin, jossa naiset käynnistävät auttamistyötä kutsumuksen ja vapaaehtoisuuden pohjalta.

Niinpä 2000-luvun ”turvakodit ja palvelut puhelimet ovat kansalaistoimintaa, eivät hyvinvointivaltiollisia turvapalveluja”, toteaa Pirjo Markkola. Oivallinen puheenvuoro.

19. Frank Salamone (1987), 'Feminist Mission Sisters: Nurses, Midwives, and Joans-of-all-trades. The Dominican Sisters in Nigeria', teoksessa Vinson H. Sutlive, Nathan Altshuler, Mario D. Zamora, Virginia Kerns (toim.) *Women Missionaries and Cultural Change*, Williamsburg: Studies in Third World Societies, publication number forty, 31–46.

20. Markkola nostaa esiin erityisesti Maria Salmelan eli Maria Stenrothin. Markkola (2002) 207–210. Hänen lisäksi uskonnollisina naiskirjailijoina voidaan pitää Minna Canthia, Aleksandra Gripenbergiä, Constance Ekelundia, Hilja Haahtia ja Aune Krohnia. Viime aikoina myös uskonnon motivoima naiskirjallisuus ja -kirjailijat ovat nousseet tutkimuksen kohteeksi. Ks. esim. Minna Aallon ja Maarit Leskelä-Kärjen tutkimukset.

21. Markkola (2002) 276.

22. Erityisesti sosiaalidemokraattiset naiset ajoivat uudistuksia, jotka koskettivat naisten tiukasti kontrolloitua seksuaalisuutta ja äitiyttä. Markkola (2002) 276.

23. Markkola käsittelee turvakotien elinkaarta s. 252–274.

24. Markkola (2002) 276.

KATRIINA LEHTO

Terrorismin uhka Yhdysvaltojen valtopolitiikan välineenä

Katriina Lehto esittelee uusinta terrorismia käsittelevää kirjallisuutta.

■ Keväällä 2003 alkoivat syyskuun 11. päivän haavat Yhdysvalloissa hiljalleen umpeutua. Afganistanissa sen sijaan ensimmäisen kostoiskun jälkien korjaaminen oli vasta kangerrellen lähdössä käyntiin. Afganistanin operaatiostaan menestyksekkäästi suorittanut USA valmistautui kuitenkin jo syyskuussa 2001 aloittamansa ”terrorismin vastaisen sodan” seuraavaan vaiheeseen.

Irakia vastaan valmisteltu hyökkäys aiheutti maailmalla yhä enemmän hämmennystä sekä tavallisten kansalaisten että valtiojohtajien keskuudessa. Schröder ja Chirac ulkoministereineen tapasivat Berliinissä ja heidän johdolla sekä Saksa että Ranska jäivät pois USA:n johdolla toimivasta liittoumasta. Samoin teki Venäjä, jonka johtaja Putin oli myös hetkeä aikaisemmin käynyt Saksassa varmistamassa selustansa.

Mistä ”terrorismin vastaisessa taistelussa” tosiasia on kyse? Miksi Saddam Hussein nousi median ja maailman vahvimman valtion huomion keskipisteeksi?

Diplomaattinen vs. poleeminen näkökulma

Syyskuun 11. päivän iskuista on jo ehtinyt kulua sen verran aikaa, että tapahtumasta ja sen seurauksista on julkaistu suuri määrä kirjallisuutta myös meillä Suomessa. Niin lyhyttä, ytimekästä ja samalla yksiselitteistä selitystä terrorismille kuin monet meistä – eivät vain politiikan ja tiedotusvälineiden edustajat – toivoisivat, ei ilmiölle kuitenkaan ole olemassa.¹

Noam Chomsky on tunnettu yhdysvaltalainen toisinajattelija, jonka haastattelulua-

sunnoista on koottu kirja *New York 11.9.* Chomsky pystyy armottomilla analyyseilään tavoittamaan ne loogiset tapahtumaja ajatuskulut, jotka tekevät ymmärrettäväksi sekä syyskuun 11. iskut että USA:n vastaiskut Afganistaniin ja Irakiin.

Vielä Chomskyakin poleemisempi on toisen amerikkalaisen William Blumin teos *Roistovaltio. Maailman ainoa supervaltia*. Blum dokumentoi yksityiskohtaisesti USA:n enemmän ja vähemmän kyseenalaisia toimia eri puolilla maailmaa, joiden hän katsoo selittävän USA:ta vastaan jo ennen vuotta 2001 kohdistuneet lukuisat terroriteot; kirja ilmestyi ensi kerran vuonna 1999.

Olavi Jaman toimittama *First we take Manhattan – Terrorismi ja uusin maailmanjärjestys* luotaa syyskuun 11. päivän vaikutuksia yhdentoista suomalaiskirjoittajan voimin, mm. islamin- ja mediatutkimuksen sekä ihmisoikeuksien näkökulmasta. Suomalaista näkökulmaa edustaa myös ex-ulkoministeri ja vannoutunut puolueettomuuspolitiikan kannattaja Keijo Korhonen. Hän on asunut ja toiminut pitkään myös USA:ssa joten hänen teoksessaan *Haavoitettu jättiläinen. Yhdysvallat syyskuun 2001 jälkeen* yhdistyvät sekä suomalaiset että amerikkalaiset kokemukset syyskuun 11. jälkeisistä tapahtumista ja tunnoista.

Jaman ja Korhosen teoksia voi luonnehtia suomalaisten diplomaattiseksi tulkinnaksi, joihin verrattuna amerikkalaiset ’ampuvat kovilla panoksilla’. Esimerkkinä ”jenkkien” suorapuheisuudesta mainittakoon Chomskyn lähes itsestäänselvyiden lailla esittämä toteamus, että al-Qaida on USA:n myötävaikutuksella luotu järjestö, jota valtio tuki niin kauan kuin sille itselleen oli

1. William Blum (2002) *Roistovaltio. Maailman ainoa supervaltia*, Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Sannakko.

Noam Chomsky (2002) *New York 11.9.*, Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Sannakko.

Olavi Jama (toim.) (2002) *First we take Manhattan – Terrorismi ja uusin maailmanjärjestys*. Kirjoittajat: Tomi Ervamaa, Olavi Jama, Rinna Kullaa, Riikka Kuusisto, Aini Linjakumpu, Marja Mustakallio, Pasi Päivinen, Leif Salmén, Tiina Seppälä, Reetta Vairimaa, Matti Wuori. Keuruu: LIKE-kustannus.

Keijo Korhonen (2002) *Haavoitettu jättiläinen. Yhdysvallat syyskuun 2001 jälkeen*, Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

siitä hyötyä. Osittain kyse on myös retorikkasta. Kyllä Korhonenkin osaa sanoa asiat suoraan, mutta hänen esitystapansa ei ole yhtä suorapuheinen ja rohkea kuin Chomskyn, eikä siten myöskään yhtä selkeä. Esim. USA:n päämääristä nk. terrorismin vastaisessa sodassa Korhonen totesi jo vuosi sitten:

Kysymys ei ole siitä, etteikö Saddam ansaitsisi tulla syöstyksi vallasta. Hän on epäilyksittä verinen hirmuhallitsija ja massamurhaaja. Hän on käyttänyt kemiallisia aseita ja kaikesta päätellen yrittää hankkia mitä tahansa muita joukkotuhoaseita. Hän on pitänyt pilkkanaan Yhdistyneitä Kansakuntia ja kansainvälistä oikeutta.

Kysymys on ennen kaikkea siitä, että YK:n mahtavin jäsenmaa julistaa itsellään olevan vapaa valinnanvarainen metsästysoikeus missä päin tahansa.

Pahaa ei sanota nimeltä. Chomsky sen sijaan nimittää USA:ta maailman ”johtavaksi terroristivaltioiksi”.

Ikuinen taistelu pahaa vastaan

Samanaikaisesti kun Chomsky ja Blum leimaavat USA:n maailman pahimmaksi rois-toivaltioiksi, se itse pyrkii sinnikkäästi osoittamaan tuon kyseenalaisen kunnian kuuluvan Irakille. USA:n Irakissa aloittaman operaation taustalla ovat ensisijaisesti muut kuin konkreettiset uhat. Irak samoin kuin muut nk. ”pahuuden akselin” maat uhmaavat USA:n ylivaltaa eivätkä sitoudu sen maailmanpolitiikassa haltuun ottaman määräysvallan osoittamaan ruotuun. Tämä tosiasia ei kuitenkaan riittäisi sodan perusteeksi ja sen vuoksi on tartuttava hyvin järeisiin symbolisiin aseisiin. Tärkeä osa taistelusta käydään täysin symbolisella tasolla, taisteluna moraalisen hyvän ja pahan välillä. Uhkakuvat ovat osittain konstruoituja, mutta niissä on myös siteeksi totta. Totuuden sirpaleiden ja uskottavien uhkakuvien ylläpito jää mediastrategien hoidettavaksi, jotka sopivin väliajoin nostavat nämä oletetut uhkakuvat – kemialliset ja muut joukkotuhoaseet, terrorihyökkäykset – esiin niin, etteivät ne pääse kansalaisilta unohtumaan.

Irakin, Iranin ja Pohjois-Korean moraalinen ”pahuus” liittyy sekä terrorismin uhaan että USA:n itseymmärrykseen suurena ”hyvänä”. USA:n kansallisen itsetunnon perusta on näkemys taivaallisesta kohtalosta (*manifest destiny*). USA ymmärtää itsensä valituksi kansaksi, jonka tehtävä on maailman pelastaminen. Korhosen mukaan: ”Terrorismin vastaisen sodan on pakko olla voitollinen, sillä Hyvän on aina voitettava Paha. Mutta taistelu tulee kestäämään pitkään, on presidentti toistuvasti varoittanut amerikkalaisia.” Pahan asemassa ovat vuorotellen historiassa olleet mm. saksalaiset, japanilaiset, kiinalaiset, neuvostoliittolaiset ja nyt ovat vuorossa Saddam Husseinin johtamat irakilaiset. Uskooko USA:n hallitus siis itse omaan kutsumukseensa? Blumin mukaan se ajaa omia etujaan ja sen harjoittama ulkopoliittikka saattaa näyttää typerältä, koska hallitus pyrkii peittämään todelliset motiivinsa. Tästä johtuen hallituksen omalle toiminnalleen esittämät syyt eivät ole vakuuttavia. ”Mutta se, ettei kansa ymmärrä heidän toimintaansa, ei tee heistä sekopäitä. Se, että he ovat valehtelijoita, ei merkitse, että he olisivat tyhmiä.”

Hyvin voimakkaasti symbolinen oli myös bin Ladenia vastaan käyty maailmanlaajuinen ajojahti. Kuten Korhonen toteaa: ”Vuoden 2001 Pahan mestarista ei ole epäilystäkään. Mutta kun Osama bin Laden on nyttemmin häipynyt tuntemattomiin, on jouduttu vaikeuksiin. Historiaan poistunut mies ei voi kantaa toimivan Pahan paholaisenkaapua.” bin Laden todella sai vuoden 2001 ”Pahan mestarin” aseman, vaikka pitävää näyttöä syyskuun 2001 terrori-iskujen syyllisistä ei julkisuudessa edelleenkään ole esitetty. Chomskyn mielestä bin Laden saattaa olla niiden takana, mutta vaikei konkreettista yhteyttä olisikaan, hän on todennäköisesti ollut toimijoiden esikuvana. Chomskyn mielestä olennaisinta onkin se, mitä bin Laden symboloi: tämä ei itse pyri demokratiaan vaan oikeaoppiseen islamilaiseen valtaan, mutta hänestä on tullut symboli USA:n politiikkaa vastustaville.

Chomskyn analyysiin voi vielä lisätä, että samalla tavoin kuin Vietkongin sissit ja Che Guevara 1960-luvulla, bin Laden on myös

sen symboli, että ylivoimaiselta vaikuttavaa valtiomahtia ylipäättään on mahdollista vastustaa – vaikka se sitten edellyttäisikin suurta rohkeutta, sananmukaisesti itsemurhavelmiutta. USA:n ylivaltaa kuvaa Blumin kirjan vyöryttämistä painavista faktoista mm. se, että USA:n puolustusbudjetti on yhtä suuri kuin sitä suuruusjärjestyksessä seuraavan 12 valtion *yhteensä*.

Matalan intensiteetin sota

Chomsky pyrkii asettumaan USA:n hallinnon mediastrategiaa vastaan historiallisen analyysin ja päättelykyvyn avulla. Hän ottaa lukijan mukaan pitkälle matkalle, joka kulkee kolmen vuosikymmenen taakse Vietnamin viidakoista Afganistanin vuoristoalueelle ja päättyy New Yorkin ja Pentagonin terrori-iskuihin. Tuon matkan punainen lanka on USA:n pyrkimys varmistaa oma sotilaallinen valta-asemansa koko maapallon alueella, mutta siihen liittyy mitä erilaisimpia osatavoitteita.

Chomskyn mielestä Vietnamin sodan kohdalla olennaista eivät olleet sen USA:lle aiheuttamat menetykset – joita Chomsky ei myöskään vähättele – vaan sen koko Indokiinan alueelle aiheuttama katastrofi. Tässä historiallisessa katsauksessa hän toteuttaa samaa perspektiivin muutos -strategiaa kuin edellä pahimman terroristivaltion määrittelyssä. Lisäksi Chomsky rinnastaa ne vaikutukset, jotka Vietnamin sodalla oli USA:lle siihen, mitä Afganistanin miehitys merkitsi Neuvostoliitolle:

Sota loppui koko Indokiinan tuhoamiseen. Ellemme hyväksy tätä tosiseikkaa, emme voi puhua vakavasti Vietnamin sodasta. On totta, että sota maksoi paljon USA:lle, mutta vaikutus Indokiinaan oli paljon kauheampi. Myös invaasio Afganistaniin maksoi paljon Neuvostoliitolle, mutta se ei ole varsinaisen ongelma pohdittaessa tätä rikosta.

Vuonna 1979 sekä USA:n että Neuvostoliiton kohtaloksi muodostui Afganistan. Chomskyn mukaan Neuvostoliiton ”invaasio” oli USA:n, tarkemmin ottaen silloisen presidentti Carterin puolustuspoliittisen neuvonantajan Zbigniew Brzezinskin pro-

vosoima teko; Brzezinski on sen myös avoimesti myöntänyt ja on siitä edelleenkin ylpeä. Chomskyn mukaan tuo provokaatio perustui USA:n toimesta tapahtuneeseen laittomien sissiryhmien aseistamiseen, josta myös al-Qaida sai alkunsa. Vuodesta 1979 lähtien tämäntyyppinen ”matalan intensiteettitaso sodankäynnin” taktiikka on tullut yhä tärkeämmäksi osaksi USA:n puolustusstrategiaa. Se täydentää koko maapallon alueelle suunnattua perinteistä varustelua. Perinteisen varustelun uusin vaihe on ”avauspuolustus”, joka Chomskyn mukaan on ohjuspuolustukselle luotu eufemismi.

USA:n provokaation ja Neuvostoliiton ”invaasion” myötä Afganistan ja Keski-Aasian alue kietoutuivat entistä tiiviimmin osaksi suurvaltojen välistä vastakkainasettelua. Vuoden 1979 tapahtumien seurauksena Afganistanista tuli talebanien hallitsema valtio ja siten terrorismin vastaisen sodan ensimmäinen kohde. Chomskyn mukaan alue siis edelleenkin joutuu kärsimään selkkauksista, jotka hyvin selkeästi ovat USA:n vuoden 1979 toiminnan jälkiseurauksia.

Terrorismin määrittelyn ongelma

Jaman kirjassa terrorismin määrittely lankeaa Pasi Päiviselle. Päivinen ryhtyy rohkeasti ratkomaan tätä vaikeaa tehtävää ja lähestyy ilmiötä sekä historiallisesti että systemaattisesti. Sana *terrori* on todellakin peräisin Ranskan vallankumouksen ajalta, mutta entä sana *terrorismi* siinä merkityksessä kuin me sitä nykyään käytämme?

Päivisen käyttämä terrorismin systemaattinen tarkastelutapa on perinteinen ja laajalle levinnyt (vrt. esim. Walter Laquer). Se kohdistaa päähuomionsa tekojen lainvastaisuuteen, ts. rikolliseen luonteeseen. Se näyttäisi antavan kriteerit sen määrittelyyn, mikä on terrorismia, mutta jättää monia muita kysymyksiä avoimeksi. Näin Päivinen esim. toteaa, että eräs terrorismin alalaji, uskonnollinen terrorismi pyrkii ”enenevässä määrin... vaikuttamaan yhteiskuntaan sekä uskonnon että politiikan kautta”, jolloin ”sen voima kasvaa ja vaikutukset saattavat olla pelottavia”. Hän ei kuitenkaan lähde tarkemmin erittelemään sitä, oliko syyskuun 11. iskujen kohdalla kysymys juuri tämän-

tyyppisestä toiminnasta. Avoimeksi jää myös se, mistä uskonnollisen terrorismin ”vaarallinen fanatismi” saa käyttövoimansa.

Vaikka Päivinen noudattaa terrorismin vakiintunutta määrittelytapaa, hän ei täysin allekirjoita kyseessä olevan ”perinteisen rikollisuuden” vaan korostaa omassa määrittelyssään pyrkimystä poliittiseen vaikuttamiseen. Häntä radikaalimpi on Keijo Korhonen, joka ei luokittele syyskuun 11. päivän toimijoita rikollisiksi, vaan yhdeksi monista ”alivaltiollisista ryhmistä”:

Alivaltiolliset ryhmät ovat kautta aikojen uhmanneet suvereenia valtioita, mutta vasta nykyajan teknologia aseiden, tiedonvälityksen, liikenteen ja propagandan aloilla on avannut niille tykkäänään uusia mahdollisuuksia... Kun valtiot turvautuvat aseisiin, kysymyksessä on sota. Kun alivaltiolliset ryhmät tekevät saman, se on terrorismia.

Chomsky ja Blum harppaavat Korhosen näkemyksestä vielä askeleen eteenpäin. Heidän mielestään terroriteot eivät ole ainoastaan sodankäyntiä vallan saavuttamiseksi vaan juontavat juurensa tähänastisen vallankäytön epäkohdista. Blum luettelee puolen sivun verran Yhdysvaltain toimia, jotka mm. voivat olla syynä siihen kohdistettuihin kostoiskuihin ja toteaa: ”Tässä osa niistä Yhdysvaltain toimista, jotka voivat tehdä arabista tai muslimista fanaatikon, terroristin, ihmisen joka pitää Amerikkaa ’Suurena Saatanana’.”

Ajankohtaiseen Irakiin liittyvinä esimerkeinä Blum mainitsee mm. sen, että USA pommitti 1991 köyhdytettyä urania sisältävällä ohjuksella rikki pomminsuojan Irakissa. Iskussa kuoli satoja ihmisiä, myös naisia ja lapsia. Lisäksi taloudelliset pakotteet ovat Irakissa aiheuttaneet arvioiden mukaan miljoonan ihmisen kuoleman 1990-luvulla. USA:n puolustusministeriö on hyvin selvillä USA:n omien toimien ja siihen kohdistettujen terroritekojen syy-seuraussuhteesta, kuten Blumin lainaama ko. viiraston asiakirja osoittaa.

Chomskyn mukaan terrorismin määrittelyn vaikeuden syy olisi juuri valtioiden oman toiminnan samankaltaisuus terroris-

miksi määritellyn rikollisen toiminnan kanssa. Mikäli tarkastelun suuntaa muutetaan, on pakko myöntää, että terrorismin määrittelyt pätevät myös niiden omaan toimintaan:

Käsité ’sota terrorismia vastaan’ on enemmän propagandistinen, ellei tämä ’sota’ tosiaan kohdistu terroristeihin. Mutta tätä seikkaa ei pohdita lainkaan, koska länsivallat eivät voisi ikinä pitää kiinni omasta virallisesta terrorismin määritelmästänsä, joka on kirjattu USA:n lakiin ja armeijan ohjesääntöön. Mikäli niin tehtäisiin, paljastuisi heti että USA ja sen liittolaiset ovat johtavia terroristivaltioita.

USA:n voimankäyttö on kuitenkin tapahtunut pääasiassa yhteisymmärryksessä sen kohteiden kanssa. Blumin kirja dokumentoi tätä ”terroristivaltio” USA:n viimeiset 70 vuotta harjoittamaa ”suojeluhuiputusta”. Blumin mukaan USA uskotteli maailmalle olevan olemassa salaliitto, joka uhkasi sitä, ”*Kansainvälinen kommunistinen salaliitto*”. Näin se sai maailman uskomaan sen välttämättä tarvitsevan USA:n suojelua. Blum havainnollistaa ajatustaan vertaamalla sitä sukupuolten väliseen voimien epätasapainoon ja siitä aiheutuvaan pelkoon:

Yhtä nokkelaa suojeluhuiputusta ei ole nähty sen jälkeen, kun miehet vakuuttivat naisille että nämä tarvitsevat miehiä suojelejoikseen. Jos miehet katoaisivat maan päältä, moniko nainen pelkäisi liikkua ulkona öisin?

Mieluummin elävänä vai kuolleena?

Diplomaattiset suomalaiset eivät myöskään näe ongelman käytännön ydintä, sitä, että terroristeiksi luokiteltuja toimijoita tai sellaisiksi epäiltyjä ei useimpien valtioiden lainvalvojien toimesta luokitella edes rikollisiksi, vaan lainsuojattomiksi. Chomsky ottaa haastatteluissaan toistuvasti esiin Oklahoma Cityssä vuonna 1995 tehdyn pommiiskun konkreettisenä esimerkkinä tästä ongelmasta. Iskun kohdalla oltiin aluksi varmoja siitä, että sen takana olivat palestii-

nalaisryhmät ja vaadittiin Lähi-idän pommituksia. ”Kun teko osoittautui USA:n sisäiseksi ja äärioikeistoon liittyväksi, ei alettu vaatia Montanan tai Idahon hävittämistä. Sen sijaan etsittiin syyllistä, joka löydettiin, tuotiin oikeuden eteen ja tuomittiin.”

Terrorismista epäiltyjen kyseenalainen kohtelu on tullut julkisuudessa jonkin verran esiin USA:n tukikohtaan Guantanamoon sijoitettujen vankien kohdalla, mutta esim. bin Ladenin villin lännen tyyliin toteutettu etsintäkuulutus ei ole aiheuttanut juurikaan ihmettelyä. Hyvän huomion esittää Jaman teoksessa Tiina Seppälä: kun USA julisti haluavansa Osama bin Ladenin *dead or alive*, elävänä tai kuolleen, oli tuon uhkauksen suomenkielinen ilmiö ”hieman armeliaampi” asettaessaan ’elävä’ vaihtoehdon etusijalle!

Keskeinen ongelma myös terrorismin kohdalla on julkisuus. Päivisen ja Korhosen mukaan terroristit pystyvät käyttämään sitä hyväkseen. Päivisen mukaan terroristien ja median välillä on ”symbioottinen suhde”, jossa ”todellinen hyötyjä on terroristijärjestö, joka kuljettaa toimittajia haluamaansa suuntaan kuin pässiä narussa”. On totta, että meidän aikamme terrorismin elinehto on Korhosen mainitsemalla tavoin julkisuus – tämä myös osoittaa, ettei ilmiötä voida suoraan rinnastaa Ranskan vallankumouksen ajan terrori-käsitteeseen. Tällä hetkellä näyttävät kuitenkin USA:n hallinnon ja armeijan informaatio sodan strategit vievän sekä mediaa että median kuluttajia kuin pässiä narussa.

Paitsi historiallisesti myös maailmanpoliittisesti laajempi ja armottomampi tarkastelu on se, minkä avulla Chomsky saa suomalaiskirjoittajia tukevamman otteen terrorismin syistä, siitä, mistä al-Qaidan ja muiden mm. uskonnollisesti legitimoitujen ääriryhmien toiminnassa on kyse. Hänen argumentointinsa tuo hyvin esiin sen, että yksinkertaista selitystä tapahtumille on turha etsiä. Tällainen olisi esim. se, että USA:n hyökkäyksessä Irakiin on kyse puhtaasti taloudellisista intresseistä eli lähinnä edullisen öljyn saannin turvaamisesta. USA:n tavoitteita ei voi redusoida öljyyn, vaan sillä on Keski-Aasiassa kyseessä oman maailmanpoliittisen valta-asemansa puolustaminen mm. Kiinaa vastaan, jonka talouden kasvuvauhti on vähintään yhtä suuri uhka USA:lle kuin öljyn hinta. Maanpaossa elävä arabikirjailija Abdul Amir Al-Rekabi on tiivistänyt Irakin sodan alun tilanteen Chomskyn lailla armottomasti: hänen mukaansa terrorin ”oletettu uhka toimii agitatiovälineenä, joka mahdollistaa USA:n vallan- ja johtoaseman tavoittelun kaikkialla maailmassa, erityisesti suhteessa sen eurooppalaisiin ja aasialaisiin kilpailijoihin” (*Berliner Zeitung* 27.2.2003). ”Arabien Haveliksi” luonnehdittu Al-Rekabi näkee kuitenkin tilanteessa toivon kipinän, sillä myöskään USA ei pysty hallitsemaan niitä kansallisia, uskonnollisia ja poliittisia voimia, jotka se toiminnallaan panee liikkeelle. Nämä voimavarat mahdollistavat tilaisuuksien tullen alueen omintakeisen – ei USA-johtoisen – kehityksen sodan jälkeen.

JUSSI PAKKASVIRTA &
HEIKKI PATOMÄKI

Uussuomettumista?

Dos. Jussi Pakkasvirta ja prof. Heikki Patomäki kommentoivat käytyä julkista keskustelua Irakin sodan oikeutuksesta ja arvioivat suomalaisen maailmanpolitiikan tutkimuksen tilaa.

■ *Historiallisessa Aikakauskirjassa ja Ulkopoliittikka*-lehdessä on käyty yllättävän kiipakkaa keskustelua maailmanpolitiikasta ja -historiasta.¹ Juha Sihvola aloitti keskustelun arvostelemalla kirjoitusta, jossa Henriikki Heikka oikeutti Yhdysvaltain ulkopoliittikkaa yleensä ja sotilaallista interventiota Irakiin erityisesti. Tunteita kuumensi entisestään se, että Yhdysvallat hyökkäsi tuon debatin aikoihin Irakiin ilman YK:n valtuutusta.

Yhteiskuntatieteilijöinä meillä on mielestämme velvollisuus jatkaa Sihvolan ja Heikan aloittamaa keskustelua. Sihvola tuo Heikkaa arvostellessaan esiin suomalaisen kansainvälisten suhteiden tutkimuksen kehnon tilan.² Heikan *Kanavassa, Suomen Kuvalehdessä* ja *Ulkopolitiikka*-lehdessä ilmestyneet artikkelit heijastavat tutkimuksen nykytilaa.³ Kyseessä ei ole tutkimus eikä edes tutkimuksen journalistinen popularisointi. Heikan kirjoituksissa on kyse ennen kaikkea ideologisesta polemiikista, joka myös oikeuttaa väkivallan käyttöä kansainvälisissä suhteissa.⁴

Ymmärtäessään yhdysvaltalaisia uuskon-servatiiveja Heikka puolustaa uusimperia-

listista politiikkaa liberalismiin ja demokratian nimissä. Kriittisyyteen ja analyttisyyteen perustuvan tieteellisen tutkimuksen kanssa tällä on kovin vähän tekemistä.

”Ihan oikeaa tieteellistä keskustelua”?

Heikan tutkimuksen nimissä esittämän ideologian perusta on puhdas kaksijakoinen ajattelu – manikeanismi. Yhdysvaltain malli ja sen asettama ”liberaali maailmanjärjestys” määrittelee hyvän. Kaikki sitä vastustavat ovat pahoja. Ne, jotka eivät anna jakamatonta tukea Yhdysvalloille ovat ”suomettuneita”, korruptoituneita tai puhtaan moraalisen hyvän ideaalista livenneitä.⁵

Manikeanismia täydentävät jyrkät retoriset kielikuvat, valikoiva asioiden esittely, vinoutuneet historian tulkinnat ja ongelmallinen historiallisten analogioiden käyttö. Esimerkkejä *jyrkistä kielikuvista*: Heikka esittää, että ”Yhdysvallat voitti kylmän sodan”. Hän puhuu Neuvostoliitosta ”valtiohirviönä” ja kuvaa Neuvostoliiton sotilasstrategiaa ”puhtaan hyökkäykselliseksi”. Hän maalailee kuvaa Yhdysvaltain suurstrategian ”kauniista visiosta” ja sitä vastustavasta ”pahuuden akselista”. Suomen aiempaan valtiolliseen johtoon viitaten Heikka myös toteaa poleemisesti, että ”heikkous korruptoi, absoluuttinen heikkous korruptoi absoluuttisesti”. Lopulta hän turvautuu ladattuun kysymykseen nykyjohtoa vastaan: ”Voisiko olla niin, että Suomen ulkopoliittisen johdon kyvyttömyys erottaa oikeaa ja väärää toisistaan terrorismin vastaisessa sodassa heijastelee sitä samaistumista pahantekijään, mistä suometumisessakin oli kyse?”

Valikoiva asioiden esittely (vertailevan

tutkimusotteen puute): Heikka esittää, että Neuvostoliiton doktriini oli ”puhtaan hyökkäyksellinen” – ikään kuin Neuvostoliitto ei olisi millään lailla varautunut lännen hyökkäykseen. Yhdysvaltain ”ennaltaehkäisevä isku” kuuluu eri kategoriaan. Irakin joukkotuoaseet ja ihmisoikeusrikkomukset esitetään ongelmana, mutta Yhdysvalloissa samat asiat ovat hyväksyttäviä. Neuvostoliiton uhkaavia aseita luetellaan ja Irakin kidutuskäytäntöjä kuvataan yksityiskohtaisesti, mutta Yhdysvaltojen asearsenaalia ja ihmisoikeusongelmia ei oteta esiin. Esitetään, että ”suomettumista” tapahtui suhteessa Neuvostoliittoon, ja se voi jatkua, mutta oletetaan, että mitään vastaavaa ei voi tapahtua suhteessa Yhdysvaltoihin.

Vinoutuneet historian tulkinnat: Heikka mukaan Mannerheim peräänkuulutti ”ennaltaehkäisevää iskuja” Venäjälle 1919, mutta sellaista ei kuulunut. Tosiasiassa läntiset suurvallat tekivät sotilaallisen intervention Venäjälle, mikä vaikutti kauaskantoisesti neuvostodoktriinin kehittymiseen – joidenkin tulkintojen mukaan se oli kylmän sodan todellinen alku. ”Neuvostoliitto alkoi kasvattaa sotilasmenojaan enemmän kuin muut Euroopan maat 1930-luvun alussa”, kertoo Heikka. Mitenköhän tähän vaikutti Saksan nopea varustautuminen ja sen muodostama suora uhka? Heikka tulkiten kylmä sota johtui vain siitä, että Neuvostoliitto oli paha. Maailmansotien katastrofeilla 1914–45 tai lännen ja natsien pyrkimyksillä tuhota kommunismi mahdollisimman nopeasti ei yhtäkkiä olekaan mitään tekemistä kylmän sodan kehittymisen kanssa?

Ongelmalliset historian analogiat (vertailuvan tutkimusotteen väärinkäyttö): Heikka vertaa Neuvostoliittoa vuonna 1919 Irakiin vuonna 2003. Yhtä lailla Mannerheimia verrataan Rumsfeldiin ja Bushiin. Nämä vain esimerkkeinä. Kaikki vähänkin vertailevaa historiallista tutkimusta harrastaneet ymmärtävät tällaisten vertailujen heikkouden ja mielivaltaisuuden. Heikka ei kerro, mikä näissä on samanlaista, mikä erilaista, eikä hän myöskään välitä kontekstista mitään, vaan ryntää julistamaan uskoaan siihen, että paha on tuhottava ja viisaat ovat tämän oivaltaneet.

Hyvä/paha -analyysi?

Heikka siis näyttää uskovan, että maailmassa vallitsee hyvän ja pahan taistelu. Jos et ole kanssamme olet meitä vastaan. Pahan tuhoaminen väkivalloin on moraalisesti oikeaa toimintaa. Pohjimmiltaan oletuksena on, että paha yksinkertaisesti vain on paha. ”Pahaa” ei voi kuvata eri tavoin, vivahteikkaammin tai analysoida. ”Pahan” sisäisiä merkityssuhteita ei voi ymmärtää eikä sen kausaalista alkuperää ja kehittymistä voi selittää. Näin Heikan edustama hyvä/paha-erittely korvaa sekä asioiden ymmärtämisen ja selittämisen että kriittisen reflektion ja dialogin.

1. *Historiallinen aikakauskirja* 4 /2002, *Ulkopolitiikka* 4/2002 ja 1/2003.
2. Suomen Akatemian evaluaatioraportti aiheesta löytyy <http://www.aka.fi/julkaisut/>
3. Henriikki Heikka 'Sotaa suomettumisen varjossa', *Kanava* 8/2002; Henriikki Heikka 'Hillitöntä terroria vastaan', *Suomen Kuvalehti* 10/2003 (7.3.); Henriikki Heikka 'Hiukan epämiellyttävä mies. Saddam Hussein ja lännen strategiset valinnat', *Ulkopolitiikka* 3/2002. Kaikki lainaukset tekstissämme ovat näistä Heikan teksteistä. Olemme myös konsultoineet paria hänen Ulkopoliittisen instituutin sarjoissa julkaistua tutkimusraporttiaan väärinkäsitysten välttämiseksi, mutta keskustelemme nimenomaan siitä, mitä näissä laajalevikkisimmässä julkaisuissa sanotaan, emme Heikan muusta tuotannosta.
4. Polemiikki on jo itsessään väkivaltainen suhde. Kuten Michel Foucault on todennut, se joka polemisoi olettaa itselleen sellaisen etuoikeutetun aseman mitä hänen vastustajillaan ei ole. Hän olettaa periaatteellisen oikeuden sotia muita vastaan. Henkilö, jota polemistä vastustaa, ei ole kumppani totuuden etsinnässä vaan vastustaja, vihollinen, joka on väärässä, joka on vaarallinen ja aseistettu, ja jonka koko olemassaolo on siksi uhka. Siksi polemistin vastustajalla ei ole vastuoroista oikeutta puhua ja osallistua dialogiin; tavoitteena on vain poistaa hänet kaikista dialogeista, aseistariisua ja viimekädessä tuhota hänet. Tässä suhteessa leninismi ja Heikan edustama oikeistoliberalismi ovat samankaltaisia oppeja, molemmat uskovat oikeutettuun sotaan ja harjoittavat polemiikkia. Katso Michel Foucault (1984) "Politics, Polemics and Problematizations", haastattelu P.Rabinowin kanssa, kääntänyt englanniksi L. Davies, teoksessa P. Rabinow (toim.) *The Foucault Reader*. Lontoo: Penguin Books, 381–390.
5. Sama manikeanismi on järjestänyt myös Yhdysvaltain ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa koko 1900-luvun ja erityisen vahvasti vuoden 1980 jälkeen, kun Reaganin hallinto aloitti toisen kylmän sodan, voimakkaan kampanjan kehitysmaiden vaatimuksia vastaan ja (loppujen lopuksi erinomaisen hyvin onnistuneen) yrityksen kesyttää ja marginalisoida YK-järjestelmä. Ks. Heikki Patomäki (2002) 'Kosovo and the End of the UN?', teoksessa P. Van Ham & S. Medvedev (toim.) *Mapping European Security After Kosovo*. Manchester University Press: Manchester, 85–87.

Heikan maailmankuvassa kommunistit olivat 1900-luvun vihollinen numero yksi. Kun vain oletamme kommunismin pahaksi, joka pitää tuhota, emme voi esimerkiksi kysyä, mistä Venäjän vallankumous sai alkunsa. Miksi bolshevikit päätyivät ”proletariaatin diktatuuriin” ja lopulta militarisoitun ja koko yhteiskuntaa kontrolloivan valtion rakentamiseen? Mikä oli sosialististen ihanteiden rooli bolshevikki-vallan oikeuttamisessa historian eri vaiheissa ja miten ne muuntuivat vuorovaikutuksessa toisten kanssa? Ja miten pitäisi analysoida kommunistien manikealasta ajattelua, joka oli peilikuva Heikan omasta ajattelusta?

Entä Irak? Eikö pitäisi kysyä, mistä baath-puolueen valta juontaa juurensa Irakissa? Mikä on Saddam Husseinin historia ja mihin hänen johtamansa baath-puolueen valta perustui? Mikä rooli oli Britannialla ja Yhdysvalloilla Irakin historiassa, mukaan lukien valtionrajojen piirtäminen siirtomaahallinnon tarpeisiin? Mikä oli baath-vallankumous, miten Saddam Hussein nousi valtaan? Sota Irania vastaan ja Irakin joukko- tuhoaseiden kehittämisohjelmat? Ja toisaalta, mitä merkitsi se, että baath-puolueen johtamassa Irakissa onnistuttiin myös rakentamaan toimiva vesihuolto, koulutus- ja terveydenhuoltojärjestelmä sekä laaja ja suhteellisen vauras keskiluokka?

Kun manikealainen ideologia korvaa sosiaalisten kausaalisuhteiden analyysin ei varsinaiselle tutkimukselle enää ole sijaa. Tutkimuksen näkökulmasta todellisuus paljastuu kuitenkin nopeasti aivan erilaiseksi kuin manikealainen ideologia esittää. Seuraavaksi annamme joitakin esimerkkejä.

Miten meidän esimerkiksi pitäisi selittää kylmän sodan päättyminen ja Neuvostoliiton hajoaminen? Monen muun prosessin ohella merkittävä oli Gorbatshovin hallinnon oppimisprosessi, joka johti muun muassa yksipuoliseen aseistariisuntaan ja mahdollisti itäisen Euroopan maiden ”sämättivallankumoukset”. Tämä oppimisprosessi toimi perustavalla tavalla erilaisen logiikan mukaan kuin Yhdysvaltain haukkojen peloteoria. Itse asiassa Yhdysvaltojen aggressiivinen varustautumispolitiikka 1980-luvulla oli vain yksi ambivalentti osatekijä

Neuvostoliiton muutoksissa. Ilman Euroopan – ja varsinkin Saksan – rauhanliikettä puna-armeijan haukat olisivat luultavasti voittaneet kamppailut myös Neuvostoliitossa ja tuloksena olisi ollut varustelun eska-loituminen ja lopulta mahdollisesti jopa purkautuminen ydinsodaksi. Itse asiassa juuri asevarustelun kiihdyttäminen oli neuvostojohdon ensireaktio Reaganin hallituksen aggressiiviseen varustautumispolitiikkaan, mutta poikkikansallista dialogia käynyt Gorbatshovin hallinto päätyi lopulta aivan päinvastaiseen johtopäätökseen varustelun syistä ja niiden ylittämisestä.⁶

Kylmän sodan päätymisessä ei siis ollut kysymys siitä, että ”länsi voitti”. Pikemminkin Neuvostoliitossa tapahtui muutokseen johtaneita prosesseja, jotka pian saivat tarkoittamattomia seurauksia ja johtivat kansandemokratioiden kukistumiseen itäisessä Euroopassa ja Neuvostoliiton hajoamiseen. Toisaalta on helppo osoittaa, että Heikan Irakiin kohdistamat syytökset voidaan kääntää myös Yhdysvaltoja vastaan.⁷ Maailma ei suinkaan ole musta-valkoinen.

6. Tästä oppimisprosessista ja sen takana olleista poikkikansallisista kytkennöistä tiedemiesten rauhanliikkeen, aseriisunnan asiantuntijoiden yhteisöön, läntisten ei-kommunististen vasemmistopuolueiden ajattelijoihin sekä rauhantutkimukseen, ks. Matthew Evangelista (1986) 'The New Soviet Approach to Security', *World Policy Journal* 3(4), 561–599; Matthew Evangelista (1995) 'The Paradox of State Strength: Transnational Relations, Domestic Structures, and Security Policy in Russia and the Soviet Union', *International Organization* 49(1), 1–38; Matthew Evangelista (1999) *Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War*. Ithaca, NY: Cornell University Press; Johan Galtung (1995) 'Europe 1989: The Role of Peace Research and the Peace Movement', teoksessa Ralph Summy & Michael E. Salla (toim.) *Why the Cold War Ended. A Range of Interpretations*. Westport, CT & London: Greenwood Press, 91–105; Robert G Herman (1996) 'Identity, Norms, and National Security: The Soviet Foreign Policy Revolution and the End of the Cold War', teoksessa P.Katzenstein (toim.) *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, 271–316; Thomas Risse-Kappen (1994) 'Ideas Do Not Float Freely: Transnational Coalitions, Domestic Structures, and the End of the Cold War', *International Organization* 48(2), 185–214.

7. Juuri näin tekee William Blum (2002) teoksessaan *Rogue State. A Guide to World's Only Superpower*, 2nd updated edition, Zed Books: Lontoo ja New York. Myös Blumilla on taipumusta asenteelliseen mustaval-

Esimerkiksi kysymys salaisen väkivallan käytöstä. Yhdysvallat ei ole tappanut juurikaan oman maan oppositiopoliitikkoja mutta sen sijaan kyllä muiden maiden poliittisia johtajia. Yhdysvallat on myös ollut mukana organisoimassa väkivaltaisia vallankaappauksia, aika ajoin myös demokraattisesti vaaleilla valittuja hallituksia vastaan, ja kouluttanut upseereita ja kiduttajia sotilasjunttien tarpeisiin. Tämä toiminta on ollut paljon massiivisempaa ja mittavampaa kuin mihin kukaan on edes kuvitellut Irakin voivan koskaan yltää.

Kysymys joukkotuhoaseista? Yhdysvallat on rakentanut joukkotuhoaseita toisesta maailmansodasta lähtien ja myös käyttänyt niitä useampia kertoja, esimerkiksi ydinpommeja Japania vastaan ja kemiallisia aseita Indokiinassa. Yhdysvaltojen doktriinin mukaan maa varaa itselleen oikeuden käyttää ydinaseita tarpeen vaatiessa ensimmäisenä. Yhdysvalloilla on ylivoimaiset arsenaalit erilaisia joukkotuhoaseita ja se kehittää niitä edelleen. Lisäksi Yhdysvallat on sallinut esimerkiksi Israelin kehittää ydinaseita ja todennäköisesti myös auttanut Israelia tässä työssä.

Tutkijoiden ei tietenkään pidä ymmärtää Yhdysvaltoja pahan valtakuntana, vaan ainostaan kuvata ja selittää Yhdysvallat ja sen toiminta monipuolisesti, mahdollisimman totuudenmukaisesti ja riittävää kriittistä etäisyyttä ylläpitäen. Niin myös Yhdysvalloissa monet tutkijat tekevät. Mistään erityisestä antiamerikkalaisuudesta ei siis ole kysymys. Samaa analyttistä ja kriittistä etäisyyttä tutkijoiden tulee pitää esimerkiksi Ranskaan, Venäjään tai Irakiin – tai EU:iin.⁸

Yhdysvaltojen uusi suurstrategia – ja öljy?

Heikan analysoiman Yhdysvaltojen uuden suurstrategian ”uutuus” on asetettava historialliseen yhteyteensä. Vuoden 1945 jälkeen Yhdysvallat on tehnyt yli 50 väkivaltaista interventiota ja pommittanut jotain maata 25 eri konfliktin tai sodan yhteydessä. Lisäksi Yhdysvallat on osallistunut 35 yritykseen salamurhata valtionpäämies tai keskeinen poliitikko.⁹

Lyhyesti Yhdysvaltain uuden suurstrate-

gian perustana on se hegemoninen ja uusimperialistinen strategia, jota esimerkiksi Latinalaisessa Amerikassa on toteutettu 1900-luvun alusta. Esimerkkeiksi riittävät tässä Nicaragua 1910, Guatemala 1954, Grenada 1983 ja Panama 1989. Panaman interventio joulukuussa 1989 oli itse asiassa ensimmäinen nykyaikainen mediasensuurin ja täsmäaseiden testi: hyökkäyssota, joka tehtiin ilman YK:n siunausta, jota sävytti median totaalinen kontrolli ensimmäisen kahden viikon aikana – ja yli 4000 viatonta siviiliuhria. Panamassa sodan kohteena oli suvereenin valtion roistomaiseksi kuvailtu johtaja Manuel Antonio Noriega – joka oli ollut aikaisemmin CIA:n ja Pentagonin liittolainen. Sotaa oikeuttavana diskurssina käytettiin kansainvälistä huumekauppaa (vrt. kv. kommunismi vuoteen 1989 ja kv. terrorismi vuodesta 2001).¹⁰

koiseen ajatteluun, ja hän näyttää ainakin jollakin tasolla ajattelevan, että USA on itse paha. Blumin kirja pyrkii kuitenkin olemaan vain systemaattisesti dokumentoitu lista erilaisista väkivallanteoista ja väärinkäytöksistä, joihin Yhdysvaltain hallitus on toisen maailmansodan jälkeen syyllistynyt, joskus myös jopa omia kansalaisiaan vastaan (esimerkiksi vuonna 1985 poliisihelikopteri pudotti pommin Philadelphiassa tuhotakseen mustien organisaation nimeltä MOVE; pommi tuhosi kokonaisen korttelin ja tappoi 11 ihmistä, mukaanlukien lapsia; mt., s. 94.)

8. Suomessakin Yhdysvaltoja arvostelevat henkilöt luokitellaan ja leimataan kovin kevyesti antiamerikkalaisiksi – vähän samalla loogiikalla kuin 1970-luvulla ihmisiä leimattiin neuvostovastaisiksi. Kriittinen tutkija lähestyy mielestämme analyttisellä otteella kaikkia maailman valtioita. Jostain syystä tällainen lähestymistapa on ollut suomalaisessa ulkopoliittisessa keskustelussa vierasta.

9. Yhdysvaltain tekemät väkivaltaiset interventiot on kuvattu lyhyesti, Blum (2002) 125–167; pommitukset on listattu s. 93–94; salamurhat sekä salamurhayritykset ja -suunnitelmat, 38–40.

10. Ks. esim. Waltraud Quieser Morales ”The war on drugs: a new US national security doctrine?” *Third World Quarterly*, Vol. 11, No 3, 1989 ja Ingrid Vaicuis & Adam Isacson, ”The ‘War on Drugs’ meets the ‘War of Terror’”, *International Policy Report*, February 2003, <http://ciponline.org/colombia/0302ipr.pdf>. Yhdysvaltalaisen Barbara Trentin palkittu dokumenttielokuva ”The Panama Deception” (1992) antaa oivallisen kuvauksen median toiminnasta Panaman invaasiossa 1989. Aatehistoriallisesti Yhdysvaltojen ja Latinalaisen Amerikan suhteista, ks. Jussi Pakkasvirta (1997) *¿Un continente, una nación? Intelectuales latinoamericanos, comunidad política y las revistas culturales en Costa Rica y en el Perú (1919–1930)*. The Finnish Academy of Science and Letters 290. Helsinki: Gummerus, 68–104, 122–132, 154–161.

Uutta suurstrategiassa ei ole myöskään se, että kansainvälisiä sopimuksia ei tarvitse noudattaa. Tämä on ollut Yhdysvaltain toimintatapa niin Haagin kansainvälisessä tuomioistuimessa, erilaisissa kauppa- ja ympäristösopimuksissa kuin nyt taas YK-politiikassakin. Yhdysvallat ei edes pyri noudattamaan kansainvälistä lakia ja on siksi asettamansa kriteerin mukaan itse ”rois-toivaltio”. Muutenkaan laillisuusperiaatteella ei ole roolia Yhdysvaltain ulkopoliitikassa. Länsimaisen liberaalin valtion – myös Yhdysvaltojen – perustuslaillisiin oikeusperiaatteisiin kuuluu että tuomiot julistetaan oikeudenkäynnin jälkeen. Irakin tapauksessa edes syytetoimiin mahdollisesti johtavien tutkimuksien ei annettu jatkua vaan Irakin johdolle luettiin heti kuolemantuomio.

Yhdysvaltojen suurstrategian uutuus on siinä, että se kohdistuu maan kylmän sodan jälkeisen sotilaallisen ylivoiman aikakaudella myös perinteisten hegemonialueiden ulkopuolelle. Melkein koko maailma on nyt ”takapihaa” samassa mielessä kuin Keski-Amerikka ja osin myös Etelä-Amerikka ovat olleet reilun vuosisadan ajan. Yhdysvaltain taloudelliset intressit ja sen tulkinnat ystäväistä ja vihollisesta ovat nyt saaneet aiempaa globaalimman ulottuvuuden.

Esimerkiksi voidaan ottaa vaikka energiapolitiikka. George W. Bushin hallitus on tehnyt energia-politiikasta kansallisen turvallisuuden yhden peruskysymyksen.¹¹ Hallituksen energiapolitiisessa raportissa maalataan kuvaa kriisin kourissa olevasta maasta.¹² Suurimpana ongelmana nähdään maan oman öljyntuotannon hiipuminen. Yhdysvallat joutuu jo nyt tuomaan puolet öljystä ja riippuvuus tulee kasvamaan ehkä 70 prosenttiin vuoteen 2020 mennessä. Kaksi kolmasosaa tunnetuista hyödynnettävistä öljyvaroista on Lähi-idässä, joten se on energiaturvallisuuden kannalta ratkaisevan tärkeä alue. Yhdysvaltojen tavoitteena on liberalisoidut ja globalisoidut öljymarkkinat, jota läntiset öljy-yhtiöt hallitsevat, useimmat niistä yhdysvaltalaisia.

Yhdysvaltalaiset ovat rakentaneet halvan öljyn varaan. He ovat olleet hyvin varovaisia verottamaan energiaa ympäristösyistä tai pyrkimään energian käytössään järjestelmäl-

lisiin säästöihin. Vaikka teknologian kehityksen myötä myös Yhdysvaltain talouden energiatehokkuus on jonkin verran parantunut, on siitä silti rakentunut talous, joka on energian käytössä huomattavasti tehottomampi kuin EU-alue, Saksasta tai Pohjoismaista puhumattakaan. Yhdysvalloissa energiantuotannon perusrakenteisiin ei ole investoitu 20–30 vuoteen.

Yhdysvaltojen kasvava riippuvuus tuonnista ei ole seuraus vain öljyvarantojen hupenemisesta vaan myös sen talouden suhteellisesta tehottomuudesta. Yhdysvaltalaisen ratkaisuna ei ole niinkään säästäminen, verottaminen ja/tai panostaminen vaihtoehtoihin energialähteisiin kuin vallitsevan tilanteen ylläpitäminen ja sotilaallisen voiman käyttäminen turvaamaan halvan öljyn saatavuutta ilman katkoksia tai epävarmuutta. Kyse on samalla pelosta olla riippuvainen muista. Yhdysvaltojen oma öljy on kuitenkin lähes lopussa, eli merkittävän osan öljystä on tultava merten takaa. Siksi energiaturvallisuus on Yhdysvaltojen kauppa- ja ulkopoliitiikan prioriteetti.

Heikka on kirjoituksissaan järjestelmällisesti sivuuttanut poliittisen talouden kysymykset ja siten esimerkiksi vähätellyt öljyn merkitystä Yhdysvaltain Lähi-idän politiikassa. Helposti saatavilla olevan tiedon analyysin on korvannut ideologinen julistaminen.

Suomettumisen pelko?

Heikka jaksaa olla kovasti huolissaan ”suometumisesta”. Hän olettaa, että Suomen

11. Ks. Project for the New American Century (2000) 'Rebuilding America's Defences. Strategy, Forces and Resources for a New Century', Project for the New American Century: Washington D.C., saatavilla osoitteessa <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>.

12. National Energy Policy (2001) 'Report of the National Energy Policy Development Group', US Government Printing Office: Washington D.C., saatavilla osoitteessa <http://www.broadband-span.org/reports/energy.pdf>. Yksityiskohtaisemmista viittauksista ja keskustelusta, katso Heikki Patomäki (2003) 'Kohti imperiaalista maailmanjärjestystä? Analyysi sotilasliitto Naton arvoista ja sen roolista globaalissa poliittisessa taloudessa', teoksessa M.Kangaspuro & T.Matinpuro (toim) *Uusi Nato. Eurooppalaisia näkökulmia sotilasliitosta ja Suomesta*, Helsinki: Like, ilmestyy heinäkuu 2003.

ulkopoliittisen johdon hiljaisuus syyskuun 11. jälkeisessä terrorismin vastaisessa sodassa johtuu "suometumisesta". Hän näyttää uskovan, että edelleen täytyy kysyä Moskovasta lupa.

Neuvostoliittoa ei kuitenkaan enää ole. "Suomettuminen" voi nyt järkevästi viitata ainoastaan jäljelle jääneen supervallan – Yhdysvaltojen – liikaan ymmärtämiseen. Eikö nyt siis pitäisi olla enemmän huolissaan siitä, onko Ulkopoliittisen instituutin tutkijoita "rähmällään" Yhdysvaltoihin samalla tavalla kuin jotkut tahot Suomessa olivat joskus "rähmällään itään"? Suomen opetusministeriön tehtävänä on tukea opetusta ja tutkimusta, ei ideologista polemiikkaa tai minkään supervallan totuuden julistamista maassamme. Näin piti olla vanhasuomettumisen aikoina ja näin pitäisi olla myös näinä uussuomettumisen aikoina.¹³ Nykyään tämän pitäisi päteä niin suhteessa Washingtoniin kuin myös Brysseliin.

Heikan uussuomettuneesti puolustama yhdysvaltalainen oikeistoliberalismi ja suurstrategia tarkoittaa lyhyesti sotilaalliseen ylivoimaisuuteen perustuvaa uusimperialistista otetta maailmanpolitiikassa. Tavoitteena on puolustaa ennen kaikkea yhdysvaltalaisen rikkaiden ja muiden varakkaiden osakkeenomistajien elämäntapaa ja arvomaailmaa. Tämä edellyttää maailmantaloutta, joka on rakennettu niin, että Yhdysvallat voi elää muiden säästöillä, asettaa yksipuolisesti kaupankäynnin säännöt muille, ja ohjata keinotteluvoimat Yhdysvaltoihin kun taas talouskriisien kustannukset jäävät muiden maksettaviksi. Yhdysvaltain etujen ja ideologisten tavoitteiden uskotaan edellyttävän myös sotilaallista ylivoimaisuutta kaikkialla maailmassa ja joidenkin alueiden suoranaista sotilaallista hallintaa. Onko tällaisen järjestyksen rakentaminen todella koko maailman yhteinen etu, jonka puolesta vielä pitäisi sotia kaikilla mantereilla?

Pohjoiseurooppalainen elämäntapa ja arvomaailma eroaa tuosta Yhdysvaltojen nykyhallinnon arvomaailmasta. Suomen vielä 1990-alussa noudattama hyvinvointivaltiomalli, suomalaisen menestystarinan ydin, ei ollut minkään supervallan painostama. Se ei siis ollut suomettunut, ehkä paremminkin

ruotsittunut. Jollain tavalla suomettunutta tässä hyvinvointimallissa oli ehkä vain edullinen bilateraali kauppa Neuvostoliiton kanssa – joka oli puhtaan kansallisesta näkökulmasta taloudellisesti erittäin järkevää toimintaa.

"Tieteellinen arviointi on vaativaa puuhaa"?

Henrikki Heikan olisi syytä panna seuraavat tekstinsä Yhdysvalloista, Irakista, terrorismista ja suurstrategioista normaaliin tieteelliseen laadunvalvontaprosessiin. Ylipäänsä suomalaisten kansainvälisten suhteiden tutkijoiden pitäisi panostaa enemmän korkealaatuisiin tieteellisiin tutkimuksiin, jotka ovat käyneet normaalin arviointinnettelyn läpi. Tuskin on myöskään Ulkopoliittisen instituutin edun mukaista asemoitua uussuomettuneisuuden journalistiseksi keskuksesi, jonka julkaisutoiminta ei täytä normealeja akateemisia kriteerejä.¹⁴ Kriittisen avoimuuden puutteesta kielii myös *Ulkopolitiikka*-lehden päätös olla julkaisematta puheenvuoroamme.¹⁵

13. Käytämme tässä tietoisesti ongelmallista termiä "suomettuminen", koska Heikka nimen omaan ja edelleen haluaa tulkita Suomen lähihistoriaa tämän käsitteen valossa. Perinteinen tapa lähestyä "suomettumista" on tulkita sitä pienen valtion sopeutumisstrategiana vaikeissa historiallisissa tilanteissa, eikä pelkästään suomalaisen poliittisen kulttuurin tapana. Ks. esim. Hans Mouritzen (1988) *Finlandization: Towards a general theory of adaptive politics*. England Brookfield: Aldershot, Hants. Perinteinen näkökulma kuitenkin sivuuttaa sen, kuinka maailmanpoliittinen asemoituminen kytkeytyy ideologisiin ja poikkikansallisiin kamppailuihin maan sisällä. Vanha- ja uussuomettumisen sijasta voitaisiin nyt puhua myös neuvostosuometumisesta ja jenkki-suometumisesta. Filosofi Mikko Yrjönsuuri (2003) on käyttänyt jälkimmäistä termiä tuoreessa ja kriittisessä analyysissään Irakin valloituksesta *Roistovaltion rauniolla. Filosofinen arvio Irakin sodasta*. Helsinki: Gaudeamus, 132.

14. Yli kymmenen vuotta vanha analyysi on nyt ehkä enemmän ajankohtainen kuin koskaan. Ks. Patomäki, Heikki (1992) "Journalismi maailmanpolitiikan tutkimuksen korvikkeena?", *Ulkopolitiikka*, (30):2, 42–49.

15. Meille tarjottiin mahdollisuutta julkaista kolmasosaan lyhennetty versio, jonka karsittavista kohdista olisi päättänyt UPIn johtaja Tapani Vaahtoranta. Koska puheenvuoroamme argumentaatio olisi kadonnut tämän toimituksellisen sensuurin jälkeen, emme hyväksyneet näin raskasta editointia.

Kysymys ei suinkaan ole vain tieteellisestä laadunvalvonnasta. Pahimmillaan Heikan edustama poleeminen retoriikka oikeuttaa väkivaltaa, jonka vaikutuksia se ei kykene ennakoimaan tai analysoimaan. Lopputulos on myös eettis-poliittisesti vaarallinen. Totuuden ihanteella, epäilyllä ja kriittisellä tutkimuksella on siis muutakin kuin pelkkää akateemista arvoa.

JUHANI MYLLY

Historiankirjoituksen vuohet ja lampaat

Katja Huumo arvioi Juhani Myllyn teoksen *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa* Historiallisessa Aikakauskirjassa 4/2002. Mylly vastaa Huumolle.

■ Katja Huumo arvioi tutkimustani omituisella tavalla, josta en oikein tunne kirjaani – vielä vähemmän käsityksiäni. Hän nimittäin väittää ikään kuin tutkimukseni pääsanomana, että erottelen toisistaan ”politiikan värjäämän” historiankirjoituksen ”ammattimaisesta” eli ”tieteellisestä” historiankirjoituksesta, jossa ”vakava ammatillinen ambitio” saa historioitsijan kirjoittamaan mahdollisimman todenmukaista historiaa vallanpitäjistä huolimatta (lainausmerkit Huumon).

Tätä erottelua vuohiin ja lampaisiin historiantutkimuksen ja muun historiankirjoituksen (muistelmat, historialliset romaanit jne.) välistä rajaa noudattaen en nimenomaan tee enkä haluakaan tehdä. En näe tieteellistä historiankirjoitusta, siis historiantutkimusta, minään epäpoliittisuuden saarekkeena, vaikka epäpoliittisuus on kuulunut kauan tieteen ihanteisiin myös historiantutkimuksen piirissä. Tämä kaikki käy selkeästi ilmi myös tutkimuksestani.

Koko Huumon luoma kaksijakoinen kysymyksenasettelu on outo, pinnallinen ja jokseenkin turhanpäiväinen. En todellakaan pyri rakentamaan myyttiä puhtaasta ja itenäisestä tieteestä. Se olisi täysin kestäväntöntä ja vastoin näkemystäni.

Päinvastoin lähdän siitä, että historiatiedon poliittisuus on väistämätöntä, kuten jo johdannossa esitän. Se ei liity vain sallitun rajojen problematiikkaan (alan suhde vallanpitäjiin, sensuuri, valvonta, resurssienjako ym.) tai historiankirjoituksen omaan ideologisuuteen, vaan myös siihen, että historiatiedolla on aina yhteiskunnassa tiettyjä poliittisia funktioita ja poliittisia merkityksiä. Jälkimmäiset taas muodostuvat jokseenkin riippumatta siitä, mitä historioitsijat historiansa käytöstä tahtovat tai kuinka tieteellisesti he tahtovat mennyttään tutkia. Tästä löytyy puhuttelevia esimerkkejä myös kirjassani. Sallitun rajojen ongelmat vallanpitäjien puristuksessa olivat keskeisiä suomalaisessa historiankirjoituksessa Nikolai I:n valtakauden loppuun. Ideologiset näkökohdat jopa ohjelmallisuuteen saakka taas kuuluivat tyypillisesti kansalliseen historiankirjoitukseen yhtä hyvin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa. Johtavat historiantutkijat, meillä Yrjö Koskinen, näyttivät tässä tietä ja kulkivat yhtä jalkaa aikansa patrioottien, nationalististen liikkeiden ja puolueiden kanssa.

Kirjani saatesanoissa varoitan lukijoita, että tutkimukseni keskeisiin käsitteisiin kuuluva historiankirjoituksen poliittisuus on altis väärinkäsityksille ja jatkan:

”Huomion kohdistaminen siihen ei merkitse alan ammattilaisten, so. historioitsijoiden, harjoittaman historiantutkimuksen tieteellisyyden (tiedeyhteisön määrittelemässä merkityksessä) kieltämistä. Mutta se ei merkitse myöskään sitä että historiankirjoituksen poliittisuus kuuluisi jotenkin vain ei-ammattilaisille. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on näkemys, että poliittisuus on enemmän tai vähemmän kaikkialla missä on historiaakin.”

Sitä saa mitä pelkää, mutta tulipahan ainakin varoitettua.

Ristin ja Olavin kansaa

Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toimittaneet: Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Salonie-mi ja Christian Krötzl. Graa-finen suunnittelu ja taitto: Design Seppo Korkeila Oy. Tampereen museoiden jul-kaisuja 55. 2001.

■ Tampereella toteutettiin Museokeskus Vapriikissa pari vuotta sitten Hämeen ja Sata-kunnan keskiajan roomalaiska-tolista uskontoa ja kirkkoa esit-televä hieno näyttely. Keskei-senä osapuolena hankkeessa oli sikäläisen yliopiston histo-riatieteen laitos keskiajan histo-rian tutkimuksen vahvan osaamisensa voimin. Pysyvänä muistona hankkeesta syntyi korkeatasoinen ja kiinnostava tutkimuksellinen teos, jossa asiantuntijat valaisevat artikke-leissaan kristillisen uskon ja kirkon kehitystä ja eri puolia Hämeessä ja Satakunnassa kes-kiajalla. Kirjan nimi on hyvin

keksitty: se juontuu alueen keskiaikaisista maakuntasine-teistä. Hämettä symboloi sinet- tikuvan ristiinnaulittu Kristus, Satakuntaa Pyhä Olavi tunnus-omaisine attribuutteineen. Kir- jan korkealaatuinen design runsaine värikuvineen tekee myös siitä taideteoksen, joka soveltuu erinomaisesti kes- kiajan värikkään kirkkotaiteen esittämiseen.

Christian Krötzl ja Marja-Li- isa Linder nostavat kirjan esi- puheessa ansaitusti esiin taide- historioitsija Emil Nervanderin urauurtavan elämäntyön van- han kirkkotaiteen pelastami- seksi, tallentamiseksi ja tutki- miseksi. Kirjoittajat muistutta- vat myös keskiajan yhteyksis- tä Eurooppaan erityisesti kir- kon ansiosta ja sen yhtäläi- syyksistä nykyajan virtauksiin. Kirja onkin alusta loppuun ai- kansa eurooppalaisuuden esit- tämistä ja tutkimista.

Teoksen parikymmentä ar- tikkeliä on ryhmitetty neljään osioon. Ne käsittelevät kristin- uskon tuloa ja vakiintumista, kirkkojen rakentamista ja ni- den liturgiaa, julistusta ja mo- nitahoista taidetta, pyhimys- kulttia sekä keskiajan tradition jatkumista nykypäiviin asti va- likoiduista näkökulmista. Kir- jan painavaa antia on vielä näyttelyn esineiden ja taide-

teosten esittely komein väriku- vin ja asiantuntevin taustateks- tein.

J.-P. Taavitsainen korostaa artikkelissaan perustellusti vii- kinkiajan ja keskiajan taitteen maakunnallisen organisoitumi- sen heikkoutta Suomessa; po- liittisluontoista hajanaisuutta itse asiassa osoittaa muinaislin- nojen runsaus. Esimerkiksi Ra- polasta ei ole todisteita kes- kuslinnana. – Tähän käsityk- seen sopii hyvin Jukka Korpe- lan käsitys Hämeestä tuolloin vielä varsin epämääräisenä alueena, joka joutui lännen ja idän sotaisen toiminnan koh- teeksi. Kysymys ei siinä ollut kuitenkaan pitkään aikaan läm- nen ja idän kirkkojen ja val- tioiden vastakohtaisuudesta Hämeessä vaan niiden pyrki- myksestä vetää alue puoleen- sa ja saada se veroalamaisuus- teen. Korpelan mukaan Häme saattoi olla aluksi jopa lähei- sempi Novgorodille kuin Ruot- sille, joka pääsi 1200-luvun jäl- kipuolella niskan päälle. – Ta- pio Salminen jatkaa käsittele- mällä lännen kirkon ja Ruot- sin maallisen vallan organisoi- tumista Hämeessä keskiajan loppupuolella. Maakunnat muodostettiin tällöin kirkon sopijaosapuoliksi lähinnä kym- menysverotusta järjestettäessä. Salminen on kriittinen, hänen

mielestään pakanallisen kultin ylläpitäjiksi otaksuttujen muinaispitäjien ja uusien kirkkopitäjien välillä ei ole välttämättä yhteyttä. Toisaalta taas kruunun hallintopitäjiä alettiin muodostaa vasta Erik Pommerilaisen vierailun jälkeen 1407 pitkälti kirkkopitäjäjoon pohjalle.

Kirsi Salonen nostaa kirkollista oikeudenhoitoa ja sielunhoitoa käsittelevässä artikkelissaan esiin vetoamisen paaviliseen synninpäästöön. Paavilinen penitentiariaatti oli virasto, joka ratkaisi paaville osoitetut sielunhoidolliset tapaukset. Salonen on löytänyt viraston etupäässä vuodesta 1449 lähtien säilyneistä asiakirjoista yli 120 Suomea koskevaa tapusta. Suurin osa käsittelee kanonisen oikeuden vastaisia avioliittotapauksia sekä henkija väkivaltarikoksia. Salonen on löytänyt myös 22 tapusta, joissa äpärätaustainen papinpoika anoo pääsystä kirkolliselle uralle. – Tuula Lohmola kirjoittaa kirkolle tehdyistä testamenteista, joilla pyrittiin varmistamaan pelastus. Kirkolle, luostareille ja papistolle lahjoitettiin lähes kaikkea arvoomaisuutta sormuksista ja hevostista lähtien mutta erityisen runsaasti kiinteistöjä.

Markus Hiekkänen on alan miehenä saanut tehtäväkseen kirjoittaa Hämeen ja Satakunnan kivikirkkoista. Hämeen vanhin kivikirkko on Hattulan kirkko 1400-luvun puolivälissä, kaikki muut ovat nuorempia, noin ajalta 1480–1540. Satakunnan kivikirkot ovat Ulvila vanhimpana samalta periodilta. Kirkkoja jäi myös monin tavoin kesken uskonpuhdistuksen vuoksi. Hiekkänen kä-

sittelee systematisoiden artikkelissaan myös kivikirkkojen sisustusta maalauksista ja alttareista alkaen. – Taiteen merkitystä kirkossa ja erityisesti kirkkojen kalkkimaalauksia käsittelee Helena Edgren. Hän korostaa lähtökohtanaan kah-ta asiaa. Ensinnäkin kirkkojen loistavat värit ja kuvat tekivät – ja se oli niiden tarkoituskin – voimakkaan vaikutuksen kirkkovieraaseen, sillä ihmisten oma arkinen ympäristö oli harmaa ja kuvaton. Kirkko oli näin esimakua taivaan loistosta. Myös veistoksissa ja alttari-kaapeissa taidokas väritys oli tärkeä. Toisaalta kuvia ei palvottu, vaan niiden avulla opetettiin sitä, mitä piti palvoa, tärkeimpänä siinä Kristuksen kärsimys- ja pelastushistoria. Pyhimyksistä opittiin tuntemaan mm. Pyhä Kristoforos, joka varjeli pahalta äkkikuolemalta. Värikkäillä kuvilla saatiin opetukseen aivan uutta vaikuttavuutta pelkkien sanojen sijasta. Tässä valossa Edgren analysoi asiantuntevasti ja vertailevasti Rauman, Hollolan ja Hattulan kirkkojen maalauksia.

Katri Vuola hahmottelee artikkelissaan keskiajan kirkollisiin puuveistoksiin liittyviä ajankohtaisia tutkimusongelmia. Niitä on arvioitu Suomessa säilyneen ajalta 1200–1550 yli kahdeksansataa, joista lähes kolmesataa Hämeen ja Satakunnan kirkkoista. Suurin osa niistä on Raamatun henkilöiden ja pyhimysten kuvia ja tuontitavaraa. Myös Hämeen kirkkojen veistoksia voidaan jäljittää Lyypekin käsityömes-tarien tekemiksi mutta niissä näkyy myös omien valmistajien kädenjälki. Tässä yhteydessä olisin toivonut myös alt-

tarikaappien idean ja tyylien käsittelyä. – Hämeen ja Satakunnan alueelta on säilynyt useita kirkkotekstiilejä komeista messukasukoista alkaen. Tiina Eskelinen osoittaa niiden alkuperän ulkomaisissa työpaikoissa. – Marja Kalske johdattaa keskiajan kirjojen maailmaan – sananmukaisesti, sillä sana ”kirja” tarvittiin suomen kielessä jo keskiajalla. Hän osoittaa, että varsinkin Satakunnan seurakunnissa oli keskiajalla runsaasti kirjoja, vaikka ne olivat sangen kalliita. Tyrvään seurakunnan Lyypekistä hankkima psalttari maksoi 15 markkaa kun lehmän sai markalla. – Ilkka Taitto pohtii oppineesti Hollolan kirkon metsästysaiheisen ovitaoksen ongelmaa, mutta kriittisyys varoittaa yhdistämästä sitä sen paremmin Pyhään Hubertukseen kuin Pyhään Eustachiukseenkaan. – Jussi Hanska osoittaa saarnakokoelmia vertaillen, että myös Satakunnan ja Hämeen kirkkoissa saarnattiin keskiajalla kansankielellä eurooppalaisen mallin mukaan kristinopin totuuksista mutta välitettiin myös uutisia suuresta maailmasta ja kerrottiin huvittavia ja hyödyllisiä tapauksia.

Jyrki Knuutila kirjoittaa kirjan varmaotteisesti tärkeästä otsikkoaiheesta, Pyhän Olavin kultista osoittaen sen voimakkaan iskostumisen alueelle 1200- ja 1300-luvulla niin, että hänelle vihittiin Hämeessä viisi ja Satakunnassa kuusi kirkkoa. Hän oli suosittu aihe myös kirkollisessa taiteessa. Olavin päivää 29.7. vietettiin suurena juhlapäivänä asiaan liittyvin menoin. Hänen nimensä oli suosittu ristimänimi. Kun Ola-

via kunnioitettiin sato- ja karjaonnan antajana, voidaan hänen suosionsa arvella liittyvän maatalouden voimistumiseen elinkeinona. – Päivi Salmesvuori kertoo artikkelissaan Pyhästä Birgitaasta asiantuntevasti mutta ei niinkään suomalaisesta eikä hämäläisestä näkökulmasta vaan yleisesti. Tosin apua tähän saadaan Sari Katajala-Peltomaan kirjoittaessa naisista suomalaisessa pyhimyskultissa. Siinä kerrotaan mm. pietarsaarelaisen Christinan menestyksellisestä turvautumisesta taudissaan Pyhään Birgittaan ja pyhiinvaelluksesta Vadstenaan. Avoimeksi jää sen sijaan Pyhän Margareetan osalta kysymys, onko hänestä myös Suomesta tietoja synnytyksen suojeluspyhimyksenä.

Christian Krötzl saa käsitteellynsä enemmän hämäläistä näkökulmaa käsitellessään keskiajan pyhiinvaelluksia, vaikka tietenkin hämäläisyys oli tässäkin – kuten Krötzl kuvaa – elimellinen osa ilmiötä yleensä. Vahvan huomion saa luonnollisesti osakseen Hattulan Pyhän Ristin kirkko. Se mainittiin yhtenä tanskalaisten sisterssienssien pyhiinvaelluskohteenä vuonna 1411 eli Pyhän Ristin kirkko oli vielä tuolloin puinen. Myös Rengon Pyhän Jaakon kirkon Krötzl osoittaa kuuluneen eurooppalaiseen pyhiinvaellusperinteeseen. – Tuula Hockman tutkii – lisen-siaatintyöhönsä pohjaten – Hämeenlinnassa 1500-luvun alussa asuneen valtionhoitaja Sten Sturen lesken Ingeborg Aakentyttären yhteyksiä kirkolliseen elämään. Tutkielma on lähdetarkkuudessaan ansiokas, eikä ole tutkijan vika, jos kovin paljoa varmaa ei jää lo-

pultakaan käteen. Niitä ovat kirkkojen maalausten ja esineiden lahjoittaminen sekä yhteydet birgittalaisiin ja kartusiaaneihin.

Hanna Pirinen katsahtaa kirjoituksessaan keskiaikaisiin kivikirkkoihin sen jälkeen, kun niitä oli puettu luterilaiseen kuosiin uskonpuhdistuksen jälkeen. – Ajassa pitemmälle tulee Leena Valkeapää, joka tarkastelee Messukylän vanhan ja ahtaan kivikirkon kohtaloo sen jälkeen, kun seurakunta oli saanut 1879 uuden tilavan kirkon. Ratkaisevaa oli kirkon korjaaminen muinaismuistona jo 1905–07. – Artikkelissaan keskiajan vuotuisesta ruokataloudesta Anna-Maria Vilkuna muistuttaa pitkistä paaston ajoista: viikottaisia paastopäiviä olivat keskiviikko, perjantai ja lauantai, minkä lisäksi vuodessa oli neljä pitkää paastoaikaa, joista pisin oli 40 päivän pääsiäispaasto. Keskiajan paastoruokia, nykyisiä juhlaruokia, ovat lipeäkala ja mämmi.

Näyttelyesineiden kuvallinen esittely oheisteksteineen muodostaa ihailtavan ja opettavaisen keskiajan kirkollisen kulttuurin kuvaston. Esineistö liittyy varsin elimellisesti artikkeleihin – vain alttarikaappien kohdalla on pieni aukko.

Pienenä kauneusvirheenä teokseen on jäänyt se, ettei eri kirjoittajien artikkelien lähdeviitteitä ole yhdenmukaistettu, vaan ne on laadittu vaihtelevin tekniikoin. Silti artikkelikohtaisesti viitesysteemit ovat selkeät. Lähes kaikissa artikkeleissa on ytimenä alkuperäislähteitä eikä yhdenkään tutkimuskirjallisuuteen ole olen-naista lisättävää.

Ylipäättään teos Ristin ja Olavin kansaa kuuluu viime vuosina ja vuosikymmeninä elpyneen keskiajan tutkimuksen kärkipäähän – sekä tutkimukselliselta arvoltaan ja asiantuntemukseltaan että esteettis-visuaaliselta toteutukseltaan. Sitä voi mielihyvin suositella opiksi ja viihteeksi kaikelle historiaa harrastavalle kansalle.

Jouko Vahtola

Keskiaikainnostus ei hellitä

Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.): Keskiajan rajoilla. Keuruu 2002, Atena kustannus. 298 s.

■ Teos on yksi monista viime vuosina ilmestyneistä suomalaisten tutkijoiden julkaisemista keskiajan historiaa käsittelevistä artikkelikokoelmista. Niin tieteelliset kuin kaupallisetkin kustantajat näyttävät uskovan ns. keskiaikaboomiin. Kokoelman on kustantanut jyväskylälainen Atena kustannus ja monet kirjoittajista sekä toimittajat ovatkin jyväskyläläisiä keskiajan tutkijoita. Kirjoittajat edustavat lähinnä keskiajan tutkimuksen uusinta sukupolvea – yli puolella heistä on vielä väitöskirja tekemättä. Kirjoittajakunnan nuoruuden ja teoksen nimen vuoksi lukija virittäytyy odottelemaan ennakkoluulottomia kannanotto-

ja, uusia tuulia ja, teoksen niemen sopivasti, kenties jopa rajojen kaatamista.

Kirja osoittautuu kuitenkin varsin tavanomaiseksi artikkelikokoelmaksi niin hyvässä kuin pahassakin. Teema keskiajan rajoista paljastuu enemmän tai vähemmän keinotekoisesti yritykseksi löytää yhteinen nimittäjä kokoelman artikkeleille. Voisiko joskus ilmentyä teos, jossa rehellisesti ilmoitettaisiin sen sisältävän joukon satunnaisesti yhteen koottuja artikkeleita ilman, että edes yritettäisiin teennäisesti sitoa niitä yhden teeman alle?

Kirjoituksissa on helmiä ja hieman vaatimattomampia suorituksia. Todelliset pohjanoteeraukset kuitenkin puuttuvat, joten kokonaisuudessaan kokoelman tieteellinen taso osoittautuu vallan kelvolliseksi.

Kirjan ulkoasu on sympaattinen, varsinkin koristellut initiaalit sopivat mainiosti keskiaikateemaan. Tekstiä on elävöitetty onnistuneella kuvituksella, joka – mikä on ilahduttavaa – usein liittyy olennaisella tavalla käsillä olevaan tekstiin. Teokseen on liitetty nimi- ja asiahakemisto, mikä kannattava tapa ei valitettavasti ole vielääkään riittävän yleinen. Asiahakemisto voisi tosin olla huomattavasti laajempikin.

Teoksen kenties suurin ongelma on profiilittomuus. Osa artikkeleista edustaa selvästi tieteellistä tutkimusta ja osa puolestaan lähestyy tyyliään yleisesitystä tai populaariteollisuutta. Kirjan johdannon perusteella voisi päätellä, että tarkoituksena on ollut julkaisua kokoelma tutkimusartikkeleita, mutta osa kirjoituksista antaa toisenlaisen vaikutel-

man, puhumattakaan kaikkien artikkeleiden yhteyteen liitettyistä tietoiskuista. Lieneekö kustantaja halunnut julkaista kirjan, joka olisi samaan aikaan tutkimusta, käsikirja, yleisesitys ja tenttikirja? Olipa kyseessä kustantajan tai tekijöiden ratkaisu, olisi ollut parempi jos ei olisi yritetty tehdä yhtä aikaa takkia ja liivejä, vaan tyydytty joko tieteelliseen tai yleisteokseen. Tämän epätasaisuuden vuoksi en edes yritä arvioida teosta yhtenä kokonaisuutena, vaan käsittelem lyhyesti jokaisen kirjoituksen erikseen niiden omista lähtökohdista käsin.

Teoksen avaa Jari Järvisen keskiajan kartografiaa käsittelevä artikkeli. Aihe on harvinaisempi suomalaisessa historian tutkimuksessa ja siksi erittäin tervetullut. Ilahduttavaa on myös se, että Järvinen lähestyy aihettaan komparatiivisesta ja yleiseurooppalaisesta näkökulmasta. Harvat pohjoismaiset kartat asetetaan yleiseen kulttuurihistorialliseen kontekstiinsa sen sijasta, että lähdetäisiin uudelleen mittaamaan Pähkinäsaaren rauhanturva. Artikkelin luo lyhykäisyydestään huolimatta informatiivisen katsauksen keskiajan kartografiaan ja karttojen heijastamaan maailmankuvaan. Se käsittelee keskiajan ihmisen käsitystä Euroopasta ja sen rajoista, erityisesti äärimmäiseen pohjolaan sijoitettua Ultima thulea. Artikkelin liitetyt lukuisat kuvat vanhoista kartoista tukevat mainiosti kirjoituksen argumentointia.

Marko Lambergin artikkeli esittelee kieliä ja murteita keskiajan Pohjolassa. Lamberg kuvaa saksankielisten hansa-

kauppiainden asemaa ja kielioloja kaupungeissa sekä yhteisen kansankielen, tai pikemminkin käsityksen sellaisen olemassaolosta, syntyä 1400- ja 1500-luvulla. Erityisen mielenkiintoisia ovat Lambergin pohdinnat siitä, missä määrin eri kieliä osattiin ja toisaalta kuinka hyvin esimerkiksi ruotsia osanneet henkilöt ymmärsivät saksankielisten puhetta tai päinvastoin. Keskiajan kommunikaatio-ongelmat ja niiden seuraukset, jopa henkirikokset kielierimielisyyksien vuoksi, ovat arkipäivän historiaa kiinnostavimmillaan. Artikkelin loppuosassa Lamberg käsittelee suomenkielisten henkilöiden muuttoa Ruotsiin ja heidän asemaansa ruotsinkielisten keskuudessa. Lähteenään raatien pöytäkirjoja (*tänkeböcker*) Lamberg kuvaa myös suomenkielisten sopeutumisvaikeuksia ruotsalaiseen yhteisöön. Kuvaus tarjoaa mielenkiintoisen historiallisen vertailukohdan 1970-luvun siirtolaisuusaaltoon ja silloisiin vaikeuksiin. Myös raadin pöytäkirjoissa näyttää esiintyvän huomattavan usein *en finne igen*. Lambergin artikkeli on hyvää perustutkimusta. Se eroaa pituutensa, alkuperäislähteiden käytön ja hallinnan sekä ennen muuta analyttisen otteensa puolesta edukseen monesta muusta kokoelman kirjoituksesta.

Susanna Niiranen kuvaa artikkelissaan Oksitanian (nyk. Etelä-Ranska) trubaduureja kiertävinä viihdyttäjinä ja siten maantieteellisten ja alueellisten rajojen ylittäjinä. Artikkelin alussa Niiranen piirtää lyhyen hahmotelman Oksitanian alueellisesta ja kielellisestä erityisluonteesta suhteessa sen

naapureihin, erityisesti Pohjois-Ranskaan. Hahmoteltuaan kulttuurisesti omaleimaisen Oksitanian Niiranen siirtyy kuvaamaan kuinka trubaduurit toimivat oman aikansa kulttuurilähettiläinä. He kiertelivät laajasti hoveissa ja veivät tietoa omasta maastaan ja kulttuuristaan, mutta myös toivat vaikutteita kotimaahan. Trubaduurit loivat siis eurooppalaisia kulttuuria, mutta kuten Niiranen osoittaa, he osasivat myös olla nationalistisia, ainakin nurkkapatrioottisessa mielessä. Artikkelinsa loppupuolella Niiranen esittelee myös trubaduurirunouden suhtautumista yhteisön sisäiseen ulkopuolisuuteen, lähinnä kataareihin ja juutalaisiin.

Pia Tolvasen artikkeli käsittelee sukulaisuutta ja sen mieltämistä keskiajan Euroopassa. Artikkelin pohjaa lähinnä sitä, ketkä ihmiset kokivat sukulaisiksi ja miten sukulaisuus vaikutti perinnönjakoon. Tolvanen esittää tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvia esimerkkejä Ranskasta ja Englannista. Perusteellisemmin käsitellään, ilmeisesti tekijän pro gradu-tutkielman pohjalta, tilannetta Ruotsin valtakunnan alueella.

Maarit Oikarisen artikkeli on suppea yleisesitys naisten asemasta ja toimintamahdollisuuksista keskiajan yhteiskunnassa. Se ei ole varsinaisesti epäonnistunut, mutta on ymmärrettävää, että aiheen käsitteleminen hieman yli kahdelakymmenellä sivulla on jo lähtökohtaisesti epäkiitollinen, ellei suorastaan mahdoton tehtävä. Tekstin lyhyys pakottaa kirjoittajan jättämään monia kiinnostavia asioita kokonaan käsittelemättä ja houkuttelee

tarpeettoman karkeisiin yleistyksiin.

Bo Franzénin artikkeli ns. viidenäyrinporvaristosta eli kaupunkien porvariköyhälistöstä on kokoelman tutkimuksellisesti mielenkiintoisinta antia. Kyse on henkilöistä, jotka asuivat kaupungeissa ja harjoittivat jotakin porvarillista elinkeinoa, mutteivät köyhyytensä vuoksi kyenneet maksamaan porvarimaksua. He muodostivat siis kolmannen ryhmän varsinaisten porvareiden ja palkollisten välillä. Franzénin tutkimus on prosopografinen ja käyttää lähteenään Arbogan kaupungin raadinpöytäkirjoja vuosilta 1455–1527. Tuloksena on erittäin kiinnostava kuvaus sosiaalisen nousun tai laskun mahdollisuuksista myöhäiskeskiajan ruotsalaisissa kaupungeissa.

Kirsi Salosen artikkeli käsittelee paavillista katumustuomioistuinta Penitentiariaattia, josta aiheesta Salonen on myös tehnyt väitöskirjansa. Artikkelin on lähinnä suomenkielinen yleisesitys Penitentiariaatin toiminnasta myöhäiskeskiajalla ja siitä kuinka kanoninen oikeus sääteli kristittyjen elämää koko Euroopassa, kaukainen Ruotsin valtakunta mukaan luettuna. Salonen kuvaa yksityiskohdallisesti minkäläisten asioiden vuoksi ihmiset joutuivat kääntymään Penitentiariaatin puoleen. Penitentiariaattivirasto ja sen toiminta on Suomessa varsin huonosti tunnettu ja siksi Salosen artikkeli puoltaa paikkaansa kokoelmassa siitä huolimatta, ettei se varsinaisesti esitä mitään, mitä Salonen ei olisi jo muissa yhteyksissä julkaissut.

Sari Katajala-Peltomaa esit-

telee omassa kirjoituksessaan sydänkeskiajan pyhimyskulttia käyttäen esimerkkinä Herefordin piispa Thomas Cantiluppen ja italialaisen augustiinolaiserakko Nicola da Tolentinon kanonisaatioprosessien pöytäkirjoja. Samat kokoelmat ovat Katajala-Peltomaan työn alla olevan väitöskirjan keskeiset lähteet, joten hän tuntee materiaalin hyvin ja osaa hyödyntää sitä kiitettävästi myös historian popularisoinnissa. Kyseessä onkin yleisesityksen omainen katsaus pyhimyskultin toimintaan, mitään tutkimuksellisesti vallankumouksellista siinä ei esitetä. Katajala-Peltomaan artikkeli on kuitenkin pituuteensa nähden varsin kattava johdatus pyhimyskulttiin ja esimerkkeinä käytetyt kahden sokean naisen tarinat elävöittävät sen sanomaa onnistuneesti.

Sanna Reinikainen kirjoittaa varsin perusteellisesti Urjalan keskiaikaisen kappelikirkon 1200-luvun loppuun ajoitetusta alttarikaapista. Reinikaisen artikkelia voisi luonnehtia koavaksi katsaukseksi veistoksen historiaan ja siitä tehtyyn tutkimukseen. Samalla hän tulee johdattaneeksi lukijan Suomen varhaiseen taidehistoriaan mm. kuvailemalla sitä kuinka joko taide-esineet tai sitten vaikutteet päätyivät Pohjoismaista ja muualta Euroopasta Turun hiippakuntaan. Reinikaisen artikkeli on hyvin kirjoitettu, kiinnostava ja siihen liitetty kuvitus helpottaa kirjoittajan argumenttien seuraamista. Lukija jää kuitenkin kaipaamaan kriittistä arviointia taidehistorioitsijoiden dateerauksista. Ovatko ne edelleen luotettavia vai tuleeko taidehistorian alalta

nousemaan uusi Markus Hiekanen, joka karsii pois kansallisromanttisen paatoksen ja nuorentaa teoksia kautta linjan?

Kokoelman kruunaa Leena Valkeapään innovatiivinen artikkeli keskiajan käytöstä 1800- ja 1900-luvulla. Muualla maailmalla keskiajantutkimuksen kenttään olennaisesti kuuluva medievalismi on toistaiseksi Suomessa jäänyt varsin vähälle, ellei peräti täysin paitsioon. Lehdistä ja muista tiedotusvälineistä on parin viimeisen vuoden aikana saanut yhtenäisen lukea ja kuulla, että elämme keskiaikabuumia. Tästä huolimatta keskiajan ”jälkielämä” ei ole akateemista maailmaa kiinnostanut. Valkeapään näkökulma on ensisijaisesti taidehistoriallinen mikä ymmärrettävästi rajoittaa hänen kiinnostuksen kohteitaan. Esimerkiksi keskiajan poliittinen hyödyntäminen jää parin hajanaisen maininnan varaan. Kohutuudella ei kuitenkaan voi edes odottaa, että kaikki kiinnostava mahtuisi suppeaan kirjoitukseen. Oman tehtävänsä Valkeapään artikkeli suorittaa tyylikkääsi. Voi vain toivoa, että se innoittaisi myös muita tutkijoita tarttumaan tähän aiheeseen.

Jussi Hanska

Rauhaa ja turvallisuutta etsimässä

Margaret MacMillan: Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War (John Murray 2001, reprinted 2002, paperback 2003). 574 s.¹

■ Toronton yliopiston historian professori, Oxfordin yliopistossa väitellyt Margaret MacMillan käsittelee palkituksessa teoksessaan kansainvälisen yhteisön yritystä rakentaa rauhaa ja turvallisuutta ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Tämä yhteisö on hänen teoksessaan Pariisin rauhankonferenssi vuonna 1919.

Perinteisen näköisestä aiheesta huolimatta lähestymistapa ei ole konventionaalinen. MacMillan on valinnut laajalle temalleen ja yleisteokselleen näkökulman ja esitystavan, jossa historiaa selitetään toimijoiden ja toiminnan kehyksistä poimituilla yksityiskohdilla. Kyseessä ei ole organisaatio-selvitys tai kansainvälisten suhteiden teoreettinen analyysi, vaan tyyli-ilajina on kertoa pala ”suurta historiaa” tarinana ihmisten ja politiikan problemaattisesta kohtaamisesta. Suurpolitiikka näyttäytyy inhimillisenä toimintana ja konferenssi prosessina, jonka julkituotuna ideologiana oli pyrkimys uuteen maailmanjärjestykseen. Rauhansopimuksen kertomus esitetään suurmies- ja valtiohistoriana inhimillisten sat-

tumusten kautta: kirjan markkinoidaan olevan yhtä aikaa ”viihdyttävä ja tärkeä”, jolloin tärkeyden elementti nousee viittauksista nykyisyyteen ja viihdyttävyyksensä kertomuksellisuudesta.

MacMillanin näkökulma tiivistyy kirjan otsikossa: konferenssissa ja rauhansopimuksissa oli kyse rauhantekijöiden yrityksestä lopettaa sodat ja rakentaa uutta maailmanjärjestystä. Tämä piti toteuttaa luomalla uusi kansainvälinen yhteisö: Kansainliitto ja elinkelpoisten valtioiden järjestelmä Eurooppaan ja sen ulkopuolelle. Hän vertaa ratkottavia ongelmia nykyajan globaaleihin ongelmiin. Rinnastus nyky aikaan on ollut tutkijoille houkutteleva sosialismin romahduksen jälkeen, eikä MacMillan ole ainoa, joka on verrannut vuoden 1919 tilannetta vuoden 1989 jälkeiseen maailmaan. Myös islamin merkitys globaalissa politiikassa on kiinnittänyt MacMillanin vertailevan näkökulman huomion. Sen sijaan toisen maailmansodan jälkeinen asetelma ei hänen mukaansa sovi rauhankonferenssin vertailukohdaksi. Vuonna 1919 maailman valtasuhteet olivat monimuotoisem-

1. Tässä on syytä huomauttaa, että valitessaan MacMillanin teoksen painoksista edullisemmän pehmeäkantisen version (2002), lukija ei pysty viitteistä jäljittämään kirjoittajan tutkimustyötä: tekstissä on viitenumerot ja lopussa lähdeluettelo, mutta viitteet puuttuvat. Lukijaa pyydetään anteeksipyytäen kääntymään sellaisen kirjaston puoleen, josta kovakantinen versio löytyy. Tosin Suomen kirjakauppoihinkin ilmestyneessä uudessa pehmeäkantisessa painoksessa (2003) nämäkin lähteiden ystävien merkinnot ovat näkyvissä.

mat kuin toisen maailmansodan jälkeisen kylmän sodan olojen on perinteisesti tulkittu olleen.

MacMillanin huomio kohdistuu suhteellisen traditionaalisesti päättäjien persoonallisuuksiin ja heidän ajattelutapoihinsa. Neuvottelijoiden henkilökohtaiset intressit ja mielilymyserot muovasivat konferenssin luonnetta ja siellä käytyä keskustelua yhtä lailla kuin laajemmat Yhdysvaltain ja Euroopan väliset erot tai Euroopan sisäiset suhteet. MacMillanin eduksi on sanottava, että hän ei liioittele Kansainliiton, itsemääräämisoikeuden periaatteen tai uuden diplomatian merkitystä, vaan näkee jatkuvuuden: uusi ja vanha politiikka olivat olemassa ja vaikuttivat samanaikaisesti. Rauhankonferenssissa kohtasivat toisaalta Yhdysvaltoihin kiteytynyt idealismi, liberaali internationalismi, demokratia ja tulkinta itsemääräämisoikeudesta, toisaalta Ranskan edustama voima- ja liittopolitiikka – asetelma, joka kutkuttelee juuri nykyajan lukijaa! Tämä kohtaminen käy kirjasta ilmi, mutta sitä olisi voinut käsitellä syvällisemminkin. Wilsonin ohella Lloyd George pohjasi ajattelunsa liberalismiin ja uskonnolliseen näkemykseen rangaistuksesta ja parannuksesta. Wilsonin idealismi uudesta maailmanjärjestyksestä perustui käsitykseen kansoista ja demokratiasta. Amerikkalaisuus edusti hänelle tätä ja oli siten universaali ohje. Ranskalainen liittojärjestelmä ja voimatasapainon politiikka, samoin kuin Venäjän bolshevismi edustivat tälle ajattelulle vastakohtaa.

Saksan kohdalla MacMillan näkee suurimmaksi ongelmaksi sen, että voittajien manifestaatio, ”marssi” Saksaan puuttui: Saksa jäi ennalleen. Häviötä ei tehty selväksi, mutta hävitys toteutettiin.

Saksan rauhansopimus määrittää kirjassa käsiteltyä aikaväliä, mutta maantieteellisesti huomioidaan koko se maailma, joka oli sidottu sotaan vanhojen imperiumien kautta. MacMillan laajentaakin rauhansopimusjärjestelmän globaalisesti ilmiöksi. Erityisesti hän linkittää kolmannen maailman ja Lähi-idän ongelmien juuret vuonna 1919 tehtyihin ratkaisuihin. Johtopäätös on, että näiden, edelleen ratkaisemattomien ongelmien kohdalla konferenssi ”epäonnistui”. Etenkin Ison-Britannian politiikkaa MacMillan tarkastelee maapallonlaajuisesti: brittien delegaatio oli imperiumin delegaatio.

Gloobalisuuden käsittely tuo hiukan naiivilla tavalla esiin vierauden kohtaamisen ja Toiseuden, kuten ilmauksissa Pariisiin saapuneista ”salaperäisistä arabeista kaavuihinsa”. Samoin Euroopan sisällä Toiseus on läsnä esimerkiksi käsitteessä ”feodaaliset unkarilaiset”, jonka kautta kuvataan rauhankonferenssin ristiriitaisia asenteita Unkaria kohtaan. Maailmanlaajuisesta kehyksestä huolimatta Saksan rauhansopimus näyttää tässäkin teoksessa muodostavan pääasiallisen dilemman ja ajallisen rajauksen. Rajaus on tosin perusteltavissa sillä, että MacMillanin kuvaama yritys maailman hallituksesta muuttui vuoden 1919 loppua kohden hajanaisemmaksi konferenssitoimin-

naksi. Hän keskittyy konferenssin maailmanhallitus-dimensioon, kokoontumiseen Pariisiin ja jättää siten esimerkiksi Unkarin rauhansopimusta käsitelleet erilliset rauhankonferenssin foorumit vähälle huomiolle.

MacMillanille Pariisin rauhankonferenssi oli kokonaisuvaltainen tapahtuma. Hän käsittelee Pariisia, sen kuvaa ja ideoita, konferenssimiljöönä – se ei ole vain prosessin näkökulman näyttämö. Pariisi-näkökulman kautta herää kysymys, oliko kyseessä massatapahtuma vai suljettujen ovien oikeudenkäynti? MacMillan tuo esiin osapuolten ristiriitaiset käsitykset konferenssin toimintatavoista – vapaa keskustelufoorumi vai organisoitu kokoustoiminta – kuten myös kulttuuri- ja kielierot. Tätä kontekstia ja toimintaa MacMillan rakentaa lukijalle kertomuksen, nimittäin anekdoottien, karikatyyrimäisten henkilökuvien ja miljöösetelmien avulla.

Odotettavissa olleiden asianteemojen lisäksi MacMillanin kirjan merkittävimpiä piirteitä onkin sen yleinen tapa kirjoittaa historiaa. Lukijan huomio kiinnittyy kirjoittajan käyttämiin ilmaisuihin. Suurta historiaa (mieli)kuvitetaan tilan ja toimijoiden yksityiskohdilla. Tapahtumien merkitystä, ”historiallisuutta” on tekstissä vahvistettu sijoittamalla ne jännittäväksi kertomuksen kohdaksi.

MacMillanin rauhankonferenssissa kyseessä ei ole konferenssihistoria päätöksentekomallien tai organisaatiokaavioiden kautta, vaan pyrkimys lähestyä rauhansopimusten laatimista ihmisten tasolla. Kon-

ferenssi oli suurmiesten keskustelua, kokous- ja organisaatioimprovisointia. Huomio kohdistuu henkilöiden – Wilson, Clemenceau, Lloyd George – kautta prosessiin, joissa sopimukset syntyivät. Jokainen kolmesta suuresta toi maansa poliittisesta ilmastosta jotain mukanaan: MacMillanin mukaan Wilsonin matkassa oli ajatus amerikkalaisuuden ylivertauisuudesta ja epäily siitä, etteivät eurooppalaiset ymmärrä tätä; Clemenceaulla tämä varustus oli Ranskan patriotismi ja Saksan pelko; Lloyd Georgella Britannian imperium ja laivasto. Nämä suuret linjat vaikuttivat samalla tavalla kuin jokaisen päänäyttelijän henkilökohtainen tila: sairaudet, unettomuus, mieltymykset. Huolimatta henkilönäkökulmasta kyseessä ei kuitenkaan ole psykologinen tulkinta, vaan maailmanhistoriaa selitetään pinnallisemmin valtiomiesten karrikoiduilla luonteenpiirteillä.

Keskustelua maailmanrauhasta, makrohistoriaa selitetään näin ollen laveasti mikrohistorian keinoin: konferenssi oli interiörejä, kaupunkitilaa ja niissä toimineita ihmisiä, kokkeja, toimittajia, prostituoituja, tulkkeja, avustajia. Rauhankonferenssi näyttäytyy yhteisöllisenä prosessina, jossa lounastauko tai kokouksen välillä jalkojaan oikova poliitikko olivat osa prosessia. Anekdooteilla haetaan evidenssiä valtiomiesten persoonallisuuksista, joilla selitetään osaltaan heidän politiikkaansa.

Teksti elävöityy, mutta saako analyysi lisää ulottuvuuksia? MacMillanin rauhansopimuksen ”mikrohistoriallinen”

ja sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen konteksti jääkin yksittäiseksi tarinoiksi ja välähdyksiksi. Läsnä ovat samalla mahdollisimman yleistävä makrohistoriallinen näkemys maailmanhistorian voimista, joiden takaa löytyy originelleja valtiomiehiä ja sotapäälliköitä ja samalla läsnä on pienen ja yksityisen vaikutus suureen kertomukseen.

MacMillanin sanomaksi voidaan tulkita, että rauhankonferenssi oli yritys muuttaa maailmaa Pariisiin pystytetyllä maailmanhallituksella. Maailmanhallituksen työtä problematisoivat ristiriitaiset poliittikat, joita poliitikkopersonat edustivat. Toimijat näkivät itsensä ”valtiona” tai eräänlaisena maailmanparlamenttina. Otteen näennäisestä pinnallisuudesta huolimatta MacMillan onnistuu selittämään sopimusprosessia ja rauhantekijöiden motiiveja kuin varkain. Teos keskustelee sekä alkuperäislähteistön että tutkimuskirjallisuuden kanssa ja rakentaa niitä tulkitsemalla kokonaiskuvaa rauhankonferenssista. Samalla se tarkastelee rauhankonferenssia avoimesti tämän päivän lähtökohdista käsin. Pyrkimys lienee ollut legitimoida aihetta ajankohtaisuudella ja tehdä siitä myyvämpi, eikä ole pystytty täysin välttämään sitä, että samalla on paikka paikoin soruttu lievään moralismiin ja tuomarointiin, ei vain kohdetta ymmärtävään asianajoon. Kirjan suurena kysymyksenä ei ole vain selittää rauhankonferenssia ja sen tekemiä päätöksiä, vaan myös tehdä oikeutta parhaansa yrittäneille päätöksentekijöille ja ottaa siten kantaa konferenssin ”epäonnistumisen historiaan”. Maailman-

hallitus ei voinut tarjota puitteita kaikenkattavalle kehityksen suuntaamiselle kohti ”oikeita” raiteita.

MacMillanin tyyli ja argumentointi lähestyy televisiosta tuttujen historiadokumenttien genreä – käsikirjoitus sopsikin nopeatempoisen televisiodokumentin puhuvalle asiantuntijapäälle. Tämänkaltaiset ristiriidat, kertomuksellisuuden ja kaupallisuuden yhdistäminen akateemiseen kirjoittamiseen ovat läsnä teoksessa kautta linjan. Rauhankonferenssin toimijoiden poliittisesta linjasta se tarjoaa sinänsä jo valmiiksi punnittuja, muiden esittelemiä ja näin ollen turvallisia kannanottoja. Asiavirheitä ja liioiteltuja tulkintoja voi löytää – tosin niinhän käy aina, kun yksittäiseen kysymykseen tarkemmin perehtynyt lukija tarkastelee yleisteosta, joka yleistää hänen omaa kohdettaan tai kun lukijan omaksuma käsitys maan historiasta sijoitetaan toiseen kategoriaan ”maapallon historiassa”.

Rauhankonferenssi esitetään MacMillanin kirjassa monitahoisena ilmiönä. Se ei ollut kongressi tai organisaatio – ei myöskään sarja epävirallisia keskusteluja Wilsonin toivomalla tavalla. MacMillanin kuvaama rauhankonferenssi oli moniääninen foorumi, joka tuotti monien ratkaisuvaihtoehtojen kirjosta yhden ja jätti tilaa spekulatioille.

Mari Vares

Historiallinen totuus käräjöinnin kohteena

Richard J. Evans: Telling lies about Hitler: The Holocaust, History and the David Irving Trial. Verso Books 2002. 326 s.

D. D. Guttenplan: The Holocaust on Trial: History, Justice and the David Irving Libel Case. Granta Books 2001. 343 s.

■ Yksi englanninkielisen julkisuuden kuumimmista historian­tutkimukseen liittyvistä keskustelunaiheista viime vuosina on ollut brittihistorioitsija David Irvingin Isossa-Britanniassa nostama kanne, jossa hän syytti amerikkalaisprofessori Deborah Lipstadtia ja tämän kustantajaa Penguin Booksia herjauksesta. Lipstadt oli kirjassaan *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory* (1993) nimennyt Irvingin yhdeksi vaarallisimmista juutalaisten joukkomurhan kieltäjistä ja todennut hänen vääristelleen lähteitä omien natsimielisten ideologisten näkemystensä mukaisiksi. Irving kärsi oikeudessa murskatappion, sillä tuomion mukaan hän oli kiistatta rasisti, antisemiitti, Holokaustin kieltäjä ja historian väärentäjä. Aiheesta on kirjoitettu jo viisi kirjaa, joista tässä arvioidaan kah­ta eniten huomiota herättänyttä. Ainakin yksi, Irvingin oma näkemys, on vielä tulossa.

Britannian poikkeuksellisen herjauslainsäädännön mukaan syytetyn on pystyttävä joko todistamaan syyttömyytensä tai osoitettava, että herjauksiksi tulkitut väitteet ovat totta. Penguin Books oli valmis pannotamaan prosessiin paljon rahaa sen ennakkotapausluonteen vuoksi. Historiallisten tulkintojen pätevyyttä ei ollut tällä tavoin ennen juridisesti arvioitu. Irvingin voitto olisi merkinnyt kustantamolle valtavia korvauksia, julkista anteeksi­pyyntöä ja Lipstadtin kirjan vetämistä markkinoilta. Se olisi epäilemättä tuonut mukanaan uusia oikeusjuttuja ja kaventanut sananvapautta. Niinpä Penguin Books palkkasi parhaat mahdolliset asiantuntijat niin lainkäytön kuin historian­ tutkimuksenkin puolelta ja käytti miljoonia puntia jutun valmisteluun.

Akateemista loppututkintoa suorittamaton Irving on julkaissut liki kolmekymmentä teosta, joista suurin osa käsittelee Hitlerin Saksaa. Kirjojen herättämää kiivasta keskustelua ovat viimeisen parinkymmenen vuoden aikana saatelleet lukuisat sananvapaus- ja herjausoikeudenkäynnit, joissa Irving on istunut milloin asianomistajana, milloin vastaajana. Vielä 1980-luvun alussa hän nautti erityisesti pääteoksellaan *Hitler's War* (1977) tiedeyhteisösäkin arvostusta sotahistorioitsijana, mutta sen jälkeen hän marginalisoi itsensä ryhtymällä Holokaustin kieltäjäksi. Vaikka hänen teoksensa ovat jatkuvasti myyneet hyvin, ovat mm. Saksa, Australia ja Kanada evänneet häneltä maahanpääsyn juutalaisvastaisten ja natsismia ihannoivien lau-

suntojen vuoksi. Hän asuu tällä hetkellä ystäviensä luona Yhdysvalloissa, sillä kotitalo Lontoossa pakkohuutokaupattiin juuri Penguin/Lipstadt-oikeudenkäynnin kulujen ulosmittaamiseksi. Velkavankeus jatkuu loppuelämän, sillä yhteensä maksettavaa tuli lähes kaksi miljoonaa puntia. Irving jatkaa taisteluaan veto­omustuomioistumissa ja internetissä.

Irving esiintyi oikeudessa sananvapauden ja poliittis-moraalisista sukapuloista vapaan tutkimuksen esitaistelijana. Hän yritti lähes vainoharhaisella kiihkolla osoittaa, kuinka erilaiset juutalaisjärjestöt olivat tehneet salaliiton vaiantaakseen hänet ja historiallisen totuuden. Puolustus valitsi strategiakseen asia-argumentoinnin ja nojasi Cambridgen yliopiston nykyyhistorian professori Richard J. Evansin asiantuntijatodistukseen. Evans nauttii maailmanlaajuisista arvostusta Saksan historian asiantuntijana ja perinteisen tieteellis-objektiivisen historian­ tutkimuksen puolustajana postmodernismia ja relativismia vastaan. Hänen teoksensa *In Defence of History* löytyy monen suomalaisyliopistonkin tutkintovaatimuksista.

Evans perehtyi kahden vuoden ajan Irvingin tuotantoon ja etsi sieltä todisteita Lipstadtin väitteille. Löydöksensä hän esitti 740-sivuisessa raportissa, jonka sisältö oli Irvingin kanalta murskaava. Se osoitti Irvingin tietoisesti vääristelleen historiallista todistusaineistoa omien poliittisesti motivoituneiden tarkoituksiensa hyväksi, ennen kaikkea Hitlerin rehabilitoimiseksi. Evansin kir-

ja on tiivistetty versio tästä raportista, täydennettynä historiallisen totuuden määrittelyyn pureutuvalla historianfilosofisella johdannolla ja omilla havainnoilla itse oikeudenkäynnistä sekä sitä edeltäneestä selvitystyöstä.

Kirjan esimerkit Irvingin tendenssimäisyyksistä eivät juuri jätä epäilyksille sijaa. Evans repii pala palalta kappaleiksi sen Hitlerin syyttömyydestä kertovan ”todistuskappaleiden ketjun”, johon Irving markkinoinnissaan ja oikeudenkäyntilausunnoissaan on vedonnut. Esimerkiksi *Hitler's War* -teoksessa Irving esittää, kuinka Hitler 30.11.1941 antoi SS-valtakunnanjohtaja Heinrich Himmlerille nimenomaisen käskyn, ettei juutalaisia saanut likvidoida (*explicit order that Jews were not to be liquidated*). Tulkinta nojaa yhteen ainoaan kursoriseen muistiinpanoon puhelinkeskustelusta, jonka Himmler kävi Reinhard Heydrichin, SS:n salaisen palvelun päällikön ja keskitysleirijärjestelmän pystytäjän, kanssa.

Lähempi tarkastelu osoittaa, että Irvingin johtopäätös on täysin totuudenvastainen, sillä alkuperäisessä muistiinpanossa todetaan vain ”Juutalaiskuljetus Berliinistä. Ei likvidointia” (*Judentransport aus Berlin. keine Liquidierung*). Keskustelu koski siis vain yhtä junakuljetusta, eikä sisältänyt mitään yleistä linjausta juutalaisten kohtelusta. Muistiinpanosta ei löydy viittausta Hitleriin tai hänen käskyynsä, itse asiassa siitä ei edes käy ilmi, kumpi soitti kummalle. Evans havaitsi, ettei mitään keskustelua Himmlerin ja Hitlerin välillä

edes käyty, vaan Irving oli seipittänyt koko episodin.

Irving on myös väittänyt Himmlerin muistiinpanoihin tukeutuen, että tämä olisi 1.12.1941 määrännyt juutalaisten siirrot lopetettaviksi. Alkuperäislähteeseen tutustuminen osoitti tämänkin väitteen raikoksi ja tietoiseksi virhetulkinnaksi. Muistiinpanossa todetaan, että SS:n hallinnollisten johtajien on pysyttävä paikoillaan (*Verwaltungsführer der SS haben zu bleiben*). Irving otti lauseesta vain omalla rivillään olleen lopun ja muutti sen asuun *Juden zu bleiben*. Kielioppisäännöt sivuuttaen hän sitten käänsi sen muotoon ”juutalaisten tulee pysyä paikoillaan”.

Kokonaisnäkemykselleen uskollisesti Irving on pyrkinyt osoittamaan liittoutuneiden syyllistyneen samanlaisiin julmuuksiin ja laittomuuksiin kuin Saksakin. Tutkijanmaineensa hän loi kirjalla Dresdenin pommituksesta 13.–14.2.1945, jota on myyty yhteensä satojatuhansia kappaleita. Hänen mukaansa pommituksessa kuolleiden määrä oli huomattavasti suurempi kuin yleisesti arvioitu 10 000–30 000. Tärkeimpänä lähteenään hän siteeraa 22.3.1943 päivättyä mystistä SS- ja poliisijohdon päiväkäskyä numero 47, jossa esitettiin uhrien tarkaksi määräksi 202 040 ja arvioitiin sen lopulta kohoavan neljännesmiljoonaan. Irving esitti asian ikään kuin lähteenä olisi ollut alkuperäinen käsky tai sen kopio. Arkistoista tällaista asiakirjaa ei kuitenkaan ole löytynyt.

Todellisuudessa kysymyksessä oli dresdeniläislääkäri

Max Funfackin ystävälleen näyttämä asiakirja, jonka tekstin tämä ystävä salaa kopioi muistilehtiönsä. Irving sai puhtaaksikirjoitetun kopion tästä muistiinpanosta, jossa tietenkään ei ollut minkäänlaisia leimoja, sarjanumeroita tai muita tuntomerkkejä, joilla asiakirjan autenttisuuden olisi voinut selvittää. Tästä huolimatta hän markkinoi sitä julkisuudessa kiistattomana primääridokumenttina ja tituleerasi Funfackia Dresdenin lääkintäpäälliköksi. Funfack lähetti Irvingille tuotuneen kirjeen, jossa hän korosti olleensa pelkkä urologi ja kaikkien uhrien määrää koskevien tietojensa perustuvan kolmannen käden lähteisiin. Irving kuitenkin pysyi kannallaan ja vaikei koko kirjeestä.

Kyse ei ole mistään yksittäisistä haksahduksista, vaan vastaavia esimerkkejä löytyy Irvingin kirjoista kasapäin. Huippu-tutkijan ammattitaidolla ja vastaansanomattomilla argumenteilla Evans osoittaa Irvingin keskeiset teesit yksi kerrallaan tietoiseksi vääristelyksi. Aidot virheet eivät sisällä ideologista painotusta suuntaan tai toiseen, kun taas Irvingin virheet kallistuvat johdonmukaisesti Hitlerin hyväksi. Evansin kirja onkin nautittavaa luettavaa erityisesti kuvauksena historian-tutkijan ammattitaidosta, sen vaatimuksista ja soveltamisesta käytäntöön. Teos toimii jatkona *In Defence of History*n pohdiskeluille historiallisesta objektiivisuudesta ja osoittaa konkreettisesti kuinka käy, kun ideologisesti motivoitunut dilettanti kohtaa todellisen professionalismin.

Amerikkalaisjournalisti D. D.

Guttenplan seurasi paikan päällä koko kolme kuukautta kestäneen istuntovaiheen ja kirjoitti siitä *New York Timesiin*, *Atlantic Monthlyyn* ja *Guardianiin*. Evansin tavoin hänkin kuvaa oikeudenkäyntiä ja pohdii historiantutkimuksen moraalialia ja etiikkaa, mutta laajentaa näkökulmaansa myös antisemitismiin, sananvapauteen ja historian poliittiseen käyttöön. Hän korostaa sitä, että vaikka Holokaustin tapahtumisesta ei voikaan olla mitään epäselvyyttä, on siinä kuitenkin vielä monia tutkimattomia puolia. Juuri tämä tosiasia avaa oven myös Irvingin kaltaisille vähemmän miellyttäville yrittäjille. Toisin kuin Evans, Guttenplan tunnustaa myös Irvingin ansiot ja yrittää pohtia, mikä saa arvostetun tutkijan haksahamaan Holokaustin kieltämisen kaltaiseen poliittiseen projektiin.

Guttenplan liittyy oikeudenkäynnin osaksi paljon laajempaa ja monimutkaisempaa poliittista kontekstia. Hän ottaa kantaa Holokaustin tietoiseen hyödyntämiseen, josta viime vuosina on puhuttu paljon varsinkin USA:ssa, ja esittelee mielenkiintoisesti juutalaisyhteisön sisäistä väittelyä Holokaustista, sen merkityksestä nykymaailmalle ja sitä koskevista historiallisista tulkinnoista. Missä kulkee oikeutetun muistelemisen ja poliittisen valjastamisen raja? Onko moraalisesti kestävää esimerkiksi perustella Israelin linjaa palestiinalaiskysymyksessä toisen maailmansodan traumailla? Guttenplan, itsekin juutalainen ja rabbin poika, syyttää tiettyjä USA:n juutalaisorganisaatioita keskitysleiriuuhrien kärsimys-

ten häpeämättömästä hyödyntämisestä niin poliittisen taistelun, sananvapauden rajoittamisen kuin rahanteonkin välineenä. Nämä tahot ovat pyrkineet tietoisesti realisoimaan sitä moraalista pääomaa, joka piilee jälkimaailman Euroopan sodanaikaisen juutalaisväestön kohtalon vuoksi potemassa huonossa omassatunnossa.

Guttenplan jopa ymmärtää Irvingin teorioita juutalaisjärjestöjen salaliitosta sananvapaudesta vastaan. Erityisesti hän kritisoi *Anti-Defamation League* -järjestöä, joka haluaa uusnatsien ohella vaientaa myös mustat, vasemmistolaiset ja arabit. Myös ortodoksijuutalaisen kasvatuksen saanut ja judaismiin sitoutunut Lipstadt saa osansa: oleskelu Israelissa vuoden 1967 kuuden päivän sodan aikana sai hänet luopumaan kansalaisyhteisöaktivismista ja sokeasti puolustamaan kaikkia Israelin valtion toimia sen jälkeenkin.

Guttenplanin kirjan parasta antia ovat juuri pohdinnat Holokaustin poliittisesta tulenarvuudesta ja roolista nykypäivän keskusteluissa. Hänen rohkeat ja ennakkoluulottomat analyysinsä historiallisten traumojen moraalista ja poliittisista ulottuvuuksista ovat ehdottomasti lukemisen arvoisia ja ajatuksia herättäviä, vaikka niiden liittymäkohdista juuri Irvingiin voikin olla eri mieltä.

Markku Jokisipilä

Yhdysvallat ja Japanin koulutuspolitiikan murros

Tuula Okkonen: Yhdysvaltojen näkemykset, suunnitelmat ja toimenpiteet Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi 1942–1947. Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora B 45. Oulu 2002. 374 s., 7 liitettä.

■ Tuula Okkonen väitöskirja käsittelee toisen maailmansodan yhden voittajavaltion, Pohjois-Amerikan Yhdysvaltojen näkemyksiä, suunnitelmia ja toimenpiteitä Japanin koulujärjestelmän uudistamiseksi vuosina 1942–47. Laajemmin tarkastellen kyse on kulttuuri- ja välisestä vuorovaikutuksesta, kahden arvomaailman törmämisestä. Aihe on erityisen ajankohtainen ottaen huomioon oman aikamme maailman tapahtumat.

Kuten Okkonen toteaa, koulut, niiden opetussisällöt, käytännöt ja myös historianopetus ovat usein esillä aikamme julkisuudessa, koska koulukirjat ja -opetus heijastavat yhteiskunnan arvoja, moraalialia ja eettisiä kysymyksiä, yhteiskuntarakenteita ja vallitsevia poliittisia näkemyksiä. Viime vuosina on käyty kohua herättänyttä keskustelua, kun japanilaisissa koulukirjoista ovat puuttuneet sodanaikaiset hirmuteot korealaisia vastaan ja niiden tunnustaminen.

Okkosen tutkimuskohteena on Japanin koulujärjestelmä ja sen nk. oppivelvollisuuskoulu amerikkalaisten näkökulmasta – miten ja millä perusteilla koulujärjestelmää pidettiin yhtenä Japanin aggressiivisen ulkopoliittikan taustatekijänä? Hän tarkastelee amerikkalaiskäsityksiä, jotka kiteytyivät suunnitelmiksi ja lopulta uusiksi koululajeiksi miehityshallinnon aikana. Tutkimus on onnistuneesti rajattu talvesta 1942 (kiinnostuksen herääminen) kevääseen 1947 (lakien voimaantulo).

Japanin valtarakenteet ja koulujärjestelmä olivat luonnollisesti yhteydessä keskenään. Koulutus tuki Japanin sodanaikaista ja sitä edeltävää ulkopoliittikkaa ja opetusministeriöllä oli merkittävä asema yhteiskunnan aatteellisten linjausten määrittelijänä. Kouluopetus – historia, maantiede, filosofia ja fyysinen kasvatus sisälsivät mahdollisesti vaarallisia elementtejä, jotka amerikkalaiset halusivat eliminoida.

Tehtävä koulu-uudistuksessa ei ollut suinkaan helppo. Siihen kietoutuivat monet kansainvälisen politiikan, mutta erityisesti japanilaisen yhteiskunnan ja japanilaisen kulttuurin peruskysymykset. Amerikkalaiset ”sivistivät” ja toivat ”amerikkalaista demokratiaa” koulu-uudistuksen avulla. Japanilaisille oli tarjolla amerikkalainen ”yksiraiteinen” high school -järjestelmä, joka ei ollut vielä edes laajalti käytössä Yhdysvalloissa.

Toisen maailmansodan ratkaisut ovat tutkielman lähtökohtana. Potsdamissa vuonna 1945 liittoutuneet antoivat julistuksia myös Japanin demo-

kratisoimisesta. Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että uudistuksen juuret ulottuvat kauemmas, varsinkin 1930-luvulle, jolloin eräissä amerikkalaisissa Japanin -kuvauksissa tarkasteltiin melko yksityiskohtaisesti japanilaista koulutusjärjestelmää. Amerikkalaisten kiinnostus japanilaiseen koululaitokseen valtarakenteita pönkittävästä tekijänä oli nähtävissä ainakin jo talvella 1942.

Yhdysvaltain ja Japanin suhteista on luonnollisesti laaja tutkimuskirjallisuus. Monet tutkijat ovat aiemmin tarkastelleet opetusta, koulu-uudistusta ja myös suunnittelua miehityshallinnon yhteydessä (esim. amerikkalaiset Beauchamp, Mayo, Wray, japanilaiset Nishi, Thakur, Tsuchimochi). Eräät käytetyt tutkimukset ovat miehityshallinnossa ja suunnittelussa mukana olleiden kirjoittamia, mahdollisesti nekin hieinan oman toiminnan puolustelua.

Tutkimusaineisto on laajaa ja edustavaa: se kertoo nimenomaan amerikkalaisten (yhdysvaltalaisen) näkemyksistä, suunnitelmista ja toimenpiteistä, joita kaavailtiin, esitettiin ja myös lähdettiin toteuttamaan. Aineistoon sisältyy myös materiaalia japanilaisilta. Kautta koko tutkimuksen näkyy Okkosen kriittinen tutkijanansenne sekä aineistoon että muiden tutkijoiden töihin.

Keskeiset uudet tutkimusluokset ovat todennäköisesti löydettävissä lähinnä tutkimuksen alkupuolelta. Kulttuurien kohtaamista oli amerikkalais-japanilainen yhteistyö, jota tehtiin esimerkiksi japanilaisen koulutuskomitean kautta. Komitea suhtautui melko vasta-

hankaisesti uudistuksiin ja edusti lähinnä Japanin opetusministeriön näkökulmia. Tilalle perustettiin koulunuudistuskomitea, jossa uudistusmielisiä liberaaleilla oli vahvempi asema. Opettajista ja kouluvirkailijoista erosi tai erotettiin lyhyen ajan sisällä noin kymmenesosa.

Merkittävin operaatio amerikkalaisten puolelta oli nk. koulutuslähetyksen asettaminen ja sen toiminta keväällä 1946 Japanissa noin kuukauden ajan. Se koostui 27 specialistista ja heidän avustajistaan, yhteensä noin 60 henkilöstä, johtajanaan amerikkalainen koulutuskomissaari George D. Stoddard. Komitea oli yhteydessä amerikkalaisiin ja japanilaisiin eri alojen asiantuntijoihin. Tuloksena oli raportti, joka hahmotteli uudistuksen linjat. Tosin myöhemmin on osoittautunut, että raportin kirjoittajasta ei ole yksimielisyyttä. Muutenkin näyttää komitean toimintaa koskevissa tiedoissa olevan epäselvyyttä.

Uusi koulujärjestelmä määriteltiin lailla vuonna 1947. Sen mukaan länsimaiset – tai amerikkalaiset – arvot tulivat keskeisiksi. Esimerkiksi keisarikultin ylläpito kouluissa, militaristinen ja taistelulajien opetus lopetettiin. Tyttöjen mahdollisuudet koulutukseen paraniivat. Uudistuksella oli mittavia vaikutuksia, jotka heijastuivat koko japanilaiseen yhteiskuntaan.

Tuula Okkonen on tutkinut huolellisesti, kriittisesti ja laajalla alkuperäisaineistolla amerikkalaisten koulutuspolitiikkaan liittyviä näkemyksiä, suunnitelmia ja toimenpiteitä vuosina 1942–47. Aihe on vaa-

tiva ja laaja-alainen ja sen yhteydet ulottuvat monille eri suunnille: kansainvälisesti kuten amerikkalaiseen yhteiskuntaan, sotilastiedusteluun, psykologiseen sodankäyntiin, japanilaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Koulu-uudistuspolitiikkaan panostettiin perusteellisesti, sitä suunniteltiin huolellisesti turvautuen moniin, lähinnä amerikkalaisperäisiin asiantuntijoihin.

Tutkimus selvittää näkemyksiä siitä, miten amerikkalaisten miehityshallinto toimi, miten se paneutui suunnitelmaan ja selvitystyöhön koulutussektorilla. Tutkimus esittää aiempaa tutkimusta paljon tar-

kemmin koulutussuunnittelun juurien ja varsinaisen suunnittelutyön välisen yhteyden, sekä näiden asioiden yhteyden uudenlaisen koulujärjestelmän toiminnan aloittamiseen. Yhdysvaltain politiikka koulutus-uudistuksessa oli Okkosen mukaan määrätietoista, ”professionaalista”. Koulutus-uudistuksen ja kulttuurikysymysten keskinäiseen suhteeseen kiinnitettiin lisääntyvää huomiota prosessin edetessä.

Eräisiin kysymyksiin jäi odottamaan tarkempaa selvitystä. Esimerkiksi joidenkin vaikuttajien henkilöhistoria ja yksityisaineisto voisi olla hyödyllinen lisä aineistoon. Ehkä

joitakin aihepiirin arkistoja on vieläkin suljettuna. Ulkopoliitiikan, koulutuksen ja koulu-uudistuksen välisestä suhteesta voisi olla enemmänkin periaatteellista pohdintaa.

Tutkimus sivuaa hyvin monia eri asioita. Niitä on jopa niin paljon, että olisi ehkä kannattanut tarkemmin rajata näkökulmaa ja painottaa keskeisimpinä pidettäviä kysymyksiä. Kaikkiaan voidaan todeta, että Okkosen tutkimus on onnistunut kokonaisuus, joka on laadittu kriittisellä ja järjestelmällisellä otteella.

Auvo Kostiainen

Kirjoittajat

■ Johanna Hakkuri on helsinkiläinen filosofian ylioppilas, joka valmistee tutkielmaa peruskouluikäisten nuorten historian kohtaamisesta.

Tuomas Heikkilä on Helsingin yliopiston yleisen historian dosentti.

Seija Jalagin on filosofian lisensiaatti. Hän valmistee väitöskirjaa suomalaisista naislähetysoikeuksista 1900-luvun alun Japanissa.

Martti Favorin on Ulkoasiainministeriön tietohallintojohtaja.

Jussi Hanska on Tampereen yliopiston dosentti ja Suomen akatemian tutkijatohtori.

Markku Jokisipilä on Turun yliopiston poliittisen historian assistentti.

Matti Klinge on Helsingin yliopiston täysinpalvellut historian professori.

Auvo Kostiainen on Turun yliopiston yleisen historian professori.

Katriina Lehto on filosofian lisensiaatti. Hän tekee väitöskirjaa Ulrike Meinhofin (1934–76) elämästä Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksessa.

Jan Löfström on Helsingin ja Jyväskylän yliopistojen dosentti. Hän tutkii mm. menneitä tapahtumia koskevien julkisten anteeksipyyntöjen ilmiöitä ja yhteiskuntatiedon opettajien tapaa hahmottaa aineensa tiedonmuotoa.

Juha Manninen on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori.

Juhani Mylly on Turun yliopiston poliittisen historian dosentti ja tutkimusjohtaja.

Päivi Mäkelä on valtiotieteiden maisteri. Hän valmistee väitöskirjaa suomalaisten juristiasiantuntijoiden kriminaalipoliittisesta ajattelusta 1900-luvun alussa Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa.

Susanna Niiranen on filosofian lisensiaatti. Hän valmistee väitöskirjaa 1100–1200-luvun oksitanialaisten naistrubaduuriin hyvekäsituksesta Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa.

Jussi Pakkasvirta on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti ja Renvall-instituutin Latinalaisen Amerikan tutkimuksen yliassistentti.

Heikki Patomäki on maailmanpolitiikan ja -talouden professori (The Nottingham Trent University, International Studies Department). Hän on 1.8. 2003 alkaen Helsingin yliopiston kansainvälisen politiikan professori.

Mikko Piippo on helsinkiläinen filosofian lisensiaatti.

Päivi Setälä on Helsingin yliopiston kulttuuriasiamies.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Heli Valtonen on filosofian maisteri. Hän viimeistelee Jyväskylän yliopistossa väitöskirjaa, joka käsittelee kristillisänmaallisten arvojen vaikutusta 1900-luvun alussa syntyneiden suomalaisten naisten elämään.

Mari Vares on filosofian lisensiaatti, joka viimeistelee keskieurooppalaista aluekysymystä 1918–23 käsittelevää väitöskirjaa Jyväskylän yliopistossa.

Vesa Vares on Tampereen ja Turun yliopistojen dosentti

sekä Berliinin Humboldt-yliopiston Nordeuropa-Institutin vieraileva tutkija.

Sinikka Wunsch on filosofian lisensiaatti. Hän tekee väitöskirjaa aiheesta ”Punaisen jättiläisen varjo – Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päätymiseen maaliskuussa 1940” Oulun yliopiston historian laitoksessa.

Notes on the contents

■ In *Valoa valtion yössä* ('Light in the night of the state'), the historian of ideas Juha Manninen examines the arrival of modern state theory in Finland in the 1830s. The political thought of J. J. Tengström, the nephew of Archbishop Tengström, and a professor and educator of public officials who guided Finland in the early years of autonomy under Russia, has remained something of a mystery. Tengström is known to have been an Hegelian, but there is little printed material that can give a more detailed picture of the precise content of his thought. However, right from the start of the 1830s, his ideas were clearly of vital importance to the generation that studied in the university – newly relocated from Turku to Helsinki – and went on to lay the new foundation of national ideas. Manninen bases this claim on a number of lectures that have

previously attracted little attention.

This issue of the Historical Journal also takes an extensive look at the choices made by the leaders of Finnish foreign policy in the 20th century. In *Rajankäyntiä sivistyksen nimissä* ('Defining boundaries in the name of culture'), Vesa Vares examines Finnish attitudes towards the countries of Central Europe in the 1920s and 1930s. Given that these countries did not have a decisive role to play in Finnish security, they served primarily as examples of otherness, foreignness and exoticness, and by extension as mirrors for Finns to reflect on their own being. The attitude was most often stereotyped and even paternal – the Nordic-Lutheran-national foundation was then, as now, the yardstick of 'objectivity' and 'rationality'.

In *Lupa vihata – propaganda ja viholliskuvat mielipiteen muokkaajina konfliktitilanteissa* ('Licence to hate – propaganda and images of the enemy as shapers of opinion in situations of conflict'), Sinikka Wunsch examines the general features of enemy imagery and the methods of propaganda used to foment feelings of hatred. As an example, she uses Finland's Winter War and the image created at that time of the Soviet Union and Russians.

Finland's postwar attitude to the defeated and shortly thereafter partitioned Germany has in later years attracted deserved praise. However, this

balanced attitude actually derived from hesitation and indecision that led to numerous awkward situations requiring delicate solutions. This is discussed by Martti Favorin in *Arkailu poliittisena linjana. Suomen diplomaattinen lähestyminen Saksaan toisen maailmansodan jälkeen* ('Hesitation as political strategy. Finland's diplomatic approach to Germany after the Second World War').

In 1992 the Finnish History Society launched a national biography project, the largest history project in Finland for several decades. The work will encompass miniature biographies of six thousand figures in Finnish history and will be published in ten volumes. An updateable Internet version will contain biographies of three thousand people. Publication will be handled by the Finnish Literature Society.

In *Muistamisen arvoiset* ('Worthy of memory'), Matti Klinge, who chairs the publication committee for the series, looks at biographical literature in Finland from the 19th century to the present day. Päivi Setälä also discusses this topic in her column, *Kansakunnan kasvot* ('Faces of the nation').

In recent years, the Middle Ages have attracted attention both inside and outside the universities. In *Keskiajan tutkimuksen nousu ja ubo* ('The rise and flourish of medieval research'), Tuomas Heikkilä asks what is it about the Mid-

dle Ages that makes them interesting. In *Uusia keskiajan lähdejulkaisuja – ja lähdejulkaisun uusia tuulia* ('New published sources on the Middle Ages – and new trends in documentary publishing'), Mikko Piippo draws on new Nordic documentary publications in presenting the current state and future outlook for documentary publishing projects. And in *Passages from Antiquity to the Middle Ages*, Susanna Niiranen discusses the conference of medievalists and researchers of antiquity held in Tampere on 24–26 January 2003. The unifying theme of the conference was 'Family, Marriage and Death'.

This issue of the Journal also discusses researcher training and new trends in teaching. In *Historiantutkimusta opettelemassa* ('Teaching historical research'), Päivi Mäkelä and Heli Valtonen look at the demand for researcher training for historians and its problems, while in *Kohti antropologista historiandidaktiikkaa* ('Towards an anthropological historical didactics') Jan Löhström and Johanna Hakkari discuss the need for an anthropological historical didactics. Historical didactics has sought to maintain close contacts with historians, as these are viewed as the experts on 'history', but it could be a good idea in the future to also engage in more cooperation with anthropologists.

(Translation: Brian Fleming)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2003

Satavuotias *Historiallinen Aikakauskirja* ilmestyy neljänä numerona, joista ensimmäinen on 224-sivuinen juhlanumero. Siinä käsitellään laajasti suomalaisen historian-tutkimuksen nykytilaa ja esitellään sen tuloksia. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2003 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 32 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Jos haluat liittyä Suomen Historiallisen seuran jäseneksi, saat lehden 40 eurolla.

Tällä lipukkeella voit hoitaa tilauksen. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (32 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (25 euroa ja seuran jäsenmaksu 17 euroa)

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Lähetäjä maksaa normaalin postimaksun
Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

HISTORIALLISEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussivteeri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2002: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilauksessa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sivteeri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

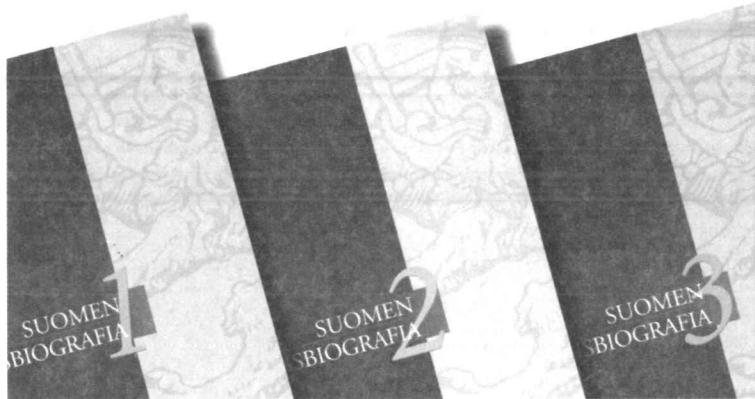
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Suomen kansallisbiografia 1–10

Tuhat vuotta, kuusituhatta elämäntarinaa, kymmeniätuhansia henkilöitä. Suomalaisuuden koko kuva.

Suomen kansallisbiografia muodostaa kansakunnan ryhmämuotokuvan valoineen ja varjoneen. Mukana ovat kaikki Suomen hallitsijat ja heidän puolisonsa, merkittävät poliitikot, sotilaat, kirkonmiehet, tiedemiehet ja taiteilijat. Teoksessa esitellään myös suosituimmat näyttelijät, laulajat ja ur-

heilusankarit. Talonpoikien ja piikojen, kauppiaiden ja tehtailijoiden lisäksi joukossa on myös tunnettuja rikollisia ja viattomia uhreja. Hakemistosaasta löytyvät kaikki artikkeleissa mainitut kymmenet tuhannet henkilöt.

Ensimmäinen osa ilmestyy maaliskuussa 2003, muut osat 2003–2007.

Sarjan hinta 891,—

www.kansallisbiografia.fi

SKS — KIRJASI MERKKI

Suomen maatalouden historia 1–3

Suuri kertomus suomalaisen talonpojan historiasta

Vuosisatojen ajan maatalous oli ihmisten tärkein toimeentulon lähde, mutta samalla se oli kokonaisvaltainen elämäntapa, jossa koti ja työ olivat yhtä. Kolmiosainen *Suomen maatalouden historia* valaisee maanomistusolojen, maataloustekniikan, työnjaon ja

tuottavuuden kehitystä sekä eri aikojen lainsäädännön ja maatalouspolitiikan vaikutuksia esihistorian ajoista omaan aikaamme saakka. Erityistä huomiota on kiinnitetty myös talonpoikien arkiseen työhön, elämään ja toimeentuloon.

Kirjoittajat ovat maatalouden historian eri alojen asiantuntijoita. Runsaasti kuvitettu teos palvelee myös alan haku-teoksena. Kolmiosainen kirjasarja ilmestyy vuosina 2003–2004.

Sarjan hinta 237,—

SKS:n verkkokirjakauppa osoitteessa www.finlit.fi/kirjat

SKS
SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN
SEURA

Hallituskatu 1
00170 Helsinki
Tilaukset (09) 131 23 216
kirjamyynti@finlit.fi
www.finlit.fi